

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI
İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

ROMAN KADINLARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET VE
KATILIM: İZMİR ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Fatma İlknur AKGÜL

İstanbul
Şubat-2021

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI
İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

ROMAN KADINLARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET VE
KATILIM: İZMİR ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Fatma İlknur AKGÜL

Danışman Prof. Dr. Ömer ÇAHA

İstanbul
Şubat-2021

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI
İLİŞKİLER Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Ömer ÇAHA

Üye Prof. Dr. Alim YILMAZ

Üye Doç. Dr. Erhan İÇENER

Üye Dr. Öğr. Üyesi Nigar TUĞSUZ

Üye Dr. Öğr. Üyesi Hakan ERDAGÖZ

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.....
Prof. Dr. Ali GÜNEŞ
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım “**Roman Kadınlarında Toplumsal Cinsiyet ve Katılım: İzmir Örneği**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

İmza

Fatma İlknur AKGÜL

ÖN SÖZ

Her tez çalışmasının bir hikayesi vardır. Roman kadınının aile, toplum, siyaset ve ekonomi alanındaki katılımına ve toplumsal cinsiyet rollerinin bu süreçte oynadığı role odaklanan bu çalışmanın ortaya çıkışının arkasında da uzun bir hikaye olduğu gibi emeği geçen kurumlar ve insanlar oldu.

Her şeyden önce İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nin Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün nitelikli kadrosundan ders almanın ayrıcalığını şahsıma yaşattığı için Bölümümü ve değerli hocalarımı hep hayırla yad edeceğimi belirtmek isterim.

Kenan Aydın, Ömer Çaha, Ensar Yılmaz ve Meral Uzunöz, TÜBİTAK desteğiyle Romanlarla ilgili yürüttükleri geniş kapsamlı bir araştırmanın sahasında şahsıma da yer vererek bu tez fikrinin oluşmasını sağladılar. Tez danışmanım Prof. Dr. Ömer Çaha, tezimin her aşamasında düşünceleriyle, yol göstericiliğiyle ve tavsiyeleriyle çalışmalarımın sağlam bir kulvar üzerinden ilerlemesini sağladı. İzleme jürimde yer alan Dr. Öğr. Üyesi Nigar Tuğsuz ve Dr. Öğr. Üyesi Hakan Erdagöz, tez önerimin oluşmasından itibaren tezimin yazım serüvenine fikirleriyle, önerileriyle ve değerlendirmeleriyle eşlik ettiler. Gerek danışmanıma, gerekse izleme jürisindeki hocalarıma sonsuz şükranlarımı sunmak isterim.

Şayet Roman kanaat önderlerinin desteği olmamış olsaydı bu çalışmanın sahasının yapılması mümkün olmayacaktı. Sadece İzmir'de değil, Türkiye genelinde de Romanlarla ilgili geniş iletişim ağına sahip olan kanaat önderi Abdullah Cıstır başta olmak üzere; Karşıyaka'dan Emin Karameşe ve Berfin Menekşe, Konak'tan Emir Sultan Mahallesi muhtarı Hüseyin Heptepe, Bergama'dan Ali İhsan Tunç birer Roman kanaat önderi ve STK yöneticisi olarak saha çalışmasının gerçekleştirilmesinde önemli katkılar sundular, yol gösterdiler ve rehberlik ettiler. Kendilerine ne kadar teşekkür etsem azdır.

Yine evlerini ve yüreklerini şahsıma açıp, her tür bilgiyi cömertçe paylaşarak kendileriyle mülakat yapmama imkan sağlayan araştırmanın katılımcılarına her zaman şükran ve minnet duygusu içinde olacağım. Onları her zaman güzellikle hatırlayacak ve güzel anılarını yüreğimde yaşatacağım. Bu araştırma sayesinde saha çalışması

yaptığım mahallelerde kendi evim gibi hissedeceğim çok sayıda aile ve güzel dostlar edinmiş oldum.

Son olarak, sadece çalışmamı yaptığım süre içinde zahmetimi ve nazımı çekmekle kalmayıp, aynı zamanda saha çalışmasında da yanımda yer alarak bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağladığı için anneme karşı hissettiğim duygular her tür teşekkürün de ötesindedir.

Fatma İlknur AKGÜL

İstanbul-2021

ÖZET

ROMAN KADINLARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET VE KATILIM: İZMİR ÖRNEĞİ

Fatma İlknur AKGÜL

Doktora, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tez

Danışmanı: Prof. Dr. Ömer ÇAHA

Şubat-2021, 245+XIII Sayfa

Bu çalışmanın konusunu, Roman kadınlarında toplumsal cinsiyet ve bunun katılım performansına yansımaları oluşturmaktadır. Çalışmada, Üçüncü Dalga Kadın Hareketi içinde gelişmiş olan “çoklu kimlik” ve “çoklu ezilme” biçimine dikkat çeken kesişimsellik perspektifi esas alınarak toplumsal cinsiyet kalıplarının Roman kadınlarının katılım performansına nasıl etki ettiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Roman kadının katılımı dört alan üzerinden analiz edilmiştir: Aile kararlarına katılım, toplumsal yaşama katılım, siyasal süreçlere katılım ve çalışma yaşamına dahil olma.

Araştırma, İzmir’de yaşayan Roman kadınlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Romanların en fazla oranda yaşadığı Konak, Alsancak ve Bergama ilçelerinden farklı yaşlardan 36 kadın ve 5 kanaat önderi araştırma örneklemini oluşturmuştur. Araştırma kapsamına alınan kadınlar, yaş ve eğitim düzeyi üzerinden üç gruba ayrıştırılarak kendilerine kartopu yöntemiyle ulaşılmıştır. Yarı yapılandırılmış bir soru formu üzerinden katılımcılarla yüz yüze derinlemesine mülakat yapılmıştır.

Araştırma bulgularına göre Roman kadınları, Roman kültürünün aile içinde kadına verdiği değerden dolayı aile kararları üzerinde söz sahibi iken; toplumsal, siyasal ve iktisadi yaşama katılım süreçlerinde çifte kimliğinden dolayı aşılabilir engellerle karşılaşmaktadır. Roman kültüründe yaşlı kadına ve kaynanaya olan saygının sonucunda kadın aile içinde belirleyici bir konumdadır. Ancak aile dışına çıktığı anda etnik kimliğinden kaynaklanan ezilme ve dışlanma mekanizmasıyla karşı karşıya kalmaktadır.

Roman kadının ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalmasında rol oynayan ana kimlik etnik kimliği olup toplumsal cinsiyet kimliği ondan sonra gelmektedir. Türk toplumunda ve kültüründe yer alan Roman karşıtı algı, değer yargısı, ön yargı ve

bilinçaltı, aile dışındaki yaşamın her alanında Roman kadınını bulmakta, bu da onun toplumsal, siyasal ve iktisadi yaşama katılımında olumsuz yönde rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Roman Kadını, Kimlik, Toplumsal Cinsiyet, Katılım, Kesişimsellik, Feminizm

ABSTRACT

GENDER AND PARTICIPATION IN ROMA WOMEN: THE CASE OF İZMİR

Fatma İlknur AKGÜL

Phd, Political Science and International

Relations Thesis Advisor: Prof. Dr. Ömer ÇAHA

February-2021, 245+XIII Pages

This study investigates gender roles and its reflection on participation performance of Roma women. The study is based on the intersectionality perspective developed within the Third Women Movement and drawing attention to the "multiple oppression" at the intersection of diverse identities. The participation performance of Roma women has been analyzed in four areas: participation in family decisions, participation in social activities, participation in political processes, and participation in working life.

The research was carried out on Roma women living in Izmir. The research sample consisted of 36 women from different ages and 5 opinion leaders both from Konak, Alsancak and Bergama districts where the highest proportion of Roma are living. The women included in the study were divided into three groups based on their age and education level and they were reached through the snowball sampling method. The participants were interviewed face to face through a semi-structured question form.

According to the findings of the research, while Romani women have a say in family decisions due to the value the Romani culture attaches to women, they face fundamental obstacles because of their double identity in the processes of participation in social, political and economic life. As a result of the respect for the old woman and mother-in-law in the Roma culture, the woman has a determining position in the family. However, as soon as she leaves the family, she faces the oppression and exclusion mechanisms arising from her ethnic identity.

The main identity that plays role in the Roma women's exposure to discrimination and exclusion is ethnic identity, and gender identity comes after it. Anti-Roma perception, value judgment, prejudice and sub-consciousness in Turkish society and culture find Roma women in all areas of life outside the family and play a negative role in their participation in social, political and economic life.

Keywords: Roma woman, Identity, Gender, Participation, Inetsectionality, Feminism.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
1. Tezin Konusu ve Sorunsalı	5
2. Tez Konusunun Önemi ve Özgün Değeri	9
3. Tezin Araştırma Yöntemi	12
4. Tezin Düzeni ve Tasarımı	14
 BİRİNCİ BÖLÜM	17
 TOPLUMSAL CİNSİYET VE KATILIM	17
1.1. Toplumsal Cinsiyet.....	18
1.1.1. Bir Kavram Olarak Toplumsal Cinsiyet	20
1.1.2. Feminist Literatürde Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları	27
1.2. Toplumsal, Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Katılım	36
1.2.1. Bir Kavram Olarak Katılım ve Farklı Boyutları	36
1.2.2. Katılımın Boyutları ve Türleri.....	40
1.2.3. Siyasete Katılımı Etkileyen Faktörler	46
1.2.3.1. Kişisel Faktörler	46
1.2.3.2. Toplumsal Faktörler	48
1.2.3.3. Siyasal Faktörler	50
1.3. Kadınlar ve Toplumsal/Siyasal Katılım	54
1.3.1. Düünden Bugüne Kadın ve Siyasal Katılım	58

1.3.2. Türkiye’de Kadın ve Siyasal Katılım	61
İKİNCİ BÖLÜM	69
ETNİK BİR KİMLİK OLARAK TÜRKİYE’DE ROMANLAR.....	69
2.1. Romanların Kökeni ve Etnik Kimliği	71
2.2. Türkiye’de Romanların Tarihine Genel Bir Bakış	74
2.2.1. Osmanlı Döneminde Romanlar	74
2.2.2. Cumhuriyet Döneminde Romanlar	77
2.2.3. Türkiye’de Yaşayan Üç Roman Topluluğu	84
2.3. Romanlarda Kültürel Yaşam Pratikleri.....	88
2.4. Romanların İktisadi Yaşamı	92
2.5. Romanlarda Kadın Kimliği	94
2.6. İzmir’de Romanlar	96
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	99
AİLE İLE İLGİLİ KARARLARA KATILIM.....	99
3.1. Çocuklarla İlgili Kararlara Katılım	101
3.1.1. Çocukların Eğitim Süreçlerinde Alınan Kararlara Katılım	103
3.1.2. Çocukların Evliliği Konusundaki Kararlara Katılım	113
3.2. Ailenin Yaşadığı Mekânla İlgili Kararlara Katılım	119
3.3. Aile Gelirinin Harcanmasıyla İlgili Kararlara Katılım	127
3.4. Ailedeki Tasarruflarla İlgili Kararlara Katılım	134
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	141
TOPLUMSAL VE SİYASAL FAALİYETLERE KATILIM.....	141
4.1. Roman Kadınları Arasındaki Faaliyetlere Katılım.....	143
4.1.1. Romanların Altın Günü ve Sohbet Faaliyetlerine Katılım	148
4.1.2. Romanların Şenlik, Eğlence ve Acılı Günlerine Katılım	151
4.2. Roman Olmayan Kadınların Faaliyetlerine Katılım	154
4.2.1. Altın Günü ve Sohbet Faaliyetlerine Katılım	155
4.2.2. Şenlik, Eğlence ve Acılı Günlere Katılım	157
4.3. Toplumsal Düzeydeki Gönüllü Faaliyetlere Katılım	157

4.4. Dini Grupların Faaliyetlerine Katılım	160
4.5. Siyasal Faaliyetlere Katılım	164
4.6. Sosyal ve Siyasal Faaliyetlere Katılım Sürecinde Ayrımcılık.....	170
BEŞİNCİ BÖLÜM	178
ROMAN KADINLARINDA İKTİSADİ HAYATA KATILIM	178
5.1. Roman Kadınlarında Gelir Getirici İşlerde Çalışma Durumu	180
5.1.1. Roman Kadınların İktisadi Hayata Katılma Yaşı	183
5.1.2. Roman Kadınların Yoğunlaştığı İktisadi Faaliyetler	184
5.1.3. Roman Kadınların Sosyal Güvenceli Bir İşte Çalışma Durumları	188
5.2. Çalışma Konusunda Kendi Başına Karar Alabilme İmkânı	190
5.3. Roman Toplumunun Çalışan Kadına Bakışı	193
5.4. Kazanılan Gelir Üzerinde Söz Sahibi Olma Durumu	197
5.5. İş Arama Sürecinde Karşılaşılan Ayrımcılık	200
5.6. Çalışma Yaşamında Karşılan Ayrımcılık.....	203
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	209
1. Güç ile Ezilme Arasında Roman Ailesinde Kadın	211
2. Roman Kadınının Kamusal Alanı Olarak Sokak ve Mahalle	213
3. İlgi Duyulan Ancak Varolunamayan Bir Alan Olarak Siyaset	215
4. Çifte Ezilme Alanı Olarak Çalışma Yaşamı	218
KAYNAKÇA	221

TABLÖLAR LİSTESİ

BİRİNCİ BÖLÜM

Tablo 1.2.2.1: Siyasal Katılma Düzeyleri ve İçerdikleri Faaliyetler.....	42
Tablo 1.2.2.2: Olağan ve Olağınışı Siyasal Katılma Biçimleri.....	44
Tablo 1.3.1: Türkiye'nin Küresel Cinsiyet Endeksindeki Yeri (2006-2017).....	56
Tablo 1.3.1.1: Dünyanın Değişik Bölge Meclislerinde Kadın.....	61
Tablo 1.3.2.1: Türkiye'de Yıllara Göre Mecliste Kadınlar.....	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tablo 3.1.1: Araştırmaya Katılan Kadınların Sahip Oldukları Çocuk Sayısı.....	102
---	-----

KISALTMALAR

TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TEPAV	: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
BM	: Birleşmiş Milletler
CEDAW	: Kadına Karşı Her Tür Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
Ak Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
HDP	: Halkların Demokrasi Partisi
DSP	: Demokratik Sol Parti
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü
DOM-DER	: Diyarbakır Domları ve Romları Kültür, Dayanışma Derneği
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu
AB	: Avrupa Birliği
EDROM	: Edirne Roman Kültürü Araştırma, Geliştirme ve Yardımlaşma Derneği

GİRİŞ

Feminist kadın hareketi 1970'lere kadar iki ana kulvardan gelişmiştir. Kulvarlardan birinde kadını sosyal, ekonomik, siyasal ve özel yaşam alanında erkekle eşit kılma mücadelesi veren eşitlikçi feministler yer almıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlangıçta oy hakkı mücadelesi etrafında ortaya çıkan, zamanla eşitlikçi gibi feminist düşünürler tarafından şekillenen bu kadın hareketi literatüre Birinci Dalga Kadın Hareketi olarak geçmiştir. Birinci Dalga Kadın Hareketi, kadınla erkeği aynı insanı öze sahip gördüğü için ikisinin her alanda eşit haklara sahip olmasını savunur ve bugün de feminist kadın hareketi için içinde önemli bir yaklaşım olarak önemini korumaya devam etmektedir.¹

Kadın hareketi içindeki ikinci kulvarda ise 1960'lardan sonra başta radikal, sosyalist ve varoluşçu feministler olmak üzere, benzer söyleme sahip çok sayıda yaklaşım ve örgütlenme biçimi gelişmiştir. Literatüre İkinci Dalga Kadın Hareketi olarak geçen bu oluşum, eşitlikten çok kadın bedenini merkezine almış ve kadının kurtuluşu söylemini geliştirmiştir. Ataerkil kültür eleştirisini odağına alan İkinci Dalga Kadın Hareketi, başta aile olmak üzere toplumsal ve siyasal kurumlarla birlikte onları var eden değerleri köklü biçimde dönüştürmeye çalışmıştır. Eşitlikçi feminizm, erkekleri ulaşılması gereken bir model, bir mihenk taşı olarak kabul ederken; İkinci Dalga Kadın Hareketleri, erkeği hedef tahtasına oturtmuş, onu kadını ezen ve ikincil konuma düşüren bir aktör olarak görmüştür. Bu bakımdan kadının kurtuluşunu erkekle bütünleşmekte değil, ayırmakta görmüştür.²

İki hareket içinde de yer alan feminist düşünürler ve yazarlar, “toplumsal cinsiyet” kavramı üzerinde yoğunlaşmış, kadınlıkla erkekliğin toplumsal cinsiyet normları tarafından yaratıldığı söylemini geliştirmiştir. Simon de Beauvoir’ın “kadın doğulmaz, kadın olunur” ifadesi feminist hareketler için önemli bir referans oluşturmuştur.

¹ Bkz. Nezahat Altuntaş, “Feminizm”, *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*, Der. Ömer Çaha ve Bican Şahin (Ankara: Orion Yayınları, 2015), 343-391.

² Bkz. Ömer Çaha, *Sivil Kadın: Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum*, 4. bs. (Ankara: Savaş Yayınları, 2017).

Feminist literatür uzun zaman, toplumsal cinsiyet rollerinin ataerkil kültür tarafından nasıl üretildiği ve nasıl sürdürüldüğü konularının yanı sıra, toplumsal cinsiyetin kadınlıkla erkekliği nasıl ürettiği konusuna yoğunlaşmıştır.

Birinci ve İkinci dalga kadın hareketleri, kadının ikincil konumda oluşunu farklı nedenlere dayandırmış, kurtuluşu için de farklı yol ve yöntemler önermesine rağmen ikisi de kadın ve erkeği kendi içinde homojen birer yapıda görür. Bu yaklaşımlara göre erkek toplumsal cinsiyetin bir kolunu oluştururken kadın da diğer kolunu oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, erkek erkektir; kadın da kadındır. Kadınlar, her yerde erkekler tarafından ezilmektedir. Dolayısıyla kadının kurtuluşu da erkek kaynaklı ezilmeden veya ikincil konumdan kurtuluşuyla bağlantılı olacaktır.

1970’lerde Amerika’da gün yüzüne çıkan siyahi kadın hareketi içinde yer alan yazar, düşünür ve aktivistler, kadının sadece toplumsal cinsiyetten dolayı ezilmediğini; ırk, etnisite, din, sınıf ve cinsel tercih gibi nedenlerden dolayı da ezildiğini, dışlandığını ve ikincil konuma itildiğini ileri sürdüler. Siyahi kadın hareketi içinde önde gelen isimlerden biri olan bell hook, beyaz Batılı kadının kendisine siyah erkeklerden daha uzak olduğunu ileri sürmüştür. Kölecilik deneyimi, ırksal benzerlik ve sınıfsal konum siyah kadınla erkekte benzer ezilme ve dışlanma sorununa yol açmaktadır. Bunun faili beyaz erkek olduğu gibi aynı zamanda beyaz kadındır.³ Dolayısıyla feminist literatürde geliştirilen “kız kardeş” söyleminin ne kadar geçersiz olduğunu, hatta öteki kadınları Beyaz Batılı Kadın’ın yaşam kalıplarına ve deneyimine mahkum ettiğini ileri sürer.

Siyahi kadın hareketinin geliştirdiği bu söylem, farklı inançlara, toplumsal deneyimlere, ırksal ve etnik özelliklere sahip kadınlar arasında yankı bularak Amerika’nın dışına çıkmış ve kadın hareketi içinde kendisine önemli bir mecra bulmuştur. Bu söylem, feminist hareket içinde Üçüncü Dalga Kadın Hareketi gibi yeni bir yaklaşımın gelişmesinin yolunu açmıştır. Üçüncü Dalga Kadın Hareketi, erkek egemenliği ve onun zeminini oluşturan değerlerden çok, kadınlar arasındaki

³ Bell Hooks, *Feminizm Herkes İçindir*, Haz. Ali K. Saysel ve Esra Aşan (İstanbul: BGST Yayınevi, 2016).

farklılıkları ve farklı ezilme biçimlerini göz ardı eden, kendi standartlarını ve kurtuluş reçetesini tüm kadınlara dayatan Beyaz Batılı Kadın hareketini hedef almıştır.⁴

Kadının sadece toplumsal cinsiyet kalıplarından dolayı erkekler tarafından ezilmediği, aynı zamanda farklı nedenlerden dolayı kadınlar tarafından da ezildiği söylemi kısa süre içinde siyahi kadın hareketinin sınırlarını aşarak feminist hareket içinde önemli bir yaklaşım haline gelmiştir. Özellikle Floya Anthias ve Nira Yuval Davis'in kadının ırk, etnisite, inanç, sınıf, göçmenlik gibi farklı bağlamlardan kaynaklanan ezilme biçimlerine dikkat çeken çalışmaları, feminist literatür içinde ilgi odağı olmuştur.⁵ Siyaset felsefesi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji ve hatta filoloji gibi alanlarda kimlik, çok kültürlülük, kozmopolitanizm, anti-Batıcılık gibi tartışmalar da kadınlar arasındaki farklılıklara dikkat çeken feminist yazar ve düşünürlerin elini güçlendirmiştir. Tüm bunların sonucunda bugün feminist hareketler içinde kadının farklı bağlamlardan kaynaklanan farklı ezilme nedenlerine ve kadınlar arasındaki farklılıklara dikkat çeken post-feminist bir yaklaşım hakim hale gelmiştir.

1980'lerin sonuna gelindiğinde kadın hareketi içinde, farklı ezilme biçimlerine dikkat çeken bir kavram olarak kesişimsellik (*intersectionality*) kavramı geliştirilmiştir. Bu kavramı literatüre kazandıran siyahi hukukçu Kimberle W. Crenshaw, ezilmenin ve dışlanmanın farklı kimliklerin kesişiminde ortaya çıktığına dikkat çekmiştir. Crenshaw, toplumsal cinsiyet söyleminin, ırk, etnisite, inanç, sınıf ve cinsel tercih gibi farklı kimliklerden kaynaklanan ezilme biçimlerini göz ardı ettiğini ileri sürerek söylemi eleştirir. Crenshaw'e göre ırk denince "siyah erkek" toplumsal cinsiyet denince de "beyaz kadın" akla gelmektedir.⁶ Oysa siyah kadın, toplumsal cinsiyetinin yanı sıra ırksal ve hatta sınıfsal özelliklerinden dolayı dışlanmakta, ezilmekte ve aşağılanmaktadır. Crenshaw, kimliklerin kesişimini farklı yolların buluştuğu bir dönel

⁴ Springer Kimberly, "Third Wave Black Feminism?", *Sings: Journal of Women in Culture and Society*, V. 27, N. 4 (Yaz, 2002).

⁵ Bkz. Floya Anthias ve Nira Yuval-Davis, "Contextualizing Feminism: Gender, Ethnic and Class Divisions", *Feminist Review*, N. 15 (Winter, 1983): 62-75.

⁶ Kimberle Crenshaw, "Demarginalizing the intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics", *University of Chicago Legal Forum*, (1989): 139-167.

kavşağa benzetir.⁷ Ezilmenin gerçekleştiği bu kavşağı besleyen farklı yollar, başka bir deyişle kimlikler söz konusudur. Crenshaw, daha sonra Sumi Cho ve Leslie McCall ile birlikte yazdığı bir çalışmada kesişimsellik ile ilgili çalışmalara dikkat çekerek özellikle yapısal ve siyasal kesişimsellik üzerinde durur.⁸

Kesişimsellik kavramı, zamanla kadın hareketleri içinde kendine önemli bir mecra bulmuş ve bugün feminist yaklaşımların odağına yerleşecek hale gelmiştir.⁹ Gerek Batı’da gerekse Batı dışı toplumlarda gelişen feminist akademik literatür, genel olarak kadınların çoklu ezilme biçimine odaklanan çalışmalara imza atmaktadır. Kesişimsellik kavramı, bugün feminist literatürü aşarak her tür çoklu ezilme biçimlerinde göz önünde bulundurulmuş bir çerçeve haline gelmiştir.

Kesişimsellik yaklaşımını sosyoloji literatürüne uyarlayan Maxine B. Zinn, Pierrette H. Stelo, Michael A. Messner ve Stephanie Nawyn, toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf ve cinsel farklılıkların kesişim noktalarını ifade etmek üzere “farklılık prizması” kavramını geliştirmişlerdir. Onlara göre toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek gibi iki karşıt insan kategorisini ifade etmez; farklı yerlerde konumlanmış insanlar arasındaki çok boyutlu toplumsal ilişkileri dile getirir. Erkeklik ve kadınlık, ırk, etnisite, sınıf, milliyet ve inanç gibi farklı değişkenlerle karşılıklı etkileşim içine girerek farklı boyutlar kazanır. Söz gelimi üst sınıflar arasında gelişmiş olan kadınlık kimliği ile alt sınıflarda gelişmiş olan kadınlık kimliği; ya da göçmen kadınlık ile ev sahibi kadınlık birbirinden farklıdır. Bu sosyolojik gerçek, bizi çoğul erkekliklere ve çoğul kadınlıklara götürür.¹⁰

⁷ Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Gürkan Çapar, “Kesişimsellik: Postmodern Feminist Bir Yaklaşım”, *Hukuk Kuramı*, C. 6, S. 3 (Eylül-Aralık, 2019): 1-31.

⁸ Sumi Cho, Kimberle W. Crenshaw and Leslie McCall, “Field of Intersectionality Studies: Theory, Applications and Praxis”, *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, V. 38, N. 4 (Summer, 2013): 785-810.

⁹ Bkz. Sylvia Walby, Jo Armstrong and Sofia Strid, “Intersectionality: Multiple Inequalities in Social Theory”, *Sociology*, V. 46, N. 2 (April, 2012): 224-240.

¹⁰ Maxine B. Zinn, and others, *Gender through the Prism of Difference*, 4th ed. (New York: Oxford University Press, 2010).

Bugün sosyoloji literatüründe farklı kimliklerden dolayı ezilen, aşağılanan ve dışlanan kesimlerle ilgili çalışmalarda çoklu kimliklerin kesişimine dikkat çeken yaklaşımlar ağırlık kazanmış durumdadır. Bu yaklaşımlara göre olumsuz olarak nitelendirilen kimlikler, baskın gruplar tarafından ayrımcılık ve dışlanmanın farklı suretlerinin zeminini oluşturmaktadır. Kimliğinden dolayı dezavantajlı konuma itilen kesimler, iş yaşamında, siyasette, toplumsal ilişkilerde kimlik üzerinden işleyen engellerle karşı karşıya kalmaktadırlar.

1. Tezin Konusu ve Sorunsalı

Bu tezin konusunu, Üçüncü Dalga Kadın Hareketi içinde gelişen kesişimsellik yaklaşımından hareketle çoklu ezilmeye maruz kaldığı genel kabul gören Roman kadının aile yaşamının yanı sıra, toplumsal, siyasal ve iktisadi hayatta karşılaştığı toplumsal cinsiyet rolü ve katılım performansı oluşturmaktadır. Genel kabul gören bir yaklaşıma göre Romanlar, yaşadıkları toplumlarda genel olarak en fazla dışlanmaya, ayrımcılığa ve aşağılanmaya maruz kalan bir etnik topluluktur.¹¹ Romanların Türk toplumundaki konumu da diğer toplumlardan farklı değildir. Türkçe atasözlerinde ve deyimlerde Romanlarla ilgili çok sayıda küçültücü ve rencide edici ifade bulunmaktadır. Türk toplumunda olumsuz bir şey anlatılmak istendiğinde genel olarak “Çingene gibi” söylemi yaygın olarak kullanılır.

Romanlarla ilgili olumsuz ön yargı ve kalıplar doğal olarak onların toplumsal, siyasal ve iktisadi yaşamına olumsuz yönde yansımaktadır. Yapılan araştırmalara göre Roman çocukları okullarda maruz kaldıkları ayrımcılık ve dışlanmadan dolayı okullarını çoğu zaman tamamlayamadan terk etmek zorunda kalmaktadırlar.¹² Yine Roman kadın ve erkekler, kendilerine karşı yaygın olan önyargılardan dolayı başta hizmet sektörü

¹¹ Jan Yoors, *Çingeneler, Opre Roma*, çev. Hale Alpman (İstanbul: Çivi Yazıları Yayınevi, 2005).

¹² Kenan Aydın, vd., *Türkiye’de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi* (Ankara: Yayınlanmamış TÜBİTAK Proje Raporu, TÜBİTAK, 2019).

olmak üzere birçok sektörde ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalmakta, dolayısıyla bu sektörlerde yeterince yer alamamaktadırlar.¹³

Bütün olarak bakıldığında Romanlar, etnik kimliklerinden dolayı ezilmekte veya dışlanmaktadırlar. Roman kadını söz konusu olduğunda ikinci bir kimlik ve ezilme zemini daha söz konusu olmaktadır. Roman kadının, etnik kimliğinin yanı sıra toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı ailede, toplumsal yaşamda, siyasette ve iktisadi hayatta ne tür deneyimlere sahip olduğu ve ne tür zorluklarla karşılaştığı başlı başına bir çalışma konusudur. Roman kadının söz konusu alanlarda yaşadığı deneyim onun doğal olarak bu alanlardaki katılım performansına da etki etmektedir. Bu varsayımdan hareketle bu tez çalışması iki temel soruya odaklanmıştır:

Birincisi, Roman kadını toplumsal cinsiyetinden ve bunu besleyen değerlerden dolayı aile yaşamı içinde nasıl bir konuma sahiptir; aile içi kararlara hangi düzeyde katılım gösterebilmektedir?

İkincisi, Roman kadını, toplumsal yaşam pratiklerinde, siyasal yaşamda ve çalışma yaşamında çifte kimliğinden dolayı nasıl bir deneyime sahiptir; Roman “etnik” ve Roman “kadın” kimliği bu alanlara katılıma hangi yönde ve nasıl etki etmektedir?

Aile, sosyalleşmenin ana merkezini oluşturur. Toplumsal değerler ve normlar aile içinde yeniden üretilerek bireylere aktarılır. Sosyoloji literatürü, toplumun kendisini, aile içinde yeniden ürettiğini ve sürdürdüğünü kabul eder. Aile, bireye genel toplumsal değerleri ve normları kazandırdığı gibi aynı zamanda farklı sosyolojik kategorilerin değerlerini ve normlarını da kazandırır. Başka bir deyişle, farklı etnik, inanç veya alt kültürler aile içinde yeniden üretilerek genel toplumun değerlerine karşı hayatta kalabilmektedir. Bu durum özellikle Roman aileler için daha fazla söz konusudur. Zira Romanlar, bulundukları toplumlarda genel olarak kendi içinde kapalı bir getto şeklinde yaşamaktadır. Bu da aileyi başka topluluklarda olmadığı kadar Romanlar için önemli kılmakta, onu adeta varoluşunu sağlayan bir sığınak haline getirmektedir. Romanların, dünyanın her yerinde asimile olmadan, kendi kültürlerini ve yaşam biçimlerini sürdürmesinde aile kritik bir role sahiptir.

¹³ Meral Uzunöz and Aslıhan Yurdakul, “Intersectional Challenges in the Labor Market: The Case of Roma Women”, in *The Economics of Gender Equality in the Labour Market*, eds. Meltem İ. Yenilmez and Gül Ş. H. Kışla (London and New York: Routledge, 2020).

Aile, kadının ikincilliğini sağlayan patriarkal kültürün yeniden üretildiği ve sürdürüldüğü bir yer olması varsayımından dolayı radikal ve sosyalist feministlerin eleştirisine maruz kalmaktadır. Bu feminist gruplar, kadının kurtuluşunu ailenin ortadan kaldırılmasına bağlarlar. Oysa yukarıda ifade edildiği gibi, kadının ırktan, etnisiteden, inançtan veya başka sosyolojik kategoriden kaynaklanan başka kimliklerinin de bulunduğu ve bu kimliklerin aile sayesinde hayatta kaldığı gerçeğini dikkate aldığımızda Roman kadınının Roman aile yapısı içindeki deneyimi daha bir önem kazanmaktadır. Bu çalışma, bu varsayımdan hareketle öncelikle Roman kadınının, Roman ailesi içindeki konumunu, aileye ilişkin kararlara katılımı ve erkeklerle ilişkisi üzerinden sorgulamaktadır. Ailenin mekan seçiminde, hanedeki tüketimde, çocukların eğitim sürecinde ve geleceğinde kadının hangi düzeyde söz sahibi olduğu sorusuna bu bağlamda cevap aranmıştır.

Roman kadınlarının toplumsal hayata katılımı, sosyal yardımlaşma, sohbet, ziyaret, altın günü gibi kadınlar arasında gerçekleşen toplumsal etkinliklerin yanı sıra; eğlence, şenlik, matem ve taziye gibi toplumsal olaylar üzerinden de incelenmiştir. Roman kadınının toplumsal hayata katılımı iki katmanlı olarak analiz edilmiştir. Birinci katmanda Roman kadınlarıyla ortak sosyal etkinliklere katılımı, ikinci katmanda ise Roman olmayan kadınlarla ortak etkinlikleri paylaşma deneyimi ele alınmıştır. Roman kadınının Roman olmayan kadınlarla herhangi bir sosyal etkinliği paylaşıp paylaşmadığı, paylaşıyorsa bunu hangi bağlam üzerinden paylaşabildiği, bu süreçte ne tür deneyimler yaşadığı, kendisine karşı nasıl davranıldığı gibi sorulara bu bağlamda cevap aranmıştır.

Roman kadınının sosyal katılım performansını Roman ve Roman olmayan kadınla ilişkisi üzerinden analiz etmek, bize Roman kadınında hangi kimliğin baskın ve toplumsal yaşamında belirleyici olduğu gerçeğini gösterecektir. Bu durum bir bakıma Roman kadını bağlamında etnik kimlikle toplumsal cinsiyet kimliğinin, kadının yaşamındaki belirleyici rolüne ışık tutacaktır.

Roman kadınının, siyasal katılım performansı siyasete karşı ilgisinin yanı sıra siyasi süreçlere dahil olma performansı üzerinden de test edilmiştir. Türkiye’de 2009 yılında başlayan Roman açılımı, Romanlarda çok yönlü etkiler meydana getirmiştir.¹⁴ Açılım,

¹⁴ Roman açılımı ve arkasından hayata geçirilen Eylem Planıyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Başak I. Çetin, “Kimlikleriyle Romanlar: Türkiye’deki Roman Vatandaşlara Yönelik

her şeyden önce Romanlara kimliklerini sahiplenici bir özgüven kazandırdı. İkincisi, kamu görevlilerinin Romanlara karşı hassasiyetini sağlayarak onların kamu hizmetlerinden daha fazla yararlanmalarına yol açtı. Üçüncüsü ve en önemlisi de Romanların dernekleşme yoluna giderek kendilerini ifade etmelerinin ve siyasi kararlara etki etmelerinin zeminini oluşturdu. Roman kadınların, siyasete, Romanlar arasında yaygınlaşan sivil toplum faaliyetlerine, ve siyasi partilere hangi düzeyde ilgi gösterdiği veya entegre olduğu sorularına bu çerçevede cevap aranmıştır.

Tez çalışmamız, son olarak, Roman kadınlarının iş yaşamındaki performansına odaklanmıştır. Roman kadınları genelde ekonomik olarak aktif bir kitleyi oluşturmaktadır. Kadınlar, başta tarım ve geri dönüşüm sektörü olmak üzere değişik iş kollarında yer almış bulunmaktadır. Üretim, hizmet veya tarım gibi sektörlerde iş yaşamına dahil olmada Roman kadınının ne tür deneyimler yaşadığı, herhangi bir ayrımcılık yaşayıp yaşamadığı gibi soruların yanı sıra kazancı üzerinde ne kadar söz sahibi olduğu konusu da bu bağlamda sorgulanmıştır. Roman kadınının ekonomik yaşama katılımda yaşadığı deneyim, onun iş yaşamında etnik kimliği üzerinden yaşadığı sorunlara ayna tutacaktır.

Kısaca, bu tez çalışması, Roman kadınının aile yaşamında, toplumsal hayatta, siyasette ve iş yaşamında çifte kimliği üzerinden yaşadığı deneyime odaklanmıştır. Bu dört alanın bazılarında etnik kimlik belirleyici olurken, bazılarında toplumsal cinsiyet rolü ya da ikisi birlikte belirleyici olabilmektedir. Aile yaşamında toplumsal cinsiyet rolü kendini başat bir kimlik olarak gösterirken; toplumsal, siyasal ve iktisadi yaşamda toplumsal cinsiyet rolünün yanı sıra etnik kimlik de belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma, söz konusu kimliklerin dört alanda kendisini hangi deneyimler üzerinden ve ne şekilde gösterdiğini analiz etmektedir.

2. Tez Konusunun Önemi ve Özgün Değeri

Türkiye’de kimlik, çok-kültürlülük, azınlık, etnisite ve toplumsal cinsiyet gibi konularda ortaya çıkan tartışmalar, akademik hayatta Romanlara yönelik bir ilginin doğmasına yol açmıştır. Romanlar bu bakımdan 2000’li yılların başından itibaren akademide araştırma konusu olmaya başlamıştır. Romanların akademik araştırma konusu olmasında özellikle Roman açılımı büyük bir rol oynamıştır. Daha önce Romanlarla ilgili tek tük ortaya çıkan yüksek lisans, doktora veya araştırma projesinin sayısı açılım sürecinin başladığı 2009 yılından itibaren katlanarak artmıştır.

Türkiye’de Romanlarla ilgili yapılan doktora tezlerine bakıldığında genel olarak Türk toplumundaki Roman algısı, Romanların sosyo-ekonomik durumu, vatandaşlık deneyimi, Romanlarda bir kültür unsuru olarak dans ve eğlence, kentsel dönüşümün Romanlardaki etkisi, ayrımcılıkla mücadele stratejileri, Roman kimliğinin oluşumu, medyada Romanlara yönelik nefret söylemi ve Romanların kendilerini inşa pratikleri gibi konuların ele alındığı görülür. Bu çalışmaların hemen hemen tümü değişik şehirlerdeki Romanlar üzerine gerçekleştirilmiş olup bunların hiçbiri doğrudan ele aldığımız konuya odaklanmamıştır.

Tez konumuza yakın bir doktora tezi Umur Aşkın tarafından İzmir Romanları üzerinde 2011 yılında gerçekleştirilmiştir.¹⁵ Aşkın, söz konusu çalışmada genel olarak Romanların sosyo-ekonomik durumunu resmetmekte, ancak özel olarak Romanların küresel süreçte sürdürmekte oldukları yerel ekonomik aktiviteler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Aşkın, söz konusu ekonomik aktivitelerin müzisyenlik, geri dönüşüm, ayakkabı tamirciliği ve boyacılığı, bohçacılık, gezici pazarlamacılık ve mevsimlik işçilik gibi alanlarda yoğunlaştığını tespit etmiştir. Yine Romanların işgücü içindeki durumunu resmeden başka bir çalışma da Egemen Yılğür tarafından yapılmıştır. Yılğür, özellikle 1924’te Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesinden sonra Kavala, Drama ve Serez gibi Balkan kentlerinden göçerek Anadolu’ya gelen

¹⁵ Umur Aşkın, “Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Yaşayan Romanların Sosyo-ekonomik Durumları ve Beklentileri: İzmir İli Örneğinde Bir Alan Araştırması”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Romanların tütün sektöründeki istihdam süreci ve bu süreçte yaşanan sorunlar üzerinde yoğunlaşmaktadır.¹⁶

Romanlar, değişik üniversitelerde ve şehirlerde çok sayıda yüksek lisans tez çalışmalarına da konu olmuştur. Yüksek lisans düzeyinde yapılan çalışmalara bakıldığında genel olarak kimlik oluşumu, etnisite, toplumsal cinsiyet, kentsel mekan ayrışması, evlenme geleneği, yoksulluk, adalet talebi, suçluluk, dini tutum ve davranışlar, eğlence sektöründe istihdam, Roman çocuklarında kimlik algısı, dışlanma, tüketim kalıpları, sosyalleşme süreci ve eğitim durumu gibi konuların ele alındığı görülür. Yüksek lisans tezleri içinde tez konumuzla ilgili üç çalışma zikretmeye değerdir.

Bu çalışmalardan biri İmran Demirtaş tarafından Bolu Taşkesti Romanları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmaya göre yarı göçebe Roman topluluklarında kadınların aile yaşamında üstlendikleri roller ve görevler kadının aile içindeki statüsünü ve saygınlığını arttırmakta ve kadını aile yaşamının merkezine yerleştirmektedir.¹⁷ Zühal Gezici'ın Gaziantep'te yaşamakta olan Romanların bir kolunu oluşturan Domlar üzerinde gerçekleştirdiği araştırma, Romanların yarı göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçişiyle birlikte cinsiyet rollerinin değişime uğradığını ve bunun da kadını zayıflatıldığını ortaya koymuştur. Yarı göçebe yaşamda eve ekmek getirdiği için kadın aile içi kararlarda söz sahibi iken, yerleşik yaşama geçince ekonomik işlevini yitirmesine paralel olarak aile içindeki ağırlığını yitirmiş ve Roman toplumunda ikincil konuma düşmüştür.¹⁸

Sevcan Fazla tarafından Edirne'deki Roman kadınları üzerinde yapılan bir araştırmaya göre burada yaşayan kadınlar bir yandan etnik kimliklerinden, bir yandan da kadın kimliklerinden dolayı ötekileştirilerek çifte ezilme durumuna maruz kalmaktadırlar.

¹⁶ Egemen Yılgür, "Geç-Peripatetik Roman Tütün İşçilerinde Ücretli İstihdam ve Polizasyon Deneyimleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

¹⁷ İmran Demirtaş, "Kırsal Alanda Yarı Göçer Çingenelerde Toplumsal Cinsiyet Roller ve İktidar İlişkilerinin Analizi: Bolu Taşkesti Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

¹⁸ Zühal Gezici, "Dom Toplumunda Toplumsal Cinsiyet Algısının Dönüşümü", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Göç Enstitüsü, 2019.

Roman kadınlarının iş yerinde yaşadığı ötekileştirme, muhatap alınmamak, iş yükü türündeki adaletsizlik, izin problemi, işin icrasında güvensizlik ve ücret adaletsizliği gibi alanlarda kendini göstermektedir. Araştırma bulgularına göre Roman kadınları, bu tür ayrımcılıklardan dolayı zamanla iş yaşamından soğumakta, motivasyonunu yitirmekte ve böylece çalışma yaşamından uzaklaşmaktadır.¹⁹

Romanlar, açılım sürecinden sonra aynı zamanda değişik projelere de konu olmuştur. Romanlar üzerine yapılan kapsamlı araştırma projelerinden biri Kenan Aydın, Ömer Çaha, Ensar Yılmaz ve Meral Uzunöz tarafından yapılmıştır. Farklı bölgelerden 12 ilde gerçekleştirilen bu araştırma Romanları “kimlik ekonomisi” üzerinden inceleme konusu yapmıştır. Araştırmanın bulgularına göre Romanlar karşılaştıkları dışlanma ve ayrımcılık sonucunda kentlerde getto şeklindeki mahallelerde yaşamaktadır. Kendi içine kapalı şekilde yaşamak Romanların toplumla entegrasyonlarını güçleştirirken, aynı zamanda onların yaşadığı düşük eğitim düzeyini, yoksulluğu ve küçük yaşta evlilik sorununu süreklilik arz eden döngüsel bir sarmala dönüştürmektedir.²⁰ Araştırma bulgularına göre Romanlar öte yandan sosyal güvencesi ve sürekliliği olmayan düşük katma değere sahip belli başlı ekonomik aktivitelerde yoğunlaşarak bir etnik niş oluşturmaktadırlar.²¹

Benzer bir araştırma projesi Bülent Şen ve Ayşe A. Şen tarafından Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ Roman kadınları üzerinde gerçekleştirilmiş ve *Roman Kadın İstihdamı* adıyla kitaplaştırılmıştır. Bu araştırmanın bulgularına göre, Roman kadınları daha çok eşlerin çalışmaması, ölmesi veya hapse düşmesi gibi nedenlerden dolayı ailenin geçimini sağlamak için çalışma yaşamına atılmaktadır. Bunun dışında kendini gerçekleştirmek üzere çalışma yaşamında yer almak isteyen Roman kadınları, bir yandan işyerinde karşılaşılan zorluklardan, bir yandan da aile sorumluluklarından

¹⁹ Sevcan Fazla, “Çalışma Yaşamında Roman Kadınlarının Ötekileştirilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

²⁰ Bkz. Kenan Aydın vd., *Türkiye’de Romanlar*

²¹ Etnik Niş kavramı, bir etnik topluluğun yoğunlaştığı iş kollarını veya sektörleri ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Bkz. Qinfang Wang and Kavita K. Pandit, “Measuring Ethnic Labour Market Concentration and Segmentation”. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, V. 33, N. 8 (2007): 1227-1252.

dolayı çalışma yaşamında uzun süreli olarak yer alamamakta ve evine kapanmayı tercih etmektedir.²²

Romanlar üzerinde gerçekleştirilen çalışmalarla karşılaştırıldığında tez çalışmamız birkaç noktada ilk olma özelliğine sahip olup bu yönüyle özgün bir değer taşımaktadır. Her şeyden önce çalışmamız Roman kadınlarının katılım performansını “etnik kimlik” ve “toplumsal cinsiyet kimliği” gibi çifte kimlik üzerinden analiz etmektedir. İkincisi, çalışmamız Roman kadınının katılımını aile yaşamının yanında toplumsal, siyasal ve iktisadi yaşamdaki performansı üzerinden de mercek altına almaktadır. Üçüncüsü, çalışmamız Roman kadınının toplumsal yaşama katılımını Roman olmayan topluluklar ve kadınlar üzerinden analiz ettiği gibi Roman topluluğu üzerinden de analize tabi tutmaktadır. Böylece Roman kadınların sadece dış dünya tarafından maruz kaldıkları ayrımcılık ve dışlanmayı değil, aynı zamanda kendi içlerinde de yaşadıkları ayrıştırıcı tutum ve davranış analiz edilmiş olmaktadır.

3. Tezin Araştırma Yöntemi

Tez araştırması, İzmir ilinde yaşayan Roman kadınlarını kapsamaktadır. İzmir, Romanların Türkiye’de en fazla oranda yaşadığı bir şehir olup, 2018 genel seçimlerinde Meclise iki Roman milletvekilini göndermeyi başaran tek ildir.²³ Romanlar, İzmir’de merkez ve çevre ilçelere dağılmış durumdadırlar. Romanların en fazla sayıda yaşadıkları ilçeler Konak, Bornova, Karşıyaka, Bergama, Menemen, Aliaga, Torbalı ve Ödemiş ilçeleridir. Romanlar başka il ve ilçelerde olduğu gibi İzmir’de de belli başlı mahallelerde yoğunlaşmış ve buralarda birer getto şeklinde yaşamaktadırlar. Elde edilen bilgilere göre Romanlar İzmir’in merkez ve çevre ilçelerinde toplam 35 mahallede yaşamlarını sürdürmektedirler.

Araştırma, ikisi merkezde, biri de çevrede olmak üzere toplam üç ilçede gerçekleştirilmiştir. Merkezdeki ilçeler Konak ile Karşıyaka, çevreden alınan ilçe ise Bergama’dır. Romanlar, İzmir’de nüfus bakımından en fazla oranda bu üç ilçede

²² Bülent Şen ve Ayşe Alican Şen, *Türkiye’de Roman Kadın İstihdamı: Zorluklar, Dirençler, Destekler* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2019).

²³ 2020 yılı itibarıyla Meclis’te sadece iki Roman milletvekili vardır. İkisi de İzmir’den seçilmiştir.

yoğunlaşmış bulunmaktadır.²⁴ İzmir’deki Romanların resmini ortaya koyabileceği varsayımı altında araştırma bu üç ilçe ile sınırlı tutulmuştur.

Araştırma örneklemine kadınların yanı sıra üç ilçeden ve İzmir genelinden kanaat önderleri de dahil edilmiştir. Öncelikle her ilçeden 12 olmak üzere, üç ilçeden toplam 36 kadın araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırmaya dahil edilen kadınlar iki kademeli bir örneklem tekniği ile belirlenmiştir. Birinci kademede kadınlar 18-29, 30-40, 41 ve üstü olmak üzere üç grupta toplanmıştır. İkinci kademe olarak da her gruptan 4 kadın kartopu yöntemiyle örnekleme dahil edilmiştir. Kadınlara ilave olarak her ilçeden birer kanaat önderi de araştırmada yer almıştır. İlçelerden seçilen kanaat önderleri ya mahallenin Roman muhtarı ya da sivil toplum örgütü yetkilisi olmuştur. Bununla birlikte, yerel yönetimlerle güçlü ilişkileri olan ve İzmir’deki Romanlarla ilgili çalışmaları bulunan etkili Roman sivil toplum kuruluşlarından iki yönetici de araştırmaya dahil edilmiştir. Kanaat önderleri erkeklerden oluşmuş olup, kendilerinden genel olarak üç ilçedeki Romanlar ve Roman kadınları hakkında bilgi alınmıştır. Araştırma bulguları esas olarak araştırmaya dahil edilen 36 kadının verdiği bilgiler ışığında oluşmuştur.

Araştırma yöntemi, belirlenen örnekleme yer alan katılımcılara yüz yüze uygulanan yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniği üzerine bina edilmiştir. Kanaat önderlerinden, yukarıda ifade edildiği gibi İzmir’deki Roman aileleriyle ve Roman kadınlarla ilgili genel bilgiler alınmıştır. Öte yandan araştırmanın esas odağını oluşturan kadınlarla araştırma desenini oluşturan dört konu bağlamındaki deneyimleri üzerinden derinlemesine mülakatlar yapılmıştır.

Mülakat soruları dört nokta üzerinde yoğunlaşmıştır: Roman kadınının aile kararlarına katılımı, toplumsal hayatta yer alışı süreçleri, siyasete karşı ilgileri/katılım performansları ve iktisadi hayata katılım süreçleri.

²⁴ Konak Belediye Başkanı Sema Pektaş, Avrupa’daki en yoğun Roman nüfusun yaşadığı ilçenin İzmir’in Konak ilçesi olduğunu belirtir. Pektaş’ın verdiği bilgiye göre ilçenin 380 bin kişilik nüfusunun 60-70 bini Romanlardan oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.haberekspres.com.tr/izmir/ilk-roman-kadin-dernegi-konak-ta-acildi-h99225.html> (04.01.2020).

Aile kararlarına katılım bağlamında, evlilik süreçlerinde, çocukların meslek tercihinde, ailenin mekan, gelir, tüketim vs. gibi faaliyetlerinde kadının hangi ölçüde karar mekanizmalarına katıldığı konusu ele alınmıştır.

Toplumsal hayata katılım süreci bağlamında, Roman kadınların Roman olmayan kadınlarla ortaklaşa gönüllü faaliyetlere katılımları, altın veya dini sohbet gruplarında yer alma durumları, düğün, sünnet vs. gibi cemiyetler üzerinden diğer kadınlarla bir araya gelme imkanları ve bu süreçlerde yaşadıkları deneyimleri masaya yatırılmıştır.

Siyasete katılım bağlamında, Roman kadınlarının siyasi konulara karşı ilgileri, siyasi partilerle ilişki düzeyleri, oy davranışları, sivil toplum faaliyetlerinde yer alışı gibi konulardaki performanslarının yanı sıra, bu süreçte Roman ve Roman olmayan erkeklerle yaşadığı ilişki biçimi üzerine durulmuştur.

İktisadi yaşama katılım süreci bağlamında ise şu sorulara cevap aranmıştır: Roman kadınları ekonomik faaliyetlere hangi düzeyde katılıyorlar, ne kadarı düzenli bir işte istihdam imkanı bulabilmektedir, çalışma yaşamında ne tür zorluklarla karşılaşmaktadırlar, bu süreçte Roman olmayan kadınlar ve erkekler kendilerine karşı nasıl bir tutum sergilemektedir, kazançlarının ne kadarını kişisel harcamalarına ayırabilmektedirler, kazançları üzerinde ne kadar tasarruf sahibi olabilmektedirler?

Araştırmada elde edilen veriler öncelikle deşifre edilip bir metin haline getirilmiş, ardından da “tematik söylem analizi” yöntemiyle analiz edilmiş, elde edilen bulgular literatürdeki tartışmalarla harmanlanarak yorumlanmıştır.

4. Tezin Düzeni ve Tasarımı

Tez çalışması, giriş ve sonuç bölümleri hariç olmak üzere toplam beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, tezin teorik çerçevesine yer verilmiştir. Teorik çerçevenin yazımında özellikle cinsiyet, toplumsal cinsiyet, kimlik, etnisite, kadın hareketinin izlediği aşamalar kapsamında Birinci, İkinci ve Üçüncü Dalga Kadın Hareketleri, bunların toplumsal ve siyasal boyutlarıyla kadınlar üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Birinci bölümde ayrıca katılım konusu, toplumsal, siyasal ve iktisadi boyutuyla ayrıntılı biçimde ele alınarak, kadınların bu alanlardaki performansına ilişkin tartışmalara yer verilmiştir.

İkinci bölümde etnik bir kimlik olarak Türkiye’de yaşayan Romanlar ele alınmıştır. Türkiye’de yaşayan farklı Roman topluluklarının (Rom, Dom ve Lom) ayırt edici özellikleri, bunların bölgesel dağılımları ve her birinin kültürel özellikleri masaya yatırılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı’dan günümüze Romanların Türkiye’deki tarihsel arka planı, Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi sonrasında Balkanlar’dan Türkiye’ye gelen Romanların serüveni, Roman toplumundaki kültürel yaşam pratikleri, Romanların kimlik ve aidiyet konusundaki tutumları, iktisadi yaşamdaki yerleri, kimlikleri üzerinden toplumda edindikleri yer gibi konular bu bölümde genel hatlarıyla incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Roman kadınlarının aile kararlarına katılım biçimleri ve boyutları analiz edilmiştir. Ailenin mekan seçiminde, tüketim kalıplarında, çocukların eğitiminde, meslek edinmesinde ve nihayetinde evlilik sürecinde kadının nasıl bir yere sahip olduğu konusu araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle bu bölümde analiz edilmiştir. Kısaca, bu bölümde bir kadın olarak Roman kadınının toplumsal cinsiyet rolü üzerinden ailedeki konumu mercek altına alınmıştır.

Dördüncü bölüm, Roman kadınların toplumsal ve siyasal faaliyetlere katılım performansları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Roman kadınlarının toplumsal katılım performansı, kendi topluluğundaki kadınlar ve diğer kadınlar olmak üzere iki düzeyde analiz edilmektedir. Roman kadınların öncelikle akraba ve komşuluk ilişkileri, Roman kadınlarla paylaştıkları ortak sosyal etkinlikler bu bağlamda analiz edilmiştir. Yine şenlik, eğlence, matem, dini sohbet, kermes, gezi, yardımlaşma gibi faaliyetler üzerinden Roman olmayan kadınlarla hangi düzeyde ilişki geliştirdiği konusu bu bölümde ele alınmaktadır.

Roman kadınların siyasal faaliyetlere katılım performansı da dördüncü bölümde analiz edilmiştir. Zira araştırma bulgularına göre Roman kadınları siyasete karşı ilgili olmakla birlikte, siyasi mekanizmalarda yeterince yer alacak donanım ve imkanlara sahip değildirler. Bu nedenle sivil toplum faaliyetlerine katılamamakta ve siyasal mecralarda fazla varlık gösterememektedirler. Bu bakımdan bu konuyla ilgili performansları sosyal etkinliklere katılım performansı ile birlikte ele alınmıştır.

Tezin son kısmını oluşturan beşinci bölümde, Roman kadının iktisadi hayata katılım düzeyi incelenmiştir. Roman kadının iş yaşamındaki performansı, çalışma sürecinde karşılaştığı aile kaynaklı zorluklar, iş yaşamında karşılaştığı engeller, elde ettiği geliri

tasarruf etme alışkanlığı gibi konular bu bölümde ele alınmıştır. Bununla birlikte, Roman toplumunda kadının çalışmasına ilişkin değer ve tutumlar ile çalışan kadının genel olarak yoğunlaştığı sektörel dağılım gibi konular da bu bölümde masaya yatırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET VE KATILIM

Düşünce insanları, insanoğlunun dünyaya geldiği andan itibaren kadın ya da erkek olmayı nasıl öğrendiği ve kadınların neden ikincil konumda kaldığı sorularına uzun zamandan beri cevap aramaya çalışmaktadırlar. İnsanoğlu derken bile zihnimize ve dilimize hakim olan bu kelime ile kadın yok sayılmaktadır. İnsanlık tarihi kadar eski olan toplumsal cinsiyet meselesiyle aslında bir insan olarak sahip olduğumuz beden üzerinden kadınların toplumsal kaderleri belirlenmektedir. John Zerzan'ın ifadesiyle, “Uygarlık temel olarak doğanın ve kadınların tahakküm altına alınmasının tarihidir”.²⁵ Zerzan'ın bu ifadesi kadın konusu üzerinde yapılan çeşitli tartışmaları anlamamız için aydınlatıcı bir yol açmaktadır. Siyah bir feminist olan bell hooks, “İster kadın olalım ister erkek, hepimiz, doğduğumuz andan itibaren toplumsallaşma vasıtasıyla cinsiyetçi düşünce ve eylemi kabul etmeye yönlendiriliyoruz” diyerek toplumsallaşmanın cinsiyetçi kalıpların oluşmasındaki rolüne işaret etmektedir.²⁶

Bu bölümde toplumsal cinsiyet meselesini farklı boyutlarıyla ele almaya çalışacağız. Kadın bedeni ve sosyalleşmesi üzerinden gelişen toplumsal cinsiyet kavramının yanı sıra bu bölümde katılım konusunu da ele alacağız. Bu iki ana konuya odaklanacak olan bölüm kendi içinde toplumsal cinsiyet, toplumsal ve siyasal katılım, kadınlar ve toplumsal-siyasal katılım olmak üzere üç ana başlıktan oluşmaktadır. Toplumsal cinsiyet başlığı altında toplumsal cinsiyet kavramının kavramsal çerçevesi ele alınacak, feminist literatürdeki toplumsal cinsiyet tartışmaları ve feminizmin tarihsel süreç içindeki gelişimi incelenecektir. İkinci alt başlık olan toplumsal, ekonomik ve siyasal katılım başlığı altında toplumsal ve siyasal katılım kavramlarının kavramsal çerçevesi üzerinde durulacaktır. Siyasal katılımın boyutları, siyasete katılımı etkileyen kişisel ve toplumsal faktörlerle siyasal faktörler incelenecektir. Üçüncü alt başlık olan kadınlar ve toplumsal/siyasal katılım başlığı altında, dünden bugüne kadın ve siyasal

²⁵ John Zerzan, Ataerkillik, Uygarlık ve Toplumsal Cinsiyetin Kökenleri, *Felsefelogos Dergisi, Cinsiyetçilik*, çev. Utku Özmakas (İstanbul: Fesotoder Yayınları, 2010): 46-49.

²⁶ Bell Hooks, *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika*, çev. Zeynep Demirsu, Onur Günay (İstanbul: BGST Yayınevi, 2012), 9.

katılım konusu ele alınacak, dünyada ve Türkiye’de kadınların siyasete katılımı ve kadın haklarının kazanılmasının tarihsel süreci istatistiksel verilerden de yararlanılarak analiz edilecektir.

1.1. Toplumsal Cinsiyet

Soyut bir kavram olan “Kadın” konusunun ve toplumsal cinsiyetin nasıl kurulduğunu daha iyi anlayabilmek için gerilere giderek Antik Yunan’daki felsefi düşüncelere bakıldığında cinsiyetler arasındaki ayrımın o dönemde de var olduğu, dönemin erkek lehine seyreden bir anlayışa sahip olduğu görülmektedir. Kadınlar felsefi düşünce geleneğinde yok sayıldığı gibi toplumsal yapı içinde de görünmez kılındığı rahatlıkla ifade edilebilir. Michelle Perrot, bu durumu şöyle ifade eder: “Olympos tanrıçalarla doludur, fakat Yunan şehir devletlerinin kadın yurttaşı yoktur”.²⁷ Bu toplumsal düzen içinde kadınlar ve erkekler hiçbir durumda eşit değildirler. Kadınlar yurttaş olarak sayılmadıkları için, resmi olarak hem özgür bir hayata hem de oy kullanma hakkına sahip olmadıkları gibi nüfus sayımlarında bile görmezden gelinmişlerdir. Kadın ancak evdeki özel yaşamın içinde var olmaktadır. Bazen babası, bazen de kocası olan bir erkek tarafından korunarak yaşamını onun sorumluluğu altında sürdürmek mecburiyetindedir. Kadın kaç yaşında olursa olsun kendinden yaş olarak küçük olsa da erkeğin tahakkümü altında bir yaşam sürdürmektedir. Perrot’a göre, “Bir kadın her zaman başka bir erkek tarafından kocasına verilirdi...”²⁸

Kadın her zaman verilen olduğu için toplumsal alan ile arasında gerçekleşen ilişkiyi erkek üzerinden sağlamaktadır. Erkek hem kadının özel alanına hem de kamusal alana egemen olandır. Antik Yunan mitolojisine göre, tanrılar tarafından yaratılan ilk kadın olan Pandora, kutusunu açtığında insanlığın Altın Çağı’nı bitiren, hastalık, ölüm ve kıtlık gibi tüm kötülükleri dünyaya yaymıştır. İnsanları ölüm ve yeniden doğum hayatına terk ederek kötülüğün dünyaya yayılmasına sebep olmuş, insanlık için bir ceza olarak gönderilmiştir. Günümüzde de “Pandoranın kutusunu açmak” ifadesi, kadın olgusuna gönderme yaparak olumsuz bir anlamın taşıyıcılığını yapmaktadır.

²⁷ Michelle Perrot, Georges Duby, *Kadınların Tarihi: Ana Tanrıçalardan Hristiyan Azizelere*, C. 1, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005), 10.

²⁸ A.g.e., 247.

Milattan önce dördüncü yüzyılda yaşamış olan Batı düşüncesinin en önemli filozoflarından birisi olarak kabul edilen Aristoteles'e göre, "Kadın birtakım niteliklerin yokluğundan ötürü kadındır".²⁹ Aristo'nun lüğatinde kadın erkeğin eksikidir. Başka bir ifadeyle erkek tam ve mükemmel, kadın ise eksik olandır.

Aristo'dan iki yüzyıl sonra Güney İtalya Kroton'da kurulmuş olan Pisagor Okulu'nun felsefi görüşlerine göre de kadınlar erkeklere göre eksik birer varlıktırlar. Pisagorculara göre erkeği kadından üstün kılan erdemler yönetmek, egemen güç olmak ve belirlemek iken, kadının erdemi erkeğe itaat etmek, onun egemen gücünü ve belirleyiciliğini alçak gönüllü bir şekilde itiraz etmeksizin kabul etmek olarak benimsenmiştir. "Kadın, onlar için karanlık olan, kötü olan, aşağı olan maddeyle aynı kategoride bulunarak, ruh ile özdeş tanımlanan erkeğin belirlenimi altında betimlenmiştir".³⁰ Bu ifadede de açıkça görüldüğü gibi kadın erkeğe göre daha aşağı bir durumda bulunur ve ancak erkeğe göre tanımlanabilir.

Modern siyaset düşüncesinin önemli temsilcilerinden biri olan Thomas Hobbes'a göre, doğa durumunda kadın ile erkek birbirine eşittir ve kadın bir erkeğin sahip olduğu bütün özgürlüklere sahiptir. Fakat toplumsal alanda uyum ve barışın sağlanması için toplumsal bir sözleşme yapılmasıyla kadınların bu durumları tamamen değişmiştir. "Erkekler kamusal alanda birbirleriyle toplumsal sözleşme yaparak sivil topluma geçerken, kadınlar özel alanda evlilik yoluyla kocalarıyla sözleşme yaparak onların uyruğuna girmişlerdir".³¹ Erkeklik politikleşip kamusallaşırken, kadınlık da özel alan olan ev içine erkeğin egemenliğine hapsedilerek özelleştirilmiştir.

Jean J. Rousseau da rasyonel akıl ve iradenin erkeğin doğasından kaynaklandığını, kadının ise doğası gereği erkeği mutlu etmek için erkeğe bağımlı yaratıldığını öne sürmektedir. Rousseau'nun görüşlerine göre, "Erkek hemcinsleriyle eşit, bağımsız, bencil ve kendini dış dünyaya taşıyabilirken; kadın bağımlı, ikincil, kendini sadece

²⁹ Simone de Beauvoir, *Kadın 1: Genç Kızlık Çağı*, çev. Bertan Onaran (İstanbul: Payel Yayınevi, 1971), 16.

³⁰ Hatice N. Erkızan (Der.), *Erkek Merkezcilikten (Androcentrism) İnsan-Merkezciliğe Yolculuk (Anthropocentrism): Antik Felsefe ve Cinsiyet Üzerine (Pre-Sokratikler). Öz-ne-Feminizm ve Felsefe 18. Kitap* (Konya: Çizgi Kitapevi, 2013), 17.

³¹ Thomas Hobbes'tan aktaran Ömer Çaha, *Sivil Kadın: Türkiye'de Kadın ve Sivil Toplum* (Ankara: Savaş Yayınevi, 2017), 15.

erkeğin cinsel ihtiyacını karşılamaya adanmış, utangaçlık ve çekingenlik içeren bir doğaya sahiptir”.³² Kadın, doğasının gereği olarak aile içinde kalarak oradaki görevlerini yerine getirmeli, erkeğin alanı olan kamusal alandan uzak durmalıdır.

Friedrich Hegel’in anlayışında da kadın ve erkek arasında çok keskin bir ayrım vardır. Hegel’in düşüncesinde erkek doğuştan akıllı bir varlık olarak yaratılırken kadın da duygusal bir varlık olarak yaratılmıştır. Kadınlar yaradılışlarından kaynaklanan özelliklerinden dolayı aile yaşamını aşır kamusal alandaki rekabetçi ve kavgacı ruha sahip olamayacaklarından, erkekler gibi kamusal alanda mücadele ederek özgürleşme talebinde bulunamayacaklardır. Kadının doğası onu bu kadere adeta mahkum etmiştir.³³ Yüzyıllar boyunca gerek antik çağlarda gerekse modern çağlarda düşünce hayatına damgasını basan filozofların görüşleri içerisinde kadınlık duygusallık, sınırlılık ve yetersizlik ile erkeklik ise akıl, güç ve özgürlük ile eşdeğer anlamda karşılık bulmuştur.

1.1.1. Bir Kavram Olarak Toplumsal Cinsiyet

Kadın ve erkeğe atfedilen toplumsal rolleri anlayabilmemiz için “biyolojik cinsiyet (sex)” ve “toplumsal cinsiyet (gender)” kavramlarının akıllarda oluşturduğu karmaşıklığın giderilmesi önemlidir. Gender kelimesini sosyoloji literatürüne sokan Ann Oakley, “sex” ile biyolojik olarak erkeği ve kadını ayırmak için kullanılan cinsiyeti ifade ederken, “gender” ile de toplumsal cinsiyeti dile getirmiştir. Erkeklik ve kadınlık arasında toplumsal olarak bölünmüşlüğe ve farklılığa dikkat çekerek durumu şöyle ifade etmektedir

Toplumsal cinsiyet bir kültür meselesidir, erkek ve kadınların ‘eril’ ve ‘dişil’ olarak sosyal sınıflandırılmasına işaret eder. İnsanların erkek ya da kadın olduğu, çoğunlukla biyolojik göstergelere göre anlaşılabilir. İnsanların eril veya dişil olduğu ise aynı şekilde anlaşılabilir; ölçütler kültürel, yere ve zamana göre değişiklik gösterir. Cinsiyetin değişmezliğini kabul etmek

³² Beverly Thiele, “Vanishing Act. In Social and Political Thought: Tricks of The Trade”, *Feminist Challenges: Social and Political Theory*, Der.Carole Patteman, Elizabeth Gross (Boston: Northeastern University Press, 1987), 37.

³³ Çaha, *Sivil Kadın*, 23-29.

*zorunludur, ama böylece toplumsal cinsiyetin değişkenliği de kabul edilmelidir.*³⁴

Toplumsal cinsiyet, doğuştan sahip olunmayan bazı özelliklerin ve rollerin toplum tarafından yapay bir şekilde oluşturularak pek çok faktörün de etkisiyle bireye verilmesidir. Cinsiyet, toplumda bireylere atfedilen temel bir statü olduğu için bireyler kendilerine atfedilen bu statü üzerinde sosyal bir anlama sahip olmasından dolayı herhangi bir kontrole sahip değildirler.³⁵ Anthony Giddens, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki farkın yanı sıra toplumun bireylerden bu ayrım üzerinden beklentiye girişini açıklığa kavuşturmak için şu hususun altını çizmektedir:

*Cinsiyet terimini genellikle bedenin erkek ya da dişi olarak tanımlanmasına neden olan anatomik ve fizyolojik farklılıkları dile getirmek için kullanırlar. Toplumsal cinsiyet terimi ise, tersine, erkekler ve dişiler arasındaki toplumsal ve kültürel farklılıklarla ilgilidir. Toplumsal cinsiyet bir kez 'atandığında' toplum bireylerden 'kadın' ya da 'erkek' gibi davranmalarını bekler. Bu beklentilerin karşılanması ve yeniden üretilmesi gündelik uygulamalar yoluyla sağlanır.*³⁶

Toplumsal cinsiyetin ve kimliklerin oluşumunu temel alan toplumsal rolleri açıklayabilmek için birbirinden farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Bu konudaki yaklaşımları üçe ayırarak açıklayabiliriz. Birincisi, kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkların biyolojik temelli olduğu yaklaşımdır. Yüzyıllar boyunca kadınlar ve erkekleri birbirinden ayırdığı kabul edilen farklı özelliklerin biyolojik olarak belirlendiği, bunun da çok doğal kabul edildiği ve asla değiştirilemez olduğu düşünülmüştür. Feryal Saygılıgil'in de ifade ettiği gibi bu anlayışa göre "Kadınların toplumdaki statülerinin erkeklere göre ikincil konumda olmasının sorumlusu

³⁴ Kamla Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller*, çev. Kader Ay (İstanbul: Kadav Yayınları, 2003), 8.

³⁵ Thomas J. Sullivan, *Introduction to Social Problems*, (Boston: Pearson Education, 2003), s. 223'den aktaran Sevda Demirebilek, "Cinsiyet Ayırıcılığının Sosyolojik Açından İncelenmesi", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, C. 44, S. 511 (2007): 12.

³⁶ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Yayına Haz. Cemal Güzel (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012), 508.

bedenleridir”.³⁷ Kadınlar çocuk doğurmaları, adet dönemleri gibi biyolojilerinden gelen yaradılış özellikleri nedeniyle doğa ile özdeşleştirilmişler ve kamusal alanın dışında tutulmuşlardır. Kamusal alandan dışlanarak özel alanda kalan kadın, erkekten daha az değerli hale gelmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Simone de Beauvoir şunu ileri sürmektedir: “İnsanın hayvandan daha üst konuma yükseltilmesinin nedeni hayat vermesi değil, hayatı riske atmasıdır: bu yüzden insanlıkta doğuran değil de öldüren cinsiyete üstünlük verilmiştir.”³⁸

İkincisi, cinsel rollerin öğrenilebilir olduğu ve cinsiyetin toplumsallaştırıldığını öne süren görüştür. Giddens’in aşağıdaki ifadeleri bu konudaki görüşleri özetler niteliktedir:

*Toplumsal cinsiyet farklılıkları biyolojik olarak belirlenmez, kültürel olarak üretilir. Bebek ilkin doğuştan getirir, İkincisini ise sonradan geliştirir. Sözgelimi, küçük bir oğlan yaptığı davranıştan dolayı takdir edilebileceği gibi (‘aferin, sen çok cesur bir erkeksin!’), azarlanabilir de (‘oğlanlar oyuncak bebeklerle oynamazlar!’). Bu olumlu ve olumsuz yaptırımlar oğlan ve kız çocuklarının kendilerinden beklenen cinsiyet rollerini öğrenmelerine yardımcı olabilir.*³⁹

Funda Adaçay, “Toplumsal cinsiyet, ‘dil, söylem, pratikler, davranışlar, ilişkiler’ gibi faktörler aracılığıyla, toplumsallaşma süreci ile bireyin yaşadığı toplum içerisinde edindiği cinsiyettir; Kişinin ‘kadınsı-dişıl’ veya ‘erkeksi-eril’ olarak karakterize edilmesidir”,⁴⁰ şeklindeki ifadesiyle cinsiyetin toplumsallaşmasını anlatır. Erkeklerin ve kadınların cinsel rollere göre toplumsallaştırılmalarının bir örneği olarak da sözel tanılar ve hitaplar vasıtasıyla kız çocuklara “Ne kadar da güzel görünüyorsun”, derken, erkek çocuğa “Büyük ve güçlü görünüyorsun”, denmesini verebiliriz. Kız çocuklarının evdeki günlük işler için annelerine yardımcı olmaları, erkek çocuklarının

³⁷ İlkay Özküralpli, “Queer Teori”, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Der. Feryal Saygılıgil (Ankara: Dipnot Yayınları, 2016), 12.

³⁸ Nira Yuval-Davis, *Cinsiyet ve Millet*, çev. Aysin Bektaş (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2016), 26.

³⁹ Giddens, *Sosyoloji*, 506.

⁴⁰ Funda Rana Adaçay, *Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma* (Bursa: Ezgi Kitapevi, 2014), 31.

da dışarıda yapılacak işler için babalarına eşlik etmeleri beklenerek eril ve dişil davranış kalıplarıyla tutumlarını benimsemeleri sağlanır. Pierre Bourdieu, toplumsal rollerin aynı zamanda cinslerin kendilerini bu roller ışığında yeniden ürettiklerine işaretlerle aşağıdaki ifadeleri dile getirmektedir:

*Kadınları, varlığı algılanan varlık olan sembolik nesneler halinde oluşturan eril tahakküm, onları daimi bir bedensel güvensizlik, hatta sembolik bağımlılık halinde tutmak gibi bir etkiye sahiptir. Her şeyden önce başkalarının bakışı tarafından var edilir ve o bakış için var olurlar, yani sıcakkanlı, çekici ve el altındaki nesneler olarak. Onlardan ‘kadınsı’, yani güler yüzlü, sempatik, dikkatli, itaatkâr, ağırbaşlı, ölçülü olmaları beklenir, hatta kendi kendilerini geri plana atmaları...*⁴¹

Mary Wollstonecraft’a göre “Kadınların evlenmedikleri ya da evlenmeyi düşünmedikleri durumlarda nasıl var olabilecekleri bizlere söylenmez”.⁴² Bireylerin doğuştan itibaren sahip oldukları cinsiyet statüsü, toplum içinde bireyin temel statüsünü oluşturur. Bu sebeple de toplumlarda evli bir kadın hiç evlenmemiş bir kadından daha çok onay görmektedir. Bazı geleneksel deyimler ve atasözleri de günlük hayatımızda toplum tarafından çok normalleştirilerek oturmuş kalıp yargılara dönüşmüş, toplumsal cinsiyet rollerinin yerleşmesine katkı vermiştir. Bu kalıp yargıları farklı toplumların kültürel değerlerinden oluşmuş atasözleriyle örneklendirebiliriz:

Türk Atasözleri:

- Kocasından sonra kalkan karıdan, Hazirandan sonra ekilen darıdan hayır gelmez (Kocasından sonra kalkan kadınlar tembeldir).
- Gökyüzünde düğün var deseler, kadınlar merdiven kurmaya kalkar (Kadınlar eğlenceye düşkündür).
- Erkek sel, kadın göl; Erkek söyler, kadın dinler (Kadın itaat etmelidir).
- Babaya dayanma, karıya güvenme (Kadınlar güvenilmezdir).
- Kız çay yaprağına benzer, zamanını geçirdimi kartlaşır (Kadınlar erken evlendirilmelidir).

⁴¹ Pierre Bourdieu, *Eril Tahakküm*, çev. Bediz Yılmaz (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2015), 88.

⁴² Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, çev. Deniz Hakyemez (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 51.

İtalyan Atasözleri:

- Kadınlar kestane gibidir, dışları güzel içleri çürük (Kadınlar göründükleri gibi değildirler).
- Kendini şirret kadından koru, iyi olanına hiç güvenme (Kadınlar güvenilmezdir).

Alman Atasözleri:

- Bir çiftlik evini üç şey yıkar: şirret bir kadın, tahtakurusu ve fare (Kadın yıkıcıdır).
- Saçı uzun aklı kısa (Kadınlar akıllı değildir).
- Kadının yönettiği evde şeytan uşaklık yapar (Kadından yönetici olamaz).

Rus Atasözleri:

- Köpekler bile kadınlardan daha iyidir, hiç olmazsa efendisine havlamazlar (Kadınlarda vefa yoktur).
- Kadınların arzuları hiç bitmez, dolmayan dilenci torbasına benzerler (Kadınlar sınırsız isteklere sahiptir).

Özbek Atasözü:

- İnsandan cesuru, horozdan asili, kadından nankörü yoktur (Kadınlar nankördür).

Kırgız Atasözü:

- Çamurdan bir adam, ay ışığından bir kadından daha iyidir (Erkek kadına her durumda üstündür).

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeklerin beklentilerinin, değerlerinin, imajlarının, davranışlarının, inanç sistemlerinin, yaşam biçimlerinin ve rollerini tanımlayan fikirlerinin sosyal olarak yapılanması olduğu için yukarıdaki gibi atasözleri ve deyimler vasıtasıyla nesilden nesille aktarılarak kendini yeniler gider.

Toplumsal cinsiyetin oluşumuyla ilgili üçüncü yaklaşım hem cinsiyetin hem de toplumsal cinsiyetin tamamen toplumsal olarak kurulu olduğu anlayışına dayanır. Dolayısıyla bu anlayış sadece roller üzerinden toplumsal cinsiyetin inşa edilmediği, aynı zamanda bedenlerimizin de sonradan inşa edilebileceğini veya yeniden üretilebileceğini varsayar. Bu konuda dile getirilen görüşler Giddens'in aşağıdaki ifadeleriyle özetlenebilir:

Bedenlerimizi 'doğal' olarak görülenin dışındaki şekillerde de anlamlandırabiliriz. Bireyler kendi bedenlerini istedikleri gibi idman ve perhizden piercinge, kişisel moda, estetik cerrahiye, hatta cinsiyet değiştirme ameliyatlarına dek uzanan bir yelpazede kurabilmekte ya da yeniden yapılandırabilmektedir. Gelişen teknoloji bedenlerimizin fiziksel

*sınırlarını bulanıklaştırmaktadır. Bu yüzden, söz konusu say, insan bedeni ve biyolojisinin ‘verili’ olmadığını, insanların müdahalelerine ve farklı toplumsal bağlamlarda belirlenen kişisel seçimlere göre biçimlendirilmeye açık olduğunu ileri sürmektedir.*⁴³

Judith Butler’in tespitinden hareketle, biyolojik cinsiyetin “doğa” tarafından kuruluşu gibi toplumsal cinsiyetin de “kültür” tarafından kurulduğu düşünülürse, “biyolojinin değil, kültürün kader haline geldiğini” söyleyebiliriz.⁴⁴ Biyolojik ayrıştırmaya dayanan kadınlık ve erkeklik olgularının, kültürel olarak sınıflandırılmasının evrensel bir temele sahip olması bizleri Freud’un “biyoloji kaderdir” anlayışından “toplumsal cinsiyet kaderdir” anlayışına götürmektedir. Bu durumda toplumsal cinsiyet adeta o toplumun yapısını anlamaya, en ince kültürel değerlerine kadar incelemeye olanak veren bir mercektir. İlkay Özkürallı, “Biyolojik cinsiyeti oluşturan aslında anatomik özelliklere yüklenen tarihsel ve kültürel anlamlardır, bu açıdan da doğal değildir. Bu durum biyolojik cinsiyetin de toplumsal cinsiyet olduğunu gösterir”.⁴⁵ şeklindeki ifadesiyle, cinsiyetin ve bedenin oluşturulmuş bir cinsiyet biçimi tarafından yaratıldığını iddia etmektedir. De Beauvoir, “Demek ki her dişi insan ille de kadın olmuyor” sözüyle cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının soyut bir kavram olan kadını nasıl anlamlandırdığını anlatmak istemiştir. De Beauvoir, *İkinci Cins* adlı eserinde de “Kişi kadın doğmaz, kadın olur” sözleriyle, bu olguyu tanımlayan kadını erkeğin ötekisi konumuna getiren toplumsal cinsiyet statüsünden kurtarmak istemiştir.⁴⁶ De Beauvoir böylece kimsenin toplumsal cinsiyetle doğmadığını belirterek biyolojinin kadının kaderi olarak kabul edilen düşünceye kökten karşı çıkmıştır.

Toplumsal cinsiyet, aynı zamanda cinsiyetler arasında yaşanan eşitsiz güç ilişkilerini de ifade etmektedir. Kamla Bhasin, “Ataerkil sistem hem toplumsal bir yapı hem de

⁴³ Giddens, *Sosyoloji*, 508.

⁴⁴ Judith Butler, *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, çev. Başak Ertür (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), 8.

⁴⁵ Özkürallı, *Queer Teori*, 214.

⁴⁶ De Beauvoir, *Kadın I*, 14.

bir ideoloji ya da erkeklerin üstün olduğunu iddia eden bir inanç sistemidir”,⁴⁷ diyerek ataerkil sistemin yüklendiği misyonu açıklar. Ataerkil sistem, toplumsal yapı içindeki her iki cinsiyetin de beraberce yer alabileceği bir sistem olsa bile kuralları erkeklerin koyduğu, kadınların da erkeklerin koyduğu bu kuralları benimsemek zorunda kaldığı, erkeler tarafından kurulmuş işleyen bir düzen ve süreçtir. Michel Foucault’a göre, “İktidarın işleyişi sürekli olarak bilgi yaratır ve aksi yönde, bilgi de iktidar etkilerine yol açar”.⁴⁸ Hakikatlerin ve bilginin üretiminde ve dolaşıma sokulmasında Foucault’un da belirttiği gibi, iktidar yaratılmaktadır. Eril iktidarlar tarafından üretilen bilgi de erilin iktidarda kalmasını ve söylemlerin eril karakterde olmasını sağlamıştır. Erkek egemen kültür, kadınların kendi içinde var olan bireysel farklılıkları gözetmeye yarayan ve onların bağımsız bireyler olarak var olma olanaklarını ellerinden alan çarpıtılmış bir “kadınlık” kalıbını kadınlara dayatmaktadır. Ataerkil kültür, kadına özgü nitelikleri beden, doğa, duygu, özne, özel, pasif, bağımlı gibi aile yaşamıyla sınırlı tutarken; erkeğe özgü nitelikleri akıl, kültür, mantık, nesne, kamusal, aktif, bağımsız gibi daha çok toplumsal, siyasal ve kamusal alanla ilgili olarak tanımlamıştır.⁴⁹ Mevcut ataerkil “kadın” ve “erkek” tanımları birbirlerini dışlayacak biçimde ve birbirlerine karşıtlık içinde oluşturulmaktadır. Bu karşıtlık, bir tarafın diğerine karşı üstün ve egemen olduğu hiyerarşik bir karşıtlık için örnek oluşturmaktadır. Buna göre erkeğin akıllı, güçlü, uygarlığı ve kültürü temsil ettiği, bundan dolayı da tartışmasız daha üstün olduğu varsayılırken; kadının ise bedeni, duyguları, nazikliği ve doğayı temsil ettiği düşünceleri ileri sürülmektedir. İşte tam da bu sebeptendir ki Berktaş’a göre, “Bu şekilde kadın bedene ve maddeye indirgenmiş olurken, onunla birlikte doğanın kendisi ve insanın soyunu türetmesi de küçümsenmiş olur”.⁵⁰

De Beauvoir, “İnsanlık dediğimiz şey erkeklerden oluşmuştur ve erkek kadını kendi varlığı içinde değil, kendisine göre tanımlar; kadına özerk bir varlık gözüyle bakmaz.

⁴⁷ Bhasın, *Toplumsal Cinsiyet*, 21.

⁴⁸ Michel Foucault, *İktidarın Gözü: Seçme Yazılar*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003), 35.

⁴⁹ Bhasın, *Toplumsal Cinsiyet*, 21.

⁵⁰ Fatmagül Berktaş vd., *Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar ve Umutlar* (İstanbul: Ka-Der, 2004), 2.

Sizin anlayacağınız, kadın, erkek neye karar verirse odur. Erkek öznedir, mutlak varlıktır, kadın ise öteki cins'tir",⁵¹ şeklindeki ifadeleriyle kadının eril iktidar tarafından ötekileştirilerek varlık sebebinin her zaman erkek için olduğunu ve ona göre ikincil konumda bırakıldığını anlatmaktadır. Kamla Bhasin, Güney Asyalı köylü bir kadınla konuştuğunda kadının ona şöyle dediğini söyler:

*Bizim ailelerimizde erkekler güneşe benzer, onların kendi ışıkları var (kaynaklara sahipler, hareket halindedirler, karar alma özgürlükleri var vb.) Kadınlar kendi ışığı olmayan uydulara benzerler. Eğer güneşin ışığı onlara değerse sadece o zaman parlarlar. İşte bu nedenle kadınlar güneş ışığından daha büyük pay almak için sürekli birbirleriyle rekabet ederler, çünkü bu ışık olmaksızın hayat da yoktur.*⁵²

Bu ifadeler Asyalı bir kadına ait olmakla birlikte aslında birçok kültürü yansıtan bir resmi ortaya koyar. Dolayısıyla patriarkal değerlerin baskın olduğu kültürlerde esas olan erkek olup, kadın erkeğe göre konumlanmaktadır.

1.1.2. Feminist Literatürde Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları

On sekizinci yüzyıl sonları ile on dokuzuncu yüzyılın başlarında, kadınların cinsiyetleri nedeniyle sosyal ve siyasal alanda yaşadıkları dezavantajları ortadan kaldırmaya yönelik olarak başlayan siyasal harekete feminizm denmektedir. Feminizm, bir kavram olarak ilk defa Latince'de dişi-kadın anlamına gelen "femina" sözcüğünden türetilerek Fransızcaya girmiştir. Feminizmi 1837 yılında "feminisme" şeklindeki ifadesiyle bir kavram olarak ilk kullanan kişi Fransız Charles Fourier'dir. Kavram 1890'lı yıllarda da İngilizceye girerek kadıncılık (womanism) teriminin yerini almıştır.⁵³ Çaha, feminizmi "Temelde kadın ile erkek arasındaki iktidar ilişkisini değiştirmeyi amaçlayan bir siyasal hareket" olarak tanımlamaktadır.⁵⁴ bell hooks ise

⁵¹ De Beauvoir, *Kadın I*, 17.

⁵² Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet*, 23.

⁵³ Yasemin Özgün, "Feminizm", *Siyaset Bilimi, Kavramlar, İdeolojiler Disiplinler Arası İlişkiler*, Der. Gökhan Atılğan ve E. Atilla Aytekin (İstanbul: Yordam Kitap, 2012), 347.

⁵⁴ Çaha, *Sivil Kadın*, 43.

Feminist Theory: From Margin to Center (Feminist Teori: Çeperden Merkeze) adlı ünlü eserinde “feminizm nedir?” sorusunu basitçe “Cinsiyetçi sömürü ve baskıyı sona erdirmeyi amaçlayan bir harekettir” diyerek cevaplar ve devam eder: “Yaklaşın ve feminist hareketin derdinin ne olduğunu kendi gözlerinizle görün. Yaklaşın, şunu göreceksiniz: Feminizm herkes içindir”.⁵⁵

Feminizm, tarih boyunca farklı şekillerde de olsa var olmuş, kadınların hak aramalarının ve kendilerini ifade etmelerinin farklı farklı biçimleriyle varlık göstererek günümüze kadar gelmiştir. Orta Çağ’dan itibaren feminizmin devam ettiği görüşünü savunanlar, Christine De Pisan’ın 1405 yılında *The Book of the City of Ladies* (Hanımefendiler Şehrinin Kitabı) adlı eserinde geçmişte yaşamış ve toplum üzerinde etkili olmuş kadınlarla ilgili olan eylemlerini örnek verirler. De Pisan, o tarihlerde bile kadınların eğitim haklarından, toplumdaki siyasi etkisine kadar günümüz feminizminin pek çok fikrini kitabında dile getirmiştir. Görüşlerini kitabından bir alıntı ile örneklendirebiliriz:

*Tanrı’nın insanı kendi suretinde yarattığı söylendiğinde, bunu Tanrı’nın fiziksel bedeni olarak anlayacak kadar aptal kimseler bulunmaktadır. Oysa durum böyle değildir. Çünkü o tarihte Tanrı henüz bir insani biçim almamıştı. Bu yüzden o ifadeden soyut zeka olan ve kıyamete ulaşıldığında Tanrı’ya benzeyecek olan ruhun kastedildiği anlaşılmaktadır. Tanrı erkek ve kadını bu ruh ile donatmış, böylelikle iki cinsi de eşit ve erdemli kılmıştır.*⁵⁶

⁵⁵ hooks, *Feminizm Herkes İçindir*, 9-13. Ayrıca ayrıntılı bir görüş için bkz. Nezahat Altuntaş, “Feminizm”, *Dünya’da ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*, Der. Ömer Çaha ve Bican Şahin (Ankara: Orion Kitabevi, 2015), 343; Gisela Notz, *Feminizm*, çev. Sinem Derya Çetinkaya (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018), 9-13; Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, çev. Nasuh Uslu, Haluk Özdemir (Ankara: Adres Yayınları, 2013), 488; Sema Zafer Sümer, “Tarih İçinde Görünürlükten, Kadınların Tarihine. Amerikan Kadın Romanında Feminist Bilinç ve Politika” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 74.

⁵⁶ Christine de Pisan, *The Book of the City of Ladies*, çev. Rosalind Brown-Grant (Harmondsworth: Penguin Classics, 2000), 22-23’dan aktaran Marnie Hughes-Warrington, *En Önemli 50 Tarihçi Tarih Bilimine Yön Veren Düşünürler*, çev. İbrahim Kapaklıkaya. (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2014), 125.

Marie Le Jars de Gournay, 1622 yılında içinde yaşadığı toplumun kadınlarına uygun gördüğü koşullara bir itiraz olarak *Erkeklerin ve Kadınların Eşitliği Üstüne ve Hanımların Şikayeti* adında yazdığı iki kitabı ile konuyla ilgili görüşlerini dile getirmiştir. De Gournay, “İnsan esasen ne erkektir ne de dişi. Cinsiyetin farklı olmasının amacı, cinse özgü biçim farkını oluşturmak olmayıp yalnızca üremeye yarar”,⁵⁷ sözleriyle feminist düşüncenin temellerinin atılmasına katkıda bulunmuş döneminin öncü kadınlarından.

On yedinci yüzyılda İngiltere’de yaşamış olan Marry Astell, “Eğer bütün insanlar özgür olarak doğuyorsa, neden bütün kadınlar köle?” sorusunu sorarak tüm insanların erkek kadın gözetmeden aynı akla sahip olduğunu savunmuş ve kadınlar yetiştirilirken yapılan hatanın, eğitim yoluyla giderilebileceğini savunmuştur. Astell, “Tanrı erkeğe olduğu kadar kadına da akıllı ruhlar vermiştir; öyleyse onu kullanmaları neden yasak olsun”⁵⁸ sözleriyle de ilk İngiliz özgürlükçü kadın feminist olarak öncü kadınlar arasında yerini almıştır. Juliet Mitthel, feminizmin on yedinci yüzyıl İngiltere’inde feodalizmin sona ermesi ve kapitalizmin gelişmesi ile kendini yeni oluşan toplumsal yapıdaki ilişkilerden dışlanmış bir sosyolojik grup olarak hisseden orta sınıfa mensup kadınların talepleriyle ortaya çıktığını ileri sürmektedir.⁵⁹

Tarih boyunca örnek verdiğimiz ve veremediğimiz birçok kadının hak arama mücadelesi olmasına rağmen on dokuzuncu yüzyıla gelinceye kadar organize olmuş bir kadın hareketi gelişmemiştir.⁶⁰ Josephine Donovan, “Aslında ‘birinci dalga’ da feminizmin ilk dalgası değil... erken modernlik çalışmalarımda Batı Avrupa’da on beş, on altı ve on yedinci yüzyılda feminist dalgalar olduğunu gördüm”,⁶¹ sözleriyle o

⁵⁷ Ülker Yükselbaba, “Feminist Perspektiften Hukuk”, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, C. 74, S. 1 (2016): 123-138.

⁵⁸ Özgün, *Feminizm*, 349.

⁵⁹ Ömer Çaha, “Feminizm ve Sivil Toplum”, Kadem Okumalar, <http://kadem.org.tr/feminizm-ve-sivil-toplum/> (26.04.2019).

⁶⁰ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, çev. Şeyma Akın (Ankara: Adres Yayınları, 2010), 247.

⁶¹ Josephine Danovan, *Feminist Teori*, çev. Aksu Bora, Meltem A. Gevrek ve Fevziye Sayılan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 15.

dönemlerde de kadınların cinsiyetlerinden dolayı sürekli maruz kaldıkları şiddetin ve yok sayılmanın bugünkü feministlerin düşünce ve talepleriyle aynı olduğunu söylemektedir. Bu tarihsel süreç içerisinde feminizmin kitlesel bir nitelik kazanarak gelişmesi ve toplumsal bir harekete dönüşmesi konusunda birçok farklı düşünce olsa da genel olarak on sekizinci yüzyılın sonları ile on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren birinci dalga feminizmin başladığı kabul edilir. Birinci dalga feminizm, kadınların siyasal haklarından olan oy kullanma haklarını elde etme mücadelesi olarak gelişmiştir. Wollstonecraft 1792 yılında *Vindication of The Rights of Woman* (Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi) adlı eseriyle, kadın ve erkek için aynı ekonomik, siyasal ve sosyal hakları talep ederek ilk modern feminist metni yazmıştır. Wollstonecraft, şöyle demektedir:

*Kadınların zihinlerini geliştirerek onları güçlendirirseniz, kör itaatin de sonu gelecektir; ama iktidar her zaman kör itaat aradığından tiranlarla hazcılar kadınları karanlıkta bırakmaya çalışırken doğru şeyi yapmaktadırlar. Ne de olsa tiranlar köleler ister, hazcılarsa oyuncaklar.*⁶²

Wollstonecraft’a göre kadınlar, doğaları ve akılları itibarıyla erkeklerle aynıdır. Kadınlara da erkeklerle eşit bir eğitim alma hakkı verildiğinde, kadınların da erkekler gibi başarılı bir performans gösterebileceğini, bütün eksikliğin yetersiz ve eşit sağlanamayan eğitimden kaynaklandığını aşağıdaki sözleriyle de ifade etmektedir: “Kadınları özgür bırakın, kısa zamanda bilge ve erdemli olacaklardır. Erkekler için de aynı şey geçerlidir, çünkü iyileşme iki taraflı olmalıdır; aksi takdirde insanlığın tabi kılınan yarısı kendilerini ezenlere zarar verir”.⁶³

Feminizmin birinci dalgası olarak kabul edilen hareket, kadınların her alanda erkeklerle eşit olduklarını savunarak, kadınların seçme ve seçilme hakları gibi eşit siyasal ve yasalarla düzenlenmiş haklara sahip olması hedefi doğrultusunda mücadele etmiş, kadına yönelik oluşan ayrımcılığın tüm türlerinin ancak kadın-erkek eşitliği sağlandığında son bulacağını temel almıştır.⁶⁴

⁶² Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, 38.

⁶³ A.g.e., 259.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nafiz Tok, “Siyasi İdeolojiler”, *Siyaset Bilimi*, Der. Halis Çetin (Ankara: Orion Kitabevi, 2017), 243-255.

1960'lı yıllara gelindiğinde kadınların erkekler karşısında siyasi ve hukuki haklar elde etmiş olmasının kadınların sorunlarını çözmediğinin anlaşılması üzerine, kültürel bir dönüşümü hedefine alarak farklılıklar üzerinden bir özgürlük anlayışı benimseyen ikinci dalga feminizm başlamıştır.⁶⁵ Bu dönemde kadınlar “kişisel (özel) olan politiktir” ifadesini slogan olarak kullanarak; sadece kamusal alanda değil, özel alanda da cinsiyete dayalı iş bölümünde de toplumsal bir dönüşüm talebinde bulunmaktadır. Kadınlar erkeklere karşı ortak bir muhalefet için birbirlerini daha çok desteklemeye başlayarak, “kız kardeşlik” (*sisterhood*) kavramını kullanmaya başlamışlardır. Virginia Woolf, “Kadın olarak bir vatana sahip değilim. Kadın olarak bir vatana sahip olmak istemiyorum. Kadın olarak benim vatanım bütün dünya”, düşüncesiyle kadınların toplumsal ve kültürel zorunlulukların etkilerinden arınıp özgürleşerek, homojen tek bir parça halinde varlık bulmalarının kız kardeşlik ruhuyla gerçekleşeceğini düşünmektedir.⁶⁶

bell hooks, “Kadın dostluğu ataerki içinde mümkün değildi, haince bir davranıştı. Feminist hareket kadın dostluğunun oluşması için ortam yarattı. Dostluğumuzu erkeklere karşı oluşturmadık, kadınlar olarak kendi çıkarlarımızı korumak için oluşturduk”,⁶⁷ sözleriyle oldukça güçlü bir kız kardeşlik kavramının önemini ortaya koymaktadır. 1970'li yıllardan sonra kadınlar arasındaki bu politik dayanışma akademik bir boyut da kazanarak yeni bir disiplinler arası alan olarak ortaya çıkmıştır.⁶⁸ Bu hareket kadın erkek eşitliğini reddederken, temel amacının ataerki baskı ve şiddetten kadını kurtarmak olduğu felsefesiyle hareket etmiş, bu sebeple de kadın kurtuluş hareketi veya kadın özgürlüğü hareketi olarak da literatürde geçmiştir. Söylem ve mücadelelerini daha önceki feministlerden tamamen farklı bir biçimde ortaya koyan ve kadının tüm engellerinden kurtuluşunu siyasal bir proje olarak benimseyen feminist gruplar, sistemli bir bilinç oluşturma faaliyetlerinde bulunmuş, yeni bir literatür geliştirmiş, alternatif yaşam vb. yolları da deneyerek kadınların çocuk doğurma ve büyütme gibi faaliyetlerini de kapsayacak şekilde cinsiyetle bağlantılı tüm

⁶⁵ Heywood, *Küresel Siyaset*, 488.

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Altuntaş, “Feminizm”, 358.

⁶⁷ hooks, *Feminizm Herkes İçindir*, 28.

⁶⁸ Meltem Atan, “Radikal Feminizm: ‘Kişisel Olan Politiktir’ Söyleminde Aile”, *The Journal Of Europe - Middle East Social Science Studies*, C. 1, S. 2, (Ekim 2015), 1-21.

kadınlık rollerini kökten terk etmeyi amaçlayan bir politika önermişlerdir.⁶⁹ hooks bu oluşumu şöyle ifade etmiştir:

*Hepimiz kendi deneyimlerimizden şunu biliyorduk: Ataerkil düşünce bizleri kendisini erkeklerden aşağı gören, ataerkinin gözüne girmek için birbiriyle kıyasıya rekabet eden, kıskançlık, korku ve nefret besleyerek birbirini hor gören kadınlar olarak toplumsallaştırdı. Cinsiyetçi düşünce bize, birbirimizi merhametsizce yargılayıp acımasızca cezalandırmayı öğretti. Feminist düşünce ise biz kadınların kendimize duyduğumuz nefreti kafamızdan söküp atmamıza yardımcı oldu. Bilincimizi ataerkil düşüncenin boyunduruğundan kurtarmamızı sağladı.*⁷⁰

1980'lere gelindiğinde artık kadınlar pek çok alanda kazanımlar elde etmişlerdir. Fakat bundan böyle örgütlü bir mücadele ile politik söylem geliştirebilir bir sosyal ortama sahip olsalar da hala kadınlara karşı adaletsizlik, eşitsizlik, şiddet gibi ataerkil sistemin sorunları devam etmektedir. Tüm bunlara AIDS gibi yeni hastalıkların, teknolojiye gelişmelerin, iletişimdeki gelişmelerin, tüketim biçiminin değişmesinin ve artmasının, küresel değişimlerin, ortaya çıkan yeni sosyal kültürel akımların da eklenmesiyle kadın hareketi farklı bir boyut kazanarak "üçüncü dalga feminizm" olarak ifade edilen yeni bir sürece girmiştir.⁷¹

Üçüncü dalga feminizm, kendinden önceki taleplerden farklı olarak, "doğrudan doğruya kadın hareketinin kendisiyle tartışmış, onlara karşı meşruiyet arayışına girmiştir".⁷² hooks, feminist hareket içindeki ayrışmayı şu ifadelerle dile getirmektedir:

Feminist 'kız kardeşliğin' kökleri, ataerkil adaletsizliğin bütün biçimleriyle mücadele sorumluluğunu paylaşmakta yatar. Kadınlar arasındaki politik dayanışma, cinsiyetçiliği daima zayıflatır ve ataerkinin devrilmesi için uygun koşulları yaratır. Şayet kadınlar, baskı altındaki gruplar içinde yer alan

⁶⁹ Çaha, *Sivil Kadın*, 44.

⁷⁰ hooks, *Feminizm Herkes İçindir*, 27.

⁷¹ Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Sümer, "Tarih İçinde Görünürlükten Kadınların Tarihine", 137.

⁷² Çaha, *Sivil Kadın*, 257.

başka kadınlar üzerinde tahakküm ve sömürüye olanak tanıyan iktidarlarından vazgeçmeye bireysel bir zeminde istekli olmasalardı, ırk ve sınıfın çizdiği sınırların ötesinde bir 'kız kardeşlik' asla mümkün olmazdı. Bu önemli bir noktadır. Kadınlar, diğer kadınlar üzerinde tahakküm kurmak amacıyla ırklarının ve sınıflarının gücünü kullandığı müddetçe, feminist 'kız kardeşlik' hiçbir zaman tam anlamıyla gerçekleşemez.⁷³

Üçüncü dalga feminizm etnik, dinsel, cinsel ve ekonomik olarak çok farklı grupları içine aldığı için farklılığı, çoğulculuğu ve kadınlar arasındaki karmaşıklığın getirdiklerini ortaya çıkarmaktadır. Kadınlar arasındaki bu farklılıkları ilk olarak siyah ve etnik azınlığa mensup olan kadınlar dile getirmişler ve feministlerin tüm kadınların ötekileştirilme ve ezilmesinin aynı nedene dayanmış olduğu fikrine karşı çıkmışlardır. Onlara göre kadınlar sadece kadın oldukları için değil, farklı ırksal ve farklı özelliklerinden dolayı da hem erkekler hem de kadınlar arasında çoklu bir ezilme sürecine maruz kalmaktadırlar. Altuntaş'ın ifade ettiği gibi, “Kadın türdeş bir yapı sergilemez; aksine farklı ırk, dil, din, mezhep, etnik grup ve yaşam deneyimi gibi alt kategorilere sahiptir. Bu nedenle kadınlar, kadın olmanın yanında bazı ek ikincilleştirmeler de yaşamaktadır”.⁷⁴ hooks, tüm kadınları aynı kategoride değerlendiren feminist harekete eleştiri getirerek, “Önce biz kadınların, diğer kadınları (cinsiyet, sınıf ve ırk farklılıklarından dolayı) nasıl baskı altına alıp sömürdüğümüzle yüzleşmemiz gerekiyordu”, der.⁷⁵ Gelişmişlik düzeyleri hangi seviyede olursa olsun, toplumların çoğunda kadın erkeklerle göre birden fazla ikincilleştirilmiş (yani kadın olmak, siyahi kadın olmak, siyah ve yoksul kadın, olmak, siyah yoksul ve göçmen kadın olmak gibi) bir pozisyonadır.

1990'lı yıllarla birlikte, farklılıklarla ve çoğulculukla ilgili düşüncelerin ışığında feminist kuramın, geyler ve lezbiyenler konusunda yapılan çalışmaların bir uzantısı olarak “queer kuramı” gelişmiştir. Teorinin öncülerinden biri olan Judith Butler, teoriyle eşcinsellik arasındaki ilişkinin etkilenme biçimi üzerinde önemle durmaktadır. Queer teorisi, insanların yaşamdaki doğal rollerinin getirdiklerinden hareketle iki ayrı

⁷³ hooks, *Feminizm Herkes İçindir*, 29.

⁷⁴ Altuntaş, “Feminizm”, 352.

⁷⁵ hooks, *Feminizm Herkes İçindir*, 15.

ve tamamıyla farklı cinsiyete ayıran bir hayat tarzı tanımlaması olan heteronormativiteye karşı olarak kabul edilen, eşcinsel hareket merkezinde ortaya çıkmış fakat eşcinsel hareketle tamamıyla özdeş olmayan bir hareketti anlatır. Normal olan, normalleşme karşıtı olan anormali üreteceği için, heteronormatif sistemin normali heteroseksüellikken, anormal olarak karşıt üretimi de homoseksüelliktir. Heteronormatif sisteme uygun düşmeyen sabit olmayan, değişken ve dönüşebilen bu imkansız kimlikteki özneler queer teorisinin merkezinde yer alırlar. Butler'e göre cinsel yönelimlerin tamamı toplumsal cinsiyet tarafından uydurulmuştur. Bu sebeple Butler kendisinin cinsel yönelimini tanımlamamaktadır. Böyle yapmasının altında yatan sebep: kendisini ve yönelimini belli kalıplara sokan, toplumsal cinsiyet kalıplarının yarattığı heteroseksüel düzeni temsil etmesine ve yansıtmasına karşı olmasıdır.

Foucault'ya göre iktidar her dönemde insan yaşamı üzerindeki iktidar gücünü kullanmıştır. İnsan yaşamı üzerinde bu denli etkili olan iktidar, insan bedenini merkezine alarak, bedenin terbiyesine yönelik konularda disipline edici yöntemleri her zaman kullanmıştır. Foucault, "Egemen iktidarın simgelediği eski öldürme gücü, yerini artık titizlikle bedenlerin yönetimine ve yaşamın hesapçı bir biçimde işletilmesine bırakmıştır", diyerek bu gerçeğe işaret eder.⁷⁶ Foucault'a göre modern toplumlarda hastalıklar, ölüm, doğum, sağlık, yaşam süresi vs. gibi biyolojik gerçekler siyasallaşmıştır. Toplumsal olan da iktidar mekanizmalarıyla tıbbileştirilmiştir.⁷⁷ Foucault,, cinsiyet kavramının da toplumsal olarak yaratılmış bir cinsellik rejiminin ürünü ya da sonucu olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

Hiç şüphesiz cinsiyet, bize tahakküm eder gibi gözüken o faillik ve bizde var olan her şeyin temelinde var gibi gözüken o sır, ortaya koyduğu iktidar ve sakladığı anlam sayesinde bizleri esir eden ve ne olduğumuzu açığa çıkarmasını ve kendimizi, bizi tanımlayan şeyden kurtarmasını istediğimiz o nokta, cinselliğin konuşlanması ve işleyişi tarafından zorunlu hale getirilen bir ideal noktadan ibarettir. Cinsiyetin, iktidarla olan temasının tüm yüzeyinde ikincil olarak çeşitli etkiler üreten özerk bir faillik olduğunu

⁷⁶ Utku Özmkas, *Biyopolitika: İktidar ve Direniş Foucault, Agamben, Hardt-Negri* (İstanbul: İletişim, 2018).

⁷⁷ Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya U. Tanrıöver (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018), 25.

*düşünme hatasına düşmemeliyiz. Tam aksine, cinsiyet, bedenleri, onların maddiliklerini, kuvvetlerini, enerjilerini, duyumlarını ve hazlarını denetimi altına alan iktidarın örgütlediği bir cinsellik konuşlanmasındaki en spekülatif, en ideal ve en içsel öğedir.*⁷⁸

Queer kuramının belirli bir kavramsal çerçevesi, bir metodolojisi olmasa da politik bir görüşü ve duruşu vardır. Yani her durumda ve dönemde kendini normal olana göre yeniden tanımlamaktadır. Sara Ahmed'e göre queer, "Az bilinen, kenara itilmiş, marjinalleştirilmiş, cinselliklerin geneli için kullanılsa da; ana mesele sadece farklı cinsel yönelimler ya da farklı cinsel organlar değil, hizada olmayanlardır".⁷⁹ Başka bir deyişle, kadın düşmanlığından, ırkçılık, homofobi ve her türlü nefrete karşı toplumsal olarak sağlanan dinamik bir birlik olma durumudur.⁸⁰

Elizabeth Grosz, *Deneyisel Arzu: Queer Öznelliğini Yeniden Düşünmek* adlı eserine, Jasper Laybut'un, Queer'i çok iyi bir biçimde tanımlayan şu sözüyle başlamıştır:

*Bana soracak olursanız, queer her türlü toplumsal cinsiyeti, her türlü cinsel kanaati ve felsefeyi aşmaktadır. Queerlik bir varoluş halidir. Aynı zamanda bir yaşam tarzıdır. Ebediyen alternatif olan bir şeydir. Hem ana akım gey topluluğu için hem de ana akım lezbiyen topluluğu için. Şimdi queer olan şey beş yılın sonunda queer olmaktan çıkabilir. Toplumsal cinsiyet-ötesi queer her iki topluluk tarafından kabul edilecek olursa, queer diye bir şey kalmaz. İçinde yaşadığınız zamanların bir yansımasıdır bu.*⁸¹

Queer kuramının her tür cinsiyeti reddeden tutumu göz önünde bulundurulduğunda onun feminist literatür içinde ayrı bir sayfa açtığı söylenebilir. Böylece feminist literatür içinde toplumsal cinsiyet tartışmalarıyla ilgili üç yaklaşımın geliştiğini söyleyebiliriz: Eşitliği esas alan birinci dalga, kadın bedenini ve erkekle farklılığını esas alan ikinci dalga, kadınlar arasındaki farklılıklara odaklanan üçüncü dalga ve

⁷⁸ A.g.e., 96-138.

⁷⁹ Sara Ahmed, *Queer Phenomenology* (London: Duke University Press, 2006), 67.

⁸⁰ Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Saygılıgil, "Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları", 211-226.

⁸¹ Elizabeth Grosz, "Deneyisel Arzu: Queer Öznelliğini Yeniden Düşünmek", *Cogito Dergisi*, S. 65-66 (Bahar 2011): 8.

queer yaklaşımı.

1.2. Toplumsal, Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Katılım

Katılım kavramı, düşünce ve eylem ile kolektif bir biçimde gerçekleşen dahil olma olgusudur. Demokratik sistemlerde değerler ve kurumlar kadar katılım da oldukça önemlidir. Bireylerin günlük hayatlarının bir parçası olarak hem formel hem de enformel biçimde dahil oldukları katılım; toplumsal, ekonomik, siyasal vs. çok çeşitli boyutlarda gerçekleşmektedir. Çaha'ya göre bireyler tarafından katılım, "Bir yönüyle sistemi kendi değerleri doğrultusunda etkileme ve yönlendirme beklentisiyle yapılırken, bir yönüyle de kendisine ait olanı başkasıyla paylaşma güdüsüyle yapılır".⁸² Katılım, bireylerin sosyalleşme sürecinin en etkili ve hızlı yollarından birisidir. Toplumsal bir entegrasyon bu yolla oldukça kolaylaşır. Katılım, ortak kararların alınabilmesine, toplumsal görüş birliğine ulaşılmasına, bireylerde sahiplenme duygusunun gelişmesine, topluluk üyeleri arasında sevgi, anlayış, hoşgörü, eşitlik duygularının oluşmasına yardımcı olmakta, farklılıklara karşı daha hoşgörülü yaklaşmayı sağlayarak, toplumsal ortak değerlerin oluşturulmasına olanak sağlamaktadır.⁸³

1.2.1. Bir Kavram Olarak Katılım ve Farklı Boyutları

Katılım literatürü genel olarak siyasal katılım üzerinden gelişmektedir. Ancak katılımın siyasal boyutu olduğu gibi ekonomik ve toplumsal boyutu da bulunmaktadır. Ekonomik katılım ile toplumsal ve siyasal katılım arasında oldukça yakın bir ilişki bulunmaktadır. Ekonomik faaliyetlere katılım tüm katılım biçimlerinde olduğu gibi farklı boyutlarda gerçekleşmektedir. Bireyler hem yaşamlarını idame ettirerek ihtiyaçlarını karşılamak hem de toplum içindeki statülerini belirlemek amacıyla ekonomik faaliyetlere katılımda bulunurlar. İnsanların ihtiyacı olan temel maddelerin

⁸² Ömer Çaha ve Havva Çaha, *Yerelde Tango: Kadın Örgütleri ve Yerel Demokrasi* (Ankara: Orion Kitabevi, 2012), 13.

⁸³ Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Şafak Kaypak, "Katılımcı Yönetim Mekanizması Olarak Kent Konseyleri", *Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı, 6-7 Mayıs 2011* (Bursa: Kent Konseyi Bilimsel Yayınlar Dizisi-1, 2011): 138.

doğrudan ya da dolaylı bir şekilde doğal çevreden karşılanmasıyla başlayan avcılık, toplayıcılık vb. birincil ekonomik faaliyetlerden, genellikle karar verme mekanizmalarından kamu sektörü ve özel sektörün üst düzey yöneticilerinin oluşturduğu ekonomik faaliyetlere kadar uzanan çok geniş bir alanda ekonomik katılım gerçekleşmektedir. Birincil ekonomik faaliyetlere katılım genel olarak vatandaşların tümü tarafından gerçekleştirilirken, karar verme mekanizmaları düzeyindeki ekonomik faaliyetlere katılım çok daha az kişi tarafından gerçekleştirilmektedir. Üretim ilişkileri, tüketim biçimleri ve kaynakların bölüşümü, bireylerin ekonomik katılımını belirlerken; toplumsal ve siyasal katılımları üzerinde de etkili olmaktadır.

Toplumsal düzeydeki katılıma bakıldığında bunun ilgili literatürde genelde siyasal katılımı iç içe geçen bir çerçevede ele alındığı görülür. Oysa toplumsal ve siyasal katılımın benzer sonuçlara sahip olmakla birlikte farklı motivasyonlarla yapıldığını belirtmekte yarar vardır. Toplumsal katılım, herhangi bir siyasal amaç gütmeksizin yalnızca hayırseverlik veya gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleşen, insanlarla paylaşımda bulunmak ya da topluma hizmet etmek amacıyla vatandaşların yaptığı faaliyetlerdir. Engelli, yoksul, kıyıda kenarda kalmış, göçmen ya da doğal afetlere maruz kalmış dezavantajlı bireylere yönelik yapılan faaliyetler bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu tür sosyal faaliyetler genellikle maneviyat içerikli duygular ve beklentilerle yapılır ve sonucunda da herhangi bir maddi kazanç, güç veya iktidar beklentisi yoktur.⁸⁴ Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) hazırladığı literatür taramasıyla toplumsal katılımı şu ifadelerle tanımlamaktadır:

*Toplumsal katılım, bireylerin günlük yaşamlarının bir parçası olarak dahil oldukları kolektif faaliyetleri ifade etmektedir. Bunlar arasında: Bir toplumsal gruba, bir mahalle sakinleri derneğine veya bir sendikaya üye olmak, yerel bakım evini gönüllü olarak desteklemek ve bir inanç kuruluşu için bir çalışma grubunu organize etmek gibi faaliyetler bulunmaktadır.*⁸⁵

⁸⁴ Ömer Çaha, Havva Çaha ve Saliha Okur Gümrükçüoğlu, *Kadın ve Siyaset* (İstanbul: KADEM, 2018), 128.

⁸⁵ Bkz. Eddie Brodie, Eddi Cowling & Nina Nissen, “Katılımı Anlamak: Bir Literatür Taraması” *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, çev. Aslı Toksabay Esen (Tepav: Stratejik Planlama ve Politika Geliştirmede Katılımcılık Projesi Raporu, 2011): 6.

Oysa siyasal katılım genelde iktidarı elde etmek veya iktidara ortak olmak üzere gerçekleşen bir katılım biçimidir. Toplumsal katılımı hayırseverlik, gönüllülük, özveri gibi değerler söz konusu iken, siyasal katılımın her zaman bu tür değerler çerçevesinde ortaya çıktığı söylenemez. Siyasal katılım daha çok “siyasal çıkar” kavramı üzerinden gelişir. Dolayısıyla siyasete katılımı öngören siyasal katılım belli bir çıkarı maksimize etmek üzere gerçekleştirilir.

“Siyasal katılım” kavramı örgütlü geniş halk kitlelerinin siyaset sahnesine çıkmaya başlamasıyla birlikte daha çok hayatımızda yer almaya başlamıştır. Siyaset Bilimi literatürüne girdiği günden beri kavramın tam olarak ne olduğu hakkında siyaset bilimciler tarafından birçok tanım yapılmıştır. Ali Öztekin, siyasal katılımı, “Toplumu oluşturan bireylerin bir siyasal davranış türü olarak alınan ya da alınacak her türlü siyasal, ekonomik ve toplumsal kararlar karşısında gösterdikleri tepkiler, eğilimler ve yaklaşımlar”,⁸⁶ şeklinde tanımlamaktadır. Siyasal katılım kavramı Münici Kapani’ye göre, “Toplum üyesi kişilerin (vatandaşların) siyasal sistem karşısında durumlarını, tutumlarını ve davranışlarını belirleyen bir kavramdır. Katılma basit bir meraktan yoğun bir eyleme kadar uzanan geniş bir tutum ve faaliyet alanını kapsar”.⁸⁷ Siyasal katılımın böyle geniş bir alanda var olmasından dolayı siyaset bilimciler kavram üzerinde ortak bir tanım belirleyememiş ve farklı gruplandırma yöntemleri uygulamışlardır. Ersin Kalaycıoğlu’na göre siyasal katılım, “Basit bir davranış olmayıp, düşünsel süreçlerin etkisi altında oluşan özgür ve özgün iradeye dayalı bireysel bir eylemdir”.⁸⁸ Çaha’ya göre siyasal katılım, “Vatandaşın sisteme aktardığı taleplerini, siyasal sistem karşısındaki durumunu, tutumunu ve davranışlarını yansıtan genel bir süreçtir”.⁸⁹ Ahmet. T. Kışlalı’ya göre siyasal katılım, “Yurttaşların, devletin çeşitli düzeylerdeki karar ve uygulamalarını etkileme eylemleridir”.⁹⁰ Siyasal katılım çeşitli faktörlerin etkisiyle toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılık gösterse de

⁸⁶ Ali Öztekin, *Siyaset Bilimine Giriş* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2010), 251.

⁸⁷ Münici Kapani, *Politika Bilimine Giriş* (Ankara: BB101 Yayınları, 2018), 144.

⁸⁸ Ersin Kalaycıoğlu, “Siyasal Katılmanın Anatomisi”, *Sabancı Üniversitesi Bilim Akademisi Derneği Dergisi*, S. 34 (2013): 1-6.)

⁸⁹ Çaha, *Yerelde Tango*, 24.

⁹⁰ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yük. Yayınları, 1987), 355.

ifade şekillerinde farklılıklar olsa da “karar alma süreçlerini etkileme çabası” siyasal katılım tanımlarının hepsinin üzerinde durduğu ortak noktadır.⁹¹

Siyasal katılım, bireyin kendi yaşam beklentileri doğrultusunda düşünce, inanç ve dünya görüşünü mevcut sistemin içine aktarmak ya da sistemden fayda sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği faaliyetleridir. Siyasal katılım faaliyetleri, genellikle “yarar sağlama” beklentisiyle yapılan eylemlerdir. Siyasal katılım faaliyetinde bulunan birey, gerçek bir çıkar elde etmek amacıyla olmasa da mevcut sistemi kendi istekleri doğrultusunda arzuladığı duygu ve düşüncelerle etkilemek için çalışır.⁹²

İnsanların siyasi faaliyetlere ne şekilde ve hangi düzeyde katılacağına belirlenmesi çok eski dönemlerden günümüze hep tartışılan bir konu olmuştur. Yüzyıllar önce Aristoteles, “İnsan doğası gereği siyasî hayvandır” sözüyle insanların siyasal katılım göstererek devlet yönetimine katılmaları gerektiğini ve böylece söz söyleme hakları olduğunu ifade etmiştir. O dönemde insan kavramı sınırlı bir ifadeyle ancak köle olmayan, mülk sahibi erkek vatandaşları kapsamaktaydı.⁹³ Siyasal katılımın gerçekleşebilmesi için, öncelikle vatandaşın yasalarla belirlenmiş haklara sahip olması gerekir. Siyasal amaçla dernek ve parti kurma, buralara üye olma, toplanma, gösteri yapma, seyahat etme gibi etkinliklerde hareket edebilme özgürlüğüne sahip olmalı ve özgürce tercih yapabilmelidir.⁹⁴ Alexis de Tocqueville, insanlar “Günlük hayatta örgütler oluşturma alışkanlığını edinmeselerdi medeniyetin tehlikeye gireceğini”,⁹⁵ belirterek katılım için toplumsal örgütlerin önemini vurgulamıştır.

Siyasal katılım yüzyıllar önce insanların topluluk halinde yaşamaya başlamasıyla ortaya çıkmış olsa da devletlerin kurulmasıyla anlam kazanarak, halkların bağımsızlık mücadeleleri ve hak arama çabalarının kitleselleşmesiyle kendini bulmuştur. Fransız Devrimi sonrasında İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin kabul edilmesiyle

⁹¹ Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Güllü Atabeyi ve Derya Hasta, “Siyasal Katılım, Siyasal Yeterlik ve Toplumsal Cinsiyet”, *Nesne Psikoloji Dergisi*, C. 6, S. 13 (2018): 484-516.

⁹² Çaha, *Kadın ve Siyaset*, 128.

⁹³ Bkz. Ömer Çaha, *Siyasi Düşüncelere Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2016).

⁹⁴ Çaha, *Yerelde Tango*, 25.

⁹⁵ Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, çev. Taner Timur (İstanbul: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, 1962), 107.

vatandaşlar siyasal katılım göstererek demokrasiye adım atmış, siyasal haklarını almayı başarmış ve diğer toplumlara örnek oluşturmuştur.⁹⁶ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde, “İnsanlar yeni güçler yaratamadıklarına, eldeki güçleri birleştirip kullanmaktan başka bir şey yapamadıklarına göre, kendilerini korumak için yapacakları tek şey, birleşerek direktme gücünü alt edebilecek bir güç birliği kurmak, bir tek dürtücü güçle yönetmek ve elbirliğiyle harekete getirmektir”,⁹⁷ sözleriyle siyasal katılımın önemini vurgulamıştır.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünya genelinde seçme ve seçilme hakkının tüm vatandaşlara tanınmasının yayılmaya başlamasıyla birlikte demokratik değerler ve faaliyetler uygulanmaya konulmuş, siyasal katılımın nasıl daha geniş bir kitleyi kapsayacağı konusu üzerinde düşünceler geliştirilmiştir.

1.2.2. Katılımın Boyutları ve Türleri

İnsanların kişilikleri ve merakları, içinde yaşadıkları toplumsal yapıyla da ilgili olarak ekonomik, sosyo-kültürel vb. gibi farklı birçok etkenden dolayı birbirlerinden farklılık gösterebilir. Bu farklılıklarından dolayı bireylerin eşit bir siyasal katılım sağlamaları mümkün değildir. Katılım konusuna gösterdikleri ilgi ve katılım düzeylerinde de farklılıklar görülmektedir. Birisi sadece merak ederken, bir diğeri yalnızca konu hakkında bilgi sahibi olmaya çalışabilir, bir diğeri de tamamen aktif bir şekilde ilgi duyduğu konu ile ilgili faaliyette bulunabilir. Bu tür davranışlar kişilerin siyasete katılım boyutlarının farklı şekillerde oluşmasını sağlamaktadır.⁹⁸

Robert Dahl, siyasal katılım boyutlarını “ilgilenme”, “önemseme”, “bilgilenme” ve “eylemde bulunma” biçiminde dörde ayırarak sıralamaktadır. Siyasal katılımın ilk

⁹⁶ Bkz. Fatma İlknur Akgül, “Türkiye’de Seçmen Davranışları: Politik ve Sosyo-Ekonomik Boyutlarıyla Etkileyen Faktörler” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Gediz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 14-15.

⁹⁷ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 13.

⁹⁸ Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Hamza Bahadır Eser, Pınar Sarışahin, “Cinsiyet-Siyasal Katılım İlişkisi: SDÜ Örnek Olayı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C. 7, S. 15 (2016): 40.

aşaması olan ilgilenme sürecinde vatandaş yalnızca siyasal konulara ilgi duymakta ve onları izlemektedir. İkinci aşamada siyasal olaylara önem vermektedir. Üçüncü aşamada vatandaş siyasal konularla yakından ilgilenmekte bu konudaki olayları ve sorunları sosyal medya, televizyon, gazete, dergi, sosyal ortamlar gibi araçlar üzerinden takip etmektedir. Siyasal katılmanın son aşaması olan eylemde bulunma durumunda da vatandaşın yaşamı aktif biçimde siyasal konu ve olaylarla meşguldür. Başka bir deyişle birey siyasal kararları etkileme çabası içindedir.⁹⁹ Dahl, siyasal katılma açısından toplumu “Siyasal olmayan tabaka, siyasal tabaka, iktidar peşinde koşanlar ve iktidar sahipleri” olarak dört gruba ayırır.¹⁰⁰ Fakat bu ayrımı yaparken önemli olan iki grup siyasal tabaka ve siyasal olmayan tabakadır. Böyle bir ayrım yapılmış olsa bile bu iki tabaka arasındaki geçişkenlikten dolayı bir sınır çizmenin kesin olmadığı nettir. Kapani, hemen hemen bütün siyasal sistemlerde aktif olarak faaliyette bulunan siyasal tabakanın siyasetle çok fazla ilgisi olmayan siyasal olmayan vatandaş çoğunluğunun yanında azınlıkta kaldığına dikkat çekmektedir. Hatta buna ekonomik olarak gelişmiş demokratik ülkelerdeki halk çoğunluğunun günden güne siyasetten uzaklaştığı görüşünü de eklemektedir.¹⁰¹

Lester W. Milbrath, siyasal olaylara katılım boyutlarını açıklarken siyasal faaliyetlerin gerçekleştirilmesinin zorluk derecesini temel alan bir sınıflandırma yolunu seçmiştir. Aktif siyasete katılımın sınırlı olabilmesinden dolayı demokratik mekanizmaların işleyişinin ancak siyasi elitlerin arasında sınırlı bir alanda gerçekleşebileceğini ve bu sebeple de demokrasinin gerçek anlamda halka dayanmış olmayacağını ileri sürenler olmuştur.¹⁰² Aşağıdaki tabloda Milbrath, siyasal katılımın sınıflandırmasını söz konusu bu eylemlerin zorluk derecesine göre en zordan başlayarak en kolay doğru aşağıdaki şekilde yapmıştır:

-Kamusal bir görev ya da bir siyasal parti içinde görev sahibi olmak.

-Bir görev için aday olmak.

⁹⁹ Robert A.Dahl, *Modern Political Analysis* (Englewood Cliff: Prentice-Hall Inc., 1963), 57.

¹⁰⁰ Dahl, A.g.e...

¹⁰¹ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, 147.

¹⁰² Bkz. Charles Wright Mills, *İktidar Seçkinleri*, çev. Ünsal Oskay (Ankara: Bilge Yayınevi, 1974), 391-456.

- Siyasal amaçlı para temin etmek.
- Önemli bir parti toplantısına katılmak.
- Aday belirleme toplantısına katılmak.
- Strateji toplantısına katılmak.
- Siyasal bir partide aktif bir üye olmak.
- Zamanı siyasal bir kampanyada sarf etmek.
- Bir mitinge ya da toplantıya katılmak.
- Bir parti ya da odaya para yardımında bulunmak.
- Kamu görevlileri veya siyasal parti lideriyle temasta bulunmak.
- Bir parti ya da aday rozeti taşımak, arabasına bunu yapıştırmak.
- Bir kişiyi belirli bir yönde oy vermesini sağlamak için ikna için çalışmak.
- Bir siyasal tartışma başlatmak.
- Oylamaya katılmak.
- Kendini siyasal dürtülere (uyarılara) karşı açık tutmak.
- Hareketsiz – Kayıtsızlar (*Apechetics*)kalmak.¹⁰³

Tablo 1.2.2.1: Siyasal Katılma Düzeyleri ve İçerdikleri Faaliyetler

Gözlemci Eylemler (İzleyici Faaliyetleri)	-Siyasal uyarılara açık olmak. -Oy kullanmak. -Tartışmalara girmek. -Başkalarını belirli bir yönde oy kullanmaya ikna etmek. -Rozet takmak.
Aracı Eylemler (Geçiş Eylemleri)	-Siyasal bir liderle ilişki kurmak. -Bir partiye ya da adaya parasal yardım yapmak. -Siyasal mitinglere katılmak.
Siyasal Mücadeleye Yönelik En Zor Eylemler (Gladyatör Eylemler)	-Seçim kampanyasında çalışmak. -Faal parti üyeliği yapmak. -Strateji belirleme toplantılarına katılmak. -Siyasal fonlar toplamaya çalışmak. -Siyasal bir mevki için aday olmak. -Siyasal bir mevki sahibi olmak.

Kaynak: Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, 6. Basım (İstanbul: Der Yayınları, 1999), s.169.

¹⁰³ Selçuk Akıncı, “Siyasal Katılım Düzeyleri Üzerine Bir İnceleme”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 7 (Bahar 2014): 33-45.

Milbrath, en zor olandan başlayarak daha kolaya doğru “en zor eylemler” (*gladiatorial activities*), “geçiş eylemleri” (*transitional activities*), “izleyici faaliyetleri” (*spectatar activities*) şeklinde olmak üzere katılımın boyutlarını üç gruba ayırmıştır.¹⁰⁴ Aşağıdaki tabloda en zordan en kolaya siyasal katılmanın hangi boyutlarda hangi tür faaliyetleri kapsadığı sınıflandırılarak gösterilmiştir.

Sidney Verba ve Norman Nie, Amerikan vatandaşları üzerinde yaptıkları bir araştırmada vatandaşların siyasal yaşama altı düzeyde katılabileceklerini belirlemişlerdir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Siyasal Sürece Hiç Katılmayanlar: Bu vatandaşlar oy kullanmaya bile gitmeyen siyasetle hiç ilgilenmeyen kişilerdir.
- b) Yalnızca Oy Kullananlar: Bu vatandaşlar toplumun büyük bir çoğunluğunu oluşturan fakat siyasal katılımları sadece seçimden seçime oy kullanmaktan öteye gitmeyen kişilerdir.
- c) Kişisel Sorunlarıyla Sınırlı Katılımcılar: Oylarını kullanan fakat kişisel çıkarları ve ihtiyaçları doğrultusunda devlet görevlileri ile iletişim kurarak siyasal katılım sağlayan vatandaşlardır.
- d) Topluluk Düzeyinde Katılımcılar: Bireysel çıkarlarından ziyade yaşadıkları çevrenin ya da yer aldıkları toplulukların sorunlarını çözmek amacıyla siyasal iktidarın ve siyasal yönetimin kararlarını etkilemeye çalışırlar.
- e) Kampanyacılar: Seçim dönemlerinde seçim kampanyalarında aktif görev yapan vatandaşlardır.
- f) Siyasal Partilerde Görev Alanlar: Hem siyasal partilerde görev almakla hem de diğer bütün siyasal etkinliklere de aktif olarak katılan vatandaşlardır.¹⁰⁵

Verba ve Nie, siyasal katılımı, “Vatandaşların hükümet yetkililerinin seçimini ve

¹⁰⁴ Lester W. Milbrath & M. L. Goel, *Political Participation: How and Why Do People get Involved in Politics?* (Chicago: Rand Mc Nally College Publishing Company, 1977), 18-21.

¹⁰⁵ H. Norman Nie & Sidney Verba, *Siyasal Katılma, Kamuoyu ve Oy Verme Davranışı*, çev. İlter Turan ve Tunçer Karamustafaoğlu (Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, 1989), 74.

onların yaptıkları işleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemek amacıyla giriştikleri yasal eylemler”¹⁰⁶ olarak ifade etmişlerdir. Bu ifade şekliyle bu tanım sadece yasal olarak yapılan faaliyetleri içermekte ve eksik kalmaktadır. Fakat yasadışı olarak yapılan faaliyetler de siyasal katılım içinde sayılmaktadır. Bu sebeple İlter Turan’a göre siyasal katılımı “olağan siyasal katılma” ve “olağandışı siyasal katılma” faaliyeti şeklinde ikiye ayırabiliriz.¹⁰⁷ Toplumdan topluma farklılık gösterse de genel olarak aşağıdaki tabloda da göreceğimiz gibi olağan siyasal katılma faaliyetleri yasal ve normal olarak kabul edilen eylemleri içerirken, olağandışı siyasal katılım faaliyetleri de anormal olarak kabul edilen, şiddet içeren ve yasadışı kabul edilen eylemleri içermektedir.

Tablo 1.2.2.2: Olağan ve Olağandışı Siyasal Katılma Biçimleri

OLAĞAN SİYASAL KATILIM	OLAĞANDIŞI SİYASAL KATILIM
Oy kullanmak.	Kamu yetkililerine sunulmak üzere dilekçeler hazırlayarak imza toplamak.
Kendi adına kamu otoritesinden istekte bulunmak.	Kamu politikalarını etkilemek üzere bildiriler yayınlamak.
Topluluk adına kamu yetkilileriyle temas kurmak.	Açık ya da kapalı alanlarda mitingler düzenlemek.
Gönüllü kuruluşlar aracılığıyla siyasete katılma.	Gösteri yürüyüşleri yapmak, Grev düzenlemek.
Partilerin düzenledikleri faaliyetlere katılmak.	Siyasal sonuçlar elde etmek amacıyla özel ya da kamu görevlisi kişilerin canını ve malını tehdit etmek ve bu tehditleri gerçekleştirmek.
Seçimle gelinen kamu görevlerine aday olmak.	Kamu binalarına zarar vermek, Ayaklanmalar düzenlemek, İhtilal yapmak.

Kaynak: Rıfat Karakoç, *Siyasal Katılma Düzey ve Biçimleri Üzerine Bir İnceleme*.¹⁰⁸

¹⁰⁶ A.g.e., s. 1.

¹⁰⁷ İlter Turan, *Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma, Baskı Grupları ve Sendikalar* (İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası: 1986), 38-43.

¹⁰⁸ Bkz. Rıfat Karakoç, “Siyasal Katılma Düzey ve Biçimleri Üzerine Bir İnceleme”, *International Social Sciences Studies Journal*, V. 4, I. 24 (2018): 5052-5058.

Öztekin'e göre vatandaşların siyasete katılma nedenleri, ana hatlarıyla beş grupta toplanabilir:

- a) *İnsanlar bireysel ve örgütsel çıkarlarını korumak, kendisine ve yakın çevresine bazı menfaatler sağlamak, çevresini, içinde yaşadığı toplumu, ülkesini ve dünyayı daha iyi tanıyıp gerek kendi ülkesinde gerekse dünya üzerinde meydana gelen siyasal ve toplumsal olayları daha iyi anlayabilmek ve bu olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi kurabilmek için siyasete katılırlar.*
- b) *İnsanlar, mesleki ve örgütsel olarak yeni bireylerle arkadaşlık kurabilmek, onlarla meslek, örgüt, toplum, ülke, dünya sorunları ile ilgili olarak karşılıklı tartışıp yorumlar yapabilmek için siyasete katılırlar.*
- c) *İnsanlar, siyasi konularda kendisini geliştirerek, eksikliklerini gidermek, özellikle de çevresine karşı kültür düzeyinin yüksekliğini kanıtlayarak, kendisinin kişisel ve psikolojik tatminsizliklerini gidermek veya en azından psikolojik olarak tatmin olmak için siyasete katılırlar.*
- d) *İnsanlar, değişik düzeylerde siyasetle ilgilenerek, toplumsal ve siyasal gelişmelerin karşısında siyasal kültürünün geliştiğini kanıtlayıp zamanla toplum içinde bir yer edinerek, etkin pozisyonlara gelebilmek için siyasete katılırlar.*
- e) *İnsanlar, kendisine, ailesine ve çevresine karşı ülkesindeki ve dünyadaki siyasal ve toplumsal olaylara yabancılaşmamak için siyasete katılırlar.¹⁰⁹*

Burada zikredilen nedenlerin tümünde birey netice itibarıyla kendisinden, başka bir deyişle kendi beklentisinden hareketle siyasal katılım faaliyetine girişmektedir. Gerek kişisel gelişim ve manevi tatmin, gerekse maddi beklenti ve çevresine yarar sağlama amacıyla olsun siyasal katılımın başlangıç noktası her halükârda bireyin kendi beklentisidir. Kuşkusuz bireysel beklenti ve buradan hareketle gerçekleşen eylem toplumsal ve siyasal yarara dönüşebilir. Birey siyasal katılım eylemine girerek kendi beklentilerini gerçekleştirirken, katılım performansının yol açtığı sonuçlar toplumun yararına işleyebilir.

¹⁰⁹ Öztekin, *Siyaset Bilimine Giriş*, 231.

1.2.3. Siyasete Katılımı Etkileyen Faktörler

Siyasal katılım olgusu farklı toplumlarda çok çeşitli boyutlarda gerçekleşiyor olsa da asıl üç ana faktör olan kişisel faktörler, toplumsal yapı ve siyasal faktörler vatandaşların siyasete katılım boyutlarını temelden etkiler.

1.2.3.1. Kişisel Faktörler

Siyasete katılım konusunda etkileyici olan kişisel faktörlerin başında yaş ve cinsiyet faktörü gelmektedir. Bir siyasal davranış şekli olarak siyasal katılım olgusunun kişisel faktörlerinden olan yaş, toplumun her tabakasının, farklı etnik ve ırk gruplarının içinde farklı farklı şekillerdeki eylemleriyle var olur. Bir genelleme yapacak olursak vatandaşların her düzeyde siyasete katılmalarında yaş oldukça önemli bir faktördür. Yapılan bir çalışmaya göre belli yaş grupları siyasete katılımı daha istekli ve aktifken, belli yaş grupları da bir o kadar isteksiz ve ilgisiz davranmaktadırlar. 16-20 yaş arası gençler siyasete her düzeyde daha az göstermekte ve daha az siyasal katılım sağlamaktadırlar. 20-25 yaş grubu arasında siyasete katılım ve ilgi düzeyi artmaya başlamaktadır. 25-45 yaş arası olan orta yaş grubu siyasete katılımı ve ilgisi en yüksek yaş grubudur. 45 yaşından sonra siyasete katılım ve ilgi azalmaya başlamaktadır. 65 yaşından sonra ise siyasete katılım ve ilgi 16-20 yaş grubuyla aynı düzeye, başka bir deyişle en alt düzeye inmektedir. Öztek'in'e göre bu tespit toplumlar arası fark gözetmeksizin diğer yaş gruplarıyla kıyaslandığında genel bir değerlendirme olarak kabul edilmektedir.¹¹⁰

Ahmet Yücekök'e göre siyasal katılımı yaş grubunun etkisi şu şekildedir:

Gençler genellikle siyasal katılmaya az katılırlar. Normlara ve örgütlere ilgisizdirler. Yaşlılara nazaran iş arama nedenleriyle daha fazla yer değiştirir, seyahat ederler. Bu yüzden çevre hissi yoktur. Mahalli yaşantının sıcaklığından, yüz yüze temasından yoksundurlar. Gelirleri daha henüz düşüktür. Ev, bark kurmamışlarsa koruyacakları mülkleri, çıkarları da pek yoktur. Bu yüzden katılmaları düşük olur. Ama orta yaşlı bir adam genellikle yerleşmiş, belli bir statü ve mesleğe kavuşmuş adamdır. Dolayısı ile koruyacağı çok şey vardır, toplumda. Bu nedenle orta yaşlarda siyasal

¹¹⁰ A.g.e., 257-258.

*katılma artacaktır.*¹¹¹

Genç nüfusun siyasal katılıma ilgisinin yaşlı gruba göre daha düşük olması siyasi etkinlikler ve konular ile ilgilenmediklerini göstermemektedir. Gençler, teknolojiyi daha hızlı ve etkin kullanmaları sayesinde gelişmeleri yakından takip edebilmeleri ve kendilerini günümüz toplumunda eskiye nazaran daha rahat bir şekilde ifade edebilmelerine karşın; henüz sorumluluk bilinçlerinin oturmamasından ve bilgiyi derleyip toparlayarak yeterince ifade edebilecek seviyede olmadıkları için siyasal katılım düzeylerini üst seviyelere taşıyamamışlardır. Gençler, eski nesillere göre günümüzdeki siyasi gelişmeleri sosyal ağlar aracılığıyla çok daha yakın takip ederek buna göre bir tercih belirlemekte ve apolitik bir tavra daha yakın dursalar da sosyal ağlar aracılığıyla daha hızlı siyasal katılım sağlamaktadırlar. Dolayısıyla siyasal katılım yapabilmeleri için oldukça geniş bir birikim ve teknolojik gelişime sahiptirler. Bunun örneğini Türkiye’de Mayıs 2013 sonu başlayan Gezi Parkı olaylarında gördük. Gençler, sosyal paylaşım siteleri vasıtasıyla birbirleriyle hızlı bir şekilde irtibat kurabilmiş ve vatandaşlar arasında siyasal katılım sağlamışlardır. Siyasetçiler de gençlerin siyasete katılım ve ilgi düzeylerini arttırabilmek için onlara yönelik vaatlerde bulunmaktadır. Örneğin, 23 Haziran 2019 İstanbul yerel seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi İstanbul Büyükşehir Belediye başkan adayı Binali Yıldırım, gençlerle bir araya geldiği bir buluşmada gençlere bedava 10 GB internet vereceğini söyleyerek siyasal katılımlarını arttırmayı ve oylarını almayı hedeflemiştir.

Kuşaklar arasındaki davranış farklılığı, kendini siyasal katılım tercihlerinde de göstermektedir. Yaş gruplarının oy verme davranışları üzerine yapılan araştırmalar, gençlerin yaşlılara kıyasla, genellikle daha çok değişime ve yeniliklere yönelik davrandıklarına, yaşlıların ise daha çok tutucu eğilimlere sahip olduklarını göstermektedir. 18-25 yaş grubundakiler, daha çok radikal partilere; 25-40 yaş grubundakiler, daha çok merkez partilere; 40-60 yaş grubundakiler, gittikçe sağ partilere; 60 yaş ve üstü bireyler, daha çok muhafazakar partilere destek verme eğilimindedirler.¹¹²

¹¹¹ Ahmet N. Yücekök, *Siyasetin Toplumsal Tabanı: Siyasetin Sosyolojisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987), 28.

¹¹² Cemal Altan, “Eğitim-Siyasal Eğilim İlişkisi: Mersin Örneği”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1 (2011): 322.

Her toplumun gençlere tanıdığı fırsatlar ve tarih boyunca gençlerin kendilerini ifade ediş biçimleri değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla yaş faktörü ve siyasal katılım, toplumsal olarak değişkenlik gösterebilmekte ve evrensel bir kalıba sokulamamaktadır.¹¹³

Siyasal katılım davranışında etkili olan diğer bir faktör de cinsiyet tir. Dünya genelinde farklı ülkelerde yapılan araştırmalar bize kadınların erkeklere oranla siyasete daha az katılım sağladıklarını göstermektedirler. Özel alan ve kamusal alan arasındaki ayrımın, kadınların ve erkeklerin toplumsal konumlarını belirliyor olması kadınlar ve erkekler arasındaki siyasal katılım boyutları ve şekillerini de erkek lehine geliştirmiştir. Bu konuda bir saha araştırması yapan sivil toplum kuruluşu yöneticisi şöyle diyor; “HABİTAT için Gençlik Derneği Genel Koordinatörü Başak Saral ‘Erkeklerle, ‘kadınlar siyasete katılsın mı?’ diye sorulduğunda ‘evet’ diyorlar. Peki ‘Karınız siyasete katılsın mı?’ sorusuna cevapları nedense ‘hayır’ oluyor dedi”.¹¹⁴Toplumdan topluma farklılık gösterse de toplumsal cinsiyet rollerinin kadın ve erkeklere öngördüğü toplumsal rollere ilaveten ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri de eklediğimiz zaman kadınların siyasete erkeklerden daha az katılım sağladıklarını görürüz.¹¹⁵ Kadınların siyasete katılımı büyük ölçüde oy verme faaliyeti ile sınırlı kalmaktadır.

Kadınların siyasi partilere, sendikalara, yerel yönetimlere, parlamentolara, üst düzey bürokratik görevlere vs. karar verme mekanizmalarına katılımları günden güne bir artış gösteriyor olsa da yine de oldukça sınırlı ve yeterli düzeyde değildir.

1.2.3.2. Toplumsal Faktörler

Siyasete katılım düzeyi, bir toplumun modern olup olmamasına göre farklılık göstermektedir. Geleneksel tarım toplumları ve sanayileşmiş toplumlarda yaşayan vatandaşların siyasete katılım düzeyleri birbirinden farklılık gösterir. Kırsal kesimde

¹¹³ Akgül, *Türkiye’de Seçmen Davranışları*, 40.

¹¹⁴ Latife Şencan, “Siyasete Katılım Kadınların Hakkı, Pozitif Ayrımcılık Yapılmalı”, <https://m.bianet.org/bianet/kadin/109776-siyasete-katilim-kadinlarin-hakki-pozitif-ayrimcilik-yapilmali> (14.07.2019).

¹¹⁵ Bkz. Nedret Çağlar, “Kadının Siyasal Yaşama Katılımı ve Kota Uygulamaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C. 3, S. 4 (2011): 56-79.

yaşayan vatandaşlar siyasete katılımı düşük etki gösterirken, şehirlerde yaşayan vatandaşlar şehrin getirdiği sorunlarla birlikte daha fazla katılım gösterirler. Sanayileşmiş toplumlarda eğitim seviyesinin yüksek olması, bireylerin daha fazla toplumsal sorumluluk bilinci taşıması gibi birçok neden siyasete katılım oranlarını arttırmaktadır. Ergun Özbudun'a göre toplumsal modernleşme ile siyasal katılım arasında dört temel ilişki bulunmaktadır. Birincisi, toplumsal modernleşmenin sosyal farklılaşma ve gruplaşmalar yaratarak, siyasal katılımın doğasını etkilemesidir. İkincisi, medyanın, sosyo-kültürel ve siyasal faaliyetlere katılmanın, siyasal gruplaşmaların, siyasal düşünce çatışmalarının vatandaşlarda siyasal katılım güdüsünü arttırmasıdır. Üçüncüsü, aile, arkadaşlık, komşuluk, akrabalık bağı gibi toplumsal değerlerin zayıflaması nedeniyle bu değerlerin yerini alan sınıf farklılığına dayalı aidiyet duygusunun gelişmesinin siyasal katılımın özünü değiştirmesidir. Dördüncüsü de, toplumsal modernleşmenin getirdiği maddi olanakların siyasal katılım oranını arttırmasıdır.¹¹⁶ Fakat Amerika Birleşik Devletleri, Finlandiya gibi gelişmiş refah düzeyine ulaşmış ülkelerde belirli bir kurumsal düzen sağlandığı ve belirli bir refaha sahip oldukları için bu toplumların vatandaşları siyasal katılım konusunda daha yavaş davranabilmektedirler.

Toplum yapısının homojen ya da karışık olması da siyasete katılımı etkileyen bir başka faktördür. Bir toplumda etnik azınlıklar ne kadar fazla ise ne kadar bölünmüş bir yapı var ise o toplumda siyasal çatışmalar fazla olacağından siyasete katılım da o denli fazla olacaktır.

Ataerkil aile yapısının baskın olduğu geleneksel toplumlarda modern toplumların aile biçimi olan çekirdek aile yapısının yoğun olduğu toplumlara göre siyasete katılım ve ilgi daha az olur. Bu tip ailelerde otoriter kurallar ağır bastığından demokratik uygulamalara siyasal kültürleri gereği pek ilgi duymazlar. Çekirdek aileler siyasete katılım konusunda özgür bir ortam sağlandığı için, bu ailelerde yetişen bireylerin siyasete ilgileri de daha çok olmaktadır. Ataerkil ailelerde bireyler aile büyüklerinin kararları doğrultusunda siyasal tutum sergileyebilirken, çekirdek ailelerde bireyler özgür bir şekilde tercihlerini yapabilmektedirler.

Dini inançlar siyasal katılımı belirleyen bir diğer toplumsal faktördür. Toplumdaki

¹¹⁶ Ergun Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975), 4.

siyasal değerlerin belirlenmesinde din etkili olduğu için, kader, kısmet ve şükür gibi değerlere önem veren bir toplumda siyasal katılım konusunda vatandaşlar daha isteksiz davranırlar. Öte yandan yaşadığı toplumu dini değerler ekseninde değiştirmek isteyen bireyler siyasal katılım araçlarını (parti, dernek, vakıf, medya vs.) kullanarak daha fazla siyasal katılım sergileyebilirler. Bu bakımdan “Dini değerler, motifler ve simgeler bireyleri siyasete katılma konusunda teşvik eden faktörler demetini oluşturabilir”.¹¹⁷

Bireyin eğitimi, mesleği ve prestiji toplum içindeki konumunu etkileyen birer faktör olduğu için iyi eğitim almış, daha fazla örgütlü bir yapıya sahip olan vatandaşlar her boyutta daha fazla siyasal katılım sağlamaya isteklidirler. Sivil toplum örgütleri, dernekler, sendikalar, meslek odaları gibi örgütsel bir sosyal yapıya sahip toplumlarda siyasal katılım daha bilinçli ve daha yoğun olmaktadır.¹¹⁸

1.2.3.3. Siyasal Faktörler

Bir toplumdaki siyasal katılımı belirleyen siyasal faktörler, o toplumdaki siyasal kültür (mevcut siyasal rejim de demokrasi, totaliter, otoriter vs. bunun içinde alabiliriz), mevcut parti sistemleri ve seçimlerin nitelikleri şeklinde üç grupta ele alınabilir. Siyasete katılımı etkileyen siyasal kültür faktörüne bakıldığında şunu görmekteyiz: Bireyler daha küçük yaşlarından itibaren ailesinin ve okuldaki çevresinin dışında da başka bir otorite bulunduğunun farkına vardıldıktan sonra doğuştan sahip olmadığı bazı siyasal değer, inanç ve davranışlar geliştirerek siyasallaşırlar, yaşadıkları toplumda var olan siyasi inançları, duygusal yönelimleri ve siyasal olguları değerlendirerek mevcut siyasal kültürün bir parçası olurlar. Terry Eagleton’a göre, “Siyaset birleştirense, kültür de farklılaştırandır”.¹¹⁹ Siyasal kültür, toplumsal kültürün bir alt sistemi gibi çalışır ve o toplumdaki bireylerin birbirine yakın siyasi tutum, düşünce ve davranışlar ortaya

¹¹⁷ Ömer Çaha, Metin Toprak ve İbrahim Dalmış, “Siyasal Parti Üyelerinde Siyasal Katılım Düzeyi: Kırıkkale Örneği”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 9 (1996): 205-247.

¹¹⁸ Öztekin, *Siyaset Bilimine Giriş*, 252-254.

¹¹⁹ Terry Eagleton, *Kültür Yorumları*, çev. Özge Çelik (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005), 16.

koymalarına neden olur.¹²⁰ Taha Parla, siyasal kültürü, “Bir sosyal topluluğun (grup, ulus, vb.) siyasal düşünüş ve davranışlarını, siyasal kurumlarını ve en geniş anlamda ‘siyaset’ini biçimlendiren önemli etmenlerden biri olarak, siyasal geleneklerin, eğilimlerin, duyguların ve temel düşünsel kategorilerin”¹²¹ hepsinin toplamı olarak tanımlamıştır. İlter Turan ise siyasal kültürün siyasal katılım süreci açısından iki temel işlevi olduğunu belirtmektedir. “Birincisi; kültür, bazı inanç ve davranış kurallarının standartlaşması yoluyla siyasal sürecin işleyişini kolaylaştırmaktadır. İkincisi de; siyasal kültür, mevcut siyasal sistemin benimsenmesini, yönetmekte haklı görülmesini ve dolayısıyla devamlılığını sağlayan bir araç niteliğini taşımaktadır”.¹²²

Mevcut toplumdaki siyasal kültür, vatandaşların siyasal katılımlarını yönlendirici ve teşvik edici bir etkiye de katılımı zorlaştırıcı bir etkiye de sahip olabilir. Böylelikle vatandaşların siyasal katılım düzeyleri toplumdaki siyasal kültüre göre şekillenerek, en düşükten en yükseğe doğru belirlenmiş olacaktır. Örneğin, bir toplumun tarihi tecrübe ve gelenekleri, önyargıları, iyi, kötü anlayışları, hoşgörü derecesi, dini, coğrafi özellikleri, ekonomik yetenekleri siyasi katılım kültürü tanımlamak için kullanılan faktörler olabilmektedir. Bir toplumda demokrasinin kuralları bütün kurumları ile işlerken, diğer bir toplumda diktatörler hiçbir engelle karşılaşmadan onları yıllarca yönetebilmektedir. Devletin bireyden önce geldiği kabul edilen otoriter rejimlerde devlete ve yöneticilere adeta bir “kutsallık” atfedilmektedir. Bu tür toplumlarda siyasal katılım, devlet işlerine karışılması gibi olumsuz bir algı olarak görüldüğü için siyasal katılım düzeyi yalnızca siyasal olayları takip etmek ya da sadece oy vermek gibi düşük düzeyde bir faaliyet olarak gerçekleşmektedir. Bütün bu özellikler bizi siyasal katılım

¹²⁰ Meltem Ünal Erzen ve Bahar Eroğlu Yalın, “Siyasal Kültürün Temel Paradigmaları Üzerine: Kültürden, Siyasal Toplumsallaşma, Örgütlenme ve Katılma Süreçlerine Yansınlar”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 41 (2011): 49-61.

¹²¹ Taha Parla, *Atatürk'ün Nutku: Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, C. 1 (İstanbul: Deniz Yayınları, 2008), 10.

¹²² İlter Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1977), 33.

boyutundaki kültürel farklılıklara götürmektedir.¹²³

Siyasete katılımı etkileyen ikinci faktör olarak siyasal partilere baktığımızda, siyasal katılım faaliyetlerinin en yaygın ve en geniş biçimde uygulanmasına aracılık eden kuruluşların siyasal partiler olduğunu görürüz. Kuruluş amaçlarına ve ideolojilerine göre siyasal partiler her zaman dinamik örgütlü yapılarıyla mahalle, köy ve kasaba ayrımı yapmadan her yerde faaliyette bulunurlar. Siyasal partiler ve liderleri mevcut siyasal sistem içinde siyasal katılımı yönlendirici bir güce sahiptirler. Siyasal parti liderlerinin kişilikleri, partiler arasındaki rekabet, kadınların siyasete dâhil edilmesi, azınlıkların temsili, parti programlarının ve çalışmalarının toplumdaki farklı kesimlere hitap edebilme düzeyleri gibi işlevleri siyasal partilerin siyasal katılıma olan etkisini belirlemektedir. Kapani'ye göre siyasal partiler günümüzde başlıca siyasal katılma aracı olarak kitleleri eğitme, bilinçlendirme, seçmenleri harekete geçirme, daha aktif davranışa yöneltme, seçimlerde oy kullanmaya teşvik etme gibi rolleri bakımından da siyasal katılımın en etkin örgütleri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²⁴ Siyasal partiler bu işlevlerini gerçekleştirmede başarısız kaldıkları dönemlerde vatandaşların siyasal katılım gösterme oranında düşüşler görülmüştür.

Siyasi partilerdeki üyelik sistemi, siyasal partilerin kitlelerle kurduğu ilişkilerde en önemli ve etkili iletişim yoludur. Örneğin, kitle partileri kadro partileri karşısında oldukça hızlı bir şekilde örgütlenerek, seçim kampanyalarında üyeleri sayesinde seçmenlere kolaylıkla ulaşabilmektedirler. Üyeleri sayesinde kitle partileri seçimlerde kitlelerin daha fazla siyasal katılım göstermesini sağlamışlardır.¹²⁵

Son olarak siyasete etkileyen seçim sistemleri hukuksal ve kurumsal düzenlemeler olarak klasik siyaset bilimi alanı içerisinde yer almaktadır. Seçim sistemleri mevcut ülkenin ihtiyaçları, siyasal kültürü ve toplumsal yapısı üzerine inşa edildiği için vatandaşların siyasal seçimlere katılımları da bu doğrultuda şekillenir. Siyasal

¹²³ Neslihan Yolcu, “Siyasal Katılım Düzeyi ve Siyasal Toplumsallaşma Araçlarına Yönelik Güven Ölçümü: Kocaeli İli Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, *Erciyes İletişim Dergisi*, C. 5, S. 1 (2017): 46.

¹²⁴ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, 180.

¹²⁵ Bkz. Devrim Ertürk, “Postmodern Dönemde Bir Siyasal Katılım Biçimi Olarak Siyasal Parti Üyeliği ve Aktivizmi” *Mukaddime Dergisi*, C. 7, S. 2 (2016): 341-359.

seçimlerin bir toplumdaki vatandaşlarca önemi, seçim propagandalarının vatandaşlar üzerinde yarattığı etkinin seviyesi ve gerçekleştirilecek seçimin ülkenin tamamında tüm vatandaşlar için aynı anlamı ifade edip etmeyeceğı, siyasal güven ortamı, vatandaşların siyasal süreçlerin işleyişine dair meşruiyet algıları gibi olgular seçim sistemlerinin siyasal katılımı belirleyen boyutları olarak görölmektedir.¹²⁶

Vatandaşların siyasal iktidarı etkileyip etkileyememe durumlarına bağılı olarak, seçimlere katılıma olan ilgileri artabildiğı gibi azalabilir de. Yonca Altındal’a göre, “Seçim alanının il veya dar bölge olarak belirlenmesi, ülke genelinde veya seçim bölgesinde baraj uygulanması, barajın düzeyi, bir bağımsız adayın seçilip seçilmemesine, bir partinin parlamentoya temsilci gönderip göndermemesine veya temsilci sayısının azalıp çoğalmasına neden olacaktır”.¹²⁷

Siyasal seçimlerde uygulanan “Dar bölge çoğunluk sistemleri”, güçlü bir parti temsiline veya birkaç partinin birlikte parlamentoda aşırı temsiline sebep olmaktadır. Bu tür durumlarda seçmen tabanı bakımından daha zayıf partilere yönelik oy verme eğiliminde olan seçmenler, parlamentoda temsil edilme imkânı elde edemediklerinde kendilerine yakın buldukları başka güçlü partilere doğru tercihlerini belirlemektedirler. Fakat bazı durumlarda, bu seçim sistemi seçmenlerin daha az siyasal katılım göstermesine, siyasal sisteme ve seçimlere karşı uzak ve mesafeli durmasına sebep olabilmektedir. Heterojen bir yapıya sahip toplumlarda uygulanan bu tür seçim sistemi etnik azınlıkların parlamentoda temsil edilmesine imkân vermez ya da belli bir bölgede yoğun bulunan bir etnik azınlığın bölgesel olarak güçlenmesi şeklinde daha yoğun bir siyasal katılım biçiminde tam tersine de sebep olabilir. Temsilde adaletin sağlanması için uygulanan nispi temsil sistemleri ile toplumdaki tüm kesimlerin temsil edilmesi siyasal katılımı arttırması bakımından önem taşımaktadır.¹²⁸

¹²⁶ Akıncı, “Siyasal Katılım Düzeyleri Üzerine Bir İnceleme”, 18-21.

¹²⁷ Yonca Altındal, “Kadınların Siyasal Katılım Bağlamında Partilerin Kadın Kollarının Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi” (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 59.

¹²⁸ Bkz. Sezin Aydemir, “Seçim Sistemlerinin Siyasal Hayattaki Etkileri ve Türkiye Örneğı”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1 (2006): 61-79.

1.3. Kadınlar ve Toplumsal/Siyasal Katılım

Kadınlar ve erkeklerin toplumsal ve siyasal konulara gösterdikleri katılımın boyutu ve şekli toplumların toplumsal cinsiyet rollerine uygun olarak şekillenmektedir. Kadınlar ve erkekler toplumsal cinsiyet rollerine göre sosyalleştikleri için kadınlardan nazik ve hassas olmaları, çocukların yaşlıların ve evin bakım işleriyle ilgilenmeleri, eve bağımlı olmaları, erkeğe göre daha pasif durarak geri planda kalmaları beklenirken; erkeklerden daha güçlü, hırslı, girişken, bağımsız ve aktif bir sosyal yaşama dönük olmaları beklenmektedir. Kızların daha çocuk yaşlarından başlayarak erkek kardeşinden daha fazla ev işlerine yardımcı olmalarının beklenmesi, kadın çalışıyor olsa bile anneliğin getirdiği rolle çocuk bakımında daha özverili davranması yönünde oluşan beklentiler hem ekonomik hem de toplumsal nedenlerle bir araya gelince kadınların toplumsal yaşama yeterli düzeyde katılmasının önünde bir engel oluşturmaktadır.¹²⁹

Toplumsal cinsiyet rolleri, toplumdan topluma kültürden kültüre farklılık gösterdiği için, toplumsal ve siyasal katılım konusunda da toplumun eril veya dişil kültürü belirleyici bir faktör olmaktadır. Geert Hofstede ve Michael Minkov'un 2010 yılında kırk ülkeyi kapsayan ve toplam 11600 kişi üzerinde gerçekleştirdiği kapsamlı kültürel araştırmasına göre, Japonya, Venezuela, İtalya, İsviçre ve Meksika gibi ülkelerin eril kültüre; Norveç, İsveç, Hollanda, Danimarka ve Finlandiya gibi ülkelerin ise dişil kültüre sahiptir. Araştırmanın sonuçlarına göre: Araştırma kapsamındaki toplumlarda hakim olan eril ve dişil kültür kadın ve erkeklerin meslek dağılımında oldukça etkilidir ve dişil kültüre sahip ülkelerde yaşayan kadınlar teknik meslekler ve profesyonel işlerde daha fazla çalışma imkanına sahip olmaktadır.¹³⁰ Çalışma yaşamına katılım kadınların toplumsal olarak sosyalleşmeleri, kadına atfedilen özel alandan çıkıp erkeğe ait görülen kamusal alan geçmeleri adına oldukça önemli bir toplumsal katılım faaliyetidir.

¹²⁹ Sevda Demirbilek, "Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açıdan İncelenmesi", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, C. 44, S. 511 (2007): 12-27.

¹³⁰ Havva Çaha, Ömer Çaha ve E. Sare Aydın Yılmaz, *Türkiye'de Cam Tavan Sendromu* (İstanbul: Kadem Yayınları, 2016), 46.

Türkiye’de eril kültürün hakim olduğu bir toplumsal yapı mevcuttur. Bu sebeple de kadınların iş yaşamında istihdam edilme ve meslek statüleri erkeklerden daha düşük seviyelerde kalmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumunun 2017 ve 2018 yıllarına ait, 15-64 yaş arasındaki kadın ve erkeklerin çalışma yaşamındaki istihdam oranı verileri kadınlar aleyhine oldukça çarpıcıdır. TÜİK’in ilgili verilerine göre 2017 yılında erkeklerin istihdam oranı yüzde 70,7 iken kadınların oranı yüzde 32,3; 2018 yılında da yüzde 69,4’e yüzde 32,1’dir.¹³¹ Bu verilere göre kadınların istihdam oranı erkeklerin istihdam oranının yarısından daha azdır. Çalışma yaşamının kadınlar üzerinde toplumsal yaşama katılım konusundaki olumlu etkisini düşündüğümüzde bu veriler bize kadınların neden düşük düzeyde siyasal katılım performansı gerçekleştirdiğini anlatmaktadır.

Toplumsal katılımı sağlamak için bir araç olan çalışma yaşamına katılım sürecinde ve çalışma yaşamı içinde kadınlar, görünür görünmez birçok engel ve zorlukla karşılaşmaktadırlar. Kadınların cinsiyetlerinden dolayı yaşadıkları negatif ayrımcılık, işin yapılması sürecinde etkili bir faktör olmamasına rağmen, cinsiyetlerinden dolayı çalışma yaşamından dışlanmaları ve toplumsal yaşama katılımdan geri kalmaları anlamına gelmektedir. Literatürde bu durumu ifade etmek için kullanılan “Cam tavan” diye adlandırılan kavram, “işletme, hükümet, eğitim ve kâr amacı gütmeyen organizasyonlarda, üst kademe pozisyonlara ulaşmak için çabalayan kadınların karşılaştığı engelleri” göstermektedir.¹³² Günümüzde sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamın içindeki aktörlerin çoğalmasıyla birlikte daha da genişlemiş olan bu kavram Budak ve Aydemir’e göre, “Tüm bireylerin sadece cinsiyetleri ya da cinsel yönelimleri nedeniyle, çalışma hayatı ve siyasi katılım alanlarında belirli bir kademenin üzerine çıkmalarını önleyen görünmez bir engeli”¹³³ ifade etmektedir. Genel anlamda kadınların iş hayatında yükselememesinin görünmez nedenleri olarak kabul edilmesine rağmen, aslında cam tavan sendromu kişinin toplumsal faktörler nedeniyle

¹³¹ İrem Özel Bilim, “Cam Tavandan Yansımalar”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 1 (2018): Bu kaynağın 44-58 arasındaki sayfalarından tarafımdan derlenmiştir.

¹³² Demirbilek, “Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açıdan İncelenmesi”, 51.

¹³³ Ceray Aldemir ve Canan Budak, “Cam Tavanı Kırma: Parlamentoda Cinsiyet Kotası”, *Eğitim, Bilim, Toplum Dergisi*, C. 16, S. 61 (2018): 37-64.

başkaları tarafından öğrenilen veya öğretilen çaresizlik sonucunda tüm boyutlarıyla toplumsal ve siyasal yaşama katılımında yetersiz kalmasına sebep olmaktadır. Oakley, kadınlar için öğrenilmiş çaresizliğin kırılması için gerekli olan stratejiyi şu sözleriyle göstermektedir: “Kadınların kendilerini eve bağlayan zincirleri kırabilmeleri için, bu zincirlerin nasıl örüldüğünü anlamak zorundayız”.¹³⁴ Peki, o zaman bu kadar geniş bir arenada kadınlar, cinsiyetlerinden dolayı kadın olarak eğitim, ekonomi, sosyal yaşam gibi toplumsal katılım alanlarında erkeklere oranla yeterli katılımı sağlayabiliyorlar mı?

Tablo 1.3.1: Türkiye’nin Küresel Cinsiyet Endeksindeki Yeri (2006 – 2017)

	2006		2017	
Türkiye	Sıralama	Puan	Sıralama	Puan
Küresel Cinsiyet Eşitliği puanı	105	0,585	131	0,625
Ekonomiye katılım ve fırsat	106	0,434	128	0,471
Eğitime katılım	92	0,885	101	0,965
Sağlık ve sağ kalım	85	0,969	59	0,977
Siyasi güçlenme	96	0,052	118	0,088
Değerlendirmeye alınan toplam ülke sayısı	115		144	

Kaynak: World Economic Forum, *The Global Gender Gap Report 2017*, 324

Dünya Ekonomik Forumu tarafından ilk olarak 2006 yılında ve son olarak da 2017 yılında yapılan Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi kadınlarla erkekler arasındaki ekonomiye katılım ve fırsat eşitliği, eğitime katılım, sağlık ve sağ kalım ve siyasi güçlenme konusundaki dört temel kategoride kadın erkek eşitliği farkını incelemektedir. 144 ülkeye ilişkin veriler analiz edilerek hazırlanan raporun son verilerine göre; eğer şu andaki gelişme hızıyla devam edilirse cinsiyet eşitliğindeki uçurum farkının kapanmasının 217 yıl alacağı tahmin edilmektedir. Bu raporun Türkiye için yapılan analizine ilişkin tablo aşağıda gösterilmektedir. Türkiye’nin küresel cinsiyet eşitliği farkı ile 144 ülke arasında (0,625 puanla) 131. sırada yer aldığı, değerlendirmedeki diğer kriterler temel alındığında da daha alt sıralarda yer aldığı görülmektedir. Rapordaki genel değerlendirmeye göre: İzlanda, Norveç, Finlandiya,

¹³⁴ Aksu Bora, *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 9.

Ruanda, İsveç, Nikaragua, Slovenya, İrlanda, Yeni Zelanda ve Filipinler gibi ülkelerin sıralamasıyla ilk onda yer aldığı görülmektedir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde İsrail (44), Tunus (117), Birleşik Arap Emirlikleri (120), Bahreyn (126), Cezayir (127), Kuveyt (129) ve Katar (130) Türkiye’den daha üst sıralarda yer almaktadırlar.¹³⁵

On sekizinci yüzyılda Wollstonecraft’ın ifadesiyle, “İnsan ırkının yarısının diğer yarısı tarafından devlet yönetimine her türlü katılımdan uzak tutulması, soyut ilkeler açısından bakıldığında açıklanması imkânsız bir siyasal olgudur”.¹³⁶ Yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde durum yukarıda incelediğimiz tablolar ve de pek çok çalışmaya göre, kadınlar açısından çok da gelişme kaydetmiş sayılmaz. Kadınlar uzun mücadeleler sonucunda erkeklere karşı seçme ve seçilme haklarını kazanmış olsalar da siyasete katılım ve temsil konusunda görünür ve görünmez pek çok engel ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların karar alma süreçlerine yeterli seviyede katılamaması, siyasette eşit oranda temsil edilememesi hafife alınamayacak derecede önemli bir meselesidir.

Aşağıdaki bölümlerde, dünden bugüne kadınların siyasal katılımı konusunda ne gibi faaliyetlerde bulunduklarını, hangi yollarla siyasal katılım faaliyetini gerçekleştirmeye çalıştıklarını, karşılaştıkları deneyimleri inceleyerek siyasal katılımın dünyada ve Türkiye’de kadınlar açısından nasıl gerçekleştiğini ve hangi düzeyde olduğunu inceleyeceğiz.

¹³⁵ World Economic Forum, The Global Gender Gap Report 2017, 324. İnternet kaynağı için bkz. http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2017.pdf (17.07.2019).

¹³⁶ Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, 3.

1.3.1. Dünden Bugüne Kadın ve Siyasal Katılım

Toplumsal sistemlerde kadının içinde yer almadığı karar mekanizmalarında kadın sorunlarına duyarlılık yeterince oluşmadığı için, karşı karşıya kalınan sorunlarla ilgili bir bilinç de oluşmamaktadır. Bundan dolayı kadının statüsünü yükseltecek etkin sonuçlara varılamamaktadır. Wollstonecraft, daha on dokuzuncu yüzyılda”şöyle bir iddiada bulunacağım: Erkeklerin çoğu, kadınların kendi kendilerini yönetecek kadar akıl sahibi olmalarını, dünya sahnesindeki yerlerini almalarını istemez“¹³⁷, iddiasında bulunarak dünden bugüne kadınların siyasal katılımında yüzyıllardır kat edebildikleri yolun yetersizliğine ve kadınların siyasal haklarının neden en geç gelişen hak türü oluşuna daha o tarihlerde işaret etmiştir.

1789 Fransız Devrimiyle birlikte, insanlık tarihini etkileyen önemli olayları dört bölüme ayırdığımız zaman dilimlerinden bir tanesi olan Yeniçağ (1453-1789) kapanmış, Yakınçağ (1789-...) başlamıştır. Aydınlanma Çağı da diyebileceğimiz bu dönemle, insanın dinin ve geleneksel düşüncenin baskısından kurtularak her alanda akılcı davranması ve sorunları çözme konusunda kararlı olması istenen yeni bir dönem başlar. İnsan haklarını korumak amacıyla, hukuk ve eşitlik temelli olan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin yayınlanmasıyla zirveye ulaşır. Fakat bu bildirge tüm insanları kapsamaz. Bildiride, “insan” anlamında “erkek” manasına gelen (*homme-man*) kelimesi kullanılmıştır. 5 Ekim 1789’da tüm insanlarla birlikte ayaklanıp Versailles Sarayı’na en önde yürüyen o kadınlar bu aydınlanmacı felsefî devrimde yok sayılmıştır. Oy kullanma hakkı yalnızca erkeklere tanınmıştır.

7 Eylül 1791 yılında kadın haklarının bu bildiride yer almamasına bir tepki olarak Olympe de Gouges, 17 maddeden oluşan Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesini (*Les Droits de la femme*) yayınlamıştır. De Gouges’in bildirgesindeki seslenişi şöyledir: “Kadın özgür doğar ve erkeklerle eşit haklara sahip olarak yaşar. Toplumsal farklılıklar yalnızca genel yarar nedeniyle kabul edilebilir”.¹³⁸ De Gouges, yayınladığı bildiride erkeklere şu şekilde seslenmektedir:

¹³⁷ A.g.e., 115.

¹³⁸ Sinem Göçmenler, “Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’de Kadın Erkek Eşitliği” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 18.

*Adam, sen, adil olabilir misin? Sana bu soruyu bir kadın soruyor. En azından bu hakkı ondan alamazsın. Söyle bana, benim cinsimi baskı altına alan, kendinden menkul iktidarı kim verdi sana? Gücün mü? Yeteneklerin mi? Yaratıcıyı hikmetinde tanı. Yakınlaşmayı ister görüldüğün doğanın ihtişamı içinde şöyle bir yürü ve eğer cesaret edebilirsen, senin baskıcı egemenliğine kaynak oluşturabilecek bir örnek bul. Hayvanlara git, elementleri araştır, bitkileri incele, evet, doğanın işleyişine bak ve eğer sana bunun için gerekli araçları gösterirsem, kanıtlarımı kabul et. Eğer yapabilirsen, doğanın düzeni içinde cinsleri ara, araştır ve karar ver. Onları her yerde, herhangi bir ayırım olmadan birlikte görebilirsin; onlar her yerde uyumlu bir topluluk olarak bu ölümsüz şaheseri yaratmak için çalışıyor...*¹³⁹

De Gouges bu girişiminin sonucunda giyotinde idam edilmiştir. De Gouges, giyotine gönderilmesini şu ifadeyle karşılamıştır: “Kadınların giyotine gitme hakları varsa, kürsüye çıkma hakları da olmalıdır!”¹⁴⁰ O tarihte yayınlanan Le Moniteur Universal gazetesi, 10 Kasım 1793 tarihinde idamın gerekçesini “Olympe de Gouges... Devlet adamı olmak istedi ve yasa onu, cinsiyetine yakışan erdemleri unuttuğundan dolayı cezalandırdı”, şeklinde açıklayarak idamın kadınlara büyük bir ders olduğunu anlatmıştır.

Aradan geçen yıllar ve verilen mücadeleler ile kadınlar seçme ve seçilme haklarını farklı tarihlerde de olsa dünyanın farklı bölgelerinde farklı yöntemlerle kazanmışlardır. Birleşmiş Milletler’ in 20 Aralık 1952’de kabul ederek, 31 Mart 1953’te imzaya açtığı ve 7 Temmuz 1954’te de uygulamaya koyduğu “Kadınların Siyasal Hakları Sözleşmesi” ile kadınların bütün seçimlerde erkeklerle eşit koşullar altında oy kullanma, seçilme ve kamu hizmetlerine girme hakları düzenlenmiştir. BM’in 1975 yılını Dünya Kadın yılı olarak ilan etmesi ve ardından 8 Mart gününü Dünya Kadın Günü olarak her yıl bütün dünyada kutlamaya başlaması ile kadın hakları mücadelesi farklı bir boyuta geçmiş oldu. 1979 yılında “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi” (CEDAW) ile Birleşmiş Milletler, “kadınların insan hakları” kavramını, uluslararası hukuk belgelerine de sokarak uluslararası bir

¹³⁹ Ece Göztepe, “Olympe De Gouges (7 Eylül 1791): Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 45, S. 1 (Ocak 1996): 185-193.

¹⁴⁰ A.g.e., 185-193.

çerçeveye oturtmuş oldu. 1993 yılındaki Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı ile “kadınların bütün insan haklarından tam ve eşit olarak yararlanmalarını sağlama” sorumluluğunun hükümetlerin ve BM’nin öncelikli görevleri arasında olduğu kararı alındı. 1995 yılında Pekin’de yapılan BM IV. Dünya Kadın Konferansı ile de “kadın haklarının insan haklarının ayrılmaz, ama özgül bir parçası” olarak kabul eden görüş onaylandı ve kadınların insan haklarını uluslararası hukuk ve kamu politikalarında vazgeçilmez bir öge haline getirmenin temeli atılmış oldu.¹⁴¹

Çaha vd. göre, “demokrasiyle yönetilmediği halde dünya üzerindeki ülkelerin büyük bir çoğunluğunda istişare işlevini sağlamak veya rejimin meşruiyetine hizmet etmek üzere bir meclis bulunur. Kadınların meclislerdeki yeri, demokrasinin niteliğiyle değil, siyasal güce hangi düzeyde ortak olabildikleriyle bağlantılıdır”.¹⁴² 2019 Parlamentolar-arası Birliğin verilerini ele alarak, farklı yönetim biçimleriyle yönetiliyor olsalar da dünya parlamentolarında kadınların temsil oranlarını aşağıdaki tabloda görmekteyiz. Kadınların parlamentolarda en fazla temsil edildiği bölge Amerika kıtası iken, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi bilinen ülkelerin de içinde yer aldığı Fiji adaları ve Samoa gibi yaklaşık yirmi tane küçük ada ülkesini içeren Pasifik Bölgesi en düşük kadın temsiline görüldüğü bölgedir.

Tablodaki veriler her kıtanın veya bölgenin genel ortalamalarını yansıtmaktadır. Genel olarak Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde kadınların parlamentodaki oranı yüzde 40 ila yüzde 50 arasında değişmektedir. Yüzde 50’nin üzerinde bir oranda kadınların parlamentoda yer aldığı iki ülkeden biri Latin Amerika (Küba %53,2) biri de Afrika (Uganda %61.3) kıtasında yer almaktadır. Kadınların Avrupa parlamentolarındaki oranı genel olarak yüzde 30’lar düzeyindedir. Kadın oranının düşük olduğu bazı Doğu Avrupa ülkeleri Avrupa ortalamasını aşağıya çekmektedir.

¹⁴¹ Serpil Sancar, “Siyasal Kararlara Katılımda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması”, *Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Raporu*, (Ankara: CEİD Yayınları, 2018): 34.

¹⁴² Çaha, *Türkiye’de Cam Tavan Sendromu*, 25-26.

Tablo 1.3.1.1: Dünyanın Değişik Bölge Meclislerindeki Kadın Temsil Oranı

Bölgeler	Kadın Oranı (%)
Amerika (Güney ve Kuzey)	28,3
Avrupa	26,4
Sahra Altı Afrika	23,8
Asya	19,6
Arap Ülkeleri	18,9
Pasifik	15,0
Dünya Ortalaması	23,4

Kaynak: Inter-Parliamentary Union, <http://archive.ipu.org/wmn-e/world.htm>.

Kısaca, kota uygulamasının uygulandığı ülkelerde kadınların parlamentodaki temsil oranının yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla kadınların siyasete karşı ilgisinin gelişimi ve temsil mekanizmalarındaki temsili için kota uygulamasının önemli olduğunu söyleyebiliriz.

1.3.2. Türkiye’de Kadın ve Siyasal Katılım

Türkiye’de kadınların siyasal katılımıyla ilgili tarihsel arka planı Osmanlı modernleşmesine kadar götürmek mümkündür. Osmanlı’da modernleşme hareketlerinin başlangıç noktasını 1839 Tanzimat Fermanı oluşturmaktadır. Bu dönemde özellikle kadınların eğitimi alanında yapılan reformlar ile çoğunlukla orta ve üst sınıfa mensup Osmanlı kadınları kamusal hayatta yer almaya başlamışlardır. Fermanla kadınlarla ilgili doğrudan bir hüküm yer almamış olsa da Osmanlı kadınının hayatında günlük yaşamından başlayan ve tüm yaşam pratiklerini de kapsayacak biçimde gerçekleşen bir değişim/dönüşüm yaşanmıştır.¹⁴³ Kadınlar küçük gruplar şeklinde cemiyetler kurarak örgütlenmeye ve bu cemiyetler sayesinde seslerini yükselterek siyasetle ilgilenmeye başlamışlardır. 1868 yılında ilk kez kadın hakları ve seçimlerde kadınların da oy kullanması konularında yayınlar yapan *Terakki Gazetesi* yayınlanmıştır. Namık Kemal 1872 yılında *İbret Dergisi*’inde yayınladığı yazılarında kadınların sosyal durumlarından ve haklarından söz etmiş, Abdülhak Hamid de “Bir

¹⁴³ İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda* (İstanbul: Turkuvaz Kitabevi, 2007), 16-17. Ayrıca Bkz. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* (İstanbul: Metis Yayınevi, 1996), 55-87.

milletin kadınları o milletin ilerleme derecesinin ölçüsüdür” demiştir.¹⁴⁴

1843 yılında tıbbiye mektebinde ebelik kursunun, 1862 yılında ilk kız rüştiyesinin, 1869 yılında kızlar için zorunlu sıbyan mekteplerinin açılmış olması; 1870 yılında ilk kadın müdirenin atanması ve aynı yılda kız öğretmen okulunun açılması, 1876 yılında ilk anayasa olan Kanun- Esasi’nin kabul edilerek kız ve erkekler için ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi gibi gelişmeler kadınların haklarını savunabilecekleri, siyasallaşıp örgütlenebilecekleri alanların oluşmaya başlaması açısından çok önemli adımlar olmuştur.¹⁴⁵ 1897 yılında kadın hakları konusunda örgütlenmeye başlayan öncü kadınlardan birisi olan Fatma Aliye Hanım, Meşrutiyet’ten sonra ortaya çıkan kadın hareketinin düşünsel temellerine büyük katkı sağlamıştır.¹⁴⁶

1919-1923 yılları arasında yaşanan Kurtuluş Savaşı sırasında erkeklerin askere alınmasından dolayı toplumsal yaşamdaki yerlerini kadınların devralmaya başlaması, erkeklerle omuz omuza bağımsızlık mücadelesi vermiş olmalarının da etkisiyle kadınların toplumsal rollerinde önemli değişimler yaşanmasına neden olmuştur. İstanbul’un işgali sırasında halkı işgal güçlerine karşı harekete geçirmek için direniş gösterileri ve mitingler düzenleyerek siyasallaşan kadınlar, “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti” gibi pek çok cemiyet kurdular. Fatmagül Berktaş, “1918’de, kurtuluş savaşına katılan bütün güçleri bir araya getirip seferber etmek için oluşturulan Milli Kongre’ye katılan 51 örgütün 16’sının, çeşitli amaçlarla kurulmuş olan kadın örgütleri olduğunu biliyoruz”, ifadesiyle konuyla ilgili olarak bu cemiyetlerin sayısındaki orana vurgu yapmıştır.¹⁴⁷

Türk kadınları aktif olarak da savaşa katılarak cephede savaşmışlardır. Halide Edip,

¹⁴⁴ Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB), “Kadınların Siyasi Hakları Tarihçesi”, TÜSEB, (2019). İnternet kaynağı için bkz. [https:// www. tuseb.gov.tr/ enstitu/ tacese/ yuklemeler/ ekitap/ tarihce/ kadinin_siyasi_haklari_tarihcesi.pdf](https://www.tuseb.gov.tr/enstitu/tacese/yuklemeler/ekitap/tarihce/kadinin-siyasi-haklari-tarihcesi.pdf) (10.07.2019).

¹⁴⁵ Fatmagül Berktaş, “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye” (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, N. 7 (2004), 12.

¹⁴⁶ Hilal Demir, “Fatma Aliye Hanım’ın Çerçevesinden Kadın Haklarının Sınırları”, *Journal of Turkish Studies*, C. 8-9 (Yaz 2013), 1059-1068.

¹⁴⁷ Berktaş, “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, 16.

Doğu Cephesi'nde onbaşı rütbesinde, Kurtuluş Savaşı başladığında Darülfünun (Osmanlı'da yükseköğretim kurumu) öğrencisi olan Münevver Saime Doğu Cephesi'nde görev alarak özellikle de cephe gerisinde ve istihbarat işlerinde önemli görevler yapmıştır. Kılavuz Hatice, Pozantı'da mücadele verirken, onbaşı Tayyar Rahime Hatun 9. Tümede gönüllü olarak bir müfreze askerin komutanlığını yapmıştır. Kara Fatma, Millî Mücadele yıllarında Adana, Dinar, Afyonkarahisar, Nazilli Sarayköy ve Tire'de asker olarak çalışmış; Selanikli bin başı Ayşe Hanım, Gördesli Makbule, Nezahat Hanım, Süreyya Sülün Hanım, Gül Hanım, Vanlı Güllü Bacı, Şerife Ali Kübra, Bitlis defterdarının eşi gibi adını bilemediğimiz cephelerde çalışan daha nice kadınlar olmuştur.¹⁴⁸

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından cephede yer alan kadınlar erkeklerle aynı siyasi haklara sahip olmak için seslerini yükseltmeye başladılar.¹⁴⁹

Cumhuriyet döneminin ilk siyasi oluşumu olan Cumhuriyet Halk Fırkası henüz daha ortaya çıkmamışken, 16 Haziran 1923 tarihinde Nezihe Muhittin başkanlığındaki feminist kadınlar, "Kadınlar Halk Fırkası" adıyla Cumhuriyet tarihinin ilk siyasi partisini kurma girişiminde bulunmuşlardır. Kadınlar Halk Fırkası, kadınların siyasi haklarını kazanması için, Cumhuriyet rejiminin meclis kürsüsünden bu hakları savunmak ve kadınlığın statüsünü yükseltmek için çalışan, aynı zamanda da sosyal, ekonomik ve politik temeldeki kadın politikalarını yürüten siyasi bir cemiyettir. Fakat 1909 tarihli seçim kanununa göre, "kadınların siyasi temsilinin mümkün olmadığı" gerekçesiyle kadınlara siyasi parti kurma hakkı verilmeyince, 7 Şubat 1924'de daha ılımlı bir tüzüğe sahip olan ve tüzüğüne siyasetle uğraşmayacağı maddesini ekleyen Türk Kadınlar Birliği'ni yalnızca bir dernek olarak kurmuşlardır. Kadınlara oy hakkı vermeyen hükümete Nezihe Muhittin şöyle seslenmektedir: "Kahvehane köşelerinde miskinane esrar çeken birine verilen bu hak kendini müdrik, tahsili mükemmel bir kadından esirgenebilir mi?"¹⁵⁰ Kuruluşundan bir yıl sonra 1925 yılında, henüz kadınlara siyasi hakları tanınmamış olsa da Türk Kadınlar Birliği, Halide Edip ve

¹⁴⁸ Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Ferhat Uyaniker, *Milli Mücadele'de Türk Kadını* (Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2019), 21-92.

¹⁴⁹ Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılab: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği* (İstanbul: Metis Yayınları, 2003), 120.

¹⁵⁰ Çaha, *Sivil Kadın*, 125-162.

Nezihe Muhittin'i milletvekilliği için aday göstererek, kadınların oy hakkı mücadelesinden vazgeçemediklerini göstermiştir. Amaçları, Büyük Millet Meclisini kadınlara oy hakkı vermek üzere etkilemek ve kamuoyu oluşturmaktır.

1924 Anayasası kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermeyerek, kadın haklarını içeren devriminin aslında sınırlı bir medeni haklar devrimi olduğunu göstermiştir. Bu konu üzerinde Mecliste 1924 yılında yapılan görüşmelerden bazıları şöyledir: Anayasa metni üzerinde yapılan görüşmelerin onuncu maddesine göre “18 yaşını bitiren her Türk'ün milletvekili seçimlerine katılabileceği”, on birinci maddesine göre de “30 yaşını bitiren her Türk'ün milletvekili seçilebileceği” yer alır. Beyazıt Milletvekili Şefik Bey'in, “her Türk” sözünün içine kadınların da olduğunu hatırlatması üzerine Dersim Milletvekili Feridun Bey, “Zaten maksadımız odur, kadınlar da rey verecektir” demiştir. Urfa Milletvekili Yahya Kemal Bey de, “30 yaşını ikmal eden, kadın ve erkek her Türk mebus intihab edilmek salâhiyetine haizdir” diyerek bir değişiklik teklifinde bulunmuş fakat meclisteki çoğunluk tarafından teklifi kabul edilmemiştir. Bu durum karşısında Recep Peker, “Kadına hak vermediniz. Bari alkışlamayın yahu!” diyerek mebuslara tepkisini dile getirmiştir. Gelibolu Milletvekili Celal Nuri Bey ise oluşacak bir karışıklığa meydan vermemek için “erkek” kelimesinin ilave edilmesini teklif etmiş ve teklifin kabul edilmesiyle de “her Türk” yerine “her erkek Türk” ibaresi getirilmiştir.¹⁵¹

Cumhuriyet döneminin söz sahibi bazı gazeteci ve yazarlar tarafından bu öncü kadınlara itibarsızlaştırma adına hak etmedikleri olumsuz saldırılar yapılmıştır. Dönemin gazetecilerinden Yusuf Ziya *İkdam* gazetesinde yazdığı bir yazıda şöyle diyor:

Babanızın öz adıyla hitap edip Halide Mişon mu desem? Müslüman adıyla yad ederek Halide Edip mi desem? Yoksa sonuncu kocanızın adıyla yad ederek Halide Adnan mı desem? Mamefih sonuncusunu muvafık buluyorum. Sizi onun ismi değil, onu sizin isminiz daha iyi izah ediyor. Böylece size Halide Adnan diyemeyeceğiz, fakat icabında ona Adnan Halide diyebiliriz... Meşrutiyet'te sizi sahneye çıkartanlar birer birer mezara girdiler... Ama sizi evinizden içeri sokmak bile mümkün olmadı. Ah hele sizi cephedaşınız kaytan

¹⁵¹ Sevilay Özer, “Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 29, S. 85 (Mart 2013), 131-167.

*bıyıklı Mehmetçiklerden dinlemeli... Mebusluk mu istiyordunuz, vekillik mi? Yoksa maazallah daha büyük bir şey mi? Hacmi istiabından fazla yolcu almaktan tevessua uğrayan gönlünüzde kim bilir ne aslanlar yatıyordu!*¹⁵²

Türk Kadınlar Birliği'nin 1927 yılında, seçimlerden önce tüzüğüne kadınların siyasi haklarını kazanmasını sağlamak amacıyla yeni bir madde eklemesi harareti tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Dönemin baskın gazeteleri, Birliğin tüm eylemlerini sert bir şekilde eleştirmekte ve bu öncü kadınları ihanetle suçlamaktadır.¹⁵³ Nezihe Muhiddin: “İnkılapları doğuran hamlelerdir. Bu hamlelerimize her seçimde devam edeceğiz ve nihayet bu hakka bizler de her vatandaş gibi katılacağız. Kanunlar sosyal hayatın ihtiyaçlarına intibak eder”¹⁵⁴ diyerek kararlılığını ortaya koymuş, kadınların siyasi haklarını elde etmedikçe sosyal hayatta da yer alamayacağı konusunda kararlı davranmıştır. Bu kararlı duruşlarından dolayı, Muhittin ve arkadaşları bir süre sonra Birlikten uzaklaştırılmışlardır. Birliğin yeni yöneticilerinden İffet Halim Oruz 1930 yılında Atatürk'ten randevu alarak kadınların oy hakkı ile ilgili görüşme taleplerini iletmiştir. Oruz'un anılarından paylaştığı bu bilgiye göre: “Gazi Hazretlerine, erkekler, köylü, kentli seçme ve seçilme hakkına sahip değil midir, kadınlarımızı neden ayırt edeceğiz, niçin onlar bu haklara sahip olmasın?” sorusunu yöneltmişlerdir. Atatürk'ün kendilerine tavsiyesi bu işlerle uğraşmak yerine Cumhuriyet devrimlerini köylü kadınlara anlatmaları olmuştur.¹⁵⁵

Bu mücadeleci kadınların yerini Sancar'ın ifadesiyle “erkek liderlere tapan”¹⁵⁶ kadınlar almaya başlamıştır. Afet İnan gibi “kamusal rol model” olarak Atatürk tarafından evlat edinilen çocuklarla görünürlük oluşturularak toplumda rejimin istediği

¹⁵² Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 168-172.

¹⁵³ Bkz. Çaha, *Sivil Kadın*, 125-162.

¹⁵⁴ Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973), 124.

¹⁵⁵ Bkz. Çaha, *Sivil Kadın*, 125-162. Ayrıca bkz. Tuba Yılmaz, “1923-1940 Arası Cumhuriyet Dönemi Kadın Romanlarında İdeal Kadın Tipi Olarak Erkekleşen Kadın” *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (Ekim 2016): 35-51.

¹⁵⁶ Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, 172-185.

doğrultuda ulusal bir bilinç ve kimlik yerleştirilmeye çalışılmıştır. Kadınlardan beklenen annelik ve öğretmenlik görevlerini en iyi biçimde gerçekleştirmeleridir. Avrupa'daki örneklerle bakıldığında halk tabanından gelen sosyal taleplere karşılık oluşmuş bir kadın hareketinden söz edebiliyorken, yeni kurulmuş olan Cumhuriyet'te resmi ideolojisini köy kasaba demeden tabana yayma amacı güden bir kadın hareketi dikkat çekmektedir. Kadınlar Tek Parti döneminde modernleşen devletin ideolojisini halka yayma görevini üstlenmişlerdir.¹⁵⁷

Kadınların siyasi hakları için mücadele verdikleri bir diğer dernek de Türk Ocağı'dır. Türk Kadın Birliği gibi Türk Ocakları'nın ve Afet İnan'ın da belediye seçimlerine katılma hakkını elde etmede payı oldukça büyüktür. Cumhuriyet Halk Fırkası'na kadınların da üye olabileceğinin açıklanmasıyla, ilk kez kadınların siyasi bir partiye üye olabileceği fikri kadınların siyasal hayata katılımı açısından çok önemli bir gelişmedir. Bunun üzerine Kadınlar Birliği yöneticileri fırkaya üye olmak için başvuru yapmışlar, kendilerine fırkadan olumlu bir yanıt gelmemiştir. 3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen Belediye Kanunu'nun, 23 ve 24 maddesinin a fırfasında bulunan "Türk olmak" ibaresine dayanarak kadınlara belediye meclislerinde seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.¹⁵⁸ Belediye Kanunu'nun kabul edilmesinin ardından Afet İnan Cumhuriyet Halk Fırkasının ilk kadın üyesi olarak kaydolmuştur. Partiye ilk yazılan kadınlardan birisi de, Parti Müfettişi Hakkı Şinasi Paşa'nın kızı Resmiye Hanım İstanbul il örgütünün kadın üyesi olmuştur. Türkiye'nin ilk kadın belediye başkanı, 5 Ekim 1930 tarihinde yapılan belediye seçimlerinde Artvin-Yusufeli'nin Kılıçkaya Belediyesine Başkanı seçilen Sadiye Hanım olurken, daha birçok yerleşim yerinde de kadınlar belediye meclislerine üye olarak girebilmişlerdir.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Bkz. Çaha, *Sivil Kadın*, 125-162.

¹⁵⁸ Cemile Burcu Kartal, "Türkiye'de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği'nin Faaliyetleri", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 3 (2016): 165-197.

¹⁵⁹ Nuray E. Keskin, "Kadınların Siyasal Haklarında İlk Aşama: 3 Nisan 1930 Belediye Seçimlerinde Seçme ve Seçilme Hakkı", İnternet kaynağı için bkz. https://www.academia.edu/3105596/Kad%C4%B1nlar%C4%B1n_Siyasal_Haklar%C4%B1nda_%C4%B0lk_A%C5%9Fama_3_Nisan_1930 (15.06.2019).

Yerel seçimlerden sonra, 26 Ekim 1933’de Köy Yasası’nın 20 ve 25. maddeleri değiştirilerek kadınlara köyde muhtar ve ihtiyarlar heyetini seçmek ve buralara seçilmek hakkı verilmiştir. 2 Kasım 1933’te Aydın Çine İlçesi’nin Karpuzlu bucağında yapılan seçimlerde Gül Esin Aydın Türkiye’nin seçilmiş ilk kadın muhtarı olmuştur.

1934 yılında, 1924 Anayasası’nın 10. ve 11. maddelerine eklenen “ve kadınlar” kelimeleriyle, kadınlara TBMM için seçme ve seçilme hakkı tanınmış oldu. Kadınların ilk kez katıldığı 1935 yılı seçimlerinde, 17 kadın Milletvekili Meclis’e girmiştir ve bu sayı parlamentodaki milletvekili ortalamasının (400) yüzde 4,5’ine denk gelmiştir. 1936 yılı başlarında boşalan milletvekillerinin yeri için yapılan ara seçim de Çankırı Milletvekili olarak seçilen emekli öğretmen Hatice Özgenel ile bu sayı 18’e yükselmiştir. 1935 genel seçimlerinde meclise giren kadınlar genel olarak iyi eğitim almış ve meslek sahibi kişilerden oluşmaktadır. Kadın milletvekillerinin 13’ü öğretmen, 2’si çiftçi, 1’i doktor, 1’i de yazardır.¹⁶⁰

Tablo 1.3.2.1: Türkiye’de Yıllara Göre Meclisteki Kadın Oranı

Seçim Dönemi	Seçim Yılı	Toplam Milletvekili	Kadın Milletvekili	Oranı (%)
5. Dönem	1935	399	18	4,5
9. Dönem	1950	487	3	0,6
12. Dönem	1961	450	3	0,7
15. Dönem	1973	450	6	1,3
17. Dönem	1983	399	12	3,0
22. Dönem	2002	550	24	4,4
23. Dönem	2007	550	50	9,1
24. Dönem	2011	550	79	14,4
26. Dönem	2015	550	81	14,7
27. Dönem	2018	600	104	17,3

Kaynak: Sevil Sargın, Selin Yıldız, Türkiye Siyasetinde Kadın Milletvekillerinin Mekansal Dağılımı ve Dağılıma Etki Eden Faktörler, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, V. 5, Issue 30 (2018).

Aradan geçen yıllara rağmen kadınlar temsil mekanizmalarında ve karar verme organlarında yok denecek kadar az oranda temsil edilmişlerdir. Nitekim kadınların Meclisteki oranı 2007 genel seçimlerine kadar yüzde 4.5’in üzerine çıkamamıştır.

¹⁶⁰ Selman Yaşar, “Basındaki Bilgiler Işığında İlk Kadın Milletvekilleri”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 15 (2013): 186.

Siyasi faaliyetlere karşı istekli davranan kadınlara partilerin seçim çalışmalarında seçimden seçime görev verilirken siyasi partilerin ana kademe yönetimleri yerine kadın kollarında çalışmalar yapmaları beklenmekte ve bu yönde teşvik edilmektedirler. Seçimlerde aday gösterilme durumlarında da genellikle seçilemeyecek sıralarda yer bulabilmektedirler. Bu durum kadınların siyasi partiler tarafından yeterince ve istekli bir biçimde desteklenmemesinin bir sonucudur. Kadınların parlamentodaki eksik ve yetersiz temsilini çözümlemek ve bu oranı arttırmak adına 1990'lı yıllarda dünya çapında, ülkelerin anayasalarında ve siyasi parti kurallarında cinsiyet kotası uygulaması konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Cinsiyet kotaları, temsil mekanizmalarında veya yönetim organlarında kadınların belli bir oranda olmasını zorunlu kılmaktadır.¹⁶¹

Ülkemizde partilerdeki cinsiyet kotası uygulamalarına bakıldığında bazı partilerin tüzüklerinde kotaya verilmediği, bazılarında yer verildiği ancak buna pek riayet edilmediği görülmektedir. Mecliste yer alan Ak Parti ve MHP tüzüklerinde cinsiyet kotası uygulamasına yer verilmezken, CHP parti tüzüğünde yüzde 33, İyi Parti tüzüğünde ise yüzde 25 düzeyinde cinsiyet kotasına yer verilmiştir. Ne var ki, bu iki parti de tüzüklerinde öngörülenin çok altında kadınlara Mecliste temsil imkanı sağlamaktadırlar. 2019 yılı itibarıyla CHP'nin Meclisteki kadın oranı yüzde 12,7 iken İYİ Parti'nin yüzde 7,5 düzeyindedir. Mecliste en fazla oranda kadın bulunduran HDP parti tüzüğünde herhangi bir cinsiyet kotası oranı belirtilmemiş, yalnızca cinsiyet kotalarına dikkat edileceği hususu belirtilmiştir. HDP, parti tüzüğünde kendini bağlamamasına rağmen gerek ulusal mecliste gerekse yerel meclislerde kadınlara yüzde 40 oranındaki temsilden ödün vermemektedir. Kadınların siyasal katılımının artırılması için cinsiyet kotası uygulamasının siyasi partilerin bünyesindeki hemen her düzeyde uygulanması gerekir.¹⁶² Zira siyasal partilerde etkin konuma gelmeleri durumunda kadınlar temsil mekanizmalarında da adil biçimde yer alacaklardır.

¹⁶¹Sevil Sargın ve Selin Yıldız, Türkiye Siyasetinde Kadın Milletvekillerinin Mekansal Dağılımı ve Dağılıma Etki Eden Faktörler, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, C. 5, S. 30 (2018): 4061-4075.

¹⁶² Gizem Merve Beşli, Siyasi Partilerde Cinsiyet Kotası Uygulanışı ve Kadının Siyasal Katılımı, "Türkiye'de Eşitlik Politikaları ve Feminizm" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

İKİNCİ BÖLÜM

ETNİK BİR KİMLİK OLARAK TÜRKİYE’DE ROMANLAR

Şair Ahmet Haşim’in “Çingene bizzat bahardır; İnsanın tabiata en yakın kalan cinsidir”, diye tanımladığı Romanların, bilinen tarihleri incelendiğinde şimdiye kadar hiçbir ülkeyi işgal ya da fethetmemiş, herhangi bir savaşa da neden olmamış yeryüzündeki en barışçı azınlık olduğu kabul edilmektedir.¹⁶³ Kendisi de bir Roman olan yazar Mustafa Aksu, “Romanlar tarihin hiçbir döneminde ayrı bir devlet, ayrı bir toprak, ayrı bir bayrak istemek ihtiyacını duymamışlar, ülkeye hiçbir sıkıntı yaratmamışlardır” diyerek Romanların barışçı ve yaşadıkları ülkelerin kurallarına uyumlu özelliklerine vurgu yapmaktadır.¹⁶⁴

Romanlar, geçmişten günümüze süregelen yüzyıllar boyunca farklı yöntemlerle uğramış oldukları birçok insan hakları ihlalleri bakımından yeryüzünün en dezavantajlı ve en yoksul sıra dışı azınlık grubudurlar.¹⁶⁵ Romanlar maruz kaldıkları bütün olumsuzluklara rağmen yeryüzünde kimliklerini korumayı başarmış ve her duruma uyum sağlayarak yaşamlarını sürdürmüş olan olağanüstü özgün, uluslarüstü etnik bir gruptur. Jan Yoors’a göre, “Onlar için mekan o an içinde yaşadıkları yerdir. An’da yaşarlar... Bir dikili ağaçları olmayan, çoğumuzun görmezden geldiği, dudak büktüğü, varlıklarından bile korktuğu komşularımızdır. Evrensel ölçekte ‘öteki’ olmanın gururlu temsilcileri gibidirler”.¹⁶⁶

Tarihleri boyunca hem toplumlar hem de diğer azınlıklar tarafından sosyal dışlanmaya maruz kalmaları çoğu zaman kimliklerini de inkar etmelerine, gizlemelerine neden olmuştur. Göçebe bir toplum özelliğini taşıyan Romanlar, göç ettikleri yerlerden doğrudan doğruya geçmemiş, Nazım Alpman’ın da ifade ettiği gibi “dibi delik bir

¹⁶³ Osman Cemal Kaygılı, *Çingeneler* (İstanbul: Destek Yayınları, 2019), 5.

¹⁶⁴ Mustafa Aksu, *Türkiye’de Çingene Olmak* (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2003), 65.

¹⁶⁵ Sinan Şanlıer, *Hukuki Düzenlemeler Işığında Osmanlı Çingeneleri* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2013), 19.

¹⁶⁶ Jan Yoors, *Çingeneler, Opre Roma*, çev. Hale Alpman (İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2005), 11.

buğday çuvalı gibi, geçtikleri yörelerde dökülerek”¹⁶⁷ yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Dünyanın her yerinde Roman azınlığa rastlansa da Romanların yaklaşık olarak yüzde 70’i Orta ve Doğu Avrupa’da yaşamaktadır. Roman Birliği Başkanı’nın verdiği verilere göre bu sayı yaklaşık olarak 12 milyon civarındadır. Türkiye’de de Roman nüfusu hakkında resmi bir veri kayıtlarda tutulmadığı için, nüfuslarının 500 bin ile 2 milyon arasında bir sayıda olabileceği tahmin edilmektedir.¹⁶⁸

Terminolojik açıdan incelendiğinde Çingene ve Roman kelimeleri hem birçok farklı dilde hem de Türkçede farklı kelimelerle ifade edilerek benzer anlamlarda kullanılmıştır. Aynı anlamı çağrışırsa da aslında birbirlerinin yerini doğru bir biçimde karşılamamaktadır. Romanların kökenleri ve etnik kimliği adlı alt başlıkta bu terminolojik farklılıktan kapsamlı olarak bahsedilecektir. Türkiye’de “Çingene” dediğimizde bu etnik kimliğe sahip vatandaşların çoğunlukla alındığını ve kelimenin aşağılayıcı (pejoratif) bir ifadeyi barındırdığını düşünmelerine sebep olmasından dolayı tezin içeriğinde bu etnik grubu karşılayan kavram olarak “Roman” kelimesi kullanılacaktır.

Bu bölümde Roman etnik kimliğinin tarihi kökeni, Romanların iktisadi yaşamı, Romanların genel olarak uğraştıkları meslekler, Romanların kültürel özellikleri, Romanlarda aile, çocuk ile kadının önemi ve son olarak da İzmir bölgesindeki Romanlar incelenecektir. Roman etnik kimliğinin Türkiye tarihindeki yeri Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi olarak iki ayrı tarihsel dönem halinde ele alınacaktır. Romanların kültürel yaşam pratikleri, Romanların iktisadi yaşamı, kimlik üzerinden gelişen ekonomik faaliyetleri, Romanlarda kadın kimliği gibi konuların her biri farklı bir başlık altında ele alınacaktır. Tezin alan çalışmasının yapılacağı İzmir ilinde yaşayan Romanların kültürel yaşam biçimleri, alışkanlıkları, meslek tercihleri, toplumsal cinsiyet bağlamında kadın kimliğine karşı tutumları gibi konular da ayrı bir alt başlık altında incelenecektir.

¹⁶⁷ Nazım Alpman, *Başka Dünyanın İnsanları Çingeneler* (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2014), 132.

¹⁶⁸ Begüm Kurtuluş, “Devletsiz Bir Halk Olarak Çingeneler: Kökenleri, Sorunları, Örgütlenmeleri”, *Roman Olup Çingene Kalmak*, Der. Levent Ürer (İstanbul: Melek Yayınları, 2012), 18.

2.1. Romanların Kökeni ve Etnik Kimliği

Romanların binlerce yıllık tarihlerinin izlerini takip etmemize yardımcı olması bakımından literatürde çok az yazılı kaynak bulunmaktadır. Romanların bilinen tarihi kaynaklarda yer almaları İngiliz siyasetçi Angus Fraser'e göre, "Çingene olmayanların yazdığı ve cahillik, önyargı ve anlayışsızlık içeren"¹⁶⁹ yazılardan oluşmaktadır. Romanların anavatanlarının neresi olduğu konusunda, uzun yıllar boyunca devam eden tartışmalar neticesinde, ancak on sekizinci yüzyılın sonlarında konuştukları dilden yola çıkılarak yapılan dilbilimsel çalışmalarla anavatanlarının Hindistan olduğu sonucuna varılmıştır.¹⁷⁰ Tarihçi Taberi'nin tuttuğu kayıtlardan elde ettiğimiz bilgilere göre de, Romanlar Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in soyundan türemiş ve anavatanları da Sind ve Hind havzasıdır.¹⁷¹ Fakat Romanların Hindistan'dan hangi tarihte ve hangi şartlar altında ayrıldığına dair kesin kabul edilmiş bir bilgi yoktur. Roman dili uzmanı Donald Kenrick'e göre Romanlar yedinci ve onuncu yüzyıllar arasında Hindistan topraklarında değil de başka bir bölge de oluşarak ortaya çıkmış bir halktır. Bu iddiasını da şu ifadesiyle desteklemektedir: "Çeşitli kabilelerden gelen Hintli göçmenler İran'da evlilik yoluyla birbirlerine karışmış, burada Dom (sonradan Rom) adı altında bir halkı oluşturmuş ve birçoğu daha sonra Avrupa'ya geçmiştir. Günümüz Çingeneleri onların soyundan gelir".¹⁷² Dilbilimci Ian Hancock da benzer bir biçimde, Roman kimliğinin Hindistan'dan göç eden toplulukların Anadolu'da yaşadıkları dönemde farklı dillerle ve kişilerle etkileşimleri sonucunda Bizans'ın etkisinde ortaya çıktığını iddia etmektedir.¹⁷³

¹⁶⁹ Angus Fraser, *Çingeneler, Avrupa Halkları*, çev. İlkin İnanç (İstanbul: Homer Kitabevi, 2005), 19.

¹⁷⁰ Hermann Berger, *Çingene Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam (Ankara: Ayraç Yayınları, 2000), 9.

¹⁷¹ Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, 1*, çev. Zakir Kadri Urgan, Ahmet Temir (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1991), 266-272.

¹⁷² Donald Kenrick, *Çingeneler, Ganj'dan Thames'e*, çev. Bahar Tırnakçı (İstanbul: Homer Kitabevi, 2006), 18.

¹⁷³ Ian Hancock, "Roma Today: Issues and Identity", Der. Hristo Kyuchukov ve Ian Hancock, *Roma Identity* (Prag: NGO Slovo 21, 2010), 22.

Göçebe bir toplum olan Romanlar, Hindistan'dan İran'a kadar tek kol halinde göç etmişlerdir. İlk olarak milattan sonra 224-241 yılları arasında 1. Şapur tarafından Şuşter Barajı'nda çalıştırılmak üzere İran'a getirilmişlerdir. Milattan sonra 420-438 yılları arasında da İran Şahı Behram Gür eğlence ve kutlamalarda çalışmalarını için on iki bin dansçı, akrobat, şarkıcı ve çalgıcıyı Hindistan'dan getirtmiştir.¹⁷⁴ Şair Firdevsi'nin Şehnamesinde anlatıldığı üzere, bu göçmenlerin her birine birer öküz ve eşek ile bin eşek yüküyle buğday teslim etmiştir. Öküzler ve eşekler ile toprağı işleyerek buğdayı ekmeleri, ürünleri hasat etmeleri karşılığında da halkı ücretsiz eğlendirmeleri beklenmiştir. Bu göçmenler bir yılın sonunda kendilerine verilen öküzler ile buğdayı yemişlerdir. Romanların bu davranışına kızan Behram Gür, kendilerine çalışmalarını söylemiş fakat Romanlar “Biz oynar dans ederiz. Çalışmak bizim işimiz değildir” deyince; bütün ülkeyi boydan boya gezerek fakirlere müzik yapmaları şartını koşarak Romanları İran'dan kovmuştur. Bu anlatıya göre, Romanlar dünyanın dört bir tarafına İran üzerinden dağılmışlar o gün bu gündür başıboş bir halde gezinerek oradan oraya savrulmuşlardır.¹⁷⁵ İran üzerinden iki kola ayrılarak göç yoluna çıkan Romanların birinci kolu Kuzeye doğru yönelerek Kafkaslar ve Karadeniz'i de Rusya üzerinden geçerek Orta Avrupa ve Balkanlar'a kadar inmiştir. İkinci kol ise Güneydoğu Anadolu, Irak, Suriye ve Filistin'i geçerek Mısır'a kadar ulaşmıştır.¹⁷⁶ Romanlar içinden Avrupa topraklarına gidenler Rom, Rusya ve Ermenistan topraklarına gidenler Lom, Orta Doğu'ya gidenler de Dom diye anılır olmuştur.¹⁷⁷

Terminolojik açıdan tamamen Romanlardan bağımsız olarak gelişen “Çingene” terimine yüklenen anlamsal bir karışıklık vardır. Çingene ismi, yeryüzünün hemen hemen her yerinde yaşayan; yaşam biçimleriyle, kültürel ve fiziksel durumlarıyla bulundukları toplumlardan oldukça farklı olan göçebe insan topluluklarına verilen

¹⁷⁴ Donald Kenrick, *Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies)* (Plymouth: The Scarecrow Press, 2007), 19.

¹⁷⁵ Firdevsi, *Şahname*, çev. Necati Lugal, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005)'den aktaran Altınöz, A.g.e., 30.

¹⁷⁶ Alpman, *Başka Dünyanın İnsanları Çingeneler*, 132.

¹⁷⁷ Bkz. Serap Yolcu, “Devletsiz” Avrupa Çingeneleri.

isimlerden biridir..¹⁷⁸ Roman ise pek çok Çingene topluluklarından birine verilen isimdir. Romanların Romanes isimli bir dilleri ve tarihleri vardır.

Çingene kelimesi bütün kavimleri birleştiren kapsayıcı evrensel ortak bir tanım olmasından dolayı ırksal bir anlam taşımaktadır. Oxford İngilizce sözlüğünde Çingene kelimesi “Gypsy”, olarak ifade edilmekte ve “İngiltere’ye ilk olarak on altıncı yüzyıl başlarında gelen, o dönemde Mısırlı oldukları düşünülen, Hint kökenli gezgin bir ırkın üyesi” olarak tanımlanmaktadır.¹⁷⁹ Gypsy kelimesi Türkçeye çevrildiğinde içerik olarak karşılayan kelime “Kıpti”dir. Kıpti kelimesi, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Mısır halkından olan kimse”¹⁸⁰ şeklinde açıklanmaktadır. Çingene kelimesi, “Ciganin (Bulgarca), Ciganu (Rumen ve Macarca), Cinkan, Zigeuner (Almanca), Zingari (İtalyanca), Cingano (Venedik), Tsigane (Fransızca), Gitano (İspanyolca), Çingane (Farsça), Parya (Hintçe), Jat (Afganca), Kalender (Urduca), Abdal (Uygur Türkçesi), Midgan (Somalice), Eta (Japonca)” vb. dillerde farklı kelimelerle ifade edilmektedir.¹⁸¹

Roman toplumları göçebe yaşamları nedeniyle belirli bir anavatana sahip olmadıkları için yukarıda ifade edildiği gibi birlikte yaşadıkları toplumlar tarafından farklı isimlerle adlandırılmışlardır. 1940 yılından sonra yapılan araştırmaların bazılarında, bazı Roman gruplarının Avrupa’nın geri kalanından daha yoğun olarak B geni taşıdığı bulunmuştur.¹⁸² Kara tenli, kara saçlı farklı bir fiziksel görünüşe sahip olan bu insan toplulukları, kendilerine atfedilen isimlerdeki kavramsal çeşitliliğin yanında bir de kendilerine atfedilen ve neredeyse küresel düzeyde kabul gören “Buçuk millet” ifadesiyle nitelendirilmişlerdir. Dünya üzerinde yetmiş iki milletin yaşadığı, Romanların da bu sayıya dahil edilmesiyle “yetmiş iki buçuk milletin” var olduğu

¹⁷⁸ Orhan Galjus, Ali Dayam ve Halil İbrahim Nurbel, *Romanes-Türkçe Sözlük* (Ankara: Sivil Düşün

AB Programı Aktivist Desteği, Akdeniz Roman Dernekleri Federasyonu, 2015), 8.

¹⁷⁹ Fraser, *Çingeneler, Avrupa Halkları*, 11.

¹⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://sozluk.gov.tr/> (16.12.2019)

¹⁸¹ Şanlıer, *Hukuki Düzenlemeler Işığında Osmanlı Çingeneleri*, 12.

¹⁸² Aylin Sal, *Türkiye’de Yaşayan Çingenelerin Sanatsal Olarak Ele Alınışı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 26.

söylemi sadece Türkiye’de değil başka toplumlarda da geçerlidir.

Göçebe ve yarı göçebe bir yaşam sürdüren Roman toplulukların bir kısmı, özellikle zorunlu askerlik yapmamak ve vergi vermemek için kimlik belgeleri, pasaportları, evlilik ve doğum belgeleri olmadan yıllarca kayıtsız bir yaşam sürdürmüş ve düzensiz bir yaşam sürdürmek zorunda kalmıştır.

2.2.Türkiye’de Romanların Tarihine Genel Bir Bakış

Gelenek ve göreneklerine çok sıkı bağlı olan Roman toplumlarının Türk toplumlarıyla olan ilişkileri oldukça eskilere dayanmaktadır. Romanlar bazen yakın bazen de aynı coğrafyalardan geçerek Türklerden sonra Anadolu’ya gelmişlerdir. Romanlar Osmanlı’nın yanı sıra Cumhuriyet döneminde de farklı bir etnik grup olarak genelde varoşlarda yaşayan bir topluluk olmuştur.

2.2.1.Osmanlı Döneminde Romanlar

Türklerin ve Romanların yüzlerce yıllık ortak bir tarihleri olmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihi kayıtları incelendiğinde Romanların kayıtlarda adı en az geçen grup olduğu görülmektedir.¹⁸³ Osmanlı İmparatorluğu topraklarında dini, dili ve etnik yapısı birbirinden farklı birçok toplum, din esasına dayanan hukuki düzende yüzyıllar boyunca birlikte yaşamıştır. Bu coğrafyada kısmen göçebe kısmen de yerleşik biçimde yaşayan Roman toplumları bütünsel bir topluluk bilinci göstermedikleri için, Osmanlı’nın din esasına dayalı hukuki sistemi ve sosyal düzeni gereği iki farklı gruba ayrılmışlardır: Müslüman ve Müslüman olmayan Romanlar. Dini temelde iki ayrı gruba ayrılmış olmalarına rağmen hukuki yaptırımlar bakımından iki grup da aynı kategoride kabul edilmiştir.¹⁸⁴ İmparatorluğun resmi kayıtlarında Romanlar, “Çingane” veya çoğul şekliyle “Çingeniyan”, bazen de “Kıpti” veya çoğul

¹⁸³ Faika Çelik, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingeneleri/Romanları Çalışmak ya da İğneyle Kuyu Kazmak”, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi* C.2, S.18 (2018): 249-266.

¹⁸⁴ Ali Rafet Özkan, “Çingenelerin Kökeni ve Türkiye’de Çingeneler”, *Bir Çingene Yolculuğu*, Der. Hasan Suver, Başak Kara, Aslınur Kara (İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı, 2010), 21.

haliyle “Kıptiyan” olarak geçmektedir.¹⁸⁵ Romanlarla ilgili ilk hukuki düzenlemelerin Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) döneminde yapıldığı tarihi kaynaklardan görülmektedir. Rumeli Etrakinun Koyun Adaleti Kanunnamesinde Romanlarla ilgili özel bir kanun yer almaktadır. Kanunda, Romanların her birinden kırk iki akçe haraç alınmasını, hiç kimsenin araya girerek (benim demircimdir, benim kalburcumdur vs.) alınacak haraç oranına müdahale etmemesini belirtilmektedir. Romanlardan göçebe veya yerleşik olarak yaşayanların hangi kazalarda dolaşabilecekleri belirlenmiş, hiç kimsenin kendi toplumunu terk ederek başka bir topluma gitmesine izin verilmemiştir. Müslüman olan Romanların Müslüman olmayan Romanlarla aynı yerde yaşamalarına, birbirleri arasında evlilikler yapılmasına ise kesinlikle izin verilmemiştir. Kayıtlarda isimleri farklı olsa da bilgileri kaydedilirken dinleri, topluluklarına verdikleri ad, meslekleri ve nerede yaşadıkları önemle belirtilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda sadece Gayrimüslimlerden alınan cizye vergisi Müslüman olan Romanlardan da alınmış, yalnızca verginin miktarı farklı tutulmuştur. Müslüman olan Roman 22 akçe vergi, Müslüman olmayan Roman ise 25 akçe baş vergisi ödemekle yükümlü tutulmuştur.¹⁸⁶

1530 yılına ait Osmanlı Arşivleri incelendiğinde, Rumeli Eyaletinde isimlerinin “Kıbtıyan-i Vilayet-i Rum-ili” olarak geçtiği, Roman nüfusunun da 90 kadılıkta 383 farklı topluluk olarak kayıt edildiği görülmektedir. Romanların yoğun olarak yaşadığı kadılıklar şunlardır: “İstanbul, Vize, Kırkkilise (Kırklareli), Edirne, Filibe, Dimetoka, Keşan, Gümölcine, Drama, Üsküp, Kalkandelen, Selanik, Sofya, Köstendil, Silistre, Yanbolu, Atina, Belgrad, Ohri, Prizrin, Mora, Lofça, Plevne, Niş vs”.¹⁸⁷ Müslüman olan Romanlar 55 vilayette yaşarken, Müslüman olmayan Romanlar ise 35 vilayette yaşamaktadır.

¹⁸⁵ İsmail Altınöz, “Osmanlı Toplum Yapısı İçinde Çingeneler”, *Türkler: C. 10*, Der. Hasan Celal Güzel ve Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 777.

¹⁸⁶ Altınöz, “Osmanlı Toplum Yapısı İçinde Çingeneler”, 116-131. Ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı Bilgi için bkz. Emine Dinguç, “Rumeli’de Geri Hizmet Teşkilatı İçinde Çingeneler” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004).

¹⁸⁷ Başbakanlık *Osmanlı Arşivleri, Tapu Tahrir Defteri 370, 373-377*’den aktaran Altınöz, “Osmanlı Toplum Yapısı İçinde Çingeneler”, 84.

1567-68 yıllarına ait Selanik Tahrir Defterinde iki Roman topluluğunun Hristiyan adı altında kaydedildiği görülmektedir.¹⁸⁸ On altıncı yüzyılda Edirne’de 81 Kıpti aile bulunduğu da kayıtlardan bilinmektedir.¹⁸⁹ On yedinci yüzyılda Edirne’de 5 Kıpti Mahallesi, Bursa’da 1 Kıpti Mahallesi olduğu Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde geçmektedir. Anadolu Eyaleti’ne ait tahrir kayıtlarında ise Romanlara ait pek fazla bilgiye rastlanmamaktadır.¹⁹⁰ Diyarbakır bölgesinde “Cema-at’i Karacıyan” olarak kayıtlarda adı geçen Romanlar 148 hane ve 12 bekar olarak kayıtlıdır. 1840 yılında Gönen’deki kayıtlarda 6 hane, 1914 yılındaki kayıtlarda da 339 Kıpti nüfus olarak isimleri geçmektedir. Tanzimat döneminde de Bilecik şehrinde vergi mükellefi 24 Roman bulunmaktadır.¹⁹¹

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Romanların askeri amaçlarla farklı bir hukuki düzenlemeye tabi tutulmaları için Çingene Sancağı (Liva-i Çingane) kurulmuştur. Sancağın merkezi Kırkkilise (Kırklareli) bazen de Vize olmuştur. Sancak, Eskişehir-ı Zağra, Hayrabolu, Malkara, Döğenci-Eli, İngüce, Gümölcine, Yanbolu, Pınar-Hisar, Prevadi, Dimetoka, Ferecik, İpsala, Keşan, Çorlu bölgelerini içine almaktadır. 1831 Osmanlı nüfus sayımındaki bilgilere dayanarak Kemal Karpaz, Osmanlı İmparatorluğu’nun Roman nüfusunu (Avrupa’da 33,905, Anadolu’da 1,802) 35,707 olarak belirtmektedir.¹⁹²

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Romanların en önemli meslekleri kültürlerinin bir nevi taşıyıcısı olan demircilik ve müzisyenlik olmuştur. Demircilik mesleği orduya hizmeti sağladığı için diğer mesleklerden daha iyi bir konumda kabul edilmiştir. Roman zanaatkarlar donanma için gemilerin demirlerinin ve çeşitli savaş aletlerinin

¹⁸⁸ A.g.e., 85.

¹⁸⁹ Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne’nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler”, *IX. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Kongreye Sunulan Bildiriler, 21-25 Eylül 1981), 1421.

¹⁹⁰ Altınöz, “Osmanlı Toplum Yapısı İçinde Çingeneler”, 86-113. 3

¹⁹¹ Sait Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri: Bilecik* (İstanbul: Kitabevi, 1996), 182.

¹⁹² Kemal Karpaz, *Ottoman Population 1830–1914: Demographic and Social Characteristics* (Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1985), 109-115.

yanı sıra atların nalbantlık işlerini yapmışlardır. Fatih Sultan Mehmet, Romanların demircilik mesleğiyle uğraşanlarından vergi almayarak mesleğin devam etmesine katkı vermiştir. Romanlar aynı zamanda dericilik, nalbantlık, kuyumculuk, tenekecilik, sobacılık, okçuluk, bahçıvanlık, sepetçilik vs. gibi işlerle de uğraşmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde (1299-1922) de göçebe yaşantılarından dolayı Romanlara karşı bir ön yargı ve ayrımcılık olmuştur. Göç yollarında yaşayanlara zarar vermeleri, asayiş bozmaları, vergi vermekten kaçınmaları, dinî yaşantılarının eksik olması gibi nedenlerden dolayı Romanlara karşı önyargılar ve güvensizlikler yaşanmıştır. Hatta o dönemde sıklıkla kullanılan günümüze kadar da gelen Koca Ragıp Paşa'nın bir vecizesinde şöyle denmektedir: “Şecaat arzederken merd-i kıptî sirkatin söyler”.¹⁹³

“Romanın merdi kendini överken hırsızlığıyla övünür” anlamına gelen söz Roman toplumu için dönemin yöneticilerinin ve halkının Romanlara yönelik düşüncelerini anlatmaktadır. Fakat bu tür ön yargılara rağmen Osmanlı İmparatorluğunda farklı coğrafyalarda olduğu gibi Romanlara karşı sistematik bir zulüm veya kötülük yapılmamıştır. Kanuni döneminde yazılmış bir hükümde Eflak vilayetine bağlı olarak haraç ödeyen Romanların, “köle olarak satılmaması” istenmiştir.¹⁹⁴ Romanlar İmparatorluk döneminde devlet gelirlerinin sabit bir kaynağı sayıldıkları için, toplumun da meşru bir parçası olarak kabul görmüşlerdir.¹⁹⁵

2.2.2.Cumhuriyet Döneminde Romanlar

Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllarca farklı birçok dini ve etnik grubun bir arada

¹⁹³ Erhan, Çağrı, “Demek Ki, Zafer Yakın”, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-cagri-erhan/601133.aspx> (20.12. 2019).

¹⁹⁴ İsmail Altınöz, “16. yy’da Devlet Yönetimi İçinde Çingeneler” *Yeryüzünün Yabancıları Çingeneler*, Der. Suat Kolukırık (İstanbul: Simurg Yayınevi, 2008). 18. Ayrıca bkz. Şahyar Akdemir, “Ayrımcılıkla Mücadele: Çingenelere Yönelik Ayrımcılık Kapsamında Pozitif Ayrımcılık Uygulamalarına Eleştirel Bir Bakış” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 106.

¹⁹⁵ Halime Ünalı, “Türkiye’de Yaşayan Kültürel Bir Farklılık: Çingeneler”, *Batman University Journal of Life Sciences*, V. 1, N. 1 (2012), 615-626.

yaşamasını başarıyla sağlamış olsa da on dokuzuncu yüzyıldan itibaren bütün Avrupa'yı saran milliyetçilik akımlarının etkisinden kendisini koruyamayarak yıkılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ile birlikte yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne birçok problemli konu da geçmişinin bir mirası olarak kalmıştır. Bu konulardan biri de eski İmparatorluğun topraklarında kalan Müslüman azınlıklar ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin topraklarında kalan Hristiyan azınlıkların durumu olmuştur. 1923 yılında Lozan Antlaşması gereğince yapılan Nüfus Mübadelesi sonucunda Türkiye'ye göç eden Türk göçmenlerle birlikte belirli bir oranda Roman nüfusu da Türkiye'ye gelmiştir.¹⁹⁶ Türkiye'de yaşayan Romanların büyük bir çoğunluğu bu mübadele neticesinde Türkiye'ye gönderilen Müslüman Romanlar olsa da birçok Müslüman olmayan Roman da bu göç hareketi içinde Türkiye'ye gönderilmiştir. Antlaşma sadece gönderilen nüfusun dini üzerinden yapıldığı, ırk ayrımı gibi farklılıklar dikkate alınmadığı için mübadeleyle gelen Roman nüfusunun ne kadar olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Mübadele yoluyla ülkeye gelen göçmenler ekonomik ve sosyal durumlarına göre Türkiye sınırları içinde devlet tarafından belirlenen yerlere yerleştirilmişlerdir.¹⁹⁷ Gelen gruplar içinden Romanlara statü ve vatandaşlık hakları konusunda bir takım eşitsiz uygulamaların yapılmış olduğu görülmektedir.

1926 yılında kabul edilen İskan Kanunu'nun 2. Maddesinde "Cinayetle mahkûm olanlar, anarşistler, casuslar, Çingeneler ve memleket haricine çıkarılmış olanlar" Türk tabiiyetine kabul edilemezler" denerek, Romanlar cinayet işleyenler, anarşistler ve casuslarla aynı kategoride yer almıştır. Aynı Kanunun 5. maddesinde ise "Türk tabiiyetinde bulunan Çingeneler münasip mahallerde ikamet ettirileceği gibi ecnebi tabiiyetinde bulunanlar hudut haricine çıkarılır", ifadesine yer verilmiştir.¹⁹⁸ 1934 yılında çıkarılan İskan Kanunu'nda benzer anlayış tekrar etmiştir. İlgili kanunun 4. maddesinde "Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, casuslar, göçebe Çingeneler, memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye'ye muhacir olarak

¹⁹⁶ Ali Rafet Özkan, *Türkiye Çingeneleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 2.

¹⁹⁷ Suat Kolukırmık, "Geçmişin Aynasında Lozan Çingeneleri: Göç, Hatıra ve Deneyimler". *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi* S. 95 (2006), 1-12.

¹⁹⁸ Bkz. Canan Emek İnan, "Türkiye'de Göç Politikaları: İskan Kanunları Üzerinden Bir İnceleme", *Göç Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3 (Ocak-Haziran 2016), 10-33.

alınmazlar”, denilerek Romanlar Türk kültürüne bağlı olmayanlar olarak tanımlandığı gibi kriminal suç işleyenlerle aynı kategoride yer almaktadır.¹⁹⁹ İskan Kanununda yapılan bu gibi düzenlemeler ile Roman toplumunu asayiş bozabilecek ve güvenliği tehlikeye atabilecek bir toplum olarak değerlendirilmiş, ülkenin belli yerlerinde toplu biçimde ikamet etmelerini sağlamaya yönelik düzenlemelerle Romanlara karşı negatif ayrımcılık yapılmış olduğu, eşit vatandaş olarak kabul edilmedikleri açıkça görülmektedir.²⁰⁰

II. Dünya Savaşı sırasında Bakanlar Kurulu’nun kararıyla 1940 yılında kabul edilen kararnameyle, Çanakkale’nin Eceabat ilçesine bağlı Behramlı Köyü’nde yaşayan, bu köyde yaşamaya devam etmeleri askeri açıdan uygun görülmeyen 25 hanelik 125 Roman nüfusunun Çanakkale’nin iç bölgelerine dağıtılması kararlaştırılmıştır. Bölgenin stratejik önemi gereği Romanlar güvenlik yönünden tehlikeli görülmüş ve casusluk yapabilecekleri endişesiyle bu bölgeden zorunlu göç ettirilmiştir. 1950 yılında Bulgaristan’dan gelen 150 Romanın, Türkçe bilmelerine ve Türk adetlerine göre hareket etmelerine rağmen ajan olabilecekleri düşünülerek Türkiye’ye girişlerine izin verilmemiş, Bulgaristan sınırı da geçici olarak kapatılmıştır. Romanlara yönelik bu tür tutumları haber konusu yapan Milliyet Gazetesi 12 Kasım 1951 tarihinde “Türkiye’ye Girmek İsteyen Çingeneler” başlıklı yazıda “Güney komşularımızın uyruğunda bulunan bazı Çingenelerin pasaport almak suretiyle hudutlarımıza girdikleri görüşmüştür. Alakalılar bu hususta tedbir alarak, bu gibileri hudut dışına çıkarmaktadırlar”²⁰¹ yazmaktadır. Milliyet Gazetesinde yayınlanan bu haberden de görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyeti’nin tüm sınırlarından gelecek Roman etnik kimliğine karşı verilecek tepki Romanları tehlikeli kabul ederek ülkeye almamak, sınır dışı etmek şeklinde olmuştur. Roman etnik kimliğine sahip vatandaşlar uzun süre ülke için tehlikeli kabul edilmiştir. Haksızlıklara ve ayrımcılığa neden olan bu duruma dikkat çekmek üzere Demokrat Sol Parti (DSP) Edirne Milletvekili Erdal Kesebir,

¹⁹⁹ “İskan Kanunu”, *T.C. Resmi Gazete*, 21 Haziran 1934, Sayı: 2733

²⁰⁰ Hacer Foggo, “Yollar, Yıkımlar, Sınır Dışı Kovulmalarla Geçen Yıllar: Çingenelerin İskanı”, *KA Dergi*, C.3, S. 8, (2018): 33-34.

²⁰¹ Pelin Tünaydın, “İrkçilik ve Antikomünizm Arasında Bulgaristan Göçü ve Romanlar”, <https://m.bianet.org/biamag/print/166812-irkcilik-ve-antikomunizm-arasinda-bulgaristan-gocu-ve-romanlar> (22.12.2019).

İskan Yasası'nın Romanlar konusundaki 4. maddesinin değiştirilmesi için 1993 yılında Meclis Başkanlığı'na bir önerge vermiştir. O tarihte Başbakan olan Süleyman Demirel şu sözleriyle bu önergeyi reddetmiştir:

*Teklifin kabulü, diğer milletlerden Çingenelerin yurdumuza göçmen olarak alınabileceği konusunda kamuoyu oluşturmaya ve sınırlarımızda göç tazyikine yol açacaktır. Diğer taraftan, Türk kültürüne bağlı olan Çingenelerin Bakanlar Kurulu kararı ve göçmen statüsü ile kabullerinde yasal herhangi bir engel bulunmadığından Hükümetimizce teklif uygun görülmemiştir.*²⁰²

2003 yılında, İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu, Nüfus ve Vatandaşlık İl Müdürlüklerine bir genelge göndererek, vatandaşlık başvurusunda bulunanlar hakkında yapılan değerlendirmelerde, “dilencilik ve Çingenelikle ilişkilerinin bulunup bulunmadığının” araştırılmasını istemiştir. Cumhuriyet Halk Partisi Balıkesir Milletvekili Sedat Pekel bu konuya ilişkin olarak 2003 yılında bir soru önergesi vermiş, İçişleri Bakanlığının genelgesinin Romanlara karşı ayrımcılığa neden olduğunu belirterek, genelgenin geri çekilmesini sağlamıştır. 2006 yılında da CHP Tekirdağ Milletvekili Enis Tütüncü, İskan Yasası'nda Romanlara karşı yapılan ayrımcılığın sona erdirilmesi amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kanun değişikliği teklifi vermiştir. Kanunun 4. maddesinde yer alan ”Anarşistler, casuslar, göçebe Çingeneler ve memleket dışına çıkarılanlar Türkiye'ye muhacir olarak alınamaz” ifadelerinin değiştirilmesinin önemini belirterek, “göçebe Çingeneler” ifadesinin ise tamamen kaldırılması talebinde bulunmuştur. Buna istinaden AK Parti Hükümeti aynı yıl İskan yasasının 4. maddesinden “Çingeneler” bölümünü kaldırmıştır.²⁰³

2009 yılında AK Parti Hükümeti, bazı sivil toplum kuruluşlarının ve aktivistlerin de katıldığı bir çalıştay gerçekleştirmiştir. İlk defa yapılan ve “Roman açılımı” olarak adlandırılan bu çalıştayda Romanların sorunlarına çözüm odaklı yaklaşılmıştır. Bu sürecin devamı olarak ana muhalefet partisi olan CHP de Roman Çalıştayları yapmıştır. Bu sürecin devamında Romanlar, Roman kimliklerini saklamadan 2011

²⁰² Foggo, “Yollar, Yıkımlar, Sınır Dışı Kovulmalarla Geçen Yıllar: Çingenelerin İskanı”, 34.

²⁰³ A.g.e.

genel seçimlerinde Türkiye'nin farklı bölgelerinden birçok milletvekili aday adayı çıkarmış ve Özcan Purçu'yu ilk Roman milletvekili olarak meclise sokmuşlardır. Romanlar için çok büyük bir gurur kaynağı ve geleceğe dair olumlu beklentilerin başlangıcı olan “Eskiden Çingene olduğumuzu söylemeye korkardık şimdi milletvekili aday olabiliyoruz”²⁰⁴ şeklindeki ifadelerle dile getirilen bu durum tarihi bir öneme sahiptir.

Roman açılımı kapsamında, 2016-2021 yılları arasındaki dönem olarak planlanan ve 19 maddeden oluşan “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi ile I. Aşama Eylem Planı” 2016 yılında Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu Eylem Planıyla Roman vatandaşların “eğitim, istihdam, barınma, sağlık, sosyal hizmet ve sosyal yardımlar” başlıkları altında yaşadıkları sorunlar ve getirilecek çözüm önerileri oraya konulmuş, karşılaştıkları çeşitli sorunlara dikkat çekilmiştir.²⁰⁵ AK Parti'nin sunduğu yasa teklifiyle Roman Açılımı'nın ilk yasal düzenlemesi olarak, Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Kanunu'nun 21. maddesinde yer alan, “Tabiiyetsiz veya yabancı devlet tebaası olan çingenelerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancı göçebelerin sınır dışı edilmelerine İçişleri Bakanlığı yetkilidir” hükmüyle “Çingene” kelimesinin kaldırılması sağlanmıştır. Kanun maddesi de “Tabiiyetsiz veya Türk kültürüne bağlı olmayan yabancı göçebelerin sınır dışı edilmelerinde İçişleri Bakanlığı yetkilidir” şeklinde değiştirilmiştir.²⁰⁶

“Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi II. Aşama Eylem Planı” 2019-2021 yıllarını kapsayan dönemde, eğitim, istihdam, barınma, sağlık ve sosyal hizmetler ile sosyal yardımlara ek olarak izleme ve değerlendirme alanları da kapsam içine alınmıştır. İkinci Eylem Planının da uygulamaya konulmasıyla birlikte Bakanlığın,

²⁰⁴ Simge Mert, “Erken Cumhuriyet Dönemi Yazılı Anlatılarda Çingenelerin Dışlanma Biçimi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 7-8

²⁰⁵ Kamuda Stratejik Yönetim, “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2016-2021)”, <http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/s/167/Roman+Vatandaslara+Yonelik+Strateji+Belgesi+2016-2021>

(21.12.2019).

²⁰⁶ Foggo, A.g.e., “Yollar, Yıkımlar, Sınır Dışı Kovulmalarla Geçen Yıllar: Çingenelerin İskanı”, 35.

“Roman vatandaşların hem kısa hem de uzun vadede sosyo-ekonomik durumlarının iyileştirilmesinde eğitim, sağlık, barınma, istihdam ve sosyal hizmetler ön plana çıkan temel kamu hizmetleridir”,²⁰⁷ ifadeleriyle belirttiği gibi Türkiye Cumhuriyeti kanunları karşısında geç de olsa Roman vatandaşlara karşı uygulanan ayrımcılık ortadan kaldırılmış, eşit haklarda vatandaşlık sağlamak için gereken çalışmaların da yapılmakta olduğu görülmektedir. Sıfır Ayrımcılık Derneği Başkanı ve kendisi de Roman olan Elmas Arus, “Roman Açılımı sonrası bir kimlik bilinci oluştu. Romanlar bizim de 'dilimiz var', 'kültürümüz var' demeye başladılar”²⁰⁸ sözleriyle açılımın Roman’lar arasında kimlik bilincinin oluşmasında ne denli başarılı olduğuna işaret etmektedir.

Kanunlar karşısında maruz kalınan eşitsizliklerin yanında sosyal yaşamda da Romanların eşitsiz uygulamalara maruz kaldığını kendisi de bir Roman olan yazar Mustafa Aksu şöyle ifade etmektedir: “Memleketim olan Çilimli Müftüsünü ziyaret ettim. Çingene kimliğimi gizleyerek şu konuşmayı yaptık: İslam’a göre Çingenelere kız verilir mi?... Hayır verilmez. İslam’a uygun olmaz. Onlar namaz kılmazlar, inançları sağlam değil”. Toplum içinde Romanlara karşı oluşan bu tür hurafelerin ve önyargıların ortadan kaldırılması için Aksu, Diyanet İşleri Başkanlığı’na 1998 ve 1999 yıllarında dilekçeler ile başvuru yaptığını, Din İşleri Yüksek Kurulu’nun da bu dilekçelere verdiği cevabı şöyle anlatmaktadır:

Bütün insanlar H.z. Adem ve H.z. Havva’dan türemiştir. Hiçbir ırkın, diğer bir ırka üstünlüğü yoktur... Kuran-ı Kerimde ve Hadis-i Şeriflerinde Çingenelerin ahlaksız, hırsız, kötü kişiler olduğundan, onlarla evlilik yapılmasını yasaklayan ve onların sünnet olmadığını, aile mahremiyetlerinin bulunmadığını, cünüplükten temizlenebilmeleri için 40 tuğla veya kiremitin erimesine kadar ısıtılacak su ile yıkanmalarını bildiren herhangi bir ayet ve

²⁰⁷ Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2016-2021) 11. Aşama Eylem Planı (2019-2021)”, <https://ailevecalisma.gov.tr/media/30906/roman-vatandaslara-yonelik-ii-asama-eylem-pl.pdf> (22.12.2019)

²⁰⁸ Çetin Çeko, “Çingenelerde Kimlik Bilinci Roman Açılımıyla Oluştı”, <https://t24.com.tr/haber/cingenelerde-kimlik-bilinci-roman-acilimiyla-olustu,250534> (24.12.2019)

*hadis yoktur ve olamaz da.*²⁰⁹

Bu konuda Aksu'nun yaptığı girişimlerle dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz tüm ülkedeki il ve ilçe müftülüklerine vaazlar ve hutbelerde anlatılması, halka aydınlatıcı bilgi verilmesi amacıyla bir yazı göndermiştir. Bu yazıda kısaca şöyle denmektedir:

Çingenelerin; birbiriyle zina eden Cin ve Gan adında iki kardeşin soyundan geldikleri için Allah'ın lanetine uğradıkları, inançsız, ahlaksız, hırsız ve kötü kişiler oldukları, aile mahremiyetlerinin bulunmadığı, sünnet olmadıkları, bu sebeple kendileriyle evlenmenin doğru olmayacağı şeklindeki söylentileri halk arasında dolaştığına dair bilgiler Başkanlığımıza ulaşmıştır... Bu itibarla:

1-Müftülüklerinde aylık toplantılarında zaman zaman bu konunun gündeme getirilerek din görevlilerinin bilgilendirilmesine.

2-Vaaz ve hutbeler ile mahalli TV ve radyolarda yapılan dini ve ahlaki sohbetlerde Çingenelerle ilgili mezkur inanç ve kanaatlerin doğru olmadığına halkımızı 'aydınlatıcı' bilgilere yer verilmesine önem verilecektir.

*Ayrıca söz konusu vatandaşlarımız arasından birçok musikişinasların çıktığı ve başarılı çalışmalarıyla halkın beğeni ve takdirini topladığı dikkate alınarak, müftülüklerinizde Türk Tasavvuf Musikisi koroları oluşturulmak istenmesi halinde, bu kişilerden yararlanma cihetine gidilebilir.*²¹⁰

Devletin kanunları içinde yapılan düzenlemelerin, toplumun sosyal düzenini ve düşünce yapısını değiştirmekte zorlandığı, bu gibi bazı istisnai durumlarda gereken eşitliğin sağlanarak yanlış inanç ve önyargıların ortadan kaldırılması adına devletin bir kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın üzerine düşen görevi yaptığı, yayınladığı bildiride Aksu'nun ifadesiyle "Devrim nitelikli fetva ve yazı",²¹¹ açıkça görülmektedir.

²⁰⁹ Aksu, *Türkiye'de Çingene Olmak*, 29-31.

²¹⁰ A.g.e., 34-36.

²¹¹ A.g.e., 36.

Türkiye’de yaşayan Romanlar, Ege, Marmara ve Karadeniz bölgelerinde “Roman”; Erzurum, Artvin, Bayburt, Erzincan ve Sivas’ta “Poşa”; Van, Hakkari, Mardin ve Siirt’te “Mıtrıb”; İç Anadolu’da “Elekçi”; Akdeniz Bölgesi’nde “Arabacı” ya da “Manuş”; Adana ve Osmaniye yöresinde “Cono” isimleriyle adlandırılmaktadırlar.²¹²

Türkiye’deki Roman nüfusu, üç ana dilsel grup olarak Romlar, Domlar, Lomlar olarak nitelenebilecek gruplardan oluşmaktadır. Kökenleri Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu’ya kadar dayanan, birbirlerinden farklı kültürleri yaşatarak çoktan unutulmuş olan geleneksel meslekleri ve zanaatları günümüze kadar sürdürerek getiren bu gruplar; Çalgar, Mangosür, Gevende, Karaçi gibi Roman alt-kimliklerini içerilerinde barındırmaktadır. Mesleki özelliklerine göre sepetçiler, hamamcılar kalaycılar, bohçacılar, hamallar, arabacılar, çiçekçiler, müzisyenler gibi pek çok alt gruba da sahiptirler. Müzisyenler tüm alt grupların içinde en prestijli grup olarak kabul edilmektedir.

Türkiye’de yapılan nüfus sayımlarında etnik kökene ilişkin bir soru sorulmadığı ve etnik azınlıklara ilişkin resmi bilgiler tutulmadığı için Türkiye’de yaşayan Roman nüfusun sayısı kesin olarak bilinmemektedir.²¹³

2.2.3. Türkiye’de Yaşayan Üç Roman Topluluğu

Türkiye’de yaşayan Romanlar geleneksel olarak aynı etnik kökenden ve aynı kültürden geliyor da olsalar yaşadıkları coğrafyaların kültürlerinden etkilenmiş, bazen birbirlerine yakın bazen de tamamen farklı kültürel yaşam pratiklerini geliştirmişlerdir. Yukarıda ifade edildiği gibi, Türkiye’de Roman veya Çingene üst kimliği altında üç grup barınmaktadır: Romlar, Domlar ve Lomlar. Etnik özellikleri, yaşam biçimleri ve meslekleri genel olarak birbiriyle aynı olmakla birlikte bu üç grubun dilleri farklıdır. Romlar, Romanes dilini konuşurken; Domlar, içinde Kürtçe ve Arapça sözcüklerin yer aldığı Domari; Lomlar ise Rusça ve Ermenici sözcükler

²¹² Suat Kolukırık, “Türkiye’de Rom, Dom ve Lom Gruplarının Genel Görünümü”, *Türkiyat Araştırmaları*, S. 8 (Bahar, 2019): 145-155.

²¹³ Adrian Marsh, “Etnisite ve Kimlik: Çingenelerin Kökeni”, EDROM, *Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadeleleri* (İstanbul: Edirne Roman Derneği, 2008), 21.

içeren Lomin dilini konuşmaktadırlar.

Romlar, Türkiye'ye Yunanistan'la 1923 yılında yapılan Lozan antlaşmasındaki Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi'yle gelen topluluklardan oluşmaktadır. Romlar çoğunlukla Ege, Trakya ve Karadeniz bölgelerinde belirlenen yerlere devlet tarafından yerleştirilmişler ve bu yerleştirilmelerde Romların mesleki özellikleri ve geldikleri bölgelerdeki durumları göz önünde bulundurulmuştur. Rom toplumu günümüzde genel olarak, İzmir, Aydın, Manisa, Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Kocaeli, İstanbul, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli Zonguldak, Bartın ve Samsun illerinde yaşamaktadır.

Rom dili Romani ya da Romanes olarak bilinmekte ve kendi toplumu içinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Akdeniz Roman Dernekleri Federasyonu Başkanı Ali Daylam, Uluslararası Roman Birliği Eski Başkanı Orhan Gajlus ve Halil İbrahim Nurbel, Romanes dilini yeni kuşakların öğrenmesini sağlamak ve dillerinin unutulmasını engellemek amacıyla Romanes-Türkçe sözlüğü hazırlamışlardır.²¹⁴

Geleneksel Roman meslekleri demircilik, kalaycılık, sepetçilik, çiçekçilik, ayı oynatıcılığı, falcılık vs. yanında müzisyenlik Rom toplumu için çok önemlidir. Suat Kolukırık'a göre, "Geleneksel anlamda Çingene müziğinin temsilcisi de Rom gruplarıdır".²¹⁵ Rom toplulukları yerleşik hayata geçtikleri ve düzenli işlerde çalıştıkları için Gaco olarak tanımladıkları Roman olmayan dış gruplarla diğer Roman topluluklarına nazaran daha kolay iletişim kurabilmekte ve grup dışı evlilikler yapabilmektedirler.

Yukarıda ifade edildiği gibi Domlar, Romanların Ortadoğu coğrafyasında yaşayan koludur. Çoğunlukla Türkiye'nin Güney ve Doğu bölgelerinde yaşarlar. Yüzyıllarca demircilik, dişçilik, ahşap işçiliği, elek, sepet, kalaycılık, çerçilik, bohçacılık vs. gibi geleneksel Roman mesleklerini yaparak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Dom erkeklerin ana meslekleri diğer Romanlarda olduğu gibi davul ve zurna çalarak müzisyenlik yapmaktır. Müzisyen Domları tanımlayabilecek en belirgin mesleki özellikleri

²¹⁴ Nilay Vardar, "Romanes Türkçe Sözlük Çıktı", <http://bianet.org/bianet/toplum/174401-romanes-turkce-sozluk-cikti> (30.12.2019).

²¹⁵ Kolukırık, *Türkiye'de Rom, Dom ve Lom Gruplarının Genel Görünümü*, 149-150.

müziklerinde kemençeyi kullanmalarındır.²¹⁶ Romanlar için bölgede Zaza’ca söylenen bir söz şöyledir: “Roman kişnediği zaman davulu yırtar” anlamında söylenen bu sözle davul ve zurna çalmanın bölge halkı tarafından Romanlarla özdeşleştirildiğini ve bu konuda ne kadar yetenekli olduklarını anlatmaktadır. Domlar, bununla birlikte Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde mevsimlik tarım işçiliği, atık-hurda toplayıcılığı vb. gündelik gelip geçici işleri de yapmaktadırlar.

Domlar, kendi dilleri olan Hint kökenli Domari’yi (Domca) korumuş olmalarına rağmen yazılı bir alfabeleri olmadığı için Domca’yı daha çok kendi gruplarının içinde sözlü olarak kullanmayı tercih etmişlerdir. Domca’dan başka yaşadıkları bölgelerin halklarının dillerini de (Kürtçe, Zazaca ve Türkçe) konuşmaktadırlar.²¹⁷ Diyarbakır Domlar ve Romanlar Kültür, Dayanışma, Folklor, Gençlik ve Spor Kulübü (DOM-DER) başkanı Mehmet Demir, bölgedeki Dom toplumunun durumunu anlatmak adına şöyle demektedir:

*Baharda köylere giderdik, insanlar bizi karşılamaya çıkarlardı. 'Baharın gülleri geldi' diyerek karşılarlardı bizi. Köylere sohbet, müzik, neşe götürürdük... O zamanlar çok sevgi, çok saygı görüyorduk... Şimdi bize 'Çingene' diyorlar. Bunu hakaret olarak söylüyorlar ve bunu kabul etmiyoruz. Şehre geliyoruz, devlet 'terörist' diyor, köylere gidiyoruz, 'devletin ajanı' diyorlar bize. Oysa biz hiçbirisi değiliz; ne teröristiz ne de ajan. Biz buranın en eski halklarından birisiyiz.*²¹⁸

Yaşadıkları bölgenin kültürel özellikleri bakımından Kürt nüfusa yakın olsalar da onlar tarafından ayrımcılığa maruz kaldıklarını dile getirmektedirler. Ayrıca bölgedeki güvenlik güçlerinin de Domlara ayrımcı muamele yaptığını düşünmektedirler. Şanlıurfa yöresinde Romanlar için söylenen “Karaçı kızı hatun olmaz, dilenmezse

²¹⁶ A.g.e. 150. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.turkiyat.hacettepe.edu.tr/dergi/8Sayi.pdf>, (22.12.2019).

²¹⁷ Kemal Vural Tarlan, “Domlar, Suriye’nin ‘Öteki’ Sığınmacıları”. https://www.academia.edu/34943647/Domlar_Suriyenin_%C3%96teki_s%C4%B1%C4%9F%C4%B1nmac%C4%B1lar%C4%B1_Y%C3%B6netici_%C3%96zetti_pdf (20. 3. 2020).

²¹⁸ Vecdi Erbay, “Mezopotamya'nın kayıp gülleri: Domlar”, <https://www.gazeteduvar.com.tr/hayat/2018/01/07/mezopotamyanin-kayip-gulleri-domlar> (20.12.2019)

karnı doymaz”²¹⁹ atasözü de halk arasında Domlara karşı duyulan toplumsal önyargıyı açıkça göstermektedir. Domların bir kısmı tasavvufa ve bölgedeki yerel şeyhlere yakın durmaktadırlar.²²⁰

Roman nüfusu içinde sayısal olarak azınlıkta kalan Lomlar Türkiye’de çoğunlukla Doğu Karadeniz Bölgesinde Sivas, Erzincan, Erzurum, Hopa, Arhavi ve Artvin illerinde yaşamaktadırlar. Bölge halkı tarafından Lom, Bosha, Posha, Poşa olarak adlandırılmaktadırlar. Lomların yaşadıkları bölge itibarıyla Ermenilerle yakın ilişkide bulunan ve etkilenerek Hristiyanlığı kabul edenlerine Hay-Poşa denilmektedir.²²¹ Ancak bugün Lom kimliği altında yaşayan tüm Romanların Müslüman olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Lomların da diğer Roman topluluklarda olduğu gibi birlikte yaşadıkları bölgelerdeki toplumların kültürleriyle yakın ilişkide olduğu görülmektedir. Bu bakımdan dilleri de doğal olarak ilişkide bulundukları dillerin etkisi altında şekil değiştirmiştir. Günümüzde Lomların konuştuğu Lomin veya Lomavren dili toplum arasında oldukça zayıflamış ve iletişim dili olmaktan uzaklaşmış durumdadır. Lomavren dili, çok fazla Ermenice kelimeler de içeren, Romanca ve Ermenicenin karışımı bir dildir. Türkiye’deki üç Roman topluluğu içinde dillerini giderek unutan grup Lomlardır. Oysa diğer iki topluluk kendi dillerini iletişim dili olarak kullanmaya devam etmektedirler.

Lom topluluklarda öne çıkartan yaygın meslekler elekçilik ve sepetçiliktir. Diğer Roman gruplarından farklı olarak son yıllarda genellikle yerleşik yaşama geçmiş olmaları ve kamu kurumlarında düzenli işlerde çalışıyor olmaları Lom toplumunun ayırt edici bir özelliğidir. Lomlar kimliklerini çoğunlukla gizlemekte, atalarının Orta Asya ve Ermenistan civarından gelen gruplar olduğunu öne sürmektedirler.²²²

²¹⁹ Arslan Ural Karabağlı, “Romanlara Karşı Kullanılan Ayrımcı 34 Deyiş, Deyim ve Atasözü”, [https:// onedio.com/ haber/ romanlara-karsi- kullanilan-ayrimci-deyis-deyim-ve- atasozleri- hay-dilinizi-esek-arisi-soksun--528244](https://onedio.com/haber/romanlara-karsi-kullanilan-ayrimci-deyis-deyim-ve-atasozleri-hay-dilinizi-esek-arisi-soksun--528244) (24.12.2019)

²²⁰ Marsh, *Etnisite ve Kimlik: Çingenelerin Kökeni*, 26.

²²¹ Sarkis Seropyan, “Vatansız Tek Ulus Çingeneler ve Çingenelerin Ermenileşmişleri”, <https://akunq.net/tr/?p=39103> (9.10.2020).

²²² Kolukıncı, “Türkiye’de Rom, Dom ve Lom Gruplarının Genel Görünümü”, 151.

Lomların bir kısmının beyaz tenli oluşu, kimliklerini gizlemelerini kolaylaştırmaktadır. İlknur Beyaz Özbey, Artvin’de yaptığı araştırma kapsamında görüştüğü bir Lomun kendilerini şöyle ifade ettiğini aktarmaktadır: “Çingenelerle bir alakamız yok. Bu yörede Poşa toplayıcı anlamına geliyor. Atalarımız buraya göç ettiklerinde ekmek yok, biçmek yok. Elek yapıyorlarmış. Bunları götürüp onlarla takas yapıyorlarmış. Buranın insanı dışladığı için öyle bir isim koymuşlar”.²²³

Rom grupları arasında da kimliğini inkar edenlerle karşılaşmaktadır. Özellikle Selanik’ten göç eden bazı Romlar, kendilerini Roman olarak tanımlamaktan çok “Selanikli” olarak tanımlamayı tercih etmekte ve Roman kimliğini reddetmektedirler. Yapılan bir araştırmaya göre daha çok beyaz tenli olan Selanik kökenli Romlar bu eğilimi göstermektedirler.²²⁴

2.3. Romanlarda Kültürel Yaşam Pratikleri

“Evde oturan ölür” diye bilinen Roman atasözü, aslında Roman toplumunun yaşam felsefesini kısaca özetlemektedir.²²⁵ Yüzyıllardır dünya üzerindeki tüm topraklardan bir şekilde geçmiş, farklı kültürlerle birlikte yaşamış, tarifsiz acılar çekmesine rağmen kültürlerini günümüze taşıyabilmiş belki de tek toplumdur Roman toplumu. Kimi zaman, “Baharın gülleri geldi” diye gittikleri yerlerde sevinçle karşılanmış, kimi zaman da hiciv ustası Namdar Rahmi Karatay’ın söylediği gibi “Sen bir garip çingenesin, telli zurna nene gerek...” denilerek hor görülmüşlerdir. Roman toplumunun en önemli özelliği, yaşadıkları ülkelerin toplumlarına uyum sağlamaları ve barışçı yapıları sayesinde sınırlar arasında kolaylıkla hareket edebilmeleridir. Göçebe yaşam biçimleri ve yazılı bir tarihleri olmamasından dolayı Romanlara özgü kültürel birikimlerin ne kadarının gerçekten de Roman toplumuna ait olduğunu tam olarak tespit edebilmenin oldukça zor olduğu görülmektedir.

Romanlar göçebe bir yaşam geleneğine sahip oldukları için yaşadıkları, geçtikleri yerlerdeki halkların dillerini kullanmışlar, onlardan da kelimeler alarak kendi dil

²²³ İlknur Beyaz Özbey, “Lomlarda Kimlik, Kültür ve Sosyal Değişme: Ardanuç, Şavşat ve Yusufeli Örnekleri”, *Karadeniz Araştırmaları Merkezi* (XIV/56, 2017), 25-52.

²²⁴ Aydın, vd., *Türkiye’de Romanlar*

²²⁵ Yoors, *Çingeneler, Opre Roma*, 9.

zenginliklerini oluşturmışlardır. Romanların dili olarak kabul edilen Romanes (Romani) dili çoğunlukla okur-yazar olmayan bir toplumun dili olduğu için yazılı bir alfabeyle dönüşmemiş, toplum içerisinde adeta “gizli” bir dil gibi kullanılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Romanes dilinin standart olarak kullanılan tek bir biçimi olmasa da karşılıklı olarak anlaşılabilir özelliğe sahip çok sayıda lehçesi bulunmaktadır. Yalnızca Avrupa’da bile 60’tan fazla lehçesi olduğu bilinmektedir.²²⁶ Göçebe yaşamları, dil zenginliklerinin ve sözlü kültürel geleneklerinin en değerli kaynağını oluşturmıştır. Yoors, Romanların tarihini oluşturan “Swatura” adı verilen gezi hikayeleriyle kültürel ve dilsel sürekliliğin nasıl devam ettiğini şöyle ifade etmektedir: “Yaşlı Çingeneler görüp duyduklarını diğerlerine aktarırdı. Çingenelerin yazılı kaynakları olmadığından gelenekleri canlı tutacak ve yeni nesillere aktaracak tek şey, yaşlıların hafızası olurdu”.²²⁷ Böylece Romanlar ninniler, şiirler, şarkılar ve masalları yoluyla oluşturdıkları dilsel kültürlerini nesilden nesile sözel bir şekilde aktarmış olmaktadır.

Yapılan literatür araştırmasında Roman toplumlarını ortak bir çatı altında toplayan bir din olmadığı görülmüştür. Romanların genellikle birlikte yaşadıkları toplumun ya da ülkenin dinini kabul ettiklerine dair genel bir kanı olsa da kendi dinsel geleneklerini (Kakava Bayramı, Bahar Ayini) de korudukları görülmektedir. Örneğin Avrupa Romanları Hristiyan, Türkiye Romanları Müslümandır; fakat baharın gelişi için düzenlenen Bahar Ayini her iki dine sahip Roman toplumları tarafından da büyük coşkuyla kutlanmaktadır. Her yıl 5-6 Mayıs tarihlerinde Trakya’da Romanlar tarafından büyük bir coşku ile baharın gelişini karşılamak için kutlanan Kakava Şenlikleri Romanların altı bin yıllık kültürel bir mirasıdır. UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü), tarafından “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi”ne girmiştir.²²⁸ Alanda büyük bir ateşin yakılmasıyla

²²⁶ Fraser, *Çingeneler, Avrupa Halkları*, 19.

²²⁷ Yoors, *Çingeneler, Opre Roma*, 203.

²²⁸ “Somut Olmayan Kültürel Miras Listelerinde Türkiye”, UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi, <http://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-%C4%B0nsanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-Somut-Olmayan-K%C3%BClt%C3%BCrel-Miras%C4%B1-Temsili-Listesi> (02.11.2019).

başlayan şenlikle, katılan herkes ateşin üzerinden içlerinden bir dilek tutarak atlayarak hastalık, uğursuzluk ve kötülüklerden kurtulacağına ve yeni yılın çok daha iyi geçeceğine inanılmaktadır. Romanlar için çok büyük anlam taşıyan bu şenlik, çeşitli ritüeller ve adetler uygulanarak yüzyıllardır süregelmiştir.²²⁹

Hangi inanca sahip olurlarsa olsunlar tüm Roman topluluklarında aileye bağlılık, Allaha ve Şeytan'a inanç, Kader'e inanmak ortak inanç özelliği olarak görülmektedir. Alpman'a göre, eski zamanlardan gelen adetlerine göre Romanlar ölülerini tuzlu suyla yıkayarak yeni giysiler giydirerek tabuta koymaktadırlar. Ertesi gün cenazenin bulunduğu tabut açılarak ayakkabıları giydirilerek, tabutunun içine de değerli kolyeler, gümüş kemerler, sabun ve havlu koymaktadırlar. Cenazenin mesleği müzisyenlik ise kemanı ya da sevdiği müzik aletiyle birlikte gömülmesinin de yaygın olduğu bilinmektedir.²³⁰ Aylin Sal, "Türkiye'nin bazı yörelerinde ve Avrupa Çingenelerinde inanılan bazı batıl inançlar arasında emzikli çocukların boynuna üç yaşına kadar muska takılması ve başlarından öpme yasağı olduğu bilinir",²³¹ sözleriyle günümüzde de bu tür inanışların devam ettiğini ifade etmektedir.

Romanları öteki toplumlardan ayıran en önemli özelliklerinin başında dikkat çekici kılık kıyafetleri gelmektedir. Roman kadınları genel olarak geniş şalvar, üzerine de bluz veya gömlek giymektedirler. Kadınlar giysilerinde özellikle çok canlı ve fazla renkli, doğayla bütünleşen çiçekli, güllü olanları tercih etmektedirler. Hatta bu sebeple pembe rengin çok fazla yoğun olanını anlatmak için de halk arasında "Çingene pembesi" denilmektedir. Kırmızı renk Romanların günlük kültürel yaşamında önemli bir anlama ve yere sahiptir. Kırmızı renk Romanlar tarafından uğurlu sayılmakta, yeşil renk ise Roman olmanın bir sembolü olarak kabul edilmektedir.²³²

Roman toplumunda çocuklar, aile geçimine katkıda bulundukları için oldukça önemlidir. Bu sebeple Roman aileleri genellikle çok çocuklu ailelerdir ve çocuklarını özgür büyütürler. Romanlar çocuklarını ne kadar çok emzirirlerse çocuğun o kadar çok

²²⁹ Selma Sol, "Edirne Kakava Şenlikleri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S.1 (Haziran, 2010): 60-73.

²³⁰ Alpman, *Başka Dünyanın İnsanları Çingeneler*, 191.

²³¹ Sal, *Türkiye'de Yaşayan Çingenelerin Sanatsal Olarak Ele Alınışı*, 52.

²³² Özkan, *Türkiye Çingeneleri*, 45.

yaşayacağına inanırlar ve genellikle dört beş yaşına gelene kadar çocuklarını emzirirler. Alpman, çocuğa verilen önemi vurgulamak için şöyle bir örnek vermektedir: “Çingene çocukları, sigaraya başlayınca anne memesini bırakırlar”.²³³ Bu ifade aynı zamanda sigara içme alışkanlığının Romanlar arasında ne denli yaygın olduğunu da göstermektedir. Yapılan araştırmalara göre Romanların büyük bir kısmı daha küçük yaşlardan itibaren sigara içmeye başlamaktadırlar.²³⁴

Romanlarda çocuklar eğitimlerini genellikle yarıda bırakarak ayakkabı boyacılığı, simit satıcılığı, çöp toplayıcılığı, dilencilik, müzisyenlik gibi işler yapmakta ve aile ekonomisine katkı sağlamaktadırlar. Alpman, Sulukule’de Roman çocuklarının eğitimi ile ilgili olarak yaptığı görüşmede bir Roman katılımcının ağzından şu bilgiyi aktarmaktadır: “Çocuklarımız gözlerini çalgıcılıkla açarlar. Yeni doğan bebek eğer kız ise kundağına zil konulur ki büyüyünce iyi dansöz olsun diye! Bizde kız evlat makbuldür. Kız serpilip gelişt mi oynamaya başlar”.²³⁵ Romanlar çocuklarının gözlerini açar açmaz çalgı ile karşılaşacakları için okula gitmek yerine iyi birer müzisyen olmasını istemektedirler.

Romanlarda bir erkek çocuk 12 yaşına kadar “çav” (çavo), kız çocuk da “çay” olarak adlandırılmaktadır. Bu yaşlarda çocuklar arasında cinsiyet ayrımı yoktur. Hatta Hamza Türkmen’e göre “kız ve erkekler, birlikte yıkanabilmektedir”.²³⁶ Ergenlik döneminden sonra genç kızlara “çaybari”, delikanlılara ise “çavbaro” denilmekte ve genç kız ve genç erkekler arasında cinsiyet ayrımı büyük önem kazanmaktadır. Roman çocukları kız-erkek sokakta birlikte büyüdükleri için ergenlik çağına geldiklerinde erken yaşlarda cinsellikle tanışmalarına, bu da erken yaşta evlenmelerine yol açmaktadır. Erken yaşlarda evlilik Romanlarda çok yaygın olarak görülmektedir. Bazı bölgelerde kaçarak evlenme adeta kültürel bir alışkanlık haline gelmiştir. Romanlar üzerine yapılan bazı araştırmalarda kaçarak evlenme olaylarının büyük bir kısmının mahkemelere intikal etmeden Roman toplumunun kanaat önderlerinin devreye

²³³ Alpman, *Başka Dünyanın İnsanları Çingeneler*, 179.

²³⁴ Bkz. Aydın vd., *Türkiye’de Romanlar*.

²³⁵ Alpman, *Başka Dünyanın İnsanları Çingeneler*, 30-32.

²³⁶ Hamza Türkmen, “Çingenelerin İnsanlık Arayışı”, <https://www.haksozhaber.net/cingenelerin-insanlik-arayisi-15710yy.htm> (02.01.2020).

girmesiyle çözüme kavuşturulduğu, durumun mahkemeye intikal etmesi halinde ise kız çocuğu küçük olduğu için erkek çocuklarının ceza aldığı, bu sebeple de birçok Roman gencinin cezaevlerinde olduğu tespiti yapılmıştır.²³⁷

Birçok bölgede Romanlar arasında başlık parası alma geleneği varlığını sürdürmektedir.²³⁸ Kızlarda evlilik yaşı 13, erkeklerde ise 15 yaşında başlamaktadır. Hasan Taylan ve İsmail Barış'ın 2015 yılında Kocaeli Romanları üzerine yürüttüğü bir alan araştırmasından elde ettikleri bulgulara göre Roman toplumu içinde erken evlilik oranı yüzde 34,3'tür. Kocaeli Romanlarında 15 yaş ve altındaki yaşlarda evlenenlerin oranı yüzde 13,6; 16-17 yaş aralığında evlenenlerin oranı ise yüzde 20,7 olarak tespit edilmiştir. Aynı araştırmaya göre erken evlilik yapanların yüzde 52,4'ünün başlık parası ödeyerek evlendiği tespit edilmiştir.²³⁹

2.4. Romanların İktisadi Yaşamı

Roman toplumu ile ilgili olarak tek bir meslek grubunda yer aldıklarını söylemek oldukça zordur. Tarihsel olarak literatür incelemesi yapıldığında da gerekli eğitimi alamadıkları için kimsenin yapmak istemediği sıra dışı işleri yaptıkları ya da ağır iş kollarında yoğunlaştıkları görülmektedir. Birbirinden renkli, kendine özgü bir yaşam kültürüne sahip olan Romanlar yukarıda ifade edildiği gibi çoğu kendileriyle özdeşleşen mesleklerle uğraşmaktadırlar. Araştırmacı yazar Ali Mezarcıoğlu, Romanların iştigal ettikleri meslekleri “Çingene Usulü Geçim Yolları” olarak tanımlamaktadır. Mezarcıoğlu'nun aşağıdaki ifadeleri Romanların sürdürdükleri mesleklerin ne kadar uzun erimli olduğuna işaret etmektedir:

...Çingene kavimleri geçimlerini binlerce yıl boyunca Çingene Usulü Geçim Yolları ile temin etmek zorunda kalmış... Çingene kavimleri, çeşitli zanaatları

²³⁷ Aydın vd., *Türkiye’de Romanlar*, 212-213.

²³⁸ Tülin Bozkurt, “Poşalar Örneğinde, Etnisite ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 87.

²³⁹ Hasan Hüseyin Taylan ve İsmail Barış, *Romanlar ve Sosyal Dışlanma* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015)’den aktaran Hasan Hüseyin Taylan, Sakarya Roman Ailelerinde Erken Evlilik Araştırması, *The Journal of Academic Social Science Studies* S. 52, (2016):. 221-228.

*(sepetçilik, elekçilik, müzisyenlik, demircilik, nalbantlık vs.) ve çeşitli hizmetleri (dişçilik, yalazcılık, kurşunculuk, hayvan yetiştiriciliği vs.) Çingene olmayan kavimlere sunarak karşılığında onlardan gıda maddeleri almışlardır. Geçim için yapılan bu faaliyetlerin ortak adı Çingene Usulü Geçim Yolları'dır.*²⁴⁰

Teknolojinin gelişmediği eski dönemlerde İstanbul'da ve çevresinde yaşayan Romanlar, sokak sokak dolaşarak köpek dışkılarını toplayıp, kurumadan sıcak sıcak deri tabakhanelerine satarlarmış. Dericilikte tabaklama hammaddesi olarak kullanılan köpek dışkısını toplayarak kimsenin yapmadığı bu farklı mesleği yaparak Romanlar dilimize halk arasında kullanılan "Tabakhaneye Bok Yetiştirecek!" deyimini katmışlardır. Bilinmeyene karşı duyulan merak ve korku sayesinde Roman kadınları tüm coğrafyalarda el falı, bakla falı, kahve falı vs. bakmışlar ve çeşitli kehanetlerde bulunarak geçimlerini sağlamışlardır. Bu denli sıra dışı işler ile meşgul olmaları Romanlara kültürel miras olarak nereye giderlerse gitsinler aç kalmayacakları bilincini bırakmıştır.²⁴¹

Romanların kimliklerinden kaynaklanan ve yüzlerce yıldır yaptıkları zanaatlar, meslekleri ve çalışma olanakları ile ilgili literatür analizi yapıldığında çalıştıkları işleri şu başlıklar altında sınıflandırabiliriz:

1- Hizmet sektörü: Ayakkabı boyacılığı, marangozluk, demircilik, pazarcılık, hamallık, hurdacılık, sepetçilik, ev temizlikçiliği, tellaklık, çiçek satıcılığı, işportacılık, bohçacılık, çöp toplayıcılığı, taşımacılık (servis taşımacılığı) otopark değnekçiliği, falcılık, tombalacılık, faytonculuk, panayircılık, yasaklanmadan önce ayı oynatıcılığı, kurbağa toplayıcılığı, yasadışı işler (uyuşturucu vs.)

2- Tarım sektörü: Meyve ve sebze toplamak için yapılan günlük tarım işçiliği.

3- Zanaatkarlık: Sepetçilik, elekçilik, nalbantlık, kalaycılık, bıçakçılık, metal oymacılığı, demircilik, bakırcılık, Domlar arasında "geleneksel" yollarla dişçilik, sünnetçilik, tenekecilik, sobacılık, çiftçilik vs.

²⁴⁰ Ali Mezarcioglu, "Temel Sorunlarımız, Çingeneler Evrensel Kast Sisteminin Pençesinde" , Ayrıntılı bilgi için bkz <http://cingeneyiz.blogspot.com/p/temel-sorunlarmz-cingeneler-evrensel.html> (16.12.2019)

²⁴¹ Özkan, *Türkiye Çingeneleri*, 49.

4- Eğlence sektörü: Müzisyenlik yapmak (davul, zurna), dansçılık yapmak, kukla oynatmak (Karagöz gibi), hikaye ve masal anlatmak (Diyarbakır'daki Domlar arasında yaygın olarak görülmektedir).

5- Endüstriyel sektör: Madencilik, el emeğiyle yapılan parçalı işler, tekstilde işçilik, inşaat işçiliği, geri dönüşüm emekçiliği (kağıt, plastik gibi atık toplayıcılığı), vs.²⁴²

Genel olarak Romanların yaptıkları meslekler incelendiğinde el emeğine dayanan, bugün ekonomide marjinal sektörler olarak kabul edilen zanaatkarlık işleri yaptıkları görülür. Teknolojinin gelişmesi ve endüstrileşmenin hız kazanmasıyla birlikte bugün birçok Roman mesleği artık yapılamayacak hale gelmiştir. Teknolojiye dayalı seri üretim bugün Romanlarla özdeşleşen birçok zanaatı artık geçersiz kılmıştır. Romanların en yaygın olarak uğraştıkları müzisyenlik de müzik gruplarının gelişmesi ve düğünlerin düğün salonlarında yapılması sonucunda giderek azalmaktadır. Dolayısıyla Romanlarla özdeşleşen mesleklerin yok olma sürecine girmesi Romanlarda işsizlik sorununa yol açmaktadır. Bugün Romanlar içinde yeni mesleklere kendisini adapte edemeyenler birçok yerde bu bakımdan geri dönüşüm sektöründe yoğunlaşmış durumdadırlar.

2.5. Romanlarda Kadın Kimliği

Roman, dendiği zaman genellikle akıllarda oluşan ilk görüntü kadın imgesi olmaktadır. Zeugma antik kentindeki kazılardan 1998 yılında çıkarılan “Çingene Kızı” adı verilen dünyaca ünlü mozaik bu algının en güzel örneğidir.²⁴³ İlk görüşte arkeologların bile aklına gelen ilk imge kazıdan çıkan figürün bir Roman kızı

²⁴² Ebru Uzpeder, vd., “Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye Çingenelerinin Karşılaştığı Hak İhlalleri”, *Biz Buradayız: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, Der. Ebru Uzpeder (Edirne: Edirne Roman Derneği, 2008), 53-109. Ayrıntılı bir tartışma için bkz. İmran Demirtaş, “Kırsal Alanda Yarı Göçer Çingenelerde Toplumsal Cinsiyet Roller ve İktidar İlişkilerinin Analizi: Bolu Taşkesti Örneği” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu: Bolu İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 28.

²⁴³ “Gaziantep 2014 Zeugma Mozaik Müzesi Kitapçığı”, Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, <https://www.gagev.org.tr/kitaplar/zeugma-mozaiik-muzesi-kitapcigipdf.pdf> (25.12. 2019).

olduğudur. Roman kadını, kıyafeti ve taşıdığı geleneksel değerleriyle Gacoların (Roman olmayan) gözünde Roman toplumunun tümünü temsil edici bir anlam kipine sahiptir. Roman kadını, kendi toplumu içinde de toplumunun temsilcisi ve Roman kültürünün taşıyıcısıdır. Roman kadınına “Çingene anası” veya “Çingene kraliçesi”²⁴⁴ şeklinde yapılan tanımlamalar kadının Romanlarda kültürel olarak taşıdığı önemi ifade etmektedir. Roman kadınları, göçebe yaşam geleneğinin kendilerine sağladığı doğayı tanıma bilgisi sayesinde yenebilecek ve şifalı olabilecek bitkileri toplamış, şifacılık gibi doğayla ilgili işlerle de uğraşmışlardır. Doğanın ve yaşam koşullarının sağladığı deneyimler sayesinde insanları ve hayvanları iyileştirmelerini sağlayan bu yetenekleri bazı toplumlarda cadı olarak görülmelerine ve hatta bazı yerlerde de yakılmalarına neden olmuştur. Göçebe olarak yaşayan Romanlarda çoğunlukla soy anne tarafından geçmektedir ve çocuk annenin adını almaktadır. Anadolu’daki göçebe Romanlarda bu uygulamanın hala geçerli olduğunu bazı çalışmalardan anlamaktayız. Zira Romanlar arasında tanımlama daha çok kadın üzerinden yapılmaktadır. Mesela “*Emine’nin oğlu, Fatma’nın kızı*” şeklindeki tanımlamalar Roman kültüründe kadının merkezi konumunu göstermektedir.²⁴⁵

Geniş aile yaşamına sahip olan büyükanne, büyükbaba, gelinler, damatlar, kardeşler, torunlardan oluşan kalabalık içinde yaşayan Roman toplumlarında kadınların rolleri ve sorumlulukları oldukça fazladır. Yaşlıların bakımı, çocukların bakımı, ev işlerinin yapılması, ev geçimine katkı sağlamak için çalışmak, çocukların okul işleri, sosyal yardımlaşma ya da yardım sağlayan kuruluşlarla ilişkiler kurmak, ailedeki akrabalık bağlarını devam ettirmek gibi işler hep kadınların temel sorumluluğu altındadır. Roman kadını, ister göçebe olsun ister yerleşik olsun her dönemde ve her toplumda çalışma yaşamının içinde olmuş, her zaman ailenin ekonomik geçiminin temelinde yer almıştır. Bu sebeple Roman kadınları “ailelerinin ekonomik koruyucusu” olarak kabul görmektedir.²⁴⁶ Roman kadınları kültürel değerleri gereği eşlerinin her türlü hizmetini yapmakla sorumlu ve erkeğine sadakatle bağlı kalmakla yükümlüdürler.

Romanlarda “namus” değeri kadın üzerinden yürütülmektedir. Kadının kocasına

²⁴⁴ Ali Rafet Özkan, *Türkiye Çingeneleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Milli kütüphane Basımevi, 2000), 63.

²⁴⁵ Sal, *Türkiye’de Yaşayan Çingenelerin Sanatsal Olarak Ele Alınışı*, 30.

²⁴⁶ Özkan, *Türkiye Çingeneleri*, 32.

sadakatle bağılı olması Roman kültüründe çok önemlidir. Bohçacılık yapan Roman kadınlar, “Bohça satmaya gittiğimizde üç kat şalvar giyerdik, başımıza bir şey gelmesin diye” sözleriyle kendilerine yüklenen bu ağır yükü anlatmaktadırlar. Elekçilik ve bohçacılık yaparak geçimlerini sağlayan Roman gruplarda elek imal etmek erkeğin, köy köy kasaba kasaba gezerek elek satmak da kadının görevi olarak kabul edilmektedir. Bu özellikle Poşa olarak bilinen Roman grupları arasında yaygındır. Poşa kadınlarının tüm ailenin yükünü üstlendiklerini anlatmak adına toplum arasında yaygın olarak söylenen bir söz vardır: “Eşeğe Poşa karısı olur musun diye sormuşlar, üç gün yemek yememiş”.²⁴⁷

Hem kültürel hem de ekonomik açıdan merkezi bir konumda bulunmasına rağmen Roman toplulukların ataerkil bir kültür yapısından kurtulamadıklarını söyleyebiliriz. Romanlarda aile içi kararlarda genelde söz sahibi olan erkektir. Konuyla ilgili yapılan araştırmalara göre kadının eve getirdiği para konusunda dahi karar veren yine erkektir.²⁴⁸ Kız çocukları Romanlarda önemli bir değer olmasına rağmen erkek çocuğu her zaman daha fazla önemsenmektedir. Hatta bu nedenden dolayı erkek çocuk doğuramayan kadınlara eksik gözle bakılır.²⁴⁹

2.6. İzmir’de Romanlar

İzmir Romanları, çoğunlukla Nüfus Mübadelesi ile Yunanistan’dan gelenler ve onların torunlarından oluşmaktadır. Mübadele sonucunda Drama, Kavala, Girit, Selanik ile adalar ve kıyı Yunanistan’dan gelenler kıyı Ege kıyıları ile Tekirdağ çevresine yerleştirilmişlerdir. Çoğunlukla geldikleri yerde yaptıkları mesleklere göre yerleşim yerleri belirlenmiştir. Örneğin Bornova (Tarlabası)’da yaşayan Romanlar gelmiş oldukları Selanik’te de tütüncülük ile uğraşmışlardır.²⁵⁰ İklimi, coğrafi koşulları ve iş imkanları bakımından İzmir Romanların yoğun olarak yaşamayı tercih ettiği bir şehirdir. Bu bakımdan Romanlar, Ege Bölgesindeki şehirlere kıyasla en fazla İzmir’de

²⁴⁷ Bozkurt, *Poşalar Örneğinde, Etnisite ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi*, 81-87.

²⁴⁸ Aydın, vd., *Türkiye’de Romanlar*.

²⁴⁹ Özkan, *Türkiye Çingeneleri*, 32.

²⁵⁰ Suat Kolukırık, “Sosyolojik Perspektiften Türk(iye) Çingeneleri: İzmir Çingeneleri Üzerine Bir Araştırma”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 3, S. 1, (2006), 3.

yoğunlaşmışlardır.²⁵¹ İzmir’de de içe kapalı bir yaşam sürdüren Roman toplumunda yerleşik yaşam biçimi seçilmiş, göç etme eğilimi çoğunlukla bulunmamaktadır. İzmir’e gelen Romanların büyük bir çoğunluğu evlilik yoluyla gelirken, bir kısmı da ailesinin göç etmesiyle gelmiştir. İzmir Romanları arasında akraba evliliği tercih edilmediği için genellikle göçler evlilik nedeniyle ya da boşanmalar nedeniyle gerçekleşmektedir.²⁵²

Romanlar İzmir’de bir arada mahalle kültürü içinde yaşamayı tercih etmektedir. Bu durumu, ekonomik ve sosyal açıdan imkan ve olanaklara yeterince sahip olmalarından dolayı dayanışma kültürü içinde ilişkilerini sürdürmeleriyle açıklayabiliriz. İzmir ve ilçelerinde yerleşik Romanların ağırlıklı olarak 35 mahallede yaşadıkları bu mahallelerin birçoğunun da kent merkezlerinde olduğu görülmektedir. Mahallelerin isimlerini vermek gerekirse Romanların ağırlıklı olarak yaşadığı yerler şöyledir: Konak ilçesinde Kadriye, Barış, Boğaziçi, Cengiz Topel, Ege, Emir Sultan (Kuruçay), Faik Paşa, Ferahlı, Güney, Halkapınar, Hilal, İsmet Paşa, Murat, Sakarya, Süvari, Tan, Tuzcu, Ulubathı, Ülkü ve Zeytinlik Mahalleleri. Buca İlçesinde Göksu (sevgi yolu civarı) mahallesi. Karşıyaka ilçesinde Dedebeşi, Örnekköy ve Yalı Mahalleleri. Çiğli’de Maltepe, Güzeltepe, Şirintepe ve Sasalı (dağınık halde) mahalleleri. Torbalı ilçesinde Yeni Mahalle. Ödemiş ilçesinde 3 Eylül mahallesi. Bergama ilçesinde Atmaca Mahallesi. Menemen ilçesinde Ahıhıdır mahallesi. Bornova ilçesinde Erzene Mahallesi. Son olarak Gaziemir ilçesinde Gazi ve Irmak mahalleleri Romanların

²⁵¹ İzmir Romanları bu bakımdan birçok araştırmaya konu olmuştur. İzmir Romanlarıyla ilgili yapılan bazı çalışmalar için bkz. Derya Koptekin, “Roman Çocuklarında Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimleri: İzmir Tepecik Örneği” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2013); Kıvanç Kılıç, “Tenekeden Öğrenen Modernizm: İzmir Ege Mahallesi Sosyal Konutları, *Mimarlık Dergisi*, (Mayıs-Haziran, 2017), 74-79; Umur Aşkın, “Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Yaşayan Romanların Sosyo-Ekonomik Durumları Beklentileri: İzmir İli Örneğinde Bir Alan Araştırması” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011); Ozan Uştuk, “Emek Pazarı ve Kimliklenme İlişkisi: İzmir Urla Sıra Mahallesi Romanları Örneği” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

²⁵² Kolukıncık, *Sosyolojik Perspektiften Türk(İye) Çingeneleri: İzmir Çingeneleri Üzerine Bir Araştırma*, 12.

yoğun olarak yaşadıkları mahallelerdir.

2009 yılındaki Roman açılımından sonra Romanlar Türkiye'nin birçok ilinde olduğu gibi İzmir'de de yoğun biçimde örgütlenmişlerdir. İzmir ve ilçelerinde çok sayıda Roman derneği ve federasyonu bulunmaktadır. İzmir'in değişik ilçelerinde Roman kadın dernekleri de kurulmuştur. İlki 2010 yılında kurulan Bergama Roman Kadınları Kültür ve Dayanışma Derneği'ni başka dernekler takip etmiştir. 2017 yılında Konak'ta kurulan "Roman Kadın Derneği ile İzmir Yenışehir Roman Kadınlarını Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği bu bağlamda söz edilmesi gereken iki önemli Roman kadın kuruluş. Yenışehir Roman kadın derneğinin açılışında konuşma yapan Konak Belediye Başkanı Sema Pektaş Romanların İzmir'deki konumuna ışıktan bilgiler vermiştir: "Avrupa'daki en yoğun Roman nüfusun yaşadığı ilçe Konak'tır. Nüfusumuz 380 bin, bunun 60-70 bini Roman. 112 mahalle muhtarımız var ve bunların da yaklaşık 20 tanesi Roman".²⁵³

Romanlar İzmir'de dernekleşme konusunda aktif ve siyasete katılım konusunda isteklidirler. Türkiye'nin ilk Roman milletvekili Özcan Purcu İzmir'den seçilirken, ikinci Roman Milletvekili Cemal Bekle de aynı şekilde İzmir'den milletvekili olarak seçilmiştir.²⁵⁴ Bunun dışında yerel yönetimler bünyesinde birçok belediyede belediye meclis üyesi olarak seçilerek görev yapan Romanlar bulunmaktadır. Bütün bunlara rağmen yine de eğitim seviyesi oldukça düşük olduğu için Romanların düzenli gelir getiren mesleklerde istihdam edilme oranları oldukça düşük düzeydedir. Erkeklerin bir kısmı belediyelerde ve kamu kurumlarında düzenli işlerde çalışırken çoğu apartmanlarda kapıcılık, dericilik, çöp toplayıcılığı, simit satıcılığı, hamallık, pazarcılık, işportacılık, marangozluk, faytonculuk, müzisyenlik gibi geleneksel mesleklerle uğraşmaktadırlar. Kadınlar genel olarak çiçek satıcılığı, ev temizliği ve gündelik tarım işçiliği yapmaktadır.²⁵⁵

²⁵³ Haber Ekspres, "İlk Roman Kadın Derneği Konak'ta Açıldı", <https://www.haberekspress.com.tr/izmir/ilk-roman-kadin-dernegi-konak-ta-acildi-h99225.html> (04.01. 2020).

²⁵⁴ 2018 milletvekili seçimlerinde Özcan Purcu CHP'den, Cemal Bekle ise Ak Parti'den milletvekili olarak Meclise girmiştir.

²⁵⁵ Aydın Umur, "Çingeneler ve Sosyal Politika – 2", *Çalışma Ortamı Dergisi*, S.121 (2012): 14.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AİLE İLE İLGİLİ KARARLARA KATILIM

Kendisi de bir Roman olan ve çektiği “Buçuk” belgeseliyle Türkiye’de yaşayan Roman toplumunu anlatan Elmas Arus’un ifadeleriyle; “Evde ekmek yoksa kadın gider dilenmeye, hurda toplamaya. Roman toplumu için kadın evi ayakta tutacak, evin gelirini sağlayacak, evin namusunu koruyacak olan, çocukların anası olacak kişidir”.²⁵⁶ Bir kadın sahip olduğu şartlar nasıl olursa olsun, annelik rolünün verdiği sorumluluk gereğince eşinden daha yüksek bir sorumluluk sergilemeli ve çocuğunun tüm istek ve ihtiyaçlarına cevap vermelidir. Roman toplumunda da kadın bu sorumlulukların sahibi, ailenin toparlayıcısı ve temel direğidir. Roman kadınları toplumsal cinsiyetlerinden dolayı yüklendikleri bu sorumlulukları gerçekleştirirken akrabalık bağları üzerinden ailelerindeki diğer kadınlarla da (kardeşleri, anneleri ve teyzeleri vs.) sıkı bir dayanışma ağı oluşturmaktadır.²⁵⁷ Sevgi U. Çubukçu’nun Sulukule Romanlarının toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden gerçekleşen işbölümünü anlamak üzere yapmış olduğu saha çalışmasında görüştüğü kadınlardan biri, ailelerine karşı yüklendikleri sorumlulukları şu sözlerle anlatmaktadır: “Tabii biz daha zor durumdayız. Ev işlerini, temizliği, yemeği, alışverişi biz yapıyoruz. Hatta para da kazanıyoruz. Onlar da kahvede oturup iş bekliyorlar”.²⁵⁸ Bu saha araştırmasına katılan kadınlar, ailedeki erkeklere oranla daha fazla sorumluluk yüklendiklerini ifade etmektedirler. İstanbul’da yaşayan Romanlar üzerine çeşitli çalışmalar yapan Egemen Yılıgür de Roman toplumunda kadının sahip olduğu yeri ve karar verme mekanizmasındaki önemini ele alan çalışmasından elde ettiği bulguları aşağıdaki sözleriyle ifade etmektedir:

²⁵⁶ Hilal Tok, “Roman Kadınların Yüğü Ağır”, <https://ekmekvegul.net/gundem/roman-kadinlarin-yuku-agir> (05.08.2020).

²⁵⁷ Ozan Uştuk, “Emek Pazarı ve Kimliklenme İlişkisi: İzmir Urla Sıra Mahallesi Romanları Örneği” (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 94.

²⁵⁸ Sevgi Uçan Çubukçu, Mekanın İzdüşümünde ‘Toplumsal Cinsiyet’: Sulukule Mahallesi ve Romanlar, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 4, (Mart, 2011): 97.

*Roman toplumunda kadınların toplumun yönetiminde ayrıcalıklı bir yeri vardır. Bu şaşırtıcı bir durumdur. Zira antropoloji, bu tarz toplumsal örgütlenmeye çok nadir olarak ve modern toplumlardan dışlanmış coğrafyalarda rastlamaktadır. Romanlarsa modern toplumların bağrında böyle bir toplumsal örgütlenmeyi sürdürmektedirler.*²⁵⁹

Roman toplumu üzerine yapılan çeşitli saha araştırmalarından oluşan literatür incelendiğinde kadının yükünü arttıran pek çok faktör ortaya çıkmış olsa da kadınları erkeklerin karşısında güçlü kılan birçok faktörün de var olduğu görülmektedir. Kadınların karar alma süreçlerinde erkeklerle eşit bir biçimde yer alması, kadınların toplum içerisindeki statülerinin artması bakımından oldukça önemlidir. Bu konuda yapılan alan araştırmalarından birkaçını inceleyecek olursak, Nilüfer Erbil ve Türkan Pasinlioğlu ailede karar verme sürecinde kadının rolünü belirlemeyi hedefledikleri saha çalışmalarında aşağıdaki sonuca varmışlardır:

*Kadınların daha az önemli konularda, erkeklerin ise önemli konularda karar verdiği saptanmıştır. Genç ve yüksek eğitilmiş kadınların ise aile içi karar vermede daha etkin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sahip olunan çocuk sayısının ve cinsiyetinin kadının ailede karar vermeye katılımında önemli bir katkısının olmadığı görülmüştür.*²⁶⁰

Latife K. Çimen de kadının aile içi kararlara katılımında eğitim düzeyinin rolünü tespit etmek üzere İstanbul'da yaptığı bir alan çalışmasında vardığı sonuçlar şöyle ifade edilmektedir:

Eğitim düzeyi yükseldikçe kadınların hane gelirine katkılarının ve hem aile içinde hem de toplumda statülerinin yükseldiği tespit edilmiştir. Buna paralel olarak geleneksel aile yapısında erkek tarafından alınan kararların, kadınların eğitim düzeyi yükseldikçe ortak alınmaya başladığı görülmüştür. Öte yandan gayrimenkul ve araba alım-satımı, tatil ve tasarruf gibi önem derecesi yüksek maddi konularda ise erkeğin tek başına karar verme oranında yükselme

²⁵⁹ Egemen Yılıgür, "Çingeneler ve Vukuat Raconlar", *Birgün Gazetesi*, 08.05.2006.

²⁶⁰ Nilüfer Erbil ve Türkan Pasinlioğlu, Kadının Ailede Karar Vermeye Etkisi, *Atatürk Ün. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, C. 7, S. 2 (2004): 10-11.

*görülürken, birlikte karar verme oranının düştüğü tespit edilmiştir.*²⁶¹

Bu bölümde, Roman kadınların aile içinde gerçekleşen karar alma süreçlerinde ne kadar etkili ve söz sahibi oldukları konusu ele alınacaktır. Bu bağlamda ailenin mekan seçimi, tüketim kalıpları, çocukların eğitimi, aile gelirlerinin nasıl harcanacağı, ailedeki tasarruf pratiği, çocukların evlilik süreçlerinde alınan kararlarda kadınların hangi ölçüde etkili oldukları saha çalışmasından elde edilen verilerden hareketle analiz edilecektir.

3.1. Çocuklarla İlgili Kararlara Katılım

Roman kadını nesiller boyunca Roman kültürünün taşıyıcısı ve koruyucusu olma misyonunu gerçekleştirmenin yanı sıra “Evi ayakta tutacak kişi olarak”,²⁶² ailedeki tüm sorumlulukları da üstlenmiş durumdadır. Geleneksel patriarkal ideoloji, “kadın için aile ve çocuğun her şeyden önce geldiğini”,²⁶³ kuşaktan kuşağa aktararak kadının bu sorumluluğu içselleştirmesini sağlamaktadır. Annelik rolünün getirdiği sorumluluklar toplumsal cinsiyet rollerini de içine alarak kadınlar için çocuklarla alakalı birçok farklı beklenti, görev ve sorumluluk oluşturmaktadır.²⁶⁴ Elisabeth Badinter, kadınlar için öngörülen annelik rolüyle ilgili görüşlerini aşağıdaki sözlerle ifade etmektedir:

Her kültüre, dönemine göre değişebilen ideal bir annelik modeli hakimdir. Bilerek ya da bilmeyerek bütün kadınlar bu modelden etkilenir. Onu olduğu gibi kabul edebilir ya da etrafında dolanabilirsiniz, müzakere edebilir ya da

²⁶¹ Latife Kabaklı Çimen, “Bir Faktör Olarak Eğitimin Kadının Aile İçi Kararlara Katılımı Üzerine Etkisi”, *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education*, V. 1, N. 2 (2012): 85.

²⁶² Hilal Tok, “Roman Kadınların Yüğü Ağır”, <https://www.evrensel.net/haber/396052/roman-kadinlari-yuku-agir> (02.08.2020).

²⁶³ Çimen, “Bir Faktör Olarak Eğitimin Kadının Aile İçi Kararlara Katılımı Üzerine Etkisi”, 2.

²⁶⁴ Meral Timurturkan, Annelik, Söylem ve İktidar: Eleştirel Bir Tartışma, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 47, S. 2 (2019): 66.

*reddedebilirsiniz, ama son kertede kendinizi hep bu modele göre belirlersiniz.*²⁶⁵

Badinter, bu sözleriyle toplumsal olarak kadınlar için belirlenen annelik rolünün sosyal ve kültürel koşulların etkisinde her dönemde ve her kültürde yeniden üretilmekte olduğunu anlatmaktadır.²⁶⁶ Kadınlar arasındaki tüm farklılıkları bir kenara bırakan toplumsal cinsiyetin dayattığı annelik rolü, Roman kadınlarda da farklı değildir. Roman kadınlar da bir anne, abla, teyze, hala, yenge; bazen de kayınvalide, büyükanne olarak ailenin yükünü omuzlamaktadır. Mehmet Yaprak tarafından İzmir Tepecik’te yaşayan Romanlarla ilgili yapılan bir saha çalışmasında görüşme yapılan bir Roman erkeği, Roman kadınların kendi toplumlarındaki önemini anlatmak için şu sözleri kullanmıştır: “Bizde kadın çok önemlidir, baş tacıdır, onlar bizim ekmeğimiz suyumuzdur”.²⁶⁷ Kadına yüklenen annelik, yaşam kaynağı olma vs. gibi değerler kadının yükü arttırsa da aslında bu durumun Roman kadını bir yandan da güçlü kıldığı söylenebilir.

Tablo 3.1.1: Araştırmaya Katılan Kadınların Sahip Oldukları Çocuk Sayısı

	Sayı	Yüzde
Çocuğu yok	1	2,8
1 Çocuk	6	16,7
2 Çocuk	13	36,1
3 Çocuk	9	25,0
4 Çocuk	3	8,3
5 ve üstü	3	8,3
Toplam	36	100

Yaptığımız araştırmanın bulguları, bir misyon taşıyıcısı olarak Roman kimliğinin, kültürünün ve soyunun devamını sağlayan çocuklarla ilgili alınacak kararlarda Roman kadınlarının oldukça etkili ve söz sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. Aşağıdaki

²⁶⁵ Elisabeth Badinter, *Kadınlık mı Annelik mi?* (İstanbul: İletişim, 2011), 119.

²⁶⁶ Derya Altun, Huriye Toker, *Toplumsal Cinsiyet: Farklı Disiplinlerden Yaklaşımlar* (Ankara: Nika Yayınevi, 2017), 71.

²⁶⁷ Mehmet Yaprak, *Etiketleme Kuramı Çerçevesinde Çingene Etnisitesinde Kirlilik ve Sosyal Dışlanmışlık Algısı (İzmir Tepecik Örneği)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin: Artuklu Üniversitesi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 31.

tabloda araştırmaya katılan kadınların sahip oldukları çocuk sayıları yer almaktadır. Hiç kuşkusuz sahip olunan çok sayısı ile Roman kadınının üstlendiği sorumluluk arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır.

Tablodaki veriler üzerinden araştırmaya katılan katılımcıların sahip oldukları çocuk sayıları dikkate alındığında sadece bir tanesinin henüz nişanlı olduğu için çocuk sahibi olmadığı tespit edilmiştir. Diğer kadınların ise iki ve üstü çocuk sahibi olduğu görülmektedir. Araştırmada yer alan kadınlar içinde okula giden, bekar veya evli çocuklara sahip olanların yanı sıra torun sahibi ve torunlarının da çocukları olan katılımcılar bulunmaktadır. Aşağıdaki sayfalarda, araştırma sürecinde yapılan mülakatlarda kadınların aktardıkları farklı deneyimlerden hareketle ailedeki karar verme mekanizmasında sahip oldukları rol ve pozisyonları alt başlıklar halinde incelenecektir. Çocukların eğitim süreçleri boyunca alınacak kararlar ile çocukların eş seçimi, evlilik ve evlilik sonrasında alacakları kararlarda Roman kadınının rolü iki alt başlık altında ele alınacaktır.

3.1.1. Çocukların Eğitim Süreçlerinde Alınan Kararlara Katılım

Bir çocuğun yetişmesi ve eğitimi konusunda ebeveynlerin tutum ve davranışları çok önem taşımaktadır. Çocuğun iyiliğini ve refahını sağlama konusunda anneler içgüdüsel ve toplumsal olarak güdülenmiş durumdadır. Çocuk doğduğu andan itibaren doğal koşullar ve toplumsal cinsiyetin getirdiği roller nedeniyle kendisiyle daha fazla zaman geçiren annenin kontrolü altında bulunmaktadır. “Yuvayı dışı kuş yapar”, atasözünde de belirtildiği gibi çocukların ilk eğitimi, evin temizlik ve düzeni, aile gelirinin evin gereksinimleri için bilinçli bir biçimde harcanması vs. gibi görevler anneden beklenmektedir. Kendisi de bir Roman olan İzmir Konak Tan Mahallesi Muhtarı Tufan Şengül, bir toplumun yükselişinde en önemli görevin kadınlara düştüğünü, Roman toplumunun yükselişinde de en büyük rolü kadınların üstlendiğini aşağıdaki sözlerle ifade etmektedir:

Bizim Roman toplumunda özne anadır. Çocuğu doğuran, büyüten, eğitim hayatına yön veren, evlendiren, sorunlara çare üreten anadır. Bu nedenle Roman kızlarını eğiten toplum kazanır. Bir duvarın harcı ne kadar sağlam olursa duvar o kadar sağlam olur. Toplumun da harcı özellikle Roman toplumunda analardır. Müstakbel ana adayları kız çocuklarına iyi eğitim

*vermeliyiz. Ondan sonra toplumda sorunlar kendiliğinden çözülür gider.*²⁶⁸

Araştırmaya katılan farklı yaş ve sayıda çocuk sahibi kadınlar ile yapılan mülakatlardan elde edilen bulgulara göre çocukların eğitimi konusunda ailedeki erkeğe kıyasla kadının daha çok takipçi ve önemli ölçüde karar verici olduğu görülmektedir. Çocuklarını her gün elinden tutarak okula götürüp getirenlerin yanında, çocukların okuldaki ders süreleri bitinceye kadar okulun bahçesinde bekleyenler ve çocuklarına teneffüs aralarında bir şeyler yedirmeye çalışan annelerin olması araştırmaya katılanlar tarafından belirtilen dikkat çekici bir husustur.²⁶⁹ Annelerin bu tür özverili çabasına rağmen Roman çocuklarının eğitimlerini yarıda bıraktıkları, diplomalı bir meslek sahibi olamadıkları bu konuda yapılan birçok farklı araştırmayla tespit edilmiştir. Bazı Roman vatandaşlar ise etnik kimlikleri nedeniyle, eğitim alsalar bile devlet tarafından bir meslek sahibi yapılmayacaklarını düşünmektedirler. Bu konuyla ilgili olarak bir saha araştırması yapan Selin Önen'in görüşme yaptığı Fevzi adındaki bir müzisyen, eğitim almak istememelerinin sebebiyle ilgili düşüncesini şu sözlerle ifade etmektedir: "Okutsan bile belli bir yere gelemiyorsun be ağbicim sonuçta. Bu çocuk doktor olacak kapasiteye gelmiş, yani okumuş, orda bile bir pürüz çıkartıyorlar yani. Araştırıyorlar kökünü, Çingene misin, nesin?"²⁷⁰

Özlem I. Balkız ve Tuğba Göktepe'nin Romanların sosyo-ekonomik yaşam koşullarını içeren Aydın ili üzerine yaptıkları bir alan araştırmasının bulguları, eğitim alanında yaşanan bu kısır döngüden gelecek kuşakların da çıkamadıklarını göstermektedir. Araştırmacılar bulgularını aşağıdaki sözlerle ifade etmektedirler:

Romanlar, eğitim ile olan bağı en kopuk ve zayıf etnik gruplardan biridir. Eğitim basamaklarında ilerleyememek, Romanların eğitime dayalı meslek edinimlerini de engellemektedir. Yetişkin Romanların eğitim düzeyindeki düşüklük ve özellikle de ilkokul sonrasında eğitime devam edememe eğilimi, bir sonraki

²⁶⁸ Roman Gazetesi, "Roman Kızını Eğiten Kazanır", 16 Temmuz 2020. <https://www.romangazetesi.com/roman-kizini-egiten-kazanir/54/> (03.09.2020).

²⁶⁹ E.K./40, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 01 Şubat 2020.

²⁷⁰ Selin Önen, Çingenelerin Sosyal Haklara Erişimindeki Zorluklar: Roman ve Dom Toplulukları Karşılaştırması, Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu III Bildiriler (2011), 475. Bkz. <https://www.petrol-is.org.tr/sites/default/files/shus-iii-bildiriler-20.10.11.asil.pdf> (30.09.2020).

*kuşakta da gözlenebilmektedir.*²⁷¹

Elif Uzun'un Roman öğrencilerin eğitim sürecine katılımıyla ilgili olarak yaptığı bir saha araştırması incelendiğinde, çocukların eğitim sürecine katılımında ciddi aksaklıkların söz konusu olduğu görülmektedir. Uzun'un ifadesiyle, “Okula devamsızlık, düşük akademik başarı, okula uyum ve okul bırakma gibi sorunları beraberinde getirmekte ve Romanlar eğitim sisteminin dışında kalmakta ya da eğitim sürecinde başarısız olmaktadır”.²⁷²

Başak E. Akkan, Mehmet B. Deniz ve Mehmet Ertan'ın yedi ili kapsayan saha araştırmasının bulguları incelendiğinde, Roman çocuklarının okuldan kopmalarının ve eğitimlerini yarıda bırakmalarının en önemli sebebi olarak aile bütçelerine katkı sağlamak için erken yaşta çalışmak zorunda kalmaları olduğu görülür. Bu doğrultuda tezin de kapsam alanı içinde olan Bergama'da araştırmacıların yaptıkları mülakatta, Şule isimli bir katılımcı okula devam edememesinin sebebini şu sözlerle ifade etmektedir: “İlkokul diplomam var ama ilkokuldan sonrasını okuyamadım. Okuldan sonra kendimi tarlada, domateste ya da tütünde çalışırken buldum”.²⁷³ Yetersiz sosyo-ekonomik durum, sosyo-kültürel etmenler ve yaşam biçimi eğitim konusunda derinleşen sorunların önemli nedenleri arasında yer almaktadır.²⁷⁴ Bu konuda yapılan farklı araştırmalar incelendiğinde değişik sebeplerle olsa da Roman çocukların eğitim

²⁷¹ Özlem Irmak Balkız ve Tuğba Göktepe, “Romanlar ve Sosyo-Ekonomik Yaşam Koşulları: Aydın İli Örneğinde Bir Alan Araştırması”, *Sosyoloji Dergisi*, S. 30 (2014): 15.

²⁷² Elif Mercan Uzun ve Eda Bütün, “Roman Çocukların Okula Devamsızlık Nedenleri ve Bu Durumun Çocuklar Üzerindeki Etkileri”, *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, C.1. S.1 (2015).

²⁷³ Başak E. Akkan, Mehmet B. Deniz ve Mehmet Ertan, “Sosyal Dışlanmanın Roman Halleri”, *Roman Toplulukları İçin Sosyal Politikalar Geliştirme Projesi*, Yayına hazırlayan Taner Koçak (Edirne: EDROM, 2011).

²⁷⁴ Umur Aşkın, “Çingeneler ve Sosyal Politika-2: Sosyo – Ekonomik Alt Yapı”, *Çalışma Ortamı Dergisi*, S.1 (Mart, 1992): 191.

alanında büyük ölçüde sorun yaşadıkları anlaşılmaktadır.²⁷⁵

Araştırmamız yukarıda belirtilen araştırmaların bulgularını destekleyici niteliktedir. Bu konudaki ilk tespiti göre Romanlarda çocukların eğitimi konusunda kadın, erkekten daha fazla hevesli ve gayret içindedir. Araştırma katılımcılarından biri olan 82 yaşındaki G.H, bu tezi destekleyecek şekilde, çocuklarının eğitim almalarını ve iyi bir meslek sahibi olmalarını çok istediğini belirtmiştir. Çocuklarının okula gidiş gelişleriyle çok ilgilendiğini, okul zamanında okul dışında başka bir yere gitmemeleri ve kötü arkadaşlar edinmemeleri için okul çevresinde onları beklediğini, “Okula kadar kendim götürüyordum, çıkana kadar da oturuyordum oralarda”,²⁷⁶ şeklindeki sözleriyle ifade etmektedir. Okula hiç gitmemiş, okur-yazar bile olmayan bir başka katılımcı olan İ.K. da iki çocuğuna üniversite eğitimi aldırıldığını anlatmıştır. Katılımcıya bu konuda neye göre tercih yaptıkları ve nasıl karar verdikleri sorulduğunda, “Okul seçiminde hiçbir bilgim yoktu. Kimya bölümünde çok iş var dediler, ben de buradan hareketle çocuğumu kimyaya yönlendirdim”,²⁷⁷ demiştir. Katılımcı ev temizliklerinde çalıştığı evlerin sahiplerinden duyduğu bu sözlerle çocuklarının seçeceği meslek ile ilgili kararı kendisinin verdiğini ve çocuklarına bu bölümü tercih ettirdiğini anlattığı aşağıdaki sözler tespiti desteklemektedir:

*Okumuş insan başkadır. Çocuklarım bizim durumumuza düşmesin diye ben çok çaba gösterdim. İki oğlum da Kimya Teknisyeni oldu. Burada çok iş var, geleceği güzel diye birkaç kişiden duyduğum için çocuklarımı kimyaya yönlendirdim. Aslında küçük çocuğum elektrik mühendisliğini çok istiyordu, o yöne çok yatkındı ama ben sonradan düşündüm, abisi oraya gitti, ona yardımcı olur diye onu da kimyacı yaptım.*²⁷⁸

Araştırmaya katılan kadınların verdiği bilgilere göre kadınlar, ekonomik yetersizliğe rağmen çocuklarını okutmak için büyük bir çaba sarf etmektedirler. Katılımcılardan

²⁷⁵ Elvan Okutan ve Rukiye Turgut, Çocuk Yoksulluğunun Farklı Bir Etnik Grup Olarak Roman Çocukları Açısından Değerlendirilmesi, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 8 (2018).

²⁷⁶ G.H./82, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 10 Şubat 2020.

²⁷⁷ İ.K./61, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 22 Ocak 2020.

²⁷⁸ İ.K./ 61, Mülakat.

61 yaşındaki İ.K. verdiği bu bilgilerle, çocuklarının eğitimi konusunda alınacak kararda inisiyatifin kadında olduğu, sosyal ve ekonomik yetersizliklere rağmen çocuklarının üniversite eğitimi almalarını bir kadının sağladığı görülmektedir. Aynı katılımcı, eşinin çocuklarının eğitimleri ile ilgili konularda tamamen ilgisiz kaldığını, hangi okula gittikleri, kaçınıcı sınıfta oldukları gibi konularda hiç haberi bile olmadığını belirtmektedir. Katılımcı ayrıca, oğlunun daha temel eğitim alma yaşında evli ve çocuk sahibi olmasına rağmen annelik otoritesini ortaya koyarak çocuğuna lise eğitimini tamamlattırdığını, hayattaki tek amacının çocuklarının eğitilmiş insanlar olarak iyi bir meslek sahibi olması olduğunu aşağıdaki sözlerle ifade etmektedir:

Oğlum lise sona giderken evliydi ve bir çocuğu vardı. Evli de olsa bekar da olsa bu okul bitecekti. Ben kendimi buna adanmıştım, kendimi vermiştim. Onları evlendirdim ama oğlum askerden geldikten sonra nikah yaptım. Çünkü oğlum okuyordu nikah yapamazdım. Eşime sorsan çocuklarımın nerde okuduğunu, ne okuduğunu bile bilmez.²⁷⁹

Katılımcı, çocuklarının lise ve üniversite eğitimi almasını kendi maddi ve manevi çabasıyla sağladığı için bir anne ve kadın olarak bu sorumluluğu yüklenmiş olmaktan hiç pişman olmadığını ve son derece büyük bir gurur duyduğunu, ailesindeki diğer kadınlara da örnek teşkil ettiğini ifade etmektedir.

Romanlarda kadınların sosyal hayata katılmasını engelleyici patriarkal değerlerin sürmekte olduğu bunun da erkekler üzerinden süreklilik kazandığı ikinci tespit olarak bulunmuştur. Bazı ailelerde erkeklerle ilişkisine karşı olduğu için baba veya ağabey kız çocuklarının okula gitmesini engellemektedir. 73 yaşındaki katılımcı Z.Y., dört çocuğunun da eğitim alarak bir meslek sahibi olmasını çok istediğini belirtmiştir. Eşinin kız çocuklarının okula gitmesine karşı olduğu için kızlarının okula gitmesine izin vermediğini söylemiştir. Eşinin bu davranışının sebebi olarak ise, “Eskiden sevdiklerine mektup yazıyorlardı kızlar, o yüzden istemedi kocam, oğlanlara mektup yazar diye göndermedi”,²⁸⁰ şeklinde bir gerekçe ile açıklayarak patriarkal değerlerin nasıl sürdüğünü göstererek bu tespiti desteklemektedir. Söz konusu katılımcı, bugün bu kararda söz sahibi olamamasından duymuş olduğu pişmanlığı, “Ama şimdiki aklım

²⁷⁹ İ.K./ 61, Mülakat.

²⁸⁰ Z.Y./ 73, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

olsaydı ne yapar ne eder okuturdum”,²⁸¹ şeklindeki sözleriyle ifade etmektedir. Bir başka katılımcı da okula gitmeyi çok istemesine rağmen ailesi tarafından okula gönderilmemesinin sebebinin diğer katılımcının anlattığıyla benzer olduğunu ve ailesindeki yaşça büyük kadınların bu konuda neler anlattığını aşağıdaki gibi dile getirmiştir:

*Kızları okula göndermezlerdi bizim orada, oğlanlara mektup yazmasınlar diye. Erkek çocuklarının okuması şart görülürdü. Çünkü erkek çocuğu askere gidecek, gittiği yeri bilsin, oradan mektup yazsın ailesine diye. Bu sözleri babaannemden hep duydum.*²⁸²

Araştırma katılımcılarından 26 yaşında genç bir kadın, ortaöğretimden sonra abisi tarafından okula gitmesine izin verilmemesi nedeniyle eğitimini yarıda bırakmak zorunda kaldığını belirterek bu konudaki tespite vurgu yapmaktadır. Anne ve babanın da oğullarının bu isteğine herhangi bir tepki vermeyerek kızlarının okula gitmesine imkan sağlamaması Roman toplumundaki patriarkal değerlerin ailedeki erkekler tarafından kadınlar üzerinde nasıl etki gösterdiğinin bir örneğini oluşturmaktadır. İki abisinin de lise mezunu olmalarına rağmen kendisinin eğitimini yarıda bırakmak zorunda kaldığını “Okula devam etmeyi istedim, çok istedim. Ama ağabeyim izin vermedi. ‘Biz okuyoruz, görüyoruz. Okula diye çıkıyorlar... Okumak yok,’ dedi. ‘Yollamam,’ dedi bir daha demedi”,²⁸³ şeklindeki sözleriyle anlatmaktadır. Katılımcı okulu bıraktıktan sonra kendisini bir boşlukta hissettiği için evlendiğini aktarmıştır. Bu durumda kalan kız çocukların da eğitimden koparak evlenme yolunu tercih ettikleri görülmektedir.

Bir başka katılımcı 23 yaşındaki Y.B. de diğer katılımcı gibi ortaöğretimini bitirdikten sonra abisi tarafından okula gitmesine izin verilmemiş bir Roman kadındır. Katılımcı eğitimini tamamlamadığı için şu anda çok pişman olduğunu belirtmektedir. Diğer katılımcıdan farklı olarak annesinin okula devam etmesini ve bir meslek sahibi olmasını çok istemesine rağmen, oğlunun itirazı karşısında bir şey yapamadığını ve onun kararına uymak zorunda kaldıklarını ifade ettiği aşağıdaki sözler tespate destek

²⁸¹ Z.Y./ 73, Mülakat.

²⁸² İ.K./ 61, Mülakat.

²⁸³ G.T./26, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

vermektedir:

*Ortaokul bitti. Liseye de başladım, lisede birinci sınıfta kalınca tekrar yapamadım. Ağabey'im de kısıtladı beni. Okula gitmemi istemedi, ağabeylik yapmak istedi bana. Bir tartışma oldu aramızda. Ondan sonra ben sinirlendim, okulu bıraktım. Kendisi okulu hiç sevmezdi zaten. Annem çok istedi gitmemi, okumamı çok istedi.*²⁸⁴

Katılımcılardan 21 yaşındaki B.K., ilkokul eğitimi aldığı süre boyunca annesinin okuma yazma bilmemesine rağmen babasına kıyasla daha ilgili olduğunu, “Hep annem yanımdaydı, okula daha sık annem gelirdi ve daha sık konuşurdu öğretmenlerimle”, sözleriyle anlatmaktadır. Fakat üniversite eğitimi ve meslek tercihi kararının alınmasında kendisinin de annesinin de söz sahibi olamadığını, başka bir mesleği tercih etmek istemesine rağmen son kararı babasının vermiş olduğunu ifade ettiği aşağıdaki sözler tespiti vurgu yapmaktadır:

*Ben çizime daha yatkınım, görsel sanatlarla ilgili bir şeyler istiyordum. Fakat babama ‘Bırak, biraz da kendi istediği olsun,’ ...demesine rağmen sözü geçmedi annemin. Babam kesinlikle çok net olarak ‘Hayır, olmaz!’ dedi. Babamın sözü geçti. Beni mesleğime yönlendiren tamamen babam oldu. Ben hiç hemşirelik düşünmüyordum, aklımda bile yoktu.*²⁸⁵

Üçüncü tespit olarak ise, Roman toplumunda boşanma, adli suçlardan dolayı hapse düşme, erken yaşta vefat etme olayları bazı yerlerde fazla sayıda görülmektedir. Bu da çocukların ebeveyn desteğinden yoksun kalmasına, böylece eğitimden uzak kalmasına yol açmaktadır. Ebeveyn desteğinden uzak kalan çocuklar en yakınında gördükleri sosyal çevrelerine uymalarından dolayı okulu yarıda bırakmayı tercih etmekte bu da beraberinde pek çok sorunu getirmektedir. Araştırmanın katılımcılardan bazıları bu gibi nedenlerle kendi yaşadıkları deneyimlerinden dolayı çocuklarının eğitim almasını istemektedir. Katılımcılarından 37 yaşındaki S.M., sokakta büyüyen bir çocuk olarak kendisiyle ilgilenen bir anne ve babaya sahip olmadığı için okula gidememiş, okuma yazma bilmediği için de bugüne kadar birçok zorlukla karşı karşıya kalmış, istemediği zorunlu bir evlilik yapmıştır. Bu nedenle de kızının eğitim alarak bir meslek sahibi

²⁸⁴ Y.B./23, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

²⁸⁵ B.K./21, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 28 Ocak 2020.

olmasını ve kendi karşılaştığı sıkıntılarla karşılaşmamasını istemektedir. Fakat kızının da tam aksine okula gitme konusunda hiç istekli olmadığını, eşinin de bu konuya ilgi göstermemesi nedeniyle tüm sorumluluğun kendisine kaldığını ifade etmektedir. Katılımcı, kızının, arkadaşlarının ve çevrenin etkisinde kalarak erken yaşta bir evlilik yapmasını da kesinlikle istemediği için araştırma yaparak, Açık Öğretim Lisesi'nde okumaya yönlendirdiğini şu sözlerle anlatmaktadır: “Kızım lise birden çıktı. Okula gitmeyen arkadaşlarla arkadaşlık ediyordu. Onlara uydu, bıraktı okulu... geçen sene ben ona açıktan okutalım bari kızım seni dedim, şimdi oraya gidiyor”.²⁸⁶

Katılımcılardan 39 yaşındaki Y.K., sekiz kardeş oldukları için maddi yoksunluklardan dolayı ilkokul birinci sınıftan ayrılmak zorunda kalmış, okuma yazmayı da yeterince öğrenememiştir. Kendisi gibi eşinin de okula gitmediği için çocuklarının eğitimiyle yakından ilgili olduklarını, “Babası giderdi okuldan almaya, ben de sabah bırakırdım. Babası öğlenlerde yemek götürmeye giderdi çocuklarına. İlgileniyordu vurdumduymaz bir adam değildi”,²⁸⁷ şeklindeki sözleriyle ifade etmektedir. Eşinin erken yaşta hapiste vefat etmesi üzerine büyük oğlunun sekizinci sınıftan, küçük oğlunun da üçüncü sınıftan okulu bıraktıklarını, anne olarak tek başına çocuklarına söz geçiremediği için başına buyruk bir biçimde hareket ettiklerini ifade etmektedir. Katılımcıların kendi deneyimlerinden aktardıkları yukarıdaki ifadeleri tespiti destekler niteliktedir.

Dördüncü tespit bazı Roman toplulukları mevsime bağlı farklı işlerde çalıştıkları için mobil bir hayat sürdürmekte olduğu ve bu yaşam biçiminin de doğal olarak çocukların okuldan uzak kalmasına yol açtığıdır. 50 yaşlarındaki S.A. adlı katılımcının verdiği bilgi bu tezi desteklemektedir. Söz konusu katılımcı, eğitim alma yaşlarında çadırda yaşadıkları için babası tarafından okula gönderilmemesinin burukluğunu hayatı boyunca hep yaşadığını anlatmaktadır. Bu nedenle de tek çocuğu olan kızının eğitim alarak bir meslek sahibi olmasını çok istediğini belirtmiştir. Fakat eşinin, kızının eğitim alması konusunda ilgisiz olmasından dolayı tüm sorumluluğun kendisine kaldığını ve gücünün bu sorumluluğu tek başına yüklenmeye yetmediğini bu sebeple de kızının okulunu yarım bıraktığını belirtmiştir. Eğitim alması gereken yaşta kötü arkadaşlar edinen ve mahalledeki olumsuz ortamdan etkilenen kızının erken yaşta pek

²⁸⁶ S.M./37, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, 28 Ocak 2020, Karşıyaka/İzmir.

²⁸⁷ Y.K./39, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, 11 Şubat 2020, Konak/İzmir.

çok mutsuz evlilik yaptığını aşağıdaki sözlerle anlatmıştır:

*Ben çok istedim okusun, kendim okumadığım için o okusun istedim. Ama kızım okumak istemedi, kaçtı gitti ne yapabilirim? Kızım dört kere kaçtı, dört kere aldım. Babası da öyle dışarılara gitmekten hovardalık yapmaktan ilgilenmedi. Babanın da biraz ilgilenmesi lazım değil mi çocuğuyla. Baba da ilgilenmeyince çocuk da arkadaş peşine, bilmem ne peşine düştü kaçtı gitti ve bu hale geldi. Tek taraflı olmuyor, babanın da çocuğuyla ilgilenmesi lazım.*²⁸⁸

Bu konuda yapılan tespitler, katılımcı Y.Y.'nın aşağıdaki sözlerinden çıkarılabilir. 30 yaşındaki katılımcı ilkokul birinci sınıftan sonra eğitimine devam edemediğini bu sebeple de okuma yazmasının çok iyi olmadığını belirtmektedir. Diğer kardeşlerinin beşinci sınıfı bitirdiğini, ailesinin başka bir şehre taşınması dolayısıyla kendisinin birinci sınıftan sonra annesinin isteğiyle bir daha okula gitmediğini şu şekilde aktarmıştır: “Ben birden çıktım abla okuyamadım. İki tane ablam köyde kaçtı kocaya. Taşındığımız yerde bize okul çok uzaktı. Annem de demiş ki ‘Ben burada yabancıyım, korkuyorum. Benim kızım her gün nasıl gidecek gelecek?’ öylelikle göndermemişler beni okula”.²⁸⁹

Beşinci tespit erkeklerin çocukların eğitimine karşı ilgisiz olduğudur. Araştırma katılımcısı üç çocuk annesi 40 yaşındaki Y.İ. çocuklarının eğitimleri konusunda alınacak kararlar ve yapılacak işlerde eşinin kendisine hiç yardımcı olmadığını anlattığı sözleriyle bu tespiti desteklemektedir. Eşinin okuması yazması olmadığı için çocuklarının okuldaki eğitimlerinin takibi ile ilgili konularda üstüne hiç görev ve sorumluluk almadığını belirtmektedir. Bu konudaki tüm görevleri kendisine yüklediğini ise aşağıdaki sözlerle dile getirmiştir:

*Eşim ‘Çocuğum siz okuyun bak biz kaç yaşındayız bir işimiz yok, sigortamız yok’ diye söyler ama... öteki türlü hiç yardımcı olmaz bana. Hiç demez ki öyle müdür çağırmış, öğretmen çağırmış ben bir okula gideyim diye. Yeliz, okuldan aradılar sen git der. Erkekler ne işe yarar bilmem ki...*²⁹⁰

Katılımcı, çocuklarının okullarına sık sık giderek durumlarıyla yakından ilgilendiğini

²⁸⁸ S.A./50, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 23 Ocak 2020.

²⁸⁹ Y.Y./30, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

²⁹⁰ Y.İ./ 40, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 27 Ocak 2020.

belirtirken, eşinin ise tam aksine tamamen ilgisiz kaldığından yakınmaktadır. Bu sebeple de çocuklarının eğitimlerini yarım bıraktıklarını ve herhangi bir meslek sahibi olamadıklarını, bundan dolayı tek başına üç çocuğun eğitimiyle baş edemediğini, “Büyük oğlan okumak istemedi. Kızı zor yediye kadar yolladım, diplomasını zor aldırđım. Küçük oğlan da yedide bıraktı okulu. Bu sene gitmedi hiç okula”,²⁹¹ ifadeleriyle dile getirmiştir.

Araştırmaya katılan N.Y., kalabalık bir ailede büyümesinden dolayı ilkokul üçüncü sınıfta okulu bırakarak evde kardeşlerine bakmak zorunda kalmıştır. Kendi içinde kalan bu eksiklik nedeniyle çocuklarının eğitimiyle daha çok ilgilenmiş, bir meslek sahibi olmaları amacıyla çok çaba göstermiştir. Kendi deneyiminden dolayı çocuklarının eğitim almasında oldukça hevesli davranan Roman kadını eşinin kayıtsız davranması nedeniyle çocuklarının eğitimi konusunda başarısız kalmaktadır. Katılımcının bu konudaki deneyimi bu tespiti desteklemektedir. Katılımcı eşinin kendisine bu konuda yeterli desteğı vermemesi nedeniyle çocuklarına istediğı eğitimi alıdıramadığını aşağıdaki sözlerle anlatmaktadır:

*Babaları hiç ilgilenmedi. Baba parayı getirir verirdi bana. İçki içerde sadece, çocukların hangi okula gittiğini bile bilmezdi. Ben bunları okutacağım, müzisyen yapmayacağım dedim. Bir meslek sahibi olsun dedim. Her şeye ben koştum. Ortaokul, liseye kadar onları okutturdum. En büyük oğlumu, Ege Üniversite Güzel Sanatlar okuluna kadar okuttum ama yarıda bıraktı. Benden çok korkuyorlardı. Dövüyordum biraz da ondan korkuyorlardı. İyi yapmışım da korkutmuşum. Şimdi koca oğlan oldular hala o korku var içlerinde.*²⁹²

Araştırma sürecinde kendisiyle görüştüğüme yaptığımız Bergama Romanları Dernek Başkanı Ali İhsan Tunç’un, Roman toplumunun kendisine daha iyi bir gelecek inşa edebilmesi için eğitime verdikleri önemi Roman Gazetesi’ne aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir:

Romanlar anaerkil bir toplumdur. Kadınlar birçok alanda söz sahibidir. Eğitim, asıl kadınlar üzerinde daha etkili olacaktır. Çünkü eğitimli kadın kendini ve gelişimini takip edebileceğı için erken yaşta evlilikler de olmayacaktır. Düzgün

²⁹¹ Y.İ./40, Mülakat.

²⁹² N.Y./ 60, Mülakat: Fatma İlknur Akgöl, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

*kadın, düzgün birey yetiştirir mantığı, biz Romanlarda çok önemlidir. Düzgün bireylerin yetişmesi için de eğitime ilk olarak kadınlarımızdan başlamalıyız.*²⁹³

Araştırma katılımcılarının yukarıdaki ifadelerinden de anlaşıldığı gibi her aile sosyal durumları ölçüsünde çocuklarının eğitimine önem vermektedirler. Ailedeki geleneksel değerler, çocukların eğitimi konusunda alınacak kararlarda birçok noktada belirleyicidir.²⁹⁴ Ailede bireylerinin tutum ve davranışları çocukların eğitim konusuna yaklaşımlarıyla bu konudaki davranışlarını yönlendirmektedir. Bazı ailelerde çocukların eğitimi konusunda erkek de belli bir paya sahip olmakla birlikte Romanlarda çocukların eğitiminden esas olarak kadının sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Araştırma bulgularına göre kadınlar, çocuklarının eğitim almasında erkeklerden daha fazla istekli ve gayretlidirler.

Kısaca, Roman toplumunda en önemli sorunlardan biri çocukların eğitimlerini yarıda bırakma sorunudur. Çocukların eğitimlerini yarıda bırakmasının arkasında birbiriyle bağlantılı çok sayıda farklı neden söz konusudur. Ekonomik yetersizlikler, çocuğu karşı ilgisizlik, sosyalleşme süreci, diğer öğrenciler ve öğretmenleri tarafından dışlanma gibi faktörler çocukların eğitimlerini yarıda kesmelerinde rol oynayan belli başlı faktörler.²⁹⁵ Çocukların eğitimlerini tamamlaması noktasında en büyük uğraşmayı ve çabayı kadınların gösterdiği, ancak bu çabanın sorunun üstesinden gelmede yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır.

3.1.2.Çocukların Evliliği Konusundaki Kararlara Katılım

Küçük yaşlarda kaçarak evlenme Romanlarda sıklıkla rastlanılan, hatta bazı bölgelerde kültürel bir alışkanlık halini almış evlilik biçimi olarak karşımıza

²⁹³ Roman Gazetesi, “Eğitim Olmazsa Olmaz”, <https://www.romangazetesi.com/egitim-olmazsa-olmaz/72/> (Erişim Tarihi. 04.09.2020).

²⁹⁴ Yusuf Genç, Hasan Hüseyin Taylan ve İsmail Barış, Roman Çocuklarının Eğitim Süreci ve Akademik Başarılarında Sosyal Dışlanma Algısının Rolü, *The Journal of Academic Social Science Studies* (2015), S., 33.

²⁹⁵ Bkz. Kenan Aydın vd., *Türkiye’de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi*, (İstanbul: Yayınlanmamış Tübitak Projesi, 2019), 208.

çıkılmaktadır.²⁹⁶ Küçük yaşta kaçarak evlenme olayı genellikle aile baskısı ile değil katılımcıların da sıklıkla ifade ettiği biçimiyle “severek alma” şeklinde gerçekleşmektedir. Roman çocukları genelde sokakta iç içe büyüdükleri için erken yaşta sosyalleşmekte ve karşı cinsler arasında erken yaşta ilişki gelişmektedir. Bu da gençlerin kiminle evleneceğine kendilerinin karar vermesine yol açmaktadır. S.Y. adındaki bir katılımcının şu ifadeleri bu tezi destekleyicidir: “Genelde Romanlarda, görücü usulü pek olmaz, hep anlaşılarak, isteyerek evlenilir”.²⁹⁷ Roman toplumunda kaçarak evlenme pratiği yaygındır. Yukarıda ifade edildiği gibi gençler sokakta birlikte sosyalleştiği için bazen ailelerin engellemesinden, bazen düğün masrafından kaçınmak, bazen de yasal yaş sınırı engelinden kaçınmak için kaçma yoluyla evlenirler. İzmir Karşıyaka bölgesinde araştırmaya katılan on kadından sekizinin evliliğini kaçarak yapmış olması bu evlenme biçiminin Romanlar arasında ne denli yaygın olduğunu göstermektedir.

Araştırma katılımcılarından biri olan R.K. eşiyle on üç yaşında evlenmesini şu sözleriyle anlatmaktadır: “On üç yaşında aldım eşimi. Ben istiyordum onu...”²⁹⁸ Katılımcı E.K., yaşının küçük olmasından dolayı ailesinin eşiyle evlenmesini onaylamadığı için kaçarak evlendiğini, “Eşim on altı yaşındaydı, ben on yaşındaydım. Sevdim, kaçtım. Annem aldı beni karşısına, benimle konuştu. Anne ver, ben onu seviyorum dedim ama vermediler. Ben de kaçtım”,²⁹⁹ şeklindeki sözleriyle anlatmaktadır. 14 yaşında kaçarak evlenen bir başka katılımcı da eşinin başka bir kadınla resmi nikahla evli olmasından dolayı ailesinin bu evliliği onaylamadığını belirtmektedir. Fakat buna rağmen eşine kaçtığını, “Eee biz de birbirimizi sevdik, kaçırdı beni”, sözleriyle dile getirmiştir.³⁰⁰ Katılımcılardan biri olan S.Ş., ilkokuldan ortaokula kadar eşiyle beraber okuduklarını, ve orada birbirlerini sevdiklerini, evlenmek için eşini kendisinin seçtiğini ifade ettiği aşağıdaki sözler yukarıda ileri sürdüğümüz tezi doğrulamaktadır:

²⁹⁶ A.g.e.

²⁹⁷ S.Y./30, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

²⁹⁸ R.K./ 44, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 12 Şubat 2020.

²⁹⁹ E.K./ 45, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 01 Şubat 2020.

³⁰⁰ Y.İ./ 40, Mülakat.

*Ben bunu okulda kapının arkasına bir çektim, bir öptüm abla. Yanağından öptüm tabii ki. Seni kimseye yar etmeyeceğim, ben o eve gelin geleceğim dedim. Eşimin peşinde olan kızları da dövdüm. Tuvalet bir soktum birini, kafasını lavaboya soktum. Açtım çeşmeyi, dövdüm orada. Ondan sonra yine de oraya gelin geldim, Allah nasip etti yani.*³⁰¹

Katılımcının verdiği bu bilgi Roman toplumunda kadınların evlilik sürecinde ne denli belirleyici ve hatta zaman zaman baskın olduğunu göstermektedir. Bu bilgiler bazı kız çocuklarının ailenin baskı ve engellemesine rağmen kiminle evleneceğine kendisinin karar verdiğini göstermektedir. Katılımcı S.Ş. ailesinin tek çocuğu olmasından dolayı annesinin erken evlilik yapmasını istemediğini, eşiyle buluşmaya gittiği zamanlarda annesinin kendisini nasıl beklediğini, “Annem beni kapıda terlikle, sopayla karşılıyordu”,³⁰² şeklindeki sözleriyle anlatmaktadır. Ailelerin onayından bağımsız olarak evliliklerin Roman gençleri arasında sıklıkla “severek alma”, “kaçarak evlenme” biçiminde gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum karar vericinin ailelerden ziyade evlenmek isteyenler olduğunu, bu süreçte kızların aktif olduğunu düşündürmektedir.

Kaçarak evlenme yönteminin bir sonucu olarak kadınlar aileleri ve toplum karşısında sorumluluk almakta, aileler arasındaki barış diyaloglarını sağlamaya çalışmaktadırlar. Araştırmada yer alan kadınlardan biri olan İ.K. de eşiyle kaçarak evlenmiştir. Kaçmanın ardından aileler arasında gerçekleşen haberleşme ve barışma kadınlar aracılığıyla yapılmıştır. Katılımcının bu süreçte gerçekleşen diyalogu ifade ettiği sözler tespiti desteklemektedir: “Ben kaçınca, hemen kayınvalidem aileme gitti, kaybınız bizde, anlaşalım dedi. Başlık parası belirlendi ve barışma oldu”.³⁰³ Roman toplumunda kayınvalideler ve evin yaşlı kadını, bu örnekte görüldüğü gibi arabulucu görevini de üstlenmektedirler.

Çocuk gelinler üzerine çalışmalar yapan *Çingene Kadınlar Ağı*’ndan Figen Kelemer, erken yaşta yapılan evliliklerinin Romanlara ait bir kültür değil, ancak sorun olduğunu belirtmektedir. Kelemer bu konudaki görüşlerini; “Ailenin bir beklentisi yok. On

³⁰¹ S.Ş./ 26, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 02 Mart 2020.

³⁰² S.Ş./ 26, Mülakat.

³⁰³ İ.K./ 61, Mülakat.

altısında başlık parası da alırım kaygısıyla evlendiriyor. Kız çocukları okula gitmediği için evde annenin bütün rolünü üstleniyor. Ev işlerinden ve kardeşlere bakmaktan kurtulmak istiyor”,³⁰⁴ şeklindeki sözleriyle ifade etmektedir. Katılımcı Ç.A., 13 yaşında dayısının oğlu ile annesinin isteği üzerine fikri bile sorulmadan nişanlanmış ve evlendirilmiştir. Bu süreçten sonra da bugüne kadar süregelen bütün hayatının berbat olduğunu aşağıdaki sözlerle dile getirmektedir:

*Annem zaten ne diyorsa babam zaten onu der... Yani tokadı vurup ağzından ekmeğini al. On üç yaşında nişan oldum ben. Altı kardeşim ben. Annemler işe gidiyordu ben onlara bakıyordum evde. Annemin evdeki işini gücünü yapıyordum. Göz kulak oluyordum ev ortamına... Benim yaram 13 yaşında başladı. Görüyorlardı da gözlerinin önünde, her gün ölüp ölüp dirildiğimi, her gün eziyet gördüğümü. Eziyet çekiyordum, annem-babam hepsi razı geldiler benim böyle halime.*³⁰⁵

Ekonomik olarak düzenli bir gelire sahip olan ve kendi toplumunun dışında daha fazla zaman geçiren kadınlar, çocuklarının iyi bir eğitim alması ve erken yaşta evlilik yapmamaları için imkanları ve güçleri yettiğinde mücadele etmektedirler. Çocukları ve hatta torunları üzerinde bile evlilik kararı konusunda söz sahibi olmaktadır. Gazeteci Hilal Tok, İstanbul Bağdat caddesinde çiçekçilik yapan Selda ile erken yaşta yapılan evlilikler konusunda bir gazete için mülakat bu tespiti destekler niteliktedir. Bu konuyla ilgili olarak Selda aşağıda kendi yaşamından şu örneği vermektedir:

*On dört yaşında anne oldum. Daha ben çocukken çocuklarım oldu. Herkesin bir bebeği vardı ama bezden, benimki ettendi. Çocukluk nedir bilmiyorum bilmediğim için şimdi torunlarımı yaşatmaya çalışıyorum, o yüzden onları çocukken evlendirmek istemedim. Hayatlarını yaşasınlar dedim.*³⁰⁶

Katılımcı N.Y., çocuklarının evlenecekleri zaman kendisinin fikrini ve onayını alarak

³⁰⁴ Nilay Vardar, “Arka Sıralara Oturtulan Roman Çocuğuna Sunulan Tek Seçenek Evlilik”, <https://m.bianet.org/bianet/toplum/157902-arka-siralara-oturtulan-roman-cocuguna-sunulan-tek-secenek-evlilik> (02.09.2020).

³⁰⁵ Ç.A./ 54, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir , 10 Şubat 2020.

³⁰⁶ Hilal Tok, “Eziyetiyle emeğiyle: Kokina”, <https://ekmekvegul.net/icimizden-biri/eziyetiyle-emeğiyle-kokina> (12.08.2020).

evlendiklerini, bu konudaki kararı kendisinin verdiğini eşinin karışmadığını belirtmiştir. Sadece bir oğlunun kendisinin onaylamadığı bir kişiyle evlendiğini fakat evliliklerinin yürümediğini, oğlunun başka bir kişiyi eşinin üstüne kaçırdığını aktarmıştır. N.Y.'nin bu konudaki sözleri şu şekildedir:

*Oğlanlarım sevdi. Bana dediler işte 'Anne biz bu kızı sevdik, gel gör bakalım. Ben kızlara baktım, 'Tamam,' dedim, onayladım. Ondan sonra da gittim istedim dünürücü oldum. Nişan yaptım, nişan olduktan sonra kimi kaçırdı öyle yani. Bir tanesini onaylamadım gelinlerimden. Beni dinlemedi ama şimdi eşini de üzdü bizi de üzdü...*³⁰⁷

Bu örnekte görüldüğü gibi gelin adaylarının belirlenmesinde genel olarak anneler önemli rol oynarlar. Ama bazı durumlarda ailede yaşlı kadın varsa, onun görüşü genç yaştaki kadınların önüne geçer. 54 yaşındaki Ç.A.'nın verdiği bilgiler bu tespiti destekleyici niteliktedir. Ç.A., kızlarının kimlerle evleneceği konusundaki kararın verilmesinde, kendisinin hiçbir biçimde sözünün geçmediğini, kararı eşinin, kayınvalidesinin ve kayınvalidesinin annesinin verdiklerini vurguladığı aşağıdaki sözler tespiti katkı sağlamaktadır:

*Babanın, kayınvalidemin, büyük nine de vardı o zaman, beyimin ninesi yani o vardı, onların sözü geçti verdiler kızları. Ben itiraz ettim, hiç istemedim ama beni dinleyen fikrimi soran bile olmadı.*³⁰⁸

Kendisinin bir anne olarak kızlarının yaptıkları bu evliliklerini onaylamamış olmasına rağmen yapabileceği bir şey olmadığını belirtmiştir. Aynı evde birlikte yaşadıkları daha yaşlı kadın aile büyüklerinin bu durumda karar verici konumda olduğunu ifade etmektedir.

Tüm yoksunluklarına rağmen ekonomik kaynaklar yaratarak Roman kültürün günümüze taşınmasının bir örneğini oluşturan Roman düğünlerinin yapılmasında Roman kadınların ön planda olduğu görülmektedir. Kadınlar aynı şekilde oğullarının askere gidişlerinde de düğün gibi eğlenceler düzenlemekte ve mevlitler

³⁰⁷ N.Y./ 60, Mülakat.

³⁰⁸ Ç.A./ 54, Mülakat.

okutmaktadırlar.³⁰⁹ Sünnet ve evlenme düğünlerinde ailenin, gelinin birçok farklı kıyafetle görünmesi ailenin şanı ve itibarı için çok önem taşımaktadır. Ailelerin yoksul olmaları düğün yapılmasına engel değildir. Kayınvalideler düğün merasimi boyunca, aile itibarının adeta bir sembolü konumunda olan ihtişamlı kıyafetlerin sergilenmesinde başrol üstlenmektedir. Kuaföre gidilerek gösterişli saç modellerinin yapılması da bu ritüelin tamamlayıcısıdır. Oğluna nişan yapan ünlü bir roman modacı ile yapılan görüşmede şatafatlı bu nişan töreninin maliyeti sorulduğunda verdiği cevap şu şekilde olmuştur: “Bir ev parası harcadım. Zengin değilim ama elimde avucumda ne varsa bu adetleri yapmak için harcıyorum. Bu adetleri yapabilmek için evini ipotek ettirenler bile var. Roman camiasında şatafat çok sevilir”.³¹⁰

Romanlarda şatafatın ön plana çıktığı iki etkinlik yukarıda ifade edildiği gibi düğün ve sünnetlerdir. Her ikisinde de kadınlar merkezi konumda yer almaktadır. Başka bir deyişle, lüks ve şatafat kadınlar üzerinden seyretnmektedir. N.Y. adındaki katılımcının aşağıdaki ifadeleri Romanlarda hem şatafatı hem de bu şatafatın merkezinde yer alan kadının bu tür etkinliklerdeki konumunu göstermektedir:

*Şimdi biz bir sünnet düğünü yapıyoruz, İzmir’e gideceğiz haftaya nasip olursa, ta İzmir’e gideceğiz. İlk önce annesine güzel kıyafetler alacağım sünnet annesi olduğu için, güzel şatafatlı... Eltilerine de ona göre çeşit çeşit kıyafetler giydireceğim. Biz cıvı cıvı giyineceğiz... Bizde düğün bitinceye kadar dört beş kıyafet giyilir.*³¹¹

Burada aktarılan bilgi Romanlarda şatafatın yanı sıra düğün ve sünnet gibi eğlencelerde kadınların merkezi konumunu göstermektedir. Kısaca, Romanlarda kiminle evlenileceğine genel olarak genç çiftler kendileri karar verirler. Fakat daha sonraki süreçte kadın odak noktasını oluşturur. Evlilik sürecinde aileler arasındaki anlaşmazlıkların çözümü, düğün sürecinin hazırlanması, düğünün gerçekleşmesi, genç

³⁰⁹ Güray Alpar, “Kırıkkale, Ankara ve İstanbul’da Yaşayan Üç Çingene Grubu Arasında Kimlik, Aile Ve Eğitim” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, 2003), 109.

³¹⁰ Gülben Ergen, “Gülben Ergen Yazdı: İşte Geleneksel Roman Nişanı”. Hürriyet Gazetesi Kelebek Eki, 04 Ağustos 2017, <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/magazin/gulben-ergen-yazdi-iste-geleneksel-roman-nisani-40223023> (29.09.2020).

³¹¹ N.Y./ 60, Mülakat.

çiftlerin nerede ve kiminle kalacağını kararlaştırılması gibi konularda kadın aktif olup genel olarak erkeğin önündedir. Roman düğünleri de genel olarak kadın ağırlıklı yapılır. Düğünlerde kadınlar, çalan müziğe eşlik ederek oynarken, erkekler etrafta oturup onları seyrederler.

3.2. Ailenin Yaşadığı Mekânla İlgili Kararlara Katılım

Roman toplumunda aile çok önemli bir yere sahiptir ve yaşam okulu olarak görülmektedir. Genel olarak çok çocuklu bir aile yapısı sürdürülmektedir. Roman aile yapısı, evlendikten sonra aile yanında oturmaya devam eden çocuklar ve aileye katılan torunlar ile geniş aile özelliklerini taşımaktadır. Kalabalık ailelerde kadınlara yüklenen rol ve sorumluluklardan kaynaklanan beklentiler çekirdek ailelere göre daha fazladır. Evliliğin ilk dönemlerinde Romanlar arasında patrilokal evliliklerin yaygın olduğu görülmektedir. Patrilokal evlilikler, evlenen kadının, erkeğin ailesiyle birlikte yaşaması anlamına gelmektedir.³¹² Ailelerin yaşlı bireyleri evlenen erkek çocukları ile birlikte yaşamaya devam etmektedir. Çankırı Poşalarının sosyal hayatlarıyla ilgili bir alan araştırması yapan Ensar Çetin, Romanlarda aile yapısının geniş aile özelliklerine sahip olduğunu tespit etmiştir. Çetin'in görüştüğü katılımcılardan biri ailedeki büyüklere toplum olarak verdikleri önemi aşağıdaki şu sözlerle ifade etmektedir:

Bizimkiler vefalıdır. Size bir şey söyleyeyim mi 'Zengin'in sofrasında doyulmaz.' O senin halini anlamaz. Bizimkiler yaşlısına düşkününe bakarlar, malı var mı yok mu bakmazlar. Ben babamsız sofraya oturmak istemem. Biz büyüklerimizin karşısında sigara, kahve içmeyiz, ayak ayaküstüne atmayız.³¹³

Romanlar arasında yaşlıların huzur evine gönderilmesi gibi bir durum yaşanmamaktadır. Ailelerdeki yaşlı kadınlar kültür ve geleneklerin korunmasında bir

³¹² Sosyoloji Sitesi, "Evlilik Türleri Nelerdir". <https://www.sosyoloji.gen.tr/evlilik-turleri-nelerdir/> (28.09. 2020).

³¹³ Ensar Çetin, "Çankırı Poşalarında Sosyal ve Dini Hayat", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler*

Enstitüsü Dergisi, C. 18, S. 3 (2014): 94.

nevi otokontrol görevi sağlamaktadır.³¹⁴ Duygu Gökçe'nin Roman Kadınlarıyla ilgili olarak Tekirdağ bölgesinde yaptığı bir saha araştırmasında, Roman aile yapısının kalabalık aile özelliklerinde olduğu tespit edilmiştir. Gökçe'nin: "Hane halkı özellikleri itibarıyla Roman aileler, çoğunlukla birden fazla hanenin (evlenen çocuklarla birlikte) bir arada yaşadığı kalabalık ailelerden oluşmaktadır",³¹⁵ tespitini içeren sözleriyle evlenen çocukların da yeni kurdukları aileleri ile birlikte aile evinde yaşamaya devam ettiklerini belirtmektedir. Yeni evlenen çocuklara evde başka bir oda var ise verilmektedir. Müsait bir oda yoksa evin bahçesi veya üst katına derme çatma da olsa yeni bir oda yapılmakta olduğu araştırmaya katılanların anlatımlarından görülmektedir. Romanların yaşadıkları mahallelerdeki sıkışmışlık ve konut sorunu bu tür mekanlar yapılmasına neden olmaktadır.³¹⁶ Bu tür bir mekan seçiminin yapılmasının temelinde ise sosyo-ekonomik nedenlerin bulunduğu gözlenmiştir. Balkız ve Göktepe'nin Romanların sosyo-ekonomik yaşam koşullarını içeren Aydın ili üzerine yaptıkları bir alan araştırmasının bulgularına göre, "Katılımcıların çoğu kiralık eve çıkmak yerine ebeveynlerinin evlerinde yaşamakta, bu durum da hane içi nüfusu arttırmaktadır".³¹⁷ Umur Aşkın'ın Roman toplumu üzerine yaptığı çalışmalarda da, "Farklı adlarla anılsalar, farklı kültürel ve dilsel özelliklere sahip olsalar da, akraba ve aile ile 'birlikte yaşama' isteği, Çingene/Roman topluluklarında ön plandadır",³¹⁸ sonucuna varılmıştır.

Araştırma katılımcılarından biri olan Ç.A. ailesinin zoruyla on üç yaşında ilkokul beşinci sınıfa giderken nişanlanıp on sekiz yaşında evlendiğini ve kendisine hiç fikrinin sorulmadığını anlatmıştır. Evlendikten sonra da kayınvalidesiyle aynı yerde

³¹⁴ Taner Canpolat ve Muammer Ak, "Selamsız Çingene/Roman Topluluğunun Sosyo Kültürel Yapısı Üzerine Bir İnceleme", *Üsküdar Sempozyumu* 6. (2010), 6. Bkz. https://issuu.com/uskudarbelediyesi/docs/semp1_66 (22.09.2020).

³¹⁵ Duygu Gökçe, "Cinsiyet, Etnik Köken ve Sınıf Kesişiminde Roman Kadınların Kamusal Alana Katılım Sorunsalı", *International Social Sciences Studies Journal*, V.5, N.30 (Şubat, 2019): 881.

³¹⁶ Aydın vd., *Türkiye'de Romanlar*, 208.

³¹⁷ Balkız ve Göktepe, "Romanlar ve Sosyo-Ekonomik Yaşam Koşulları", 35.

³¹⁸ Umur Aşkın, "Çingeneler ve Sosyal Politika -1: Sosyo- Kültürel Alt Yapı", *Çalışma Ortamı Dergisi*, S. 120 (2012): 10.

oturdıklarını anlatmaktadır: “Kayınvalidemle aynı yerde, aynı bahçede bir küçük oda çevirdiler bana. Yani doğru düzgün hiçbir şey yok. Sadece kutu gibi bir oda var”.³¹⁹ Diğer bir katılımcı da evlendiği zaman eşinin ailesiyle birlikte aynı evde yaşadıklarını benzer sözlerle ifade etmektedir: “İki göz oda, bir odasında ben, bir odasında evli olan ablam (eltem), salonda da kayınvalidem kalıyordu”.³²⁰

Katılımcılardan S.Ş. evlendiği zaman, “Kayınvalidemle yan yana ev yaptılar bana, ev ayrıydı ama sekiz yıl boyunca kayınvalidemle aynı yerde yemek yedim, yeme içme birdi”,³²¹ demiştir. Bir diğer katılımcı da evlendiğinde kayınvalidesiyle birlikte aynı evde yaşadığını şu şekilde anlatmaktadır: “Aynı bahçede ev yaptılar bana. Ortada duvar vardı, o duvarı yıktırdık komple yandan. Sonra bir arada oturmaya başladık kayınvalidemle birlikte. Küçüküm, bir şeyler öğretmek için yanında tuttu beni”.³²² Katılımcı S.G. ’de evlendiğinde kayınvalidesiyle birlikte aynı evde oturduğunu anlatmaktadır. Evde eşinin kardeşleri ve eşleri de dahil çocuklarıyla birlikte kalabalık bir şekilde yaşandığı için kendisine yine aynı yerde yan tarafa ayrı bir oda yapıldığını şu sözlerle anlatmaktadır: “Kayınvalidem o tek odada kaldı, yan tarafta bir oda bir de salon vardı, bir de küçük bir beton bahçesi, orasını bana yaptılar. Yemek yiyecek yerimiz dahi yoktu”.³²³ Katılımcılardan biri olan S.M. da kayınvalidesi ve eltisi ile birlikte aynı evin farklı odalarında kapılarını ayırarak yaşadıklarını belirtmektedir: “Kayınvalidem odanın birini kendine oda olarak aldı. Kapısını ayırdı yani. Arka, duvarlarımız bir eltem vardı bir de birlikte yaşadığımız”.³²⁴ “Katılımcıların söz konusu tespitle ilgili yukarıda belirttiği hususlar birlikte yaşama alışkanlığının altını çizmektedir.

Kalabalık aile özelliklerine sahip olan Roman toplumunda kadınlar yeni evlenen çocuklarının nerede oturacağı kararının alınmasında ekonomik nedenlerin yanı sıra kültürel nedenlerden dolayı da söz sahibi konumundadırlar. Araştırmaya katılan

³¹⁹ Ç.A./ 54, Mülakat.

³²⁰ Y.İ./ 40, Mülakat.

³²¹ S.Ş./ 26, Mülakat.

³²² N.B./ 27, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 02 Mart 2020.

³²³ S.G./ 52, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

³²⁴ S.M./ 37, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 27 Ocak 2020.

kadınlar ile yapılan görüşmelerde, kız çocukların evlendikten sonrada kayınvalidenin oturduğu evde oturmalarının beklendiği ve kayınvalide tarafından aile kültürünün ve özelliklerinin gelinlere öğretilmek istendiği gözlemlenmiştir. Üç çocuk annesi olan katılımcı Y.İ. bu konudaki düşüncesini ifade ettiği sözleri tespiti desteklemektedir; “Bir yeni gelin dedin mi kaynanasının yanına gelir, kaynanası eğitir onu. Bir kaynananın doğruyu, yanlış, dostunu, düşmanını gelinine öğretmesi lazım, gelinini eğitmelidir. Bu senelerdir bizde böyledir”.³²⁵ Araştırmacı tarafından katılımcı Y.İ. sorulan, “Evde kaynananın mı kayınpederin mi sözü geçer?” sorusuna katılımcı tarafından verilen cevap, “Kaynanadır, muhakkak kaynanadır”,³²⁶ şeklinde olmuştur.

Sosyolog Suat Kolukırık tarafından İzmir Romanları üzerine yapılan bir alan araştırmasının bulgularına göre, “Gelini eve alma geleneği” nin halen Roman toplumunda açık bir şekilde sürmekte olduğu tespit edilmiştir.³²⁷ Evin en küçük erkek çocuğunun aile evinde anne babayla oturması geleneği Roman toplumunda sürmektedir. Ailesinin rızası olmadan 14 yaşında kaçarak evlenen katılımcı Y.İ., eşinin evin en küçük erkek çocuğu olduğu için ailesinin evinden başka ayrı bir eve çıkamayacaklarını anlattığı sözlerle tespiti destek vermektedir. “Bizim Romanlarda evin en küçük çocuğu demek anneye babaya bakmak demek, sahip çıkmak demek, hastalıkta ona destek olmaktır. Ben bunu biliyorum, bu yüzden eşim ailesinden ayrılamazdı”.³²⁸ Katılımcılardan biri olan E.H. de diğer katılımcı Y.İ.’nin sözlerini destekleyerek bu geleneğin halen günümüzde de devam ettiğini, “Bizim geleneklerimizde kayınvalide yanına geliniyor. Eğer tek oğlansan veya en son oğlansan, genelde kayınvalide yanına geliniyor”,³²⁹ şeklindeki sözleriyle anlatmaktadır. Katılımcı İ.K. da evlendikten sonra kayınvalidesiyle birlikte

³²⁵ Y.İ./ 40, Mülakat.

³²⁶ Y.İ./ 40, Mülakat.

³²⁷ Suat Kolukırık, “Sosyolojik Perspektiften Türk(İye) Çingeneleri: İzmir Çingeneleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası İnsani Bilimler Dergisi*, C.3, S.1 (2006), 12. Ayrıca bkz. Gamze Kılınç Demirvuran, “Kentsel Ölçekte Mekansal Ayrışma: Edirne Çingene Mahallesi Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2007), 149.

³²⁸ Y.İ./ 40, Mülakat.

³²⁹ E.H./ 57, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 10 Şubat 2020.

oturduğunu ve hiçbir zaman aklına ayrı bir evde oturacağı fikrinin gelmediğini şu sözlerle ifade ederek tespiti vurgu yapmaktadır: “Benim semtimde herkes hep kaynana yanında oturuyordu bu yüzden yadırgamadım, ben de kayınvalidemin yanına gelin gittim”.³³⁰ Araştırma katılımcısı bu sözleriyle evlendikten sonra kayınvalide yanında oturmanın Roman toplumunda tamamen normal bir davranış şekli olarak kabul edildiğini anlatmaktadır. Geline ayrı bir ev açmanın ise ekonomik zorluklar, aile kültürü, alışkanlıklar vs. gibi pek çok faktörden dolayı tercih edilmemektedir. Diğer bir katılımcı G.H. de evlendikten sonra kayınvalide ile birlikte oturmanın normal kabul edildiğini dile getirdiği sözlerle bu tespiti desteklemektedir: “Bizde eski kafa var biliyor musun? Hani işte ben kaynanamın yanında oturmam, ayrı isterim diye bir şey yoktu”.³³¹

Uştuk ’un İzmir Romanları üzerine yaptığı bir saha araştırması bulgularına göre de, “Ataerkil kültürel düzene eklemlenmiş, ana yanlı aileler ve kadınların görelî olarak güçlü olduğu bir kültürel yaşantı vardır”.³³² Araştırmaya katılan 57 yaşındaki katılımcı evlendikleri günden bugüne kadar kayınvalidesiyle aynı evde yaşadıklarını ve kayınvalidesinin tüm yaşamları üzerinde söz sahibi olduğunu ifade ettiği aşağıdaki sözler araştırmacının tespitini destekler niteliktedir:

Ev dışında kalmamı kayınvalidem istemiyor, Bir komşuya oturmaya gittiğim an, hemen daha kapıdan girdim, ‘Aman hemen E.’nin ikramlarını koyun, çayını mayını koyun, şimdi çağrılır,’ der arkadaşlarım. Daha çayımdan bir yudum veya iki yudum alayım, haber gelir hemen ‘E. seni evden çağırıyorlar.’³³³

Eşinin bu durum karşısında nasıl davrandığı katılımcıya sorulduğunda ise verdiği cevap şöyle olmuştur: “Annesi-babası ne söylerse o kuraldır. Daha hala bile öyledir. Kaç senelik evliyim, hemen hemen otuz dokuza girdim, daha bir günden bir güne ayrılmadım, bir günden bir güne ayrı bir hayat yaşamadım”.³³⁴ Araştırma katılımcılarından, beş erkek bir kız ve beş gelin bir damat sahibi olan N.Y. aynı bahçeli

³³⁰ İ.K./ 61, Mülakat.

³³¹ G.H./ 82, Mülakat.

³³² Uştuk, “Emek Pazarı ve Kimliklenme İlişkisi”, 95.

³³³ E.H./ 57, Mülakat.

³³⁴ E.H./ 57, Mülakat.

evde altlı üstlü, yan yana hep beraber yaşadıkları çocukları, gelinleri ve damadı üzerinde sahip olduğu otoritesini şöyle ifade etmektedir:

*Bak kızım, benim avlumda şimdi beş tane gelin, bir de damat altı kişi duruyorlar... Benim hanemde benim sözüm geçiyor. Hepsi beni dinler, gelinlerim de dinler. Gelinim yanımdaki komşuya misafirlğe gitse, gelir bana der 'Anne ben şuraya gideyim.', Git dersem gider, Git demezsem gitmez. Bir kavga, bir şamata olmaz.*³³⁵

36 yaşındaki araştırma katılımcısı S.K., evlendikten sonra kendi ailesinin ekonomik durumunun iyi olması nedeniyle eşinin ailesiyle birlikte yaşamak istemediklerini ve ayrı eve çıkmak istediklerini belirtmiştir. Evde oldukça kalabalık bir biçimde yaşanıyor olmasına rağmen kayınvalidesinin asla ayrı bir eve çıkmalarına müsaade etmediğini anlatır: “Kayınvalidem kabul etmedi ayrı eve çıkmamızı, bu kadar eziyeti onun yüzünden çektik”.³³⁶ Katılımcı bu sözleriyle kayınvalidelerin çocukluktan evlilikleri süresince bile çocukları üstünde alınacak tüm kararlarda son derece etkin olduklarını bize örnekleyerek tespite katkı sağlamaktadır.

Katılımcılardan biri olan Y.Y. evliliğini kaçarak yapmıştır. Y.Y. eşiyle nerede oturacakları konusunda kayınvalidesinin karar verdiğini, kendisine fikrinin sorulmadığını belirtmiştir. İstemeyerek de olsa kayınvalidesinin kararına uymak zorunda kaldığını, sonra yine kayınvalidesinin kararıyla kayınvalidesinin yanına Roman mahallesine taşınabildiğini aşağıdaki sözlerle ifade etmektedir:

*Kayınvalidem dedi ki 'Benim hanem kalabalık. Beş oğlum var, bir kızım var, rahat edemezsiniz.' Alt üstü evleri de vardı, arkada da vardı. 'Ben seni bu bahçeye koymayacağım,' dedi. 'Benim oğlum yirmi dört yaşında evleniyor, rahat edin,' Kira ev tuttu bize çarşıdan. Mahalleden istemedi. Üç ay durdum orada ama gel de bana sor, çok sıkıldım, bütün gecem gündüzüm kaynanamda geçiyordu. Sonra dedi ki kayınvalidem 'Bu böyle olmayacak, o zaman seni mahalleyle alalım,' Onun evini temizlediler, boyadılar, buraya taşındık.*³³⁷

³³⁵ N.Y./ 60, Mülakat.

³³⁶ S.K./ 36, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 22 Ocak 2020.

³³⁷ Y.Y./ 30, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

Araştırma katılımcılarının paylaştığı bu deneyimler Roman kadınlarının çocuklarının yaşı kaç olursa olsun onların yaşamları ve çekirdek aileleri ile ilgili kararlarda oldukça etkili olduğunun bir örneği olarak gözlemlenmektedir.

Roman toplumunda genel bir kural olarak gelinler kayınvalideleriyle oturdukları gibi bazı durumlarda damatlar da kayınvalidelerine yakın oturmayı tercih etmektedirler. Özellikle güçlü kadınların olduğu evliliklerde, erkek kayınvalidesine yakın bir yerde de oturmaktadır. Araştırmaya katılanlardan biri olan S.A.'ya evlendikten sonra eşinle oturacağınız mahalleyi kim seçti? Sen Torbalı'dan, eşin Örnekköy'den, birbirine çok uzak yerler, diye sorulduğunda verdiği cevap şu şekilde olmuştur: "Ben seçtim nerede oturacağımızı, benim ailem burada diye ben tercih ettim..., ailesinden kopardım onu, bu mahalleye getirdim",³³⁸ şeklinde olmuştur. S.A.'nın bu ifadesi tespiti destekleyici niteliktedir. Araştırma katılımcılarından G.T.'un da kendisiyle yapılan mülakat sırasında, "Babam iç güveysi gelmiş bu mahalleye...",³³⁹ şeklinde devam eden sözleri güçlü kadınların ailenin yaşayacağı mekan ve yerin belirlenmesi konusunda oldukça etki sahibi olduğunu göstermektedir.

Katılımcı S.K., eşiyile boşandıklarını ve bir süre sonra çocukları için tekrar barışma kararı aldıklarını belirtmektedir. Fakat bu sefer oturacakları ev konusunda kayınvalidesinin değil de kendi sözünün geçtiğini aşağıdaki sözlerle dile getirmektedir:

*Tekrar barışma kararı aldım, çocuklar için, belki daha iyi olur diye. Ama o eve gitmem diye o zaman ağırlığımı koymuştum eşime. O da ailesine rest çekti, aile de zor bela kabul etti fakat yine aynı mahalle içinde oturduk. Eşim istemiyordu, ailesinden uzakta kalmayı.*³⁴⁰

Araştırma katılımcılarından S.K., eşiyile evlendikten sonra oturacakları evin belirlenmesi aşamasındaki kararda kendisinin söz sahibi olduğunu şöyle ifade etmiştir: "Ayrı eve çıkmak istemedim, çünkü benim eşimin daha düzenli bir işi yoktu, yaşı müsait olmadığı için sigortalı çalışmıyordu, nasıl bakacak, nasıl geçindirecek ki o evi.

³³⁸ S.A./ 50, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 23 Ocak 2020.

³³⁹ G.T./ 55, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 02 Mart 2020.

³⁴⁰ S.K./ 36, Mülakat..

Ben istemedim çünkü o sıkıntıya girmeye ne gerek var”.³⁴¹ Söz konusu katılımcı tıpkı kendisi gibi annesinin de oturacakları ev, mahalle ve şehir konusunda ailede son karar verici olduğunu belirtmektedir. Bu konuda annesinin ne kadar etkili olduğunu anlatmak için yaşamlarıyla ilgili aşağıdaki şu örneği vermektedir:

*Bu tür konularda annem karar verir. Babam Bursa'ya gidelim der yıllardır, annem ben orada yapamam diye gitmek istemiyor. Nerde oturacağına bile annem karar verir. Bir gün hiç unutmuyorum babam bir ev buldu, ev biraz küçüktü, bir hafta oturduk orada sadece. Annem babamın burnundan getirdi, babam da deli gibi ev aramaya başladı, annemim istediği gibi ev. Annem biraz daha baskındır.*³⁴²

Araştırma katılımcılarından biri olan S.Ş. eşinin Roman mahallesi dışında yeni bir ev alarak oraya taşınmak istediğini belirtmiştir. Bunun üzerine kendisinin de eşinin kararını nasıl değiştirdiğini ve kendi istediğini yaptırdığını aşağıdaki şu ifadelerle anlatmaktadır:

*Eşim bana dedi ki, 'Hani aşağıdan bir ev alalım.', Ben dedim istemem, ben duramam. O zaman yapacaksan bana evimin üstüne tekrardan bir ev yapacaksın. Şimdi evin üstünü iki katlı daha ev yaptık. Ama illaki burada mahallede olsun.*³⁴³

Katılımcılardan Y.İ. kendilerine ait bir eve sahip olmadıkları için kirada oturduklarını belirtmektedir. Ailesi için kiralık bir ev tutacakları zaman eşiyle nasıl karar verdiklerini aşağıdaki şu sözleriyle ifade etmektedir:

*Mesela onunla bir gideriz, beğeniriz, hemen hemen fikirlerimiz aynıdır... Kiranın parası pahalı olduğu zaman bana Y. nasıl yapacağız, nasıl ödeyeceğiz der! Bunu da artık ben değil sen düşün derim. Ama tutarım ben o evi. Benim dediğim olur, son kararı ben veririm.*³⁴⁴

Araştırmaya katılan kadınlardan biri olan S.A. 21 yaşında kaçarak evlenmiş olmasına

³⁴¹ S.K./ 27, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 22 Ocak 2020.

³⁴² S.K./ 27, Mülakat.

³⁴³ S.Ş./ 26, Mülakat.

³⁴⁴ Y.İ./ 40, Mülakat.

rağmen kayınvalidesiyle oturmak istemediğini anlatmıştır. Eşinin de bu isteğini olumlu karşıladığını şu sözleriyle ifade etmektedir: “Küçük küçük oda evler vardı yan yana eşimin diğer kardeşleri hepsi orada ayrı ayrı kalıyorlardı. Ben dedim kayınvalidemle oturamam asla diye, eşim de bana uydu, hemen kayınvalidemin yanında ev tuttum”.³⁴⁵ Şu anda nişanlı olan ve farklı şehirlerde yaşayan katılımcıya evlendikten sonra nerede yaşayacakları sorulduğunda kendi ailesinin yaşadığı şehirde yaşayacaklarını, nişanlısının da yakında ailesinin yanından ve çalıştığı işinden ayrılarak geleceğini şu sözleriyle aktarmıştır: “Erkek arkadaşım buraya taşınacak birkaç aya kadar. Biz burada yaşayacağız, ben istediğim için buraya geliyor. Burada yeni bir hayat düzeni kuracak”.³⁴⁶ Nişanlı erkeğin ailesine ait işini bırakarak evleneceği kızın yaşadığı şehre ve onun ailesinin yakınına gelmesi orada yeniden bir iş arayacak olması da Roman toplumunda kadınların ailelerinin yaşayacağı yerin belirlenmesinde daha baskın olduğunu göstermektedir.

Yukarıda zikredilen tüm alıntıları ve bilgileri dikkate aldığımızda şu sonuca varabiliriz: Romanlarda ailenin nerede yaşayacağına, nasıl bir mekanda oturacağına karar veren kadındır. Roman toplumunda aile kadından sorulur. Genel olarak kayınvalideler baskın olmakla birlikte evli veya nişanlı kadınlar da ailenin oturacağı mekan konusunda karar verici durumdadır.

3.3. Aile Gelirinin Harcanmasıyla İlgili Kararlara Katılım

Roman kadınının geçmiş yüzyıllardan günümüze toplumsal olarak geçirdiği değişime baktığımızda bugün de Roman kültürünün sembolü olduğunu görmekteyiz. Anaerkil toplum düzeninin hakim olduğu göçebe yaşama sahip toplumlarda kadın toplumsal yaşamın belirleyeni ve kültürün yansıtıcısıdır. Benzer biçimde günümüzün ataerkil toplumunda da Roman dendiği zaman ilk akla gelen aktör ”kadın” olmaktadır. Roman kadınları geçmişten günümüze toplumsal özelliklerini ve kültürlerini koruyor olsalar da, modernleşmeyle birlikte teoride birincil özelliklerini yitirdikleri, pratikte de aile içi

³⁴⁵ S.A./ 50, Mülakat.

³⁴⁶ B.K./ 21, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 28 Ocak 2020.

konularda ön planda oldukları görülmektedir.³⁴⁷ Gökçe'ye göre "Roman kültüründe erkekler ekonomide aktif olarak, kadınlar ise aile içinde ve ailevi rollerde aktif olarak konumlanmıştır. Bu durum Roman toplumundaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortaya koymaktadır".³⁴⁸ Kadınlar erkeklere oranla daha fazla kayıt dışı biçimde, genellikle de sosyal güvencesi olmayan düzensiz günlük işlerde çalışmaktadır. Erkekten ailenin temel gelirini getirmesi beklenirken kadınlardan da ailenin gelirini yönetmesi, evin idaresini yapması beklenmektedir. Kadınlar ayrıca sosyal yardım hizmeti veren resmi kurumlarla ilişkiler kurarak, ailelerine ayni ve nakdi yardım sağlanması için de çalışmaktadırlar. Romanların tüketim alışkanlıklarını ve gelirin nasıl harcanacağını, düzensiz ve düşük gelir düzeyi şekillendirmektedir. Bunun yanında ücretsiz genel sağlık sigortasından faydalananlar oldukça fazladır ve bu kişilerin herhangi bir sosyal güvenceleri (SGK, Emekli Sandığı vb.) bulunmamaktadır. Çoğunlukla ailede düzenli bir gelire sahip olan bireyler olmadığı için Romanlarda hane reisinin kim olduğunu tespit etmek kolay değildir.³⁴⁹ Kadınlar da erkekler kadar ekonomik faaliyetlerin içinde olduklarından dolayı değişik işlerde çalışmakta ve hane içinde alınacak kararlarda da karar verici konumda bulunmaktadırlar.

İzmit Romanlarının sosyo-ekonomik ve aile yapısı üzerine bir saha araştırması yapan Barış Aksu, kadınlar ve çocukların da aile gelirine katkı sağlamaları nedeniyle gelirin harcanması konusunda aile içinde alınacak kararlarda artık karar verici konuma geçmeye başladıklarını aşağıdaki şu sözleriyle ifade etmektedir:

Baba tek gelir kaynağı olmaktan çıkmakta ve otoritesi sarsılmaktadır. Araştırmamızda bu durumu 28 Haziran ve Tavşantepe Mahallelerinde net olarak görmekteyiz. Annenin ve özellikle çocukların çalışmaya başlamaları eve ek bir gelir sağlarken aynı zamanda evde otorite kayması veya dağılmasına

³⁴⁷ Gupse Gamze Tokgöz, "Çingene Kadının Ataerkil Toplumla İmtihanı", *BİA Haber Merkezi*, İstanbul, 11 Nisan 2012. İnternet kaynağı için bkz. <https://m.bianet.org/bianet/azinliklar/137539-cingene-kadinin-ataerkil-toplumla-imtihani> (28.09.2020).

³⁴⁸ Gökçe, *Cinsiyet, Etnik Köken ve Sınıf Kesişiminde Roman Kadınların Kamusal Alana Katılım Sorunsalı*, 884.

³⁴⁹ Aydın vd., *Türkiye'de Romanlar*, 61.

*sebepler olmaktadır.*³⁵⁰

Araştırma katılımcılarından birisi olan Y.İ. eşiyle birlikte aynı işte çalıştıklarını ve ailenin gelirinin nasıl harcanacağı konusunda kendisinin karar verici olduğunu aşağıdaki sözlerle anlatmaktadır:

Beraber alırsız, tabi ki kararı ben veririm. Ben anne olduğum için eskisini, yenisini kimin neye ihtiyacı olduğunu ben daha iyi bilirim. O da der al, neden aldın, niçin aldın, vardı da niye yaptın öyle şeylere hiç karışmaz. Evin idaresi bende. Kısaca bugün kira yatacakmış bende, bugün elektrik yatacakmış bende...

351

Katılımcılardan biri olan H.P., eşinin kendisine evin ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek miktarda para veremediğini, sadece sigara parası verebildiğini, evin geçim ve idaresini devletin bağladığı maaşla yaptığını şu sözleriyle anlatmaktadır: “Devlet maaş bağladı, Allah razı olsun devletimizden, milletimizden. Aylığımı alayım da ihtiyaçlarımı karşılayayım”.³⁵² Katılımcı eskiden günlük işlere gittiğini, şimdi ise devlet yardımıyla geçimini sağladığını ifade etmektedir. Katılımcı oturduğu evin bile devletin sosyal yardımlaşma kurumları tarafından yapıldığını belirtmiştir”.

Araştırma katılımcısı N.Y., eşinin kazandığı parayı kendisine verdiğini ve o paranın nasıl harcanacağı ile ilgili idarenin kendisinde olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: “Evin, idaresini ben yaparım. Nereye ne verilecek, ne kadar harcanacak, bakkala ne kadar borcumuz var onu veririm. O mesela sigara içer, sigara parasını ayırırım..”.³⁵³ Katılımcılardan biri olan İ.K. ev işlerinde çalışan bir kadın olarak her zaman düzenli bir gelire sahip olduğunu belirtmiştir. Kendi kazancı ve eşinin kazancının da kendisinde durduğunu ve bu paranın nasıl harcanacağına kendisinin karar verdiğini aşağıdaki sözlerle ifade etmektedir:

Bütün parasını bana verir. Diyelim bu gün bir milyar para aldı; getirir parasını

³⁵⁰ Barış Aksu, “İzmit Romanlarının Sosyo-Ekonomik Ve Aile Yapısının Kocaeli Kent Kültüründeki Yeri”, *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu* (2006), 52.

³⁵¹ Y.İ./ 40, Mülakat.

³⁵² H.P./ 66, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

³⁵³ N.Y./ 60, Mülakat.

*bana verir, ben ona harçlık veririm. Ne kadar ihtiyacı varsa o benden alır. Benim kazandığım da bendedir, onun kazandığı da bendedir. Kese bir yerdedir.*³⁵⁴

Araştırma katılımcısı İ.K. kendisi de çalışan bir kadın olarak düzenli bir gelir sahibi olmasına rağmen kendi özel ihtiyaçları için hiç para ayırmadığını, tüm kazancını ailesi için harcadığını belirtmektedir. Çalıştığı zamana ait hiç unutamadığını söylediği bu konuyla ilgili bir anısını aşağıdaki şu sözlerle anlatmaktadır:

*Eşim çok bakımlıdır çok sever süsü, ben bakımlı değilimdir. Kendime harcadığım paraya kıyamıyorum. Torunlarıma çocuklarıma harcadığım parayı hiç gözüm görmez ama kendime harcamaya kıyamam. Sekiz sene bir yerde çalıştı. Her gün bir yer var geçtiğim yolda, İskender dönerciler falan var orada. Herkes masalarda yemek yerken ben önlerinden geçiyordum. Bazı günlük çalıştığım evleri bırakmıştım o zaman aylık almaya başlamıştım. Her gün oradan geçerken, ben de aylığımı alayım İskender yiyeceğim bu masaya oturacağım diyordum. Ama hiçbir ay yemedim İskender.*³⁵⁵

Başka bir katılımcı G.H., ailesinin kazancı üzerinde söz sahibi olduğunu belirtirken, eşinin yaptığı tüm işlerde tamamen kendisinin fikrini alarak hareket ettiğini aşağıdaki şu sözlerle ifade etmektedir:

*O bir yere gidecek mesela, arkadaşlarıyla bir yere ya kahveye gidecek ya da başka bir yere. 'G. bana para ver,' derdi. Paranın hesabını sormazdı. İnan olsun bak, paranın hesabını sormazdı hiç. Ben yönetiyordum paramızı. Her şeyi bana danışırdı. Ben derdim ona bak 'Arkadaşım, her şeyi bana danışıyorsun. Benim kadın kafam var, belki cayacağım ben, belki bilmeyeceğim, yapamayacağım' dediğimde 'Sen akıllısın yaparsın' diyordu. Yemeğe kadar bana danışırdı.*³⁵⁶

Araştırma katılanlardan biri olan 45 yaşındaki katılımcı aile olarak sahip oldukları gelirin harcanması konusunda eşiyle ortaklaşa karar verdiklerini belirtmiştir. Evin ihtiyacı olan ufak tefek temel ev gereçlerinin tedarik edilmesini evin hanımı olarak eşine danışmadan kendi kararıyla yaptığını, büyük harcama gerektiren ihtiyaçların

³⁵⁴ İ.K./ 61, Mülakat.

³⁵⁵ İ.K./ 61, Mülakat.

³⁵⁶ G.H./ 82, Mülakat.

tedarik edilmesinin ise eşiyle ortaklaşa verdikleri kararla alındığını aşağıdaki şu sözlerle dile getirmiştir:

Öyle büyük bir şeyi birlikte gideriz bakarız. Ben 'beğendim' dersem alırız, ortak karar veririz. Ama bardaktır, tabaktır öyle şeye karışmaz. Ama buzdolabıdır, çamaşır makinesidir yani onu eşimle beraber alırız. Büyük şeyler alacağımda söylerim ki 'Ya V. bizim şuyumuz bozuldu, ihtiyacımız var, yapamıyorum olmayınca.' Çocuklara bir şey yapamıyorum, misal fırın. O zaman o da der ki: 'Hadi gidelim bakalım,' madem.³⁵⁷

Burada dile getirilen ifadelere bakılırsa, büyük boyutlu ev eşyalarının alımında kadınlar eşleriyle birlikte hareket etmektedirler. Ama küçük boyutlu eşyaların alınmasına kadınlar kendi başlarına karar vermektedirler.

Katılımcı S.K. eşiyle çok küçük yaşta evlilik yapmış bir katılımcılardan biridir. Evlendikten sonra kayınvalidesinin yanında eşinin ailesiyle birlikte oturduğı için gelirin idare ve harcanması konusunda kendisinin hiç söz hakkı olmadığını anlatmaktadır. Evliliklerinde sorunlar olması nedeniyle eşiyle boşandıklarını, aradan birkaç yıl geçtikten sonra da tekrar barıştıklarını fakat bu sefer eşinin kazandığı paranın yönetiminin tamamen kendi elinde olduğunu belirtmektedir. Bu yeni başlangıçtan sonra aile gelirinin idaresinin tamamen kendi elinde olduğunu paranın nereye nasıl harcanacağına kendisinin karar verdiğini aşağıdaki şu ifadelerle anlatmaktadır:

İlk dönemlerde, eşimle birlikte biz kaçtığımız dönemlerde o karar verirdi ben de para falan olmazdı, zaten ekonomik sıkıntılarımız da vardı. Ben ona ikinci bir şans verdiğimde bu sefer para benim elime geçti, kazandığı paranın hepsini bana veriyordu, sen yönet diyordu, ben karar veriyordum. Paramızın yerini o da biliyordu sigara parası aldım bak diyordu, ya da ekmek falan bir şeyler aldığı zaman bana izah ediyordu.³⁵⁸

Araştırma katılımcılarından birisi olan G.T. evlilikleri süresince kendisinin çalışmadığını, eşinin ise düzenli geliri olan bir işte çalıştığını belirtmektedir. Çalışan bir kadın olmamasına rağmen eşinin kazancı üzerinde söz sahibi olduğunu paranın idare ve yönetiminde söz sahibi olduğunu anlatmıştır. Paranın idaresinde nasıl söz

³⁵⁷ E.K./ 45, Mülakat.

³⁵⁸ S.K./ 36, Mülakat.

sahibi olduğunu aşağıdaki şu sözleriyle ifade etmektedir: “Getirirdi mesela, nereye ne borcumuz var ayırırdık. Geri kalan evde kalırdı bende. İşe giderken çocuk gibi para isterdi benden”.³⁵⁹

Katılımcı S.Ş., kendisinin eşine göre daha baskın bir yapıda olduğunu ailenin gelirinin harcanması ve yönetilmesi konusunda karar verici konumda bulunduğunu şu sözlerle anlatmaktadır: “Burnundan getiririm onun. Alışverişi sevmeyen bir insan abla eşim. ‘Sen git ne alırsan al, ben onu beğenirim. Ne yaparsan yap sen daha iyi bilirsin,’ der genellikle her şeyi kendim alıp kendim karar veririm”.³⁶⁰

Katılımcılardan birisi olan E.K. ailesi ve eviyle ilgili temel ihtiyaçların giderilmesi konusunda eşinin kendisine karışmadığını, bütün bu işleri tek başına yaptığını anlatmaktadır. Bazen eşinden habersiz olarak aile geliri üzerinden bir harcama yapmış bile olsa bunu gizli tutamadığını ve eşine anlattığını aşağıdaki sözlerle anlatmaktadır:

*Cereyan bende, su bende, çocuklar bende, giyim... Öyle büyük iş olmayınca onu aramayız. Ama yine paylaşırım onunla veya gider hemen getiririm, dayanamam da ben. ‘V. bak çocuklara bunu aldım,’ falan derim, ‘güzel güzel E. iyi yaptın,’ der bana kızmaz, bilir o ihtiyaç olmadan almayacağımı.*³⁶¹

Katılımcı Y.Y., eşinin ailesiyle ilgili tüm işlerde kendisine çok yardımcı olduğunu anlatmaktadır. Kendisinin ev hanımı olduğunu ve çalışmadığını, eşinin çalıştığını ve paranın idare edilmesinin kendisinde olduğunu şu sözleriyle belirtmektedir: “Paranın idaresi bende, çalışması onda. Hiç beni göndermez ki tek. ‘Yürüme.’ der. Arabayla gideriz, her şeyi alırız, ederiz koyarız, getiririz eve beraber. Yemeği bile bazen beraber yaparız”.³⁶² Araştırma katılımcısı Z.Y., kendisi çalışmayan bir kadın olmasına rağmen eşinin kazancı üzerinde istediği gibi harcama yapabildiğini eşinin ise herhangi bir kısıtlamada bulunmadığını şöyle ifade etmektedir: “Bir milyar harcayayım bugün ‘Sen de niye harcadın?’ demez”.³⁶³

³⁵⁹ G.T./ 55, Mülakat.

³⁶⁰ S.Ş./ 26, Mülakat.

³⁶¹ E.K./ 45, Mülakat.

³⁶² Y.Y./ 30, Mülakat.

³⁶³ Z.Y./ 73, Mülakat.

Katılımcılardan biri olan S.G. evlendikten sonra hiç çalışmadığını ve ev hanımı olduğunu anlatmıştır. Eşinin kendisine ait bir iş yeri olduğunu ve düzenli olarak kendisine harçlık bıraktığını, bu parayla da evin temel ihtiyaçlarını kendisinin karşıladığını ifade etmiştir. Fakat daha detaylı ve büyük harcama gerektiren konularda eşinin karar verici olduğunu aşağıdaki şu sözleriyle anlatmaktadır:

*Eşim çarşığı pazarı hiç bilmez. Onları hep ben alırım. Ufak tefeği bende de öteki şeyleri eşim bana sormadan alır getirir. Ama her şeyin iyisini alır. Üst-baş, pazar bende, büyük eşyalar onda. O verir paramı akşamdan elime, ne yaparsan yap der.*³⁶⁴

Katılımcı S.A. kendisinin de eşiyile birlikte çalıştığını ve harcamaların yapılması konusunda eşinin kendisine karışmadığını şöyle anlatmaktadır: “Ben kendim yaparım evin alış verişini. O yapmaz pek bu tür işleri, çok sıkılır, çabuk alışveriş yapmak ister. Benimle gelir sadece yardım eder taşır, ne aldığıma karışmaz”.³⁶⁵

Katılımcılardan birisi olan S.K., kendisinin de eşinin de çalıştığını ve aile gelirinin harcanması konusunda eşinin kendisine karışmadığını paranın yönetilmesinin kendisinde olduğunu şöyle anlatmaktadır: “Sen al bana diyordu kendine bir şey alınacağı zaman da ben alıyordum. Ben karar veriyordum”.³⁶⁶

Çocukları ve gelinleri ile aynı evde yaşayan Roman kadınlar çocuklarının ve gelinlerinin kazandıkları para üzerinde de söz sahibi konumda bulunmaktadır. Araştırma katılımcısı Y.İ. çalıştığı işlerden kazandıkları paranın tamamını da kayınvalidesine verdiğini şu sözleriyle anlatmaktadır: “Kazandığımız parayı kayınvalideme veriyorduk hiç dokunmadan”.³⁶⁷ Katılımcı N.Y. eşinin ailesiyle aynı evde oturdukları dönemde eşinin tüm kazancını kayınvalidesinin aldığını kendisinin hiç para görmediğini belirtmektedir. Aynı geleneğin erkek çocukları evleninceye kadar kendi ailesinde de uygulandığını şu sözlerle ifade etmektedir: “Benim beyim çalıştı, parayı getirip kaynanamın eline verdi. Bana 1 liracık dahi vermedi. Bizde de

³⁶⁴ S.G./ 52, Mülakat.

³⁶⁵ S.A./ 50, Mülakat.

³⁶⁶ S.K./ 36, Mülakat.

³⁶⁷ Y.İ./ 40, Mülakat.

aynı adettir. Bir oğlan evlenene kadar bana getirir parayı”.³⁶⁸ Kayınvalideler aile içinde o kadar söz sahibidirler ki gelinlerinin ne iş yapacağı, çalışıp çalışmayacağı konusunda bile karar sahibi konumundadırlar. Araştırma katılan kadınlardan birisi olan Y.İ., kayınvalidesi tarafından bohçacılık ve çöp toplama işine gönderildiğini, kendisine ise fikrinin sorulmadığını belirtmektedir. Eşinin ve kayınpederinin de bu konuda alınacak kararlara hiç karışmadıklarını, ailedeki tüm bireylerin kazançlarının tamamını akşam olunca kayınvalidesine verdiklerini aşağıdaki şu sözlerle anlatmaktadır:

*Kayınvalidem karıştır evde her şeye, kayınvalidem derdi bohçaya gitsin diye. Valla yeni evliydim bohçacılık yaptırdılar. Birkaç ay bohçaya gittim. Bohçacılıktan sonra çöpe yolladılar, kağıt mağıt topladık mahalle aralarında... Kayınpeder de aynı oğlu gibi zaten evin gelirine giderine hiç karışmazdı. Kazandığımız bütün parayı kayınvalideme veriyorduk hepimiz.*³⁶⁹

Ekonomik yetersizliklerle devam eden düzensiz ve belirsiz aile gelirinin idaresi, ailenin ihtiyaçlarını dengeli bir biçimde karşılanması görevinin kadınlarda olduğu katılımcıların anlatımlarından anlaşılmaktadır. Kadınların aile gelirinin harcanması konusunda alınacak kararlarda etkin oldukları görülmektedir.

3.4. Ailedeki Tasarruflarla İlgili Kararlara Katılım

“Bu gün buldum bu gün yerim, yarın Allah kerim derim”,³⁷⁰ şeklindeki Azeri atasözü dünyanın her yerinde akıllara bohem bir yaşam tarzına sahip olan renkli ve neşeli Roman toplumunu getirmektedir. Türk Dil Kurumu da Bohem kelimesinin sözlük anlamını, “Yarınını düşünmeden günü gününe tasasız, derbeder bir yaşayışı olan (kimse veya topluluk)”,³⁷¹ olarak vermektedir. “Sadece o anın içinde olarak, geçmişte

³⁶⁸ N.Y./ 60, Mülakat.

³⁶⁹ Y.İ./ 40, Mülakat.

³⁷⁰ Emre Şeyda, *Dünya Atasözleri Antolojisi 8* (E-kitap, 2020), 24.

³⁷¹ “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”, <https://sozluk.gov.tr/> (29.09.2020).

olanları unutarak, gelecekte olacakları düşünmeyerek”,³⁷² yaşamak yüzlerce yıldır Roman toplumuyla özdeşleştirilmiş bir yaşam biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Romanlara atfedilen bu özellikleri ifade etmek için kullanılan “Romanın malını eşeğe yüklemişler dolmamış, keyfini deveye yüklemişler almamış”, deyişi bu toplumun maddi değerlerden çok manevi değerlerle mutlu olduğunu ve önem verdiğini anlatmaktadır. “Çingeneler Zamanı” film müziğinin bestecisi Goran Bregovic, Romanların yaşam felsefelerini, “Bugünü, bugünün modern düşüncelerini bir kenara bırakmak, dünü ya da yarını düşünmemek... İşte bu, çingenelerin mottosu”, sözleriyle ifade etmektedir.

Romanya’nın Sibiu şehrinde yaşayan ve kendini yeryüzüne dağılmış 14 milyon Roman’ın kralı kabul eden Dünya Romanları Kralı I. Dorin Cioaba toplumunun yaşam felsefeleri ile ilgili olarak öz eleştiri yaptığı düşüncelerini şu sözleriyle ifade etmektedir: “Neşeli olmak, müziğe, eğlenceye düşkün olmak bizim göçebe karakterimizin bir parçası. Bir de şu ‘bugün bulduğunu bugün bitirmek, yarını asla düşünmemek’ huyları olmasa..”.³⁷³ Yazar Şevket Atalay da bir gazete yazısında Romanların yaşam felsefeleri ile ilgili olarak bazı tespitlerde bulunmuştur. Bu konudaki düşüncelerini şu sözlerle ifade etmektedir: “Çingeneler biriktirmezler. Evet, en büyük özellikleri biriktirmeme huylarıdır, malda mülkte gözleri yoktur. Mal biriktirmezler, dert biriktirmezler. Onlar için bugün vardır. Bugün için lazımsa ve bulunmuşsa tamamdır. Yarın, yarın düşünülecektir”.³⁷⁴ Yazar Selma G. Taşdelen’in ifadesiyle Romanlar için: “Ertesi güne kalan para bayatlamış paradır”,³⁷⁵ o sebeple para ele geçince taze yenmelidir.

Bu düşünceler ışığında Romanların para biriktirmeye önem vermeyen bir topluluk olduğu düşünülerek bazı tespitlerde bulunulmuştur. Romanlar için toplumların bazı

³⁷² Faik Ardahan, “Çingene Olmak”, <https://www.antalyabugun.com.tr/tr/makale/cingene-olmak-23905.html> (29.09.2020).

³⁷³ Savaş Özbey, “Ah Monako Kadar Bir Toprağımız Olsaydı..”. <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/ah-mon-ako-kadar-bir-topragimiz-olsaydi-24760566> (29.09.2020).

³⁷⁴ Şevket Atalay, “Çingene Romanı”. <https://www.pencerehaber.com/kose-yazisi/366/cingene-romani.html> (29.29.2020).

³⁷⁵ Selma Gürbey Taşdelen, “Dışlanmış Bir Topluluk: Çingeneler”. <http://blog.milliyet.com.tr/dislanmis-bir-topluluk--cingeneler-/Blog/?BlogNo=224294> (29.09.2020).

kesimlerince oluşan bu algının gerçek yaşamda nasıl tezahür ettiğini, kadınların aile geliri ile ilgili yapılacak tasarruf konusunda ne derece karar verici olduklarını ya da tasarruf edebilecekleri bir ortama sahip olup olmadıkları gibi konuları yaptığımız mülakatlar ışığında inceleyeceğiz.

Birinci tespit Romanlarda genelde günübirlik yaşama kültürü ve alışkanlığından dolayı tasarruf eğiliminin düşük olduğudur. Araştırma katılımcısı genç bir kadın bazı dönemlerde kendisinin de çalıştığını fakat hem kendisinin hem de eşinin kazançlarından tasarruf yapamadıkları şeklindeki aşağıdaki ifadeleri söz konusu tespiti doğrulamaktadır:

*Valla biz ikimiz de biriktiremiyoruz. Biz geçen ay on milyar karta borç yaptık. Biz ikimiz de dışarıdan yemeyi çok seviyoruz bir kere. İllaki hazır bir şeyler olacak. Giyimi falan da çok seviyoruz, çocuğumuz da öyle, kendimiz de öyle. Para biriktiremiyoruz yani.*³⁷⁶

İkinci tespit ise erkeklerin kadınlara göre daha fazla günübirlik yaşama eğiliminde olduğudur. Kahvehaneye gitme, sigara içme veya alkol içme gibi alışkanlıklardan dolayı erkekler ellerine geçeni günübirlik harcamaktadırlar. Araştırma katılımcılarından S.A. kendisi ve torunundan oluşan üç kişilik bir aile olduklarını belirtmiştir. Kendisinin de eşiyle birlikte ayakkabı imalatı işinde çalıştığını ve ailenin tüm kazancının kendisinde durduğunu anlatmıştır. Fakat eşinin bazı kötü alışkanlıkları ve yaşam şekli yüzünden tasarruf edemediklerini dile getirdiği aşağıdaki ifadeler yukarıdaki tezi destekleyicidir:

*Bende durur para ama sonradan alır. Ben sadece parayı tutuyorum..., akşam olunca şunu alacağız, bunu alacağız der alır benden, para toz olur gider. Alkol aldığı için benim eşim..., düşünmeyen bir insan, eğlenmeyi seven bir insan, bu gün yiyeyim, yarını düşünmeyeyim fikrindedir.*³⁷⁷

Diğer bir katılımcı G.T. da eşinin kazancının yarısını kendi özel masrafı için ayırdığını elde kalan para ile de tasarruf yapamadıklarını ifade ettiği sözler bu tespiti desteklemektedir: “Elli milyonu varsa yirmi beşini bana verir, yirmi beşini de içki

³⁷⁶ S.Ş./ 26, Mülakat.

³⁷⁷ S.A./ 50, Mülakat.

parası ayırır”.³⁷⁸ Benzer düşünceler başka bir katılımcı tarafından da dile getirilmektedir. Katılımcı eşinin kazandığı paradan hiç tasarruf yapamadığını, “Bugün cebine bir milyar para koy, bir saat içinde yer gelir”,³⁷⁹ şeklindeki sözlerle ifade etmektedir:

Üçüncü tespit olarak, Romanlarda yapılan tasarrufları genelde kadınlar yapmaktadırlar. Kadınların kahve kültürü olmadığı ve genelde evde bulundukları aynı zamanda da çocuklardan doğrudan doğruya sorumlu oldukları için ellerine geçen parayı daha tasarruflu kullanmaktadırlar. Katılımcı Y.K. da eşinin kazancı üzerinden tasarruf yapamadıklarını şöyle ifade etmektedir: “Genelde ben toplardım parayı, o çok seviyor para yesin”.³⁸⁰ Y.K.’nin bu vurguları G.T. tarafından dile getirilen görüşleri doğrulamaktadır: “Ben biriktirirdim. O para biriktiremez”.³⁸¹ Katılımcı S.K., kayınvalidesiyle birlikte aynı evde yaşadıkları döneminde kendisinin çalışmadığı için tasarruf yapamadığını, eşine kazancından birikim yapmaları konusunda sürekli telkinde bulunduğunu, “Ben birikim yapmaya çalışıyordum, çocuklar büyüyor, daha iyi bir eve çıkalım, onu alalım, bunu alalım diye, sürekli kafamda böyle şeyler vardı. Birikim yapalım diye, hep öyle düşüncem vardı”,³⁸² şeklindeki sözlerle anlatmaktadır.

Dördüncüsü, Roman kadınlarının bir kısmı eşlerinden habersiz olarak tasarruf yapmaktadırlar. Eşlerin haberi olduğunda ailede bulunan paraya el koymaya ve onu anında harcamaya çalışmaktadırlar. Oysa kadınlar yaptıkları birikimle hem çocuklarına hem de zamanı geldiğinde eşlerine yardımcı olmaktadır. Katılımcı S.A., ailenin gelirinden kötü günler için tasarruf yapmak istediğini fakat bunun için çok zorlandığını, eşinin ise hiç tasarruf yapamadığını şu sözlerle anlatmaktadır: “ Ben gizlice çalarsam eğer biriktirebiliyorum. Hiç sonradan eşim sıkışınca çıkartıyorum, komşudan borç aldım falan diyorum”.³⁸³ Diğer bir katılımcı E.K. evlendikten sonra kayınvalidesi ile birlikte bohçacılık yaptığını ve kazandığı gelirden altın alarak

³⁷⁸ G.T./ 55, Mülakat.

³⁷⁹ G.T./ 26, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

³⁸⁰ Y.K./ 39, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 11 Şubat 2020.

³⁸¹ G.T./ 26, Mülakat.

³⁸² S.K./ 27, Mülakat.

³⁸³ S.A./ 41, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/ İzmir, 10 Şubat 2020.

tasarruflar yaptığını şu sözlerle ifade etmektedir: “Ben giderim bohçaya, altın alırım, koyarım kenara, saklarım paramı”.³⁸⁴

Beşincisi, ailede kayınvalide varsa genelde tasarruf kayınvalide üzerinden gerçekleşmektedir. Çalışan kadınlar da gelirlerini getirip kayınvalidelerine verir ve birikim onlar üzerinden yapılır. Katılımcı evlendikten sonra kayınvalidesiyle birlikte aynı evde yaşadıklarını, kendisinin düzenli bir işte aylık gelirle çalıştığını anlatmıştır. Aylık düzenli gelire sahip bir kadın olmasına rağmen kendi kazancının da eşinin kazancının da kayınvalidesi tarafından biriktirildiğini, ailede bulunan ve aynı evde birlikte yaşadıkları herkesin kazandıkları tüm parayı kayınvalidesine verdiklerini ifade ettiği aşağıdaki sözler kayınvalidelerin Roman toplumundaki gücünü göstermektedir:

*Benim param vardı, kaynanama veriyordum, Eşim de ona veriyordu. İkimiz de annesine veriyorduk maaşımızı hiç almadan içinden. ‘Anne bununla ne yapacağım ben? Bir yere işe gitmiyorum, bir yere gitmiyorum, sadece işe gidiyorum. Harcayacak bir yerim yok.’ diyordum. Çünkü kaynanam çok iyi bir insandı, Beş kuruşun üstüne beş kuruş koyardı, öyle bir kadındı.*³⁸⁵

Altıncısı, çalışan erkek genelde gelirini getirip eşine verir, neyin nereye harcanacağını kadın karar ver. Ama eşler tüm kazançlarını eşlerine vermemektedirler. Kendi kişisel harcamalarını ayırdıktan sonra eşlerine kalan parayı vermektedirler. Bir diğer katılımcı olan Ü.A. da çok fazla bir gelire sahip olmadıkları için çok büyük tasarruflar yapamadıklarını, fakat eşinin tüm kazancını kendisine verdiğini ve nasıl kullanılacağına karışmadığını şu sözleriyle ifade etmektedir: “O kadar çok paramız olmadı ki. Elime geçeni ben tutardım. Getirdiği parayı yedik içerdik, kalırsa kenarımıza atardık. Şöyle derdim ona: ‘Benim malım benim malım, senin malın yine benim malım,’ derdim. ‘Tamam’ diyordu, bana verir yani”.³⁸⁶ Araştırma katılımcılardan biri olan Y.Y., kendisinin okuma yazması olmadığı için bu tür konulardan çekindiğini belirtmektedir. Eşinin ise kendisinin bu çekimser tavrına karşı ailenin birikimlerini eşinin üzerinden değerlendirdiğini ifade etmektedir: “Bankada bile para yattığı zaman benim üzerimde duruyor. Hani verme bana diyorum. Benim de

³⁸⁴ E.K./40, Mülakat.

³⁸⁵ G.H./ 82, Mülakat.

³⁸⁶ Ü.A./ 25, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/ İzmir, 10 Şubat 2020.

zaten fazla da okumam yazmam yok, ‘Boş ver, benim üstümde duracağına sende dursun,’ der bana”.³⁸⁷

Yedincisi kadının çalıştığı ailelerde tasarruf etme eğilimi, kadının çalışmadığı ailelere göre daha fazladır. Roman toplumlarında tasarrufun merkezinde kadın bulunduğu için çalışan kadın kendi geliri üzerinde söz sahibidir ve bunu ailenin ileriki ihtiyaçları için biriktirme yoluna gitmektedir. Katılımcı İ.K., çocukluğundan itibaren sürekli çalıştığını ve her zaman tutumlu bir kişi olarak düzenli tasarruf yaptığını anlatmaktadır. Evlendikten sonra da kazancının belli bir bölümüyle düzenli olarak birikim yaptığını, birikimlerini de genellikle altın olarak değerlendirdiğini belirtmektedir. Yaptığı bu birikimleri ise her zaman eşinden gizli tuttuğunu belirtmiştir. Eşinin bu birikmiş parayı harcamasından çekindiği için ona haber vermemiştir. Tasarruf yaptığı birikim ile ilgili olarak çocuklarına bilgi verdiğini ve biriktirdiği parayı nerede sakladığını her zaman çocuklarına söylediğini aşağıdaki sözlerle anlatmaktadır:

*Evin kasası da bankası da benim. Eve ne lazım benim çocuklarıma ne lazım Ben bilirim. Mesela oğlumu evlendireceğim, biz kadınların her zaman gizlimiz vardır. O zamanlar iki çocuk okuyor, adamın belirli bir zamana kadar işi var, yaz döneminde. Yevmiye yüz elli alıyorsam ellisini kenarıma atarım. Benim iş şalvarımın cebinde içinde ikinci bir cebim vardır oraya her aldığımda atarım parayı. Bir altın parası olduğu zaman gider onu bağlatırım. Paranın yerini bir çocuklarım bilirdi. Eşim bilmezdi, çünkü adamın eline parayı geçirdi mi harcar. Adamın hiç bilmediği o paralarımıla, hiç paramız yokken ben o gizli paralarımıla büyük oğlumun düğününü yaptım. Hem iki çocuk okuttum hem de iki düğün yaptım.*³⁸⁸

Sekizincisi, Roman ailelerinde tasarruf genelde altın üzerinden yapılmaktadır. Kadınlar, biriktirdikleri parayı altına yatırır. İhtiyaç olduğunda da biriktirdikleri altınları harcayarak ailenin ihtiyacını giderirler. Katılımcı N.Y. da birikim yapmak istediğini, eğer elinde bir miktar para kalırsa bunu da altın olarak değerlendirdiğini belirtmektedir: “Yani biraz birikmek için de koyabilsem bir kenara, koymaya

³⁸⁷ Y.Y./ 30, Mülakat.

³⁸⁸ İ.K./ 61, Mülakat.

alışırım, altın gibi bir şey yapmaya çalışırım ki yani bir sıkıntımız olduğu zaman ona buna gideceğime...”³⁸⁹

Dokuzuncu tespit olarak ise genellikle ailelerin düzenli bir işe sahip olmaması dolayısıyla tasarruf yapamadıkları olarak düşünülmektedir. Araştırmanın katılımcılarından biri olan R.K., kazançları yeterli olmadığı için birikim yapamadıklarını şu sözlerle anlatmaktadır: “ Akşam uyuyoruz, sabaha bir şey yok. Bugün kazanıyorsun, el emeğiyle kazanılandan ne olur? Elli milyon, yüz milyon bile bir şey değil”.³⁹⁰

Gelirin tamamını tktim amacı ile kullanmayan aileler, bir kısmını gelecek günlerde oluşacak ihtiyaçlar için tasarruf etmektedirler. Kelime anlamı olarak “para veya başka bir şeyi idareli kullanma ve herhangi bir şeyi dilediği gibi kullanma yetkisine sahip olma”,³⁹¹ olarak tanımlanan tasarruf, Roman kadınlarının kısmen gerçekleştirebildikleri bir davranış olarak görülmüştür. Roman toplumunda tasarrufta bulunma eğilimi, araştırmaya katılanların verdikleri bilgilerden de anlaşıldığı gibi düşük seviyede kalmaktadır. Roman topluluklarında yapılan tasarruf da genel olarak kadın tarafından ve kadınlar üzerinden yapılmaktadır. Katılımcıların verdiği bilgilere göre erkekler genelde elde ettikleri kazançlarını harcama eğiliminde iken, kadınlar genel bir eğilim olarak tasarruf etme çabası içindedirler. Kısaca, Roman topluluklarda gerçekleşen küçük ölçekli tasarrufların kadınlar üzerinden sağlandığını söyleyebiliriz.

³⁸⁹ N.Y./ 60, Mülakat.

³⁹⁰ R.K./ 44, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/ İzmİR, 10 şubat 2020.

³⁹¹ Mehmet şengr, Sami Taban, Türkiye’de Hanehalkı Tasarruflarının Gelir Dışındaki Belirleyicileri, *Optimum Journal of Economics and Management Sciences* (2016), V., 3, S., 1., 30.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL VE SİYASAL FAALİYETLERE KATILIM

Bireylerin sosyal bir ortam içerisinde yaşamdaki olaylara dahil olarak gerçekleştirdikleri eylemleri toplumsal faaliyetlere katılım olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal katılım bireylerin yaşamında insanlarla ve toplumla bağ kurması, iletişimi kolaylaştırması açısından oldukça önemli bir role sahiptir.³⁹² Romanlar dünyanın her yerinde genellikle belli mahallelerde toplu bir şekilde yaşamlarını sürdürmekte oldukları için toplumsal katılım biçimleri de farklılık göstermektedir. Toplumun diğer kesiminden yalıtılmış şekilde bir mahallede toplu olarak yaşanması Romanların toplumun diğer kesimleri tarafından yaşadıkları mahalle ile ilişkilendirilmesine neden olmaktadır. Duygu Gökçe Roman mahallelerinin fiziksel yapısını içeren bir çalışmada, “Roman mahalleleri kent içinde izole, içe kapalı bir ‘adacık’ şeklinde konumlanmaktadır”,³⁹³ tespitinde bulunarak Romanların toplumun diğer kesiminden ayrılmış olarak yaşadıklarını doğrulamaktadır. Ulaş Karan’ın Uluslararası Azınlık Hakları Grubu ve Sıfır Ayrımcılık Derneği için hazırladığı rapordaki şu tespitler: “Türkiye’de Romanlar ve Romanlar gibi yaşayan gruplar şehirlerde genellikle bir arada ve ‘Roman Mahallesi’ adı verilen yerleşim yerlerinde ikamet etmekte ve bu durum sosyal dışlanma ile sonuçlanmaktadır”,³⁹⁴ bu konuda öne sürülen bulguları desteklemektedir. Roman toplumu için mahalle, kültürün yaşanılıp yeniden üretildiği yer olmasından dolayı çok önemli bir yere sahiptir. Romanların kendi aralarında gerçekleştirdikleri toplumsal katılım, çoğunlukla kendilerinin günlük hayatında önemli yer kaplayan ve onlar için sosyalleşme alanı olan sokaklarda gerçekleşmektedir. Mahallede ikamet eden ailelerin hemen hemen hepsinin birbirine

³⁹² Bkz. Eddie Brodie, Eddi Cowling & Nina Nissen, *Katılımı Anlamak: Bir Literatür Taraması*, çev. Aslı Toksabay Esen (İstanbul: TEPAV, 2011).

³⁹³ Duygu Gökçe, “Romanların Konut Sorunsalı: Zorunlu Tercih”, *Mimarlık Dergisi*, S. 385 (Eylül-Ekim, 2015): 71-75.

³⁹⁴ Ulaş Karan, *Görmezlikten Geline Eşitsizlik: Türkiye’de Romanların Barınma ve Eğitim Hakkına Erişimi*, (Ankara: Uluslararası Azınlık Hakları Grubu, Sıfır Ayrımcılık Derneği, 2017), 12.

yakın ya da aynı kültüre sahip olması ve sosyalleşmenin mahalle sınırları içerisinde gerçekleşmesi Roman toplumu için toplumun diğer kesimleri ile gerçekleşecek olan toplumsal katılımı sınırlı kılmaktadır. Dayanışma sağlaması ve kültürel değerlerin korunması yönünden olumlu olarak düşünülebiyecek yaşam biçimleri, toplumun bütünüyle entegrasyonun sağlanması gibi farklı bir açıdan katılım boyutuyla değerlendirildiğinde ise olumsuz görülmektedir.

Araştırma konusu ile ilgili benzer bir saha araştırması gerçekleştiren Süleyman İlhan ve Muhammet Fırat, Malatya’da yaşayan romanların toplumdaki diğer insanlarla olan sosyal ilişkilerini anlamak üzere yaptıkları araştırmada, Romanların Roman olmayanlarla olan ilişkilerinde toplumsal katılımının sınırlı olduğu sonucuna varmışlardır. Araştırmacılar yukarıdaki tespite katkı sağlar nitelikteki bulgularını aşağıda şöyle ifade etmişlerdir:

*Kendi aralarında komşuluk ilişkilerinin normal düzeyde olduğu, ancak benzer ekonomik ve kültürel şartlara sahip Çingene olmayan komşularıyla ilişkilerinin sınırlı olduğu saptanmıştır. Aslında ‘Gaco’ tabir ettikleri Çingene olmayanlarla sosyal sermayelerinin farklı olması, komşuluk ilişkilerinin de kurulmasına engel teşkil etmektedir.*³⁹⁵

Romanların kendi mahallelerinde kapalı bir toplum biçiminde yaşıyor olmaları karar almayı içeren süreçlere yeterince katılamamalarına, kamusal hizmetlere yeterince erişememelerine neden olmaktadır.³⁹⁶ Roman toplumunun günlük hayatında önemli yer kaplayan sosyalleşme alanı olan sokak, toplumun diğer kesimleriyle olan ilişkilere olumsuz yansıdığı için birlikte yapılacak ortak girişimlere katılımı da çoğunlukla kısıtlamaktadır. Bu gibi nedenlerle Romanların; iktidarı elde etmek veya iktidara ortak olmak üzere gerçekleşen katılım biçimi olan siyasal katılımın sağlanmasında yeterli performans sağlayamadıkları görülmektedir. Yeterli düzeyde siyasal katılım sağlanamaması da nedeniyle toplumsal gelişmelerin dışında kaldıkları

³⁹⁵ Süleyman İlhan ve Muhammet Fırat, “Malatya’da Yaşayan Çingenelerde Sosyal Sermaye/Güven İlişkileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 29, S.1. (2019): 378.

³⁹⁶ Kerim Yıldırım, “Çingene Alt-Kültüründe Sosyalleşme Sürecinin Suç Olgusuna Etkisi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karaman: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

düşünülmektedir.³⁹⁷ Siyasal faaliyetlere katılımı Ömer Çaha vd., “Sistemden ‘yarar’ sağlamak üzere gerçekleştirilen faaliyetler”,³⁹⁸ olarak tanımlamaktadır. Bu tür faaliyetlere yeterli düzeyde katılamamış olmak beraberinde içinden çıkılamaz birçok sorunu da getirmektedir. Romanların, insanoğlunun varoluşunun değiştirilemeyen koşullarından kaynaklanan etnisite³⁹⁹ nedeniyle, “öteki” olarak siyasal sistemden en az yarar sağlayan gruplar arasında yer almaları, toplumsal katılımın yanı sıra hizmetlere eşit bir biçimde erişimlerini de oldukça zorlaştırmaktadır.⁴⁰⁰ Bir kısır döngü haline gelmiş olan bu durum toplumsal cinsiyet rolleri de işin içine dahil olunca kadınlar için daha da büyük zorluklara meydan vermektedir.

Bu bölümde, siyasal sistemi etkilemeye çalışarak yarar sağlamaya çalışan kimlik siyasetinin argümanları olan kadın, etnisite vb. konular üzerinden Roman kadınların siyasal ve toplumsal hayata katılım performansı incelenecektir. Kadınların kendi aralarında ya da Romanların tabiriyle ‘Gaco’ Roman olmayanlar ile gerçekleştirmiş oldukları toplumsal ve siyasal katılım düzeyleri elde edilen veriler ışığında analiz edilecektir.

4.1. Roman Kadınları Arasındaki Faaliyetlere Katılım

Kadınlar çok eski zamanlardan günümüze gerek acı gerekse keyifli anlar paylaşmak amacıyla diğer kadınlarla farklı sebeplerle de olsa bir arada toplanmaktadır. Kadınlar kendi cinsleri ile bir araya geldikleri bu tarz toplantılar yoluyla güncel, ailevi, toplumsal, siyasal vs. gibi konulardan konuşarak dedikodu, fikir alışverişi gibi

³⁹⁷ Muhammet Fırat, “Çingeneliği Anlamanın İmkânı: Çingene Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Malatya Örneği” (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016).

³⁹⁸ Ömer Çaha, Havva Çaha ve Saliha Okur Gümrükçüoğlu, *Kadın ve Siyaset* (İstanbul: Kadın ve Demokrasi Derneği, 2019), 129.

³⁹⁹ Fredrik Barth, *Etnik Gruplar ve Sınıfları Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu*, çev. Ayhan Kaya ve Seda Gürkan (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2001), 13.

⁴⁰⁰ Yasemin Özdi, “Etnik Kökenin Siyasal Katılıma Etkisi: Çeçen ve Çerkez Örneği” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 6.

yöntemlerle hem rahatlamakta hem de sosyal katılım sağlamaktadır. Tezin bu bölümünde Roman kadınların kendi aralarındaki bu türdeki sosyal faaliyetlere ne düzeyde ve hangi şekilde katılım sağladıkları gibi sorulara cevap aranmış ve bazı tespitlerde bulunulmuştur. Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde tespit edilen önemli ilk nokta Roman kadınların günlük yaşamın doğal bir rutini olarak özel bir nedene ve mekana ihtiyaç duymadan mahalle içinde bir araya gelebilmeleri olmuştur. Gökçe'nin kamusal alan olarak mahallenin Roman kadınlar için önemini belirttiği şu sözler; “Roman kadınlar için aidiyet, özgürlük, hayatta kalma ve dışlanmalardan korunma vb. açısından mahallenin anlamı büyüktür”,⁴⁰¹ sosyal yaşama katılımı kadınlar için tek kamusal alanın Roman mahallesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Roman mahallelerindeki sosyal yaşamın sokakta, mahallenin içinde gerçekleşiyor olması kadınların bir araya gelmelerini gerektiren özel bir nedene ihtiyaç duymadan her an her yerde toplanabilmelerine olanak sağlamaktadır. S.K. adındaki bir katılımcının mahallede yaşayan kadınların bir araya gelmeleri ve toplanmaları için özel bir sebep gerekmediği yönündeki sözleri bu tezi destekleyicidir. Romanların mahalle yaşantısının çok hareketli olması, ev dışında çoğunlukla kapı önlerinde sokaklarda zaman geçirmeleri ve genellikle hep birlikte olmalarını katılımcı aşağıdaki sözlerle vurgulayarak tespiti katkı sağlamaktadır:

Her tür vesileyle olabilir hiç fark etmez. Birisi oturmuş çiğdem yiyor diyelim hemen yanına gelir kız napıyon... falan filan der. Hiçbir şey olmasına gerek yok. Zaten yaz olduğu zaman sokaklar ana baba günü gibi, çoluk çocuk herkes dışarda. Bazen taksiyle Örnekköy Mahallesi'ne geldiğim zaman taksiciye derim 'abi biraz daha yavaş git, her yerden çocuk fırlayabilir' diye. Zaten mahallelerde yabancı olmaz, hep tanıdık senelerin insanları. Hiçbir şey olmasına gerek yok, insanlar hep toplanıyorlar.’⁴⁰²

Bu konuda benzer bir çalışma yapan başka bir araştırmacının da “Muhabbet, sohbet sokakta olur. Her şeye çıkıyoruz. Kavgaya gürültüye çıkıyoruz. Bir ses duyuyoruz, sokağa çıkıyoruz. Her şeyde sokakta oturuyoruz. O komşu çıkar, bu komşu çıkar,

⁴⁰¹ Duygu Gökçe, “Cinsiyet, Etnik Köken ve Sınıf Kesişiminde Roman Kadınların Kamusal Alana Katılım Sorunsalı”, *International Social Sciences Studies Journal*, Vol. 5, No. 30. (2019): 879-891.

⁴⁰² S.K./27, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 22 Ocak 2020.

toplanınız, otururuz. Evden fazla sokaktayız”,⁴⁰³ şeklinde görüşlerini aktardığı Günnur isimli bir katılımcının sözleri mahallede yaşanan sosyalleşmenin yöntemi konusundaki ilk tespitimize katkı sağlamaktadır.

Besteci Naci Göçen’e ait bir şarkı sözünde, “Düğün dernek ederler. Etsiz yemek yemezler. Romanlar böyledirler. Çalgısız yaşayamaz, ölürlər”,⁴⁰⁴ denilerek Roman toplumunun günlük yaşamdaki eğlenceye ve müziğe olan düşkünlüklerinden bahsetmektedir. Tezin araştırma sahası olan bölgede de müzisyenlik mesleğini icra ederek geçimini sağlayan aileler bulunmaktadır. Katılımcılardan bazılarının arasında da eşleri ve kendileri müzisyenlik mesleğini icra edenler bulunmaktadır. Kadınlar arasında sokakta gerçekleşen bu yöndeki toplumsal katılımı araştırma katılımcılarından biri; “Şimdi canı sıkılınca bizim milletin yazın, hemen kapının önüne iki kabin bir org kuruyor, isteyen geliyor oynuyor. Bir de aileler de müzisyen aile olunca. Roman milleti işte”,⁴⁰⁵ biçiminde ifade ettiği sözleriyle mahalledeki kadınların toplanmaları için özel bir sebep gerekmeden her an bir araya gelebildiklerini vurgulamaktadır. Diğer bir katılımcı da şu sözlerle tespiti desteklemektedir: “Akşam mesela eş dost toplanır birbirini çağırırlar, benim torun, arkadaşları, gelinler tam bir şenlik kına gecesi gibi olur, plazmaya telefonda bağlanırlar müzik falan çalarlar, tam bir kına gecesi oluyor. Bu benim çok hoşuma gidiyor”,⁴⁰⁶ Özel bir sebep olmadan Roman kadınlarının bir araya gelmeleri ve katılımcıların yukarıdaki ifadeleri Roman toplumunda eğlence ve müziğe olan düşkünlüğü vurgulayarak eğlenme amacıyla sosyal katılım sağladıklarını da göstermektedir.

Araştırmaya katılan katılımcılar ile yapılan görüşmelerde tespit edilen önemli ikinci nokta da Roman kadınların akraba ve aile çevresi dışındaki diğer Roman kadınlarıyla kurdukları ilişkilerin sadece sokakta gerçekleşiyor olduğu, evlere gidip gelme ya da ev içinde gerçekleşen toplantıların genellikle aile çevresi ile yapılan toplanmalardan

⁴⁰³ Gökçehan Irmak Engin, “Kültürel Performans Bağlamında Edirne Roman Düğünlerinin İncelenmesi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 21.

⁴⁰⁴ İlle de Roman Olsun”, Ahırkapı Roman Orkestrası, <https://www.mymusic.net.tw/ux/w/song/show/p000004-a0233272-s083211-t012-c8> (Erişim Tarihi, 20.10.2020).

⁴⁰⁵ Y.Y./30, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

⁴⁰⁶ İ.K./61, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 22 Ocak 2020.

ibaret olduğu yönündedir. Katılımcıların birçoğunun mahalledeki diğeri Roman komşularıyla komşuluk ilişkileri kurmadıklarını söylemeleri, birbirlerinin evlerine gidip gelmediklerini ifade etmeleri oldukça dikkat çekici bir durum olarak tespit edilmiştir. Bir katılımcının aşağıdaki sözleri bu tespiti desteklemektedir:

*Konu komşu dışarıdan yoktur. ‘Merhaba, nasılsın iyi misin?’ denir sadece, kimsenin evine gitmeyiz. Kendi sülaleimize sadece gideriz. Mesela kim onlar; görümcemler, kendi ablamlar, oğlan kardeşimin karısı varsa yengeler, bunlarla sülale içerisindeyizdir sadece. Biz kadınlar olarak, kendi akrabalarımızla gidip gelir, dışarı kesimle gidip gelmeyiz.*⁴⁰⁷

Katılımcı S.K. akraba haricindeki diğeri Roman kadınları ile evlere gidip gelme gibi ev toplantıları yapmadıklarını, “Düğün dernek haricinde yalnızca akrabalar gidip gelme yapar, onun haricinde yok”,⁴⁰⁸ şeklinde ifade ettiğı sözler ve başka bir katılımcının “Biz pek yabancı kimsenin evine gitmiyoruz, yani ben gitmiyorum. Rahat edemiyoruz”,⁴⁰⁹ sözleri ile tespiti vurgu yapmaktadır. Bir diğeri katılımcı E.K. da bu tespiti aşağıdaki sözlerle desteklemektedir:

*Hep bir aradayız biz. Misal bizim çevremiz vardı, senin de vardır muhakkak girdiğin çıktığın evler vardır. Eltiyiz zaten çok akrabayız biz burada. Eltime giderim, çat kapı girerim içeri otururuz. Hadi öbürü gelir öbürü gelir, çay demleriz, oturur sohbet ederiz. Dün bende misal iki gelin, oğlan kardeşimin gelinleri, üç tane kız, benim gelin vardı. Hadi kek yaptık, onu yaptık bunu yaptık, oturduk sohbet ettik.*⁴¹⁰

Bir başka katılımcı ise mahallede yaşayan diğeri Roman kadınları ile bir araya gelmekten çekindiğini ve genellikle uzak durduğunu anlatmaktadır. Ailesi dışındaki Roman kadınlarla bir araya gelmekten çekinesinin sebebi dedikodu gibi olayların içinde olmaktan korkmasıdır. Katılımcı bu durumunu; “Daha çok ben uzak dururum. Bana ‘Sen toplum kaçkınısın,’ derler. İnsan içine giremiyorum. Dedikodu var, o var,

⁴⁰⁷ G.H./82, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 10 Şubat 2020.

⁴⁰⁸ S.K./27, Mülakat.

⁴⁰⁹ G.T./27, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

⁴¹⁰ E.K./45, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 01 Şubat 2020.

şey var...”⁴¹¹ sözleriyle açıklamaktadır. Katılımcının sözleri akraba dışındaki kadınlarla yapılan toplantılarda konuşulan dedikodu vs. tarzındaki konuşmaların aileler arasında olumsuz olaylar ve problemler yaratmaya vesile olacağı şeklinde düşünülmektedir.

Roman kadınların kendi aralarındaki faaliyetlere katılımı konusunda dikkat çekici üçüncü nokta ise, Roman kadınların ailedeki diğer kadınlar ile gerçekleştirdikleri ev ziyareti ve ev toplantılarındaki ilişkileri olmuştur. Kadınlar kendi evleri dışında gerçekleştirdikleri ev toplantılarını genellikle ailede yaş bakımından birbirine yakın kadınlar ile yapmakta ve akrabaları olan bu kadınlarla akrabalık ilişkisinin dışında bir nevi komşuluk ilişkisi de kurmaktadır. Bu tespite bir katılımcı kalabalık bir aile olduklarını ve aynı mahallede oturan eltileriyle özel bir sebep olmasına gerek duymadan toplanıp sohbet ettiklerini ve daha çok yemekli toplantılar yaptıklarını ifade ettiği aşağıdaki sözlerle katkı sağlamaktadır:

*Genelde birbirimizi arıyoruz... Çiğ köfte yaparız sıklıkla. Ben ‘Hadi hemen bana gelin,’ diyorum. ‘Biriniz limon alın, biriniz bulgur alın, biriniz marul getirin, biriniz isot.’ bilmem ne işte... hepimiz toplanırız. Hepsini bir kişi karşılayabilir de amaç hepimizin katkısı olsun. Biz elti eltiye yetiyoruz zaten, aile çok kalabalık. Beş elti bir de çocukları düşün, iki oda almıyor bizi. Bir de komşulara haber vermeye kalksak salon tutmamız lazım.*⁴¹²

Başka bir katılımcı da sık sık ailedeki yaşıt kadınların özel bir sebep olmadan bir araya geldiklerini, sohbet ettiklerini ve yemek yediklerini aşağıdaki sözlerle ifade ederek tespiti desteklemektedir:

*Ama genellikle herkes akranlarıyla, akrabalarıyla bir araya gelir. Mesela biz elti elti olarak, onlar kardeş olarak haftada bir gün, haftada iki gün bir araya gelip, çay kahve içip muhabbet sohbet yaparız veya kayınvalideme çıkıp, hep beraber orada toplanır, orada sohbet muhabbet yaparız.*⁴¹³

Özetle Roman kadınların Roman Mahallesi içinde sokakta diğer kadınlarla sosyalleşerek iletişim kurduklarını söyleyebiliriz. Sokakta gerçekleşen sosyal ilişki

⁴¹¹ S.A./41, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 01 Mart 2020.

⁴¹² Y.Y./30, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

⁴¹³ S.Y./30, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

için ise özel bir sebep gerekmemektedir. Fakat kadınlar bu şekilde gerçekleştirdikleri sosyal katılımı ev içine taşımayı tercih etmezken, kendi akrabaları olan kadınlar ile hem ev içinde hem de ev dışında sosyal bir ilişki kurmaktadırlar. Roman kadınlar arasında bu yönde gerçekleşen toplumsal katılım aile dışından kadınlarla kurulacak komşuluk ilişkisinin yeterince gerçekleşmemesine neden olmaktadır.

4.1.1. Romanların Altın Günü ve Sohbet Faaliyetlerine Katılım

Altın günleri, kadınları bir araya getirerek sosyalleşmelerine imkan sağlayan, eğlenme ve hoşça vakit geçirilmesinin yanı sıra bir miktar maddi birikim yapma fırsatı veren, bir ihtiyacı karşılamak amacıyla belli aralıklarla bir araya gelinen toplantılardır.⁴¹⁴

Altın günü, grup halinde düzenli olarak belli periyotlarla yapılan buluşmalardan meydana gelen ekonomik ve sosyal bir toplumsal katılım biçimi olarak da tanımlanabilir. Araştırmaya katılan Roman kadınlardan bazılarının çalışan ve bir gelir sahibi kadınlar olmalarına rağmen sosyo-ekonomik yönden düşük gelir düzeyine sahip oldukları için kazançlarını altın günü gibi ev toplantılarına katılarak değerlendiremedikleri tespit edilmiştir. Bu kadınlar bu tür toplantılara katılmayı çok isteseler bile yeterli sayıda katılan olmaması dolayısıyla bu amaçla bir toplantı düzenleyememişlerdir. Katılımcıların anlatımlarından altın günü başlatabilenlerin ise bir iki turdan fazla güne devam edemediği ya da günün yarıda kaldığı görülmüştür. Araştırmaya katılan kadınların içinde iki defa altın günü yapan tek kadın olan İ.K., mahallesinde çalışan Roman kadınları olarak aralarında bir dönem altın günü yaptıklarını fakat ev içi koşulların uygun olmaması, eşlerinin ve çocuklarının sorun yaratması ve ailelerin ekonomik durumlarının yetersiz olmaması nedeniyle devam edemediklerini ifade ettiği aşağıdaki sözler tespiti desteklemektedir:

Biz eskiden ev işlerine giden çalışan kadınlar olarak altın günleri yapardık kendi aramızda. İki tur döndük bıraktık. Çünkü evimizdeki işlerimiz aksıyordu çalıştığımız için. Kimisi altın yapmakta zorlandı. Benim için mesela çok iyi oluyordu altın, yatırım oluyordu. Altı yedi kişiydik ayda bir sıra geliyordu. Her gün işe gittiğimiz için evlerimizin düzeni kaçmıştı, buna eşim razı gelmedi. O

⁴¹⁴ Aslı Büyükokutan, “Geleneksel Altın Günlerine Halkbilimsel Bir Yaklaşım”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, S. 14 (2012): 117-133.

*gün evdeki erkekleri, oğlan çocuklarını dışarı kovalıyorsun. Saat kaçta kalkılacağı belli olmuyor, muhabbet oluyor. Çamaşırın olacak, ütün olacak bütün işlerin bir güne kaldığı için. Evin düzeni açısından benimkiler razı gelmedi. Ev de ayrı bir odan olur, erkek çocuklarını ayrı bir odaya koyarsın tamam, benim iki tane odam var mecburen dışarı atıyordum çocukları. Kız olsa içerde kalacak senin yanında, oğlan olunca dışarı atıyordum.*⁴¹⁵

Kadınlardan biri altın günü yapmaya niyetiyle bir araya geldiklerini fakat mahallede yaşanan kavgalar nedeniyle güne hiç başlayamadıklarını dile getirdiği; “Altın günü vardı da geçen sene yapacaktık, valla bizim burada bir husumet, kavgalar oldu, yarıda kaldı hiç yapamadık”,⁴¹⁶ yönündeki sözler bu amaçla yapılan toplantıların yarım kalmayla sonuçlandığı tespiti destekler niteliktedir. Katılımcı S.G. de altın günü grubundaki kadınların farklı sebeplerle toplantılara devam etmemesi nedeniyle altın gününü yarıda bıraktıkları şeklindeki şu sözler; “Valla bir ara yapıyorduk, bıraktık, kimisi evde olmadı, kiminin işi oldu”,⁴¹⁷ Roman kadınları arasında bu tür toplantılara katılım konusunun problemler içerdiğini düşündürmektedir.

Altın günü gibi faaliyetlere katılım konusunda dikkat çeken bir başka nokta da bu gibi ekonomik içerikli bir toplantının akrabalar arasında yapılmasının tercih edilmesidir. Genç bir katılımcı olan Ü.S. kendi ailesinde bu tür toplantıların sadece akrabalar arasında yapıldığını, akraba dışında kişiler ile yapılmadığını belirtmektedir. Annesinin ve kardeşlerinin birbirlerine ekonomik destek sağlamak amacıyla para günü yaptıkları yönündeki aşağıdaki sözler tespiti desteklemektedir:

*Annemler yapar, onların çok vardır. Para daha önemlidir onlar için, para topluyorlar. Mesela benim dört tane teyzem var, bir de dayım var annemler beşkardeşler. Onlar aralarında güne girerler. Bir de işte hısımini akrabasını alırlar. Yakınlarıyla girerler, uzakla yabancıyla girmezler.*⁴¹⁸

Bir diğer dikkat çekici nokta ise katılımcıların birçoğunun kendilerini böyle bir toplantıya katılamayacak kadar yoksul görmeleri nedeniyle altın gününün Roman

⁴¹⁵ İ.K./61, Mülakat.

⁴¹⁶ Y.Y./30, Mülakat.

⁴¹⁷ S.G./52, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

⁴¹⁸ Ü.S./25, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 01 Mart 2020.

kadınları arasında tercih edilen bir toplumsal katılım biçimi olmadığıdır. Araştırma katılımcılarından biri olan R.K. ekonomik olanaklarının yeterli olmaması nedeniyle altın günü gibi toplantılara katılmasının mümkün olmadığını, “Yok be anam nerede bulacağız altın gününü? Sabah olsun da diyorum, bir kadın çağırsın da işe gideyim”,⁴¹⁹ dile getirdiği sözler tespiti destekler niteliktedir. Başka bir katılımcının da Roman toplumunun yoksul bir toplum olduğunu ifade ettiği, “Yok, biz yapmayız altın günü. Bizim Romanlar altını bulamıyor nerden bulsun altına verecek kadar parayı”,⁴²⁰ biçimindeki sözleri söz konusu tespiti katkı sağlayacak niteliktedir. Bir diğer katılımcının da ekonomik olarak kendini bu tür toplantılara katılamayacak kadar yoksul gördüğünü ifade ettiği; “Yok be anam, o kadar zengin değilim ben”,⁴²¹ şeklindeki sözleri tespiti desteklemektedir. Katılımcı S.M. de kendi mahallesinde ve tanıdığı Roman kadınları arasında altın günü, para günü gibi toplantıların yapılmadığını ifade ettiği, “Altın günü yapılmaz, ”⁴²² sözleri tespiti vurgu yapmaktadır. Bir başka katılımcı da, “Yok öyle altın günü gibi bir şey yapmayız”,⁴²³ demektedir. Diğer bir başka katılımcı da, “Benim eltilerim çok istedi ‘altın günü’ yapalım diye. Ben karşıyım abla altın gününe. Bazen oluyor, bazen olmuyor diyordum, illa zorlanırsınız diye. Ben pek sıcak bakmadım”,⁴²⁴ sözleriyle altın günü gibi bu tür ekonomik içerikli toplantıların istisnalar hariç ekonomik koşulların yetersizliğinden dolayı Roman kadınları arasında gerçekleşen bir toplumsal katılım biçimi olmadığı yönündeki tespiti doğrulamaktadır.

Kısaca özetleyecek olursak altın günü gibi kadınlar arasında sosyal ve ekonomik içerikli yapılan ve toplumsal katılımın bir aracı olan bu türdeki toplantıların henüz Roman kadınlarının sosyal hayatlarının bir parçası oldukları toplantılar olmaktan çok uzak olduğudur.

⁴¹⁹ R.K./44, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 12 Şubat 2020.

⁴²⁰ S.K./27, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 22 Ocak 2020.

⁴²¹ Ç.A./54, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 10 Şubat 2020

⁴²² S.M./18, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 22 Ocak 2020.

⁴²³ G.Y./28, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 02 Mart 2020.

⁴²⁴ S.Y./30, Mülakat.

4.1.2. Romanların Şenlik, Eğlence ve Acılı Günlerine Katılım

UNESCO tarafından 2017 yılında İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne giren Kakava ve Hıdırellez şenlikleri Romanlar tarafından dünyanın her yerinde büyük bir coşkuyla kutlanmaktadır.⁴²⁵ Kakava (Hıdırellez) şenlikleri Roman kültüründe yılın en önemli günüdür.⁴²⁶ Bu şenliklerde ateş üstünden atlama, özel yemekler ile su kenarlarına giderek piknik yapmak, en güzel kıyafetleri giymek, müzik ve dans gibi çeşitli eğlenceler düzenleyerek keyifli zaman geçirmek Roman toplumu için önem taşımaktadır. Bu konuda görüşlerini dile getiren genç bir katılımcı; “Bizim ailede İzmir Fuar alanına giderek kutlanır genelde Hıdırellez. 6 Mayıs sabahı herkes kalkar, oraya gider, yemekler mangallar yapılır, çalgılar falan... Ama çok güzel bir eğlence olur”,⁴²⁷ ifadeleriyle şenliklerin kendilerinde oluşturduğu coşkuyu vurgulamaktadır. Başka bir katılımcı da şenliklerin önemini dile getirdiği sözleri ile tespiti katkı sağlamaktadır: “Hıdırellez şöyle önemlidir, hani eğlence olduğu için önemlidir. Herkes eğleniyor, bayram gibi kutlanıyor”.⁴²⁸ Diğer bir katılımcının da Hıdırellez kutlamalarında mahallelilerin hep birlikte su kenarlarına giderek piknik ve müzikli eğlenceler yaptıklarını, akşamına da mahallede ateşler yakarak üstünden atladıklarını, kutlamaları adeta bir bayram havasında sürdürdüklerini anlatmaktadır. Katılımcının “Romanlar olarak ancak Hıdırellez de bir araya toplanırız”,⁴²⁹ sözleri şenliklerin hem mahalle içinde hem de mahalle dışında kolektif toplumsal katılıma vesile olması açısından önemli bir nokta olarak görülmüştür. Bu şenliklerde cinsiyete göre özel bir katılım söz konusu değildir. Tüm Romanlar kadın, erkek olarak cinsiyet ayrımı olmadan şenliklere katılım sağlamaktadır. Akrabalar, komşular, arkadaşlar vs. hep birlikte keyifli vakit geçirmektedir. Edirne ve Kırklareli gibi Hıdırellez şenliklerine destek olan ve bu doğrultuda uzun yıllardır gelenekselleşmiş eğlenceler düzenleyen bazı yörelerde Roman toplumuyla toplumun diğer kesimlerini kültürel ve

⁴²⁵ “Somut Olmayan Kültürel Miras İhtisas Komitesi”. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. <https://www.unesco.org.tr/Pages/688/19> (25.10. 2020).

⁴²⁶ “Romanların Bahar Ayini (*)”. BİA Haber Merkezi. <https://m.bianet.org/biamag/kultur/2109-romanlarin-bahar-ayini> (05.12. 2020).

⁴²⁷ B.K./21, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 22 Ocak 2020.

⁴²⁸ B.E./25, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 11 Şubat 2020.

⁴²⁹ Y.İ./40, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 27 Ocak 2020.

sosyal olarak bir araya getiren ritüeller, toplumun tümüyle toplumsal katılım sağlanması açısından oldukça önemli bir nokta olarak görülmüştür.⁴³⁰

Dünyanın her yerinde müzik, dans ve eğlence denince akla gelen ilk toplum sıra dışı yaşantılarıyla Roman toplumu olmaktadır. Yaşam standartlarının düşük olması toplumsal hayatta kendilerini yeterince ifade edememelerine neden olsa da müzik ve dans konusundaki özel yetenekleriyle toplum için vazgeçilemez bir değer oluşturmaktadırlar. Eğlenceyi, gösterişi, süsü, övmeyi, övülmeyi seven Romanlar için Roman düğünlerinin çok önemli bir toplumsal katılım ve sosyalleşme aracı olduğu bir diğer tespittir. Mahallede gerçekleşen düğünlerde tüm mahalle adeta bir düğün salonudur.⁴³¹ Katılımcılardan birinin; “Düğünlerimiz zaten evlerimizin önünde olur. Biraz şatafatlı düğünler olur”,⁴³² ifadeleri düğünlerde mahallenin önemini ortaya koymaktadır. Akraba olsun ya da olmasın bu düğünlere katılmak Roman kadınları için çok önemli bir toplumsal katılım örneğidir. Bir katılımcının “Düğün olduğunda en baştan giderler bizimkiler öyle söyleyeyim. Yabancı da olsa koşar giderler. Eğlence yapmayı severler, ben de giderim, koşar gider bizimkiler”,⁴³³ şeklindeki sözler bu tespiti desteklemektedir. Başka bir katılımcının da “Düğünlerde, nişanda, bayramlarda bir araya gelinir”,⁴³⁴ biçimindeki sözler Roman düğünlerinin Roman kadınları arasında toplumsal katılım sağlamanın önemli bir vesilesi olduğu tespitine vurgu yapmaktadır. Katılımcılardan bir diğerrinin düğünlerin kadınların sosyalleşmesi ve toplumsal katılım sağlaması için taşıdığı önemi dile getirdiği şu sözler; “Düğünlerde görürüz kadınlarla birbirimizi. Biz öyle fazla çıkmayız dışarıya. Bir düğünlerde görüşürüz yani, düğünden düğüne”,⁴³⁵ tespiti desteklemektedir. Genç bir araştırma katılımcısı da

⁴³⁰ “Trakya’da Kakava Gelenegi”. Trakya Gezi Rehberi. <https://www.trakyaagezi.com/trakyada-kakava-gelenegi/> (05.12.2020).

⁴³¹ Emel Orgun, “Romanlar”. <http://blog.milliyet.com.tr/romanlar/Blog/?BlogNo=588211> (25.10.2020).

⁴³² Ü.S./25, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 10 Şubat 2020.

⁴³³ S.A./50, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 23 Ocak 2020.

⁴³⁴ Y.Y./30, Mülakat.

⁴³⁵ G.T./55, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

Roman kadınları için düğünlerin önemini dile getirdiği aşağıdaki sözler ile tespite katkı sağlamaktadır:

Bizim düğünler, ben şeye benzetiyorum; Rio Karnavalına. Rio Karnavalı gibiler, aşırı renkli, aşırı abartılı, fazla takı, fazla makyaj, gösteriş ön planda. Çünkü ‘En güzelini ben yaparım’, işte ‘En güzel gelini ben aldım, en iyi damat bende’, ‘En güzel kıyafetleri ben giydirdim, takısı fazla’, ‘Herkes çok eğlendi, benim düğünüm çok kalabalıktı,’ bunu söylemek, bunu göstermek bir adet haline gelmiş bizde. Hani en güzeli sende olmak zorunda, onlardan aşağıda olamazsın. O zaman çünkü beğenmiyorlar. ‘Ay bunu mu giydirmiş’, ‘Bu kadar mı çalgıcı tutmuş,’ ‘Şu kadar mı takı takmış,’ bu yadırganıyor bizim toplumumuzda.⁴³⁶

Roman kadınların düğünlerle ilgili sergiledikleri bu davranışlar kendi toplumu içinde önemli bir itibar, şan, şeref göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple de kadınların kendi mahallelerinde yapılan Roman düğünlerine katılmaları çok önem taşımaktadır ki onlar da kendi çocuklarının düğünlerinde daha iyisini, daha güzelini yapsınlar ve tüm mahalleye göstersonlar.

Roman toplumu için acılı günlere saygı duymanın ve cenazelere katılım göstermenin önemli bir toplumsal katılım yolu olduğu bir başka önemli nokta olarak tespit edilmiştir. Roman kadınlar mahallede vefat eden kişinin ailesine destek olmak için yanında bulunmak amacıyla aileyle birlikte cenaze evinde sabahlamak, cenaze evinin kapısının önünde toplanarak ateş yakarak sönmemesini sağlamak gibi davranışlarla toplumsal dayanışma ve katılım sağlanmaktadır. Önceki tespitlerde Roman kadınların genellikle akraba çevresinden kadınların evlerine gidip geldikleri tespitinde bulunulmuş olsa da cenaze gibi acılı günlerde bu durum farklılık gösterdiği belirtilmiştir. Katılımcılardan birinin acılı günlerde birbirlerinin evlerine giderek destek olduklarını dile getirdiği; “Akraba olmayan kişinin evine sadece cenazede ya da hasta oldukları zaman hani bir ‘geçmiş olsun’ amacıyla gidilir”,⁴³⁷ sözler bu tespiti doğrulamaktadır. Başka bir katılımcının da katılımcı diğer katılımcı ile aynı düşünceleri dile getirdiği; “Dışarıdan komşularımızla bir hastalık olursa, herhangi bir

⁴³⁶ B.K./21, Mülakat Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 22 Ocak 2020.

⁴³⁷ E.K./45, Mülakat Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 01 Şubat 2020.

şey olursa geçmiş olsun amacıyla gidilir ama ondan başka dışarıdaki komşularla komşuluğumuz yoktur”,⁴³⁸ sözler tespiti katkı sağlamaktadır.

Kadınlar arasında yapılan toplanma biçimlerinden bir diğeri olan mevlit toplantısı, kandil gecelerinde, ölenlerin ardından kırkıncı, elli ikinci gecelerinde, sene-i devriyelerinde, adak, hayır, şükür vs. için yapılan dini amaçlı sosyal bir törendir. Roman kadınların da bu gibi amaçlarla mevlit yaptıkları ve bu tür vesileler ile bir araya geldikleri tespit edilen bir diğer noktadır. Toplumsal katılımın bir örneğini teşkil eden mevlit toplantısının Roman kadınlar arasında da yapıldığını dile getiren katılımcılardan birinin aşağıdaki sözleri tespiti destekler niteliktedir:

*Mevlit yaparız. Nasipse yakında ben de yapacağım. Adamıştım çocuğum işe girsin diye. Evde mevlit okutacağım. Kızlarımda okur, küçük gelinim de eski Türkçe okumayı bilir, Kuranı bilir. Tanıdıklardan herkes evde toplanır. Yasin'ini eline alır, takip ederler. Tavuklu pilav gelen insanı doyurucu oluyor. Çoluk çocuklu gelinir, onları ayrı bir odaya koyuyorsun çoluk çocuğu da doyuruyorsun. Hem bir arkadaşını ikramla doyuruyorsun hem de adağın oluyor.*⁴³⁹

Roman kadınların eğlence, şenlik, düğün, cenaze vs. gibi birbirleri ile gerçekleştirdikleri sosyal ilişkilerin ev dışında gerçekleştirenlerine genellikle bütün kadınların katılım gösterildiği tespit edilmiştir. Fakat ev içinde gerçekleşen toplanmaların daha sınırlı bir grup ile yapıldığı bunun da genellikle aile çevresinden kadınlar arasında gerçekleştiği görülmüştür. Hastalık, ölüm gibi acılı günlerde ise acıyı paylaşmak ve destek olmak amacıyla kısa süreli ev ziyaretlerin Roman kadınlar arasında yapıldığı görülmüştür.

4.2. Roman Olmayan Kadınların Faaliyetlerine Katılım

Romanlar, yaşadıkları toplumlarda kendi içlerine kapalı farklı yaşam biçimleri ve davranış şekilleri nedeniyle her zaman kendilerine şüphe ve merakla bakılan bir toplum olmuştur. Romanlar hakkında ortaya atılan öykü, masal ve mitler gibi anlatılar neredeyse tüm ülkelerde onların “toplumsal bir sorun” ve “tehlikeli insanlar” olarak

⁴³⁸ G.H./82, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 10 Şubat 2020.

⁴³⁹ İ.K./61, Mülakat.

düşünülmelerine yol açmıştır. ⁴⁴⁰ Elmas Arus'un ifadesiyle de; "Toplumsal adalet terazisi Romanları en kötü olarak nitelendirmiştir".⁴⁴¹ Bu durum Romanların toplumdaki diğer kesimler tarafından sürekli reddedilmesi ve çeşitli dışlama biçimlerine maruz kalmalarıyla sonuçlanmıştır.

Roman kadınların kendi toplumu dışında Roman olmayan kadınlarla gerçekleştirdikleri katılım faaliyetlerinin çeşitleri ve boyutları oldukça sınırlıdır. İlhan vd., yaptıkları bir alan araştırmasının bulguları da bu tespiti destekler niteliktedir; "Çingenelerin, Çingene olmayanlarla komşuluk ilişkileri oldukça sınırlıdır. Komşuluk ilişkilerinin bu denli sınırlı olmasını Çingeneler, karşı tarafın kendilerine güven duymadığına, kendileriyle ilişki kurmakta isteksiz olmalarına bağlamaktadırlar".⁴⁴² Yukarıdaki bölümlerde de araştırmaya konu veriler ile Roman kadınların Roman olsun ya da olmasın akrabalık ilişkisi olmayan kadınlarla sosyal alanda sınırlı bir katılım sağladığı yönünde olmuştur. Bu bölümde Roman olmayan kadınlar ile gerçekleştirdikleri katılımının boyutları incelenecektir.

4.2.1. Altın Günü ve Sohbet Faaliyetlerine Katılım

Ekonomik ve sosyal bir katılım biçimi olarak tanımlanabilecek altın günü kadınların sosyalleşmesine imkan sağlayan ve birikim yapmasını teşvik edici yönüyle uzun yıllardır kadınlar arasında sıklıkla tercih edilen bir toplanma biçimi olmuştur. Roman kadınların Roman olmayan kadınlar ile bu tip bir katılım sağlayıp sağlamadıkları konusu araştırma bulgularına göre değerlendirildiğinde kadınlar arasında böyle bir faaliyetin gerçekleşmediği sonucuna varılmıştır. Bu konuda görüşlerini dile getiren bir katılımcı; "Altın günü yapmayız. Biz de Gaco denir, Roman olmayana. Bu Roman değil Gaco deriz, gitmeyiz",⁴⁴³ şeklindeki ifadeleriyle tespiti vurgu yapmaktadır. Bir başka katılımcının katıldığı dikiş nakış kursundaki kadınlarla altın günü düzenlemek istemesine rağmen hiç kimsenin katılmak istemediğini dile getirdiği şu sözler tespiti

⁴⁴⁰ İlhan ve Fırat, "Malatya'da Yaşayan Çingenelerde Sosyal Sermaye/Güven İlişkileri", 276.

⁴⁴¹ Çiğdem Kapan, "Bir 'Buçuk' Hikâyesi", <http://www.tuicakademi.org/bir-bucuk-hikayesi/> (25.10.2020).

⁴⁴² İlhan ve Fırat, "Malatya'da Yaşayan Çingenelerde Sosyal Sermaye/Güven İlişkileri", 378.

⁴⁴³ İ.K./61, Mülakat.

destekler niteliktedir: “Ben severim çok isterim, burada Roman kadınları altın günü yapmıyor. Aslında bak kursta dedim mesela çok istedim hadi yapalım diye ama dediler ‘O vermez, şu vermez dediler,’ razı gelmediler olmadı yani. Toparlamaya çalıştım ama olmadı”.⁴⁴⁴ Başka bir katılımcının da bu konudaki tespiti desteklediği; “Benim Gaco çevrem var ama altın gününe hiç girmedik”⁴⁴⁵ sözleri altın günü gibi ekonomik içerikli toplantıların Gaco kadınlarla Roman kadınları arasında yapılmadığına vurgu yapmaktadır.

Bir katılımcının Roman olmayan kadın arkadaşlarının kendini çağırıyor olmalarına rağmen onların evlerine gitmemesinin nedenini açıkladığı aşağıdaki sözler Roman bir kadının kendi dünyasından farklı kabul ettiği Gaco kadınlar ile arasında hissettiği farklılığın boyutlarını açıklar niteliktedir:

*Çağırdıkları zaman tamam olur diyorum ama gitmiyorum, bir bahane buluyorum. Başka arkadaşları derler ona; ‘Gide gide bir Romanla mı arkadaş oldun,’ ‘Aman Roman mı çağırdın evine.’ Ya da bir şeyi kaybolur. Benden önce kaybolmuştur, ben giderim benim üstüme kalır. Çok korkarım böyle şeylerden. Seni davet eder evine on dakika oturtur. Senin arkandan bir bakayım der senin üstüne kalır. Bu sebeplerden dışarda sohbet ederim ama evlerine asla gitmem.*⁴⁴⁶

Bütün önyargı ve endişelerine rağmen nadir de olsa Roman olmayan kadınlarla ev ziyaretlerinin yapılıyor olduğu tespit edilmiştir. Fakat bu ziyaretler ekonomik amaçla yapılan toplantılar değil de normal aile toplantısı biçiminde gerçekleşen ziyaretlerden oluşmaktadır. Bu ziyaretler kadınlar arasında özel gerçekleşen toplantılar olarak değil ailece yapılan ev ziyaretleri şeklinde gerçekleşmektedir. Genç bir katılımcının bu konuyla ilgili dile getirdiği sözler tespiti katkı sağlamaktadır; “Mesela eşimin iş yerinden müdürleri bize gelir, biz onlara gideriz, o şekilde sadece”.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ S.A./50, Mülakat.

⁴⁴⁵ Ü.S./25, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 10 Şubat 2020.

⁴⁴⁶ Y.İ./40, Mülakat.

⁴⁴⁷ S.Y./30, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

4.2.2. Şenlik, Eğlence ve Acılı Günlere Katılım

Roman kadınlarının tabiri ile Roman olmayan Gaco kadınlar ile sosyal katılımın yöntemlerinden bazıları olan şenlik, eğlence ve acılı günler üzerinden gerçekleştirdikleri ilişkilerini ele aldığımızda aralarında sınırlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Roman mahallelerinde oturan kadınların bu tür katılımlarda bulunmadıkları sınırlı da olsa Roman Mahallesi dışında oturan kadınların bazı belli başlı vesilelerle Roman olmayan kadınlarla komşuluk ilişkisi kurmuş oldukları görülmüştür. Katılımcılardan bir kadın kendi kişisel özellikleri ve Roman Mahallesi dışında yaşaması sebebiyle Roman olmayan kadınlar ile ilişkiler kurduğunu ifade ettiği aşağıdaki sözler tespiti katkı sağlamaktadır:

*Roman mahallelerinde çok oturmadık, Gacoların içinde oturduk. Ben o yüzden düzgün konuşmasını, düzgün giyinmesini falan biliyorum. İstanbul’da çalıştım, Çeşme’ye gittim çalıştım. Her yere gittik kız kardeşimle. Ayvalık’ta kendim çalıştım, bir sürü dostum var, çevre edindim yani. Ben güler yüzlü neşeli bir insan olduğum için insanları çekerdim bu yüzden çok Gaco çevrem var.*⁴⁴⁸

Başka bir katılımcının, “Biz Romanların dışında bir mahallede oturduğumuz için Roman olmayan çok arkadaşım var, annemin arkadaşları var. Düğün yaptıklarında, mevlit yaptıklarında gidiyoruz onlar da bize geliyorlar”,⁴⁴⁹ yönündeki sözleri bu tespiti destekler niteliktedir. Roman mahallesi dışında oturan bir başka katılımcı da aşağıdaki sözlerle tespiti vurgu yapmaktadır: “Evet gider gelirim, benim oturduğum sokakta benden başka Roman yok mesela. Cenazeleri olsun, sabahlarım. Hastaları olsun mesela bir komşumun geçmiş olsun diye giderim. Mevlit okutsun komşum ona da giderim, onlar da ben yapınca bana gelir”.⁴⁵⁰

4.3. Toplumsal Düzeydeki Gönüllü Faaliyetlere Katılım

Gönüllü olarak yapılan faaliyetler kişinin sahip olduğu bilgi, yetenek ve deneyimlerini toplumla paylaşarak haz almasına, keyif duymasına, mutlu olmasına yol açan birçok

⁴⁴⁸ S.A./50, Mülakat.

⁴⁴⁹ S.K. 27, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, 22 Ocak 2020, Karşıyaka/İzmir.

⁴⁵⁰ İ.K./61, Mülakat.

paydaşın çalışmalarının bir araya gelmesinin ürünü olan uğraşlardır.⁴⁵¹ Bu tür gönüllü faaliyetlerle öncelikle toplumsal bir ihtiyacı giderme ve yardımlaşma konusunda hissedilen bir boşluğu doldurma amacının güdüldüğü görülmektedir. Bu amaçla yapılan yardım faaliyetlerinin toplumda en yaygın olanı kermeslerdir. Daha çok dini grup ve cemaatlerin kadın kolları tarafından organize edilen kermesler el işlerinin, ev üretimi yiyecek ve içeceklerin satışa sunulduğu bu türdeki faaliyetlerden oluşmaktadır.⁴⁵²

Roman kadınların toplumsal düzeyde gerçekleşen gönüllü faaliyetlere katılımları konusu ele alındığında, katılımın yalnızca belli dini grupların ve cemaatlerin gerçekleştirdikleri kermesler için sarma sarmak, sigara böreği yapmak, örgü el işi yapmak gibi işlerden oluştuğu tespit edilmiştir. Roman kadınların toplumsal düzeyde yapılan bu türdeki gönüllü faaliyetlere sadece bölgelerinde bulunan dini grupların mekanlarına gidenlerin katıldıkları, gitmeyen kadınların ise bu tür faaliyetlere katılmadıkları tespit edilen bir diğer noktadır. Bundan sonra bir diğer tespit ise Roman kadınları olarak kendi aralarında bu tür faaliyetlerin düzenlenmesine katılımda bulunmadıkları olmuştur. Katılımcılardan biri mahallesindeki dini gurubun dergah denilen mekanında kadınlar arasında sarma sarmak, sigara böreği yapmak, gibi gönüllü faaliyetlerin yapıldığını ifade ettiği aşağıdaki sözleriyle tespiti destek vermektedir: “Peygamberimizin ölüm yıldönümünde Örnekköy’ de dergahta bazı çocuklar kermes yaparlar. Mesela kimisi sigara böreği sardı dağıtılacak, kimisi başka bir şey yaptı, mesela hocalar getirtilecek, onların yol parası ödenecek gibi şeyler yapılır”.⁴⁵³ Diğer bir katılımcının da tespiti desteklediği şu sözleri; “Dergaha gittiğim zaman kermeslerimiz olurdu o zamanlar katılırdım. Genelde sarma sarılır, satışı satılıp derneğe yardım sağlanırdı”,⁴⁵⁴ ve kadınlardan bir diğerinin; “Oturur sarma sarar, tatlı yapar, kısır yapar, çiğ köfte yapar kadınlar, yufka açarlar. Dergahın kirası var, cereyanı

⁴⁵¹ Birleşmiş Milletler Gönüllüleri, “Türkiye’de Gönüllülük: Gönüllülüğün Rolünün ve Katkılarının Keşfedilmesi”. İnternet kaynağı için bkz. [https:// www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Gonulluluk.pdf](https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Gonulluluk.pdf) (29.11.2020).

⁴⁵² Mustafa Macit, “Geleneksel Hayır Anlayışının Modern Görünümleri: Kermesler”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 42 (2010): 175-190.

⁴⁵³ İ.K./61, Mülakat.

⁴⁵⁴ S.K./36, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 22 Ocak 2020.

var, suyu var. Onu yapıyoruz, bunu yapıyoruz satarak karşılanıyor bu ihtiyaçlar”,⁴⁵⁵ sözlerine ek olarak bir başka katılımcının “Stant kurduk caminin bahçesinde, sarmalar, her şey sattık oralarda. Orada kazanılan parayı da müftülüğe bağışladık”,⁴⁵⁶ sözleriyle birlikte bir diğer katılımcının da; “Ben birkaç tane çok güzel ponponlu çorap yaptım, bağış ettim okuyanlar için. Medresedeki hocalara verdim, hocalar satışa çıkardı”,⁴⁵⁷ şeklindeki sözleri toplumsal düzeydeki gönüllü faaliyetlere Roman kadınların katılımlarının oldukça sınırlı bir şekilde gerçekleştiği durumunu ortaya çıkarmaktadır. Gönüllü olarak tanımadıkları insanlara iyilik yapmak için motive olmuş kadınlar ele emekleri ile hayır işlerinde bulunarak toplumsal katılım sağlamaktadırlar.

Roman kadınların kendi aralarında bir dini grubun desteği olmadan toplumsal düzeyde gönüllü olarak topluma bir fayda sağlamak amacıyla bir araya gelip organize olamadıkları tespitinde bulunulmuştur. Araştırmanın farklı katılımcıların; “Roman kadınları olarak kendi aramızda böyle şeyler yapmayız”,⁴⁵⁸ “Yok, yapmayız”,⁴⁵⁹ “Benim çevremde yapan hiç yok”,⁴⁶⁰ şeklinde ifade ettikleri sözler bu konuda öne sürülen tespiti desteklemektedir.

Roman kadınları toplumsal düzeyde gerçekleşen hayır hasenat işlerine katılımında sınırlı bir katılım sağlıyor olsalar da toplumu ilgilendiren hassas konularda duyarlı davranmaktadırlar. Bu tür durumlarda olanakları ölçüsünde hayır işlerine katkı sağlamaya çalışmaları bir diğer tespiti oluşturmaktadır. Katılımcılardan genç bir kadının bu konuda bir hayır işine katılımını dile getirdiği aşağıdaki sözler söz konusu tespiti desteklemektedir:

Severim böyle işleri ama hiç katılmadım. Sadece bir kere deprem olmuştu, Elazığ için camimizde anons verildi. Yardım vermek isteyen, eşya falan vermek

⁴⁵⁵ E.K./45, Mülakat.

⁴⁵⁶ S.G./52, Mülakat.

⁴⁵⁷ Y.K./39, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 10 Şubat 2020.

⁴⁵⁸ S.K./36, Mülakat.

⁴⁵⁹ B.E./ 25, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 11 Şubat 2020.

⁴⁶⁰ S.O./23, Mülakat Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 11 Şubat 2020.

*isteyen diye. Biz de kızıyla düşündük ‘verelim mi?’ diye. Onun eşyalarından, benim eşyalarımından, eşimin çok eşyası vardı onları verdik.*⁴⁶¹

Roman kadınların hayır hasenat işlerine katılmaktan haz duydukları, toplumsal düzeyde ihtiyacı olanlara fayda sağlamak için istekli oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların bu konuyla ilgili olarak dile getirdikleri şu sözler tespiti katkı sağlamaktadır: “Hayır hiç katılmadım bu tür faaliyetlere, ama çok severim”,⁴⁶² “Hiç katılmadım ama imkan olsa katılırım herhalde”.⁴⁶³ Fakat Roman toplumuna karşı duyulan ön yargıların, ekonomik olarak çok kısıtlı olanaklara sahip olmalarının, yeterli düzeyde eğitime sahip olmadıkları için kendilerini doğru ifade edememelerinin, kapalı toplum yaşantılarının imkanlara erişimde bir engel teşkil etmesi vs. gibi nedenlerden dolayı toplumsal düzeydeki gönüllü faaliyetlere katılımları sınırlı düzeyde kalmaktadır.

4.4. Dini Grupların Faaliyetlerine Katılım

İnsanlar, toplumlar ve toplumsal ilişkilerden oluşan toplumsal sistemlerin içerisinde irili ufaklı birçok çeşitli gruplar ve birliktelikler bulunmaktadır. Belli değerler ve normlar etrafında gerçekleşen bu ilişkiler vasıtasıyla bireylerin bir gruba ait olma hissiyatları gerçekleşmektedir.⁴⁶⁴ Özünde din olan, dinin baskın ve etkili olduğu dini gruplar içerisinde Roman kadınların sosyal ilişkilerde bulunma ve toplumsal faaliyetlere katılımları incelendiğinde bazı kadınların Roman mahallelerinde bulunan dini grupların dergah, medrese vs. gibi yerlerine gittikleri, bazı kadınların ise bu tür yerlere gitmekten itina ettikleri tespit edilmiştir. Kadınların bu tür grupların faaliyetlerine katılmalarına sebep olan ekonomik, sosyal, duygusal vs. pek çok farklı etken bulunmaktadır. Örneğin bir çalışmada Roman toplumu içinde faaliyet gösteren bir dini grup ile ilgili söylenmiş olan şu sözler: “Kentte uzun zamandan beri faaliyet gösteriyor Adıyaman kökenli Menzil Tarikatı. Romanlar arasında çok ciddi çalışmalar

⁴⁶¹ Ü.S./25, Mülakat Fatma İlknur Akgül, 1 Konak/İzmir.0 Şubat 2020.

⁴⁶² S.A./50, Mülakat.

⁴⁶³ G.T./26, Mülakat Fatma İlknur Akgül, 01 Mart 2020, Bergama/İzmir.

⁴⁶⁴ Abdülbaki Kınısün, “Dini Gruplar Sosyolojisi”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 8 (2016): 210-227.

yürütüyor. Maddi gücü sınırsızdır. Genellikle yoksul olan Romanlara sağladığı olanaklar büyümesinin nedenidir”,⁴⁶⁵ Romanların dini grupların faaliyetlerine katılmasının nedeninin ekonomik olduğunu gösteren dikkat çekici bir noktadır. Bu konuyla ilgili başka bir haberde de; “Kuştepe’de Romanlar arasında Menzil Tarikatı pek popüler ve pek egemen”,⁴⁶⁶ tespiti yapılarak Romanlar arasında dini grupların faaliyetlerde bulunduğu gösterilmiştir. Romanların dini gruplarla ilişki kurmalarında ekonomik içerikli nedenler olduğu tespiti yukarıda yapılmıştır. Ekonomik nedenlerin dışında, manevi duygular ve toplumda Romanlara karşı yapılan ayrımcılık gibi nedenler de dini grup ve cemaatlerin faaliyetlerine katılımı teşvik etmektedir. Bu konudaki görüşlerini ortaya koyan Roman Derneği başkanının aşağıdaki sözleri tespite katkı sağlamaktadır:

*Bizler hizmet için geldik. Bu anlamda Roman vatandaşlar için çalışmalarda bulunduk, orada çok sıcak karşılandık. Bazı insanlar bize esmer vatandaş der, bazı insanlar çingene der. Ama oradaki Allah dostu bize efendi diyor. Efendinin ne manaya geldiğini herkes biliyor. Orada manevi bir huzur var. İnsanlar sizi dışlamıyor ve herkes size yardımcı olmaya çalışıyor. O maneviyatı herkesin hissetmesi lazım, Menzil’e gitmesi lazım.*⁴⁶⁷

Genç bir katılımcı olan S.K.’nın bir dönem mahallesinde bulunan bir dini grubun mekanı olan dergaha gitmiş olması ve oradaki grup ile birlikte hareket ederek öğretmenlik yapması Roman kadınların dini grupların faaliyetlerine katıldıkları tespitini desteklemektedir. Katılımcının Roman toplumuna fayda sağlamak amacıyla bu tür faaliyetlerde bulunduğu yönündeki aşağıdaki sözleri tespite vurgu yapmaktadır:

Evet gittim. Sufi diye geçiyor, Menzil. Mahallemizde bir dergahımız var, insanların toplanıp ibadet yapabileceği, oraya düzenli olarak gittim. Devamlı gittim Orada kadınlara ve çocuklara Kur’anı-kerim öğretiyordum. Üç yıl belki

⁴⁶⁵ Mustafa Erdemol, “Edirneli, AKP’nin de Menzil’in de Hedefinde”, <https://www.birgun.net/haber/edirneli-akp-nin-de-menzil-in-de-hedefinde-153230> (03.12.2020).

⁴⁶⁶ Ahmet Hakan, “Roman Adaydan Öğrendiğim 10 Şey”, *Hürriyet Gazetesi Kelebek Eki*, 07 Mayıs 2017.

⁴⁶⁷ “Romanlar Menzil’e Hayran Kaldı”, *Yıldırım Gazetesi*, 05 Mart 2015.

*daha fazla gittim. Daha öncesinde Kuran Kursuna gitmiştim, kadınlara ve çocuklara da öğreteyim diye orada öğretmenlik yaptım. Güzel bir şeydi zaten.*⁴⁶⁸

Katılımcılardan bir diğeri de mahallesinde bulunan medrese ismini verdikleri mekandaki dini grubun eğitim içerikli faaliyetlerine katılmıştır. Bu tür faaliyetlerle Roman toplumuna eğitici yönde katkı sağlandığını düşünmektedir. Aşağıdaki sözlerle tespiti doğrulamaktadır.

*Bir medreseye gidersem gidiyorum. Peygamberimiz Efendimizi, Allah yolunda, öyle sohbetler oluyor. Hoca geliyor mahalle dışından ders oluyor. Kimi zaman erkekler gelir toplanır. Kimi zaman da kadınlara cuma günleri oluyor mesela ya da çarşamba, Kur'an-ı Kerim öğrenmek için. İşte gidiyorum onlara.*⁴⁶⁹

Bir başka katılımcı da mahallesinde bulunan dini grubun dergah diye tabir ettiği mekanına giderek dini içerikli bilgiler öğrenmiştir. Bu bilgiler manevi olarak kendini iyi hissetmesine sebep olmuştur ve oradan öğrendiği bilgileri sorgulamadan doğru olarak kabul etmektedir. Çok az da gitmiş olsa fayda sağladığını ve dini grubun faaliyetinin Romanlar için çok faydalı olduğunu düşünmektedir. Katılımcı aşağıda dile getirdiği sözlerle Roman kadınların mahallelerinde faaliyet gösteren dini grup ve cemaatlerin faaliyetlerine katıldıkları konusundaki tespiti destek vermektedir:

*Ben iki sefer dergaha gittim. Kadınlar toplanıp dua okuyorlar orada. Mesela kimisi abdest almayı bilmiyor, bilmem neyi bilmiyor. Hep oralarda öğrendiler. Cahiller mesela gusül abdestinin nasıl alınacağını bilmeyenler. Adet olduktan sonra abdest almayı biliyorduk ama ben evlendim mesela büyüklerimiz bize söylememiştii ayıp geliyordu. Ben bilmiyordum, sonradan öğrendik. Evlendikten sonra abdest alınacağını bilmiyorduk.*⁴⁷⁰

Araştırmanın bir başka katılımcısının da diğer katılımcılar gibi mahallesinde faaliyet gösteren dini grubun dergah isimli mekanına gittiği yönünde belirttiği aşağıdaki sözler söz konusu tespiti destekler niteliktedir:

⁴⁶⁸ S.K./36, Mülakat.

⁴⁶⁹ S.A./50, Mülakat.

⁴⁷⁰ İ.K./61, Mülakat.

*Buradakiler Adıyaman'ın Menzile gidiyorlar. Toplanırsız cuma günleri, Kuran okunur, Yasin okunur, sohbet ederiz. Kadınlar kelime-i şehadet getiriyor şimdi, on beş sene öncesine gidersek %70'i bilmiyordu. Ama şimdi dergah açıldığı için, hepsi Kuran okuyorlar, bütün duaları öğrendiler, hepsi namazlarını kılıyorlar.*⁴⁷¹

Başka bir katılımcı da yukarıdaki diğer kadınların belirttiği gibi Roman mahallesinde faaliyet gösteren dini grubun medrese ismini verdiği mekanına gittiğini ifade ettiği sözleriyle tespite destek vermektedir: “Bizim medrese var şu ilerde, medreseye gidiyorum. Benim gittiğim Nakşibendi'nin, Mahmut Efendi'nin. Hocaları Kuruçay'dan Roman. Oradaki herkes Allah sohbetini bildiğini için namazında insanlar”.⁴⁷²

Mahallelerinde ya da farklı bir yerdeki dini grubun faaliyetine katılmaktan bazı Roman kadınların itina ettikleri için bu amaçlı mekanlara gitmek istemedikleri ve faaliyetlerine de katılım sağlamayı tercih etmedikleri görülmüştür. Bu konuda görüşülen kadınlardan biri şu sözlerle bu tespite katkı sağlamaktadır: “Dergaha ve sohbe hiç gitmedim. Çünkü oraya tövbe edip gidilmesi gerekiyormuş. Başın örtülü gitmek zorundasın, bu yüzden gitmem. Oraya gidince başörtüsü takman lazım, ben başörtüsü takamam”.⁴⁷³ Katılımcılardan başka bir kadın; “Ben hiç gitmedim ama var yani mahallede, burada biraz dindarlık var”,⁴⁷⁴ diğer bir kadının da; “Burada bizim İsmail Efendi var, duydunuz mu bilmiyorum. İşte onun tarikatı var. Mahallenin erkekleri, bazı kadınları ona bağlı. Ama ben hiç gitmedim”,⁴⁷⁵ sözleri ve diğer başka katılımcı kadınların; “Bize göre değil. Yok, ben katılmam”,⁴⁷⁶ “Ben gitmiyorum”,⁴⁷⁷ “Bu mahallede Kadiri tarikatı var diye biliyorum ama erkekler gidiyor, kadınlar da

⁴⁷¹ E.K./45, Mülakat.

⁴⁷² Y.K./39, Mülakat.

⁴⁷³ Y.İ./40, Mülakat.

⁴⁷⁴ S.A./50, Mülakat.

⁴⁷⁵ S.G./52, Mülakat.

⁴⁷⁶ G.T./26, Mülakat.

⁴⁷⁷ S.Ş./26, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

gidiyordur ama ben bilmiyorum, ben hiç gitmedim oraya”,⁴⁷⁸ “Katılmayız”,⁴⁷⁹ “Hiç gitmedim”,⁴⁸⁰ biçimindeki sözleri bu konuda öne sürülen tespiti destekler niteliktedir.

Roman kadınların dini grupların ve cemaatlerin faaliyetlerine katılım göstermiş olsalar bile bu katılımların zaman içerisinde süreklilik arz etmediği sadece belli dönemlerde dönemsel olarak kaldığı diğer bir tespit olarak bulunmuştur. Bu konuda görüşülen kadınlardan bazılarının şu sözleri; “Bir iki sefer gitmiştim”,⁴⁸¹ “Evlenmeden önce küçükken gidiyordum”,⁴⁸² “Üç yıl belki daha fazla gittim”,⁴⁸³ bu konudaki tespiti katkı sağlamaktadır. Bu tür dini grupların ya da cemaatlerin faaliyetlerine katılım konusunda tespit edilen bu istikrarsız durum, kadınların yapmış oldukları bu katılımları çok fazla içselleştirmediklerini, zaman zaman ekonomik yoksunluklar, zaman zamanda iş gibi farklı ihtiyaçların karşılanması nedeniyle bu faaliyetlere katılım sağladıklarını düşünülmektedir.

4.5. Siyasal Faaliyetlere Katılım

Toplumdaki en dezavantajlı gruplardan biri olan Romanlar siyasal faaliyetlere yeterli katılım sağlayamamaktadırlar. Maddi imkanlara erişimde yaşadıkları sorunlar, eğitim eksikliği, konut sorunları ve beraberinde suça bulaşma gibi pek çok faktöründe etkisiyle toplumdan dışlanan Romanların tüm alanlarda olduğu gibi siyasal faaliyetlere katılımları konusu da sorunludur. Kadınların siyasete katılımları konusu tüm dünyada tarihsel süreç içinde ele alındığında oldukça çetin zorluklar ve büyük mücadele verilmiş bir alan olarak karşımızda durmaktadır. Türkiye’deki durum da bundan farklı gelişmemiştir. Bu konuyla ilgili olarak birinci bölümde detaylı açıklamalar yapılmıştır. Roman kadınların etnisite ve toplumsal cinsiyetlerinden dolayı yaşamış oldukları çoklu dezavantajlı durumları göz önüne alındığında siyasi faaliyetlere katılımları

⁴⁷⁸ S.Y./30, Mülakat.

⁴⁷⁹ G.T./55, Mülakat.

⁴⁸⁰ S.K./27, Mülakat.

⁴⁸¹ B.S./28, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 11 Şubat 2020.

⁴⁸² Y.B./23, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

⁴⁸³ S.K./36, Mülakat.

konusunun daha çok çaba gösterilmesine ihtiyaç duyulan bir alan olduğu görülmektedir. Siyasal faaliyetlere katılım davranışı standart bir biçim ve düzeye göre olmadığı için Roman kadınlarda siyasal katılım farklı düzey ve şekillerde gerçekleşmektedir.⁴⁸⁴ Seçimlerde oy kullanma, siyasi partilere üye olmak, siyasi konulara karşı merak, siyaset ve seçim konusunda başkalarıyla konuşmak-tartışmak vs. gibi yönlerden ele alındığında Roman kadınlarda siyasal katılım davranışı görülmektedir. Karar verme mekanizmalarında yer alma ve temsil edilme yönünden konu ele alındığında ise Roman kadınları için siyasal katılım yok denecek düzeyde kalmaktadır.

Siyasal katılım davranışının siyasal temsil mekanizmalarına yansımaları konusunda Roman kadınlar resmi olarak görünmüyor olsalar da araştırmanın katılımcıları ile yapılan görüşmelerde Roman kadınların siyasete karşı oldukça ilgili oldukları ve siyasi olayları takip ettikleri birinci tespit olarak bulunmuştur. Kadınlar siyasal gündemi ve ülkede olan olayları televizyondan ya da birbirleri ile yaptıkları sohbetlerden takip etmektedirler. Katılımcılardan birinin bu konudaki görüşlerini dile getirdiği aşağıdaki sözler tespiti desteklemektedir:

*Merak ediyorum. Ülkede ne olduğunu ne bittiğini, hangisi kötü diye merak ederim, takip ediyorum. Bakıyorum yani, kim doğru konuştu, kimin ne zaman ne yalanı çıktı. Bunu vadetmişti bak yapmadı, bak bunu böyle yaptı diye kendimce yorum yaparım. Siyasetle ilgilenmem ama takip ederim. Bak bu başkan, bu milletvekili diye iyiyi ve kötüyü ayırt etmeye çalışırım.*⁴⁸⁵

Başka bir katılımcı da siyasal faaliyetlere katılım konusunda meraklı ve ilgili olduğunu ifade ettiği şu sözlerle tespiti destek vermektedir; “Takip ederim, elimden geldiği kadar, bakarım, bir topluma girince tabi ki de siyaset konuşuluyor arkadaşlarımızın arasında da. Herkesin fikirlerini dinliyorum, hiçbir zaman da önyargılı davranmıyorum, severim de zaten bu tür konuları, siyasete de çok ilgiliyimdir”.⁴⁸⁶ Başka bir katılımcı da siyasete duyduğu ilgisini ve merakını anlattığı şu sözlerle tespiti

⁴⁸⁴ Abdullah Aydın, “Olumlu ve Olumsuz Manası ile Siyasal Katılım Türlerinin İncelenmesi”, *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 17 (2019): 2124.

⁴⁸⁵ İ.K./61, Mülakat.

⁴⁸⁶ S.K./36, Mülakat.

katkı sağlamaktadır; “Tabii, haberleri izlerim devamlı olarak, çok meraklıyım siyasete”.⁴⁸⁷

Roman kadınların siyasal faaliyetlere katılımları konusundaki ikinci tespit ise en yaygın siyasal katılım biçimi olan seçimlerde oy kullanmanın kadınlar için çok önem taşıdığı olmuştur. Kadınların her seçimde mutlaka oy kullanmaya gitmeleri dikkat çekici bir noktadır. Katılımcılardan bir kadının seçimlerde oy kullanmaya verdiği önemi ifade ettiği şu sözleri tespiti vurgu yapmaktadır; “Oy kullanmaya giderim, hiç kaçırmadım”.⁴⁸⁸ Benzer bir ifadeyle diğer katılımcıların da sözleri; “Giderim, kullanırım oyumu, düzenli olarak”,⁴⁸⁹ “Giderim, oy kullanmayı hiç kaçırmam”,⁴⁹⁰ “Giderim, mutlaka oyumu kullanmaya giderim”,⁴⁹¹ “Hiç kaçırmam giderim”,⁴⁹² oy kullanma farkındalığının Roman kadınlar arasında gelişmiş olduğunun ve oy vermenin önemli bir siyasal katılım yöntemi olduğu tespiti doğrular niteliktedir.

Roman kadınların oylarını nasıl kullanacaklarına ve kime oy vereceklerine karar vermede özgür bir biçimde hareket edebilmeleri siyasal katılım davranışı yönünden önemli bir noktadır. Bu konuda yapılan üçüncü tespit, kadınların genellikle ailelerinin ya da eşlerinin etkisinde kalarak oy tercihlerini belirledikleri ve oylarını bu doğrultuda kullandıkları olmuştur. Katılımcılardan bir kadının aşağıdaki sözleri tespiti katkı sağlar niteliktedir:

*Pek konuşmam siyaset arkadaşlarımla, ama onlar konuştuğu zaman benimle o başkanın söylediğini doğru bulmadığımı, onlara izah etmeye çalışırım. Mesela Cumhurbaşkanımızı çok takdir ederim. Benim oğlum CHP li olsa da ben yine de onu beğenirim. Eğer oğlum CHP li olmasaydı ben ona yönelirim. Doğru yapılanı takdir ederim.*⁴⁹³

⁴⁸⁷ S.A./41, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 11 Şubat 2020.

⁴⁸⁸ S.A./50, Mülakat.

⁴⁸⁹ S.K./36, Mülakat.

⁴⁹⁰ İ.K./61, Mülakat.

⁴⁹¹ G.T./55, Mülakat.

⁴⁹² N.Y./60, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, 01 Mart 2020, Bergama/İzmir.

⁴⁹³ İ.K./61, Mülakat.

Bu konuda görüşlerini dile getiren bir başka katılımcının şu sözleri de bu konuda öne sürülen tespiti katkı sağlamaktadır: “Bu iyi diyorlar ‘Tamam’ diyorsun. ‘Bu kötü’ diyorlar ‘Tamam’ diyorsun, öyle yapıyorsun. ‘Bu daha iyisi, oraya atalım,’ diyorlar oyumuzu atıyoruz”.⁴⁹⁴ Siyasal katılım sağlamanın bir yolu olan oy verme tercihinin yapılmasında kadınların adaylar ve partiler konusunda çok ısrarcı olmadığı, erkeklerin bu konuda daha ısrarcı olduğu görülmektedir. Genç bir katılımcı eşinin kendisine bu konuda yaptığı baskıyı ifade ederek söz konusu tespiti desteklemektedir: “Eşim söylüyor canım, eşim söylüyor ‘Şuna atacaksın,’ diyor. Dinliyorum eşimi, ‘Hakkımı helal etmem sana atmazsan,’ dedi. Mecbur ben de attım oyumu. Baskı yaptı”.⁴⁹⁵ Roman kadınlar aile içinde aile ile ilgili alınacak kararlarda söz sahibiyken kime oy verecekleri konusunda aynı etkinliği gösterememektedirler. Erkekler ataerkil siyasal sistemin bir faaliyeti olan oy verme kararının verilmesi aşamasında kadınların kararları üzerinde baskıcı ve yönlendirici bir şekilde hareket etmektedirler ve kadınlar da çoğunlukla buna boyun eğmektedir. Katılımcılardan birinin şu sözleri tespiti vurgu yapmaktadır: “Karışır nereye oy vereceğime, ‘Bak dediğim yere atıyorsun değil mi?’ diye söyler, baskı yapar”.⁴⁹⁶ Başka bir katılımcının da bu konuda dile getirdiği benzer görüşleri; “Tabii canım karışıyordu eşim oyumu kime atacağıma, ‘söylüyordu oyunu şuna at diye.’ Bu sadece eşle alakalı değil genelde anne baba da karışır ‘şuraya oyunu at’ diye söyler”, tespiti doğrulamaktadır. Kadınların oylarını kendi bağımsız kararlarıyla veremediği, aile ya da eşlerinin etkisinde kalarak tercih belirledikleri noktasındaki tespiti katılımcının şu sözleri doğrulamaktadır: “Korkuyorum abla, ailem kime atıyorsa, ailem doğruyu bilir diyorum ben de ona atayım diyorum”.⁴⁹⁷

Roman kadınların siyasal faaliyetlere katılımı konusunda dikkat çekici bir diğer nokta olarak bulunan üçüncü tespit kadınların genellikle bir siyasi parti üyeliklerinin olmasıdır. Araştırmaya katılan kadınların büyük bir çoğunluğunun bir siyasi partiye

⁴⁹⁴ R.K./44, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 12 Şubat 2020.

⁴⁹⁵ G.Y./28, mülakat Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 02 Mart 2020,.

⁴⁹⁶ G.T./55, Mülakat.

⁴⁹⁷ Ü.S./25, Mülakat.

üyeliği bulunmaktadır. Katılımcıların “AKP üyesiyim”,⁴⁹⁸“AKP üyeyim”,⁴⁹⁹ ifadeleri tespite katkı sağlamaktadır. Siyasi partilere üye olma konusundaki tercihlerinin kimi zaman eşlerinin işe girmesi için, kimi zaman sosyal yardımlardan faydalanmak için, kimi zaman da aile çevresinin yönlendirmesi gibi farklı sebeplerle olduğu görülmüştür. Aileden bir bireyin işe girmesi amacıyla siyasi partiye üye olunduğu yönündeki tespiti katılımcılardan bir kadın şu sözlerle vurgulamaktadır; “Eşim benim eski hükümlü, eski hükümlü olarak girdi bu CHP belediyesindeki işe. Ama mecburen ordayken biz de partiye üye olduk”.⁵⁰⁰ Başka bir katılımcının da diğer katılımcıyla aynı yöndeki görüşlerini dile getirdiği şu sözler tespiti desteklemektedir; “Yani benim eşim CHP’den girdiği için işe CHP’den yiyorduk yani ekmeği. Benim annem babam hangi partiliyse, ben de o partiliyimdir. Babama verdim kimliklerimi, CHP’ye o yaptı üye”.⁵⁰¹ Başka bir katılımcı da aşağıdaki sözlerle tespite katkı sağlamaktadır;

*AKP üyeyim, eşimle birlikte. Benim babam çok koyu bir AKP’li. Hatta bize vasiyet etti. ‘Ben ölürsem, asla o partiden başka yere oy vermeyeceksiniz’, dedi. Biz de babamı dinlediğimiz için hem eşim oradan işe girdiği için, hani onun ekmeğini yediğimiz için ona veriyoruz.*⁵⁰²

Bazı kadınlar siyasi partiye üye olma nedeni olarak parti liderini çok sevmelerini göstermektedirler. Genç bir katılımcının şu sözleri; “AKP üyesiyim, Tayyip Erdoğan’ı seviyorum. Roman halkına da çok yardımcı oluyor”,⁵⁰³ söz konusu noktaya katkı sağlamaktadır. Karizmatik liderlik konusunda bazı düşünce insanlarının fikirlerine bakacak olursak; Gazali’nin siyaset anlayışına göre bir siyasal liderde bulunması gereken en önemli vasıf adaletli olmaktır. Niccolo Machiavelli’nin siyasi bir liderde bulunması gereken vasıflar konusundaki düşüncelerinde de güçlü bir lider, merhametli, insancıl, vefalı, doğru ve dindar bir insan olarak görünmelidir. Lider bu vasıfları taşımıyorsa bile bu niteliklere sahipmiş gibi görünmeli ve o şekilde

⁴⁹⁸ S.Y./60, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

⁴⁹⁹ S.G./52, Mülakat.

⁵⁰⁰ S.A./41, Mülakat.

⁵⁰¹ G.T./26, Mülakat.

⁵⁰² S.Ş./26, Mülakat.

⁵⁰³ N.B./27, Mülakat Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 02 Mart 2020.

davranmalıdır.⁵⁰⁴ Araştırmaya katılan bazı kadınların parti liderine karşı duydukları hayranlıklarını dile getirdiği aşağıdaki sözler söz konusu tespiti katkı sağlamaktadır:

*AKP üyesiyim. İş için değil, ne bileyim ben Tayyip Erdoğan'ı seviyorum. Biliyor musun daha önce Romanlar, bu ülkede misafirdi. İstedikleri zaman kovulabilecekti. Tayyip Erdoğan bunu kaldırdı, Roman açılımı yaptı. Kanunları değiştirdi. Bizim de şu anda hakkımız var. Ben bu adamı sevmeyeyim de kimi seveyim?*⁵⁰⁵

*AKP üyeliğim var. Ben dua ediyorum Erdoğan'a, devamlı ediyorum Beni Bağ-Kur'lu yaptı. Ben şu an aylığımlı yıllığımlı alıyorsam onun sayesinde alıyorum. Cumhurbaşkanımızın yüzünden, bu şeyi çıkardı beni bir emekli yaptı. Çoluğum çocuğumla ben bunun ekmeğini yiyorum.*⁵⁰⁶

Roman kadınlar siyasal katılım sağlamak amacıyla karar verme mekanizmalarında görev almak için aday olmak ya da buralarda temsil edilmenin kendileri için bir hayal olduğunu düşünmektedirler. Roman kadınların karar verme mekanizmalarında yer almak gibi bir gelecek hedeflerinin olmadığı siyasal katılım sağlama konusunda tespit edilen dördüncü noktadır. Söz konusu tespit katılımcının aşağıda verdiği bilgilerden çıkarılabilir:

*Pek bizim öyle şeylere kafamız çalışmadığı için katılmayız. Okumadığımızdan dolayı oluyor bu, anlatabiliyor muyum bilgi toplayamıyoruz yani, nasıl yapacağım nasıl gideceğim diye kafamda kurarım. Kadın olduğum için belki, yapamazsın gibisine öyle düşünürler. Buradaki erkeklerle çok konuşmak istemem, yanlış tepki veriyorlar, o yüzden bulaşmak istemem bu tür işlere.*⁵⁰⁷

Benzer düşünceler başka bir katılımcı tarafından da aşağıdaki sözlerle dile getirilmektedir:

⁵⁰⁴ Oğuz Göksu, "Siyasal Liderlikte Yeni Bir Model Önerisi: Recep Tayyip Erdoğan Örneği", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, V. 18, N. 3 (2019): 1060.

⁵⁰⁵ E.K./45, Mülakat.

⁵⁰⁶ N.Y./60, Mülakat.

⁵⁰⁷ S.A./50, Mülakat.

*O sorumluluğu almam, o sorumluluğun altına girmem, kimseyi memnun edemiyorsun. ‘Sen manyak mısın?’ derler bana. ‘Bunca insanla uğraşılır mı?’ derler. Tahsilim olmadığı için ‘sen ne anlarsın’ derler. ‘Sen yapamazsın, okuryazarlığın yok’ derler. Çevremdeki insanlar bu tür şeyleri anlamaz pek, sen söylediğin zaman da sana onur kırıcı dille bunu söylerler.*⁵⁰⁸

Farklı katılımcılar dile getirdikleri şu görüşleriyle bu konuda yapılan tespitlerin altını çizmektedirler: “Herkes bir şaşırır herhalde. Kadın olduğum için”,⁵⁰⁹ “Çok destekleyeceklerini sanmıyorum beni bence. İnsanların arasında biraz kıskançlık, fesatlık oluyor. Bir kadın olmasın derler”,⁵¹⁰ “Bana ‘Sen deli misin? Senin kocan var, sen neden giriyorsun? Adam varken sana mı kaldı,’ derler”.⁵¹¹

4.6. Sosyal ve Siyasal Faaliyetlere Katılım Sürecinde Ayrımcılık

Toplum içinde ‘öteki’ olarak algılana Romanlar nesilden nesile aktardıkları yoksullukları ve kötü yaşam koşullarının yanında uğradıkları haksızlık ve mağduriyetleri de gelecek nesillere miras bırakmaktadır. Romanların toplumsal yaşamda karşılaştığı olumsuzluklar erkek, kadın ve çocukları derinden etkilerken kadınları hepsinden daha fazla olumsuz etkilemektedir. Kadınların toplumsal yaşamda karşı karşıya kaldıkları çoklu ayrımcılığın mağduru olmalarının ve yoksulluk içindeki yaşam şartlarının bir araya gelmesiyle ortaya çıkan karmaşık koşullar Roman kadınlarının kendi yaşam algılarını, kendilerine olan güveni ve yaşamlarını biçimlendirme fırsatlarını çok olumsuz etkilemektedir. Ayrımcılığa maruz kalmasının nedenini yoksulluğuyla içselleştirmiş bir katılımcının şu sözleri; ‘Niye o, biz garibiz diye mi bizi aşağı görüyorsunuz?’⁵¹² Roman kadınların yaşam algısını ve kendine güven duyamamasının nedenini örnekler niteliktedir. Bu konuda yaptığı çalışmalarındaki tespitlerini şu sözlerle dile getiren Gökçe’ye göre; “Roman kadınlar

⁵⁰⁸ İ.K./61, Mülakat.

⁵⁰⁹ S.K./36, Mülakat.

⁵¹⁰ S.K./27, Mülakat.

⁵¹¹ E.K./45, Mülakat.

⁵¹² B.E./25, Mülakat.

cinsiyet, etnik köken ve sınıf kesişiminde Roman olmanın ‘üçlü yükünü’ taşımakta ve bu nedenle katlanmış bir dezavantaj yaşamaktadır”.⁵¹³ Kadınların yaşadıkları bu dezavantajlar ve eşitsizliklerden çocukları da etkilendiğinden onlar için de daha iyi bir gelecek planı hazırlama tahayyülünde bile bulunamazlar. Sıfır Ayrımcılık Derneği Başkanı Arus’un bir Roman olarak toplumda yaşadığı ayrımcılık duygusu ile ilgili kendi yaşam deneyiminden paylaştığı aşağıdaki sözler ayrımcılık konusunun kişide nasıl dramatik bir etki yarattığına örnek oluşturacak niteliktedir:

*Örneğin lisedeyken çok üzülüyordum. İlkokuldayken ağlıyordum geceleri. İçimize atıyorduk. Çünkü toplum öyle diyorsa öyleyiz biz. Kendi kültürümüzün farkında değiliz ki. Toplum bize bizi anlatmış, biz de ona inanmışız. Evet, biz kötüyüz, Çingeneyiz... Aksini iddia edecek bir bilginiz yok. Geçmişimizi tarihimizi bilmiyoruz çünkü. Nerden gelmişiz, ne yapmışız, hayata dair neler yaşamışız bunları bilmiyoruz. Kültürümüz bize göre güzel ama yeri gelince ailemde bile ‘bizim cinganlardan ne olur ki’ dendiği oluyor. Sonuçta böyle bir bakış açısıyla bugüne kadar gelmişsiniz. İlkokuldayken keşke bu toplumun içinde olmasaydım keşke Çingene olmasaydım biz kimiz ki niye bizi bu kadar aşağılıyorlar falan diye ağlardım.*⁵¹⁴

Araştırmaya katılan kadınlar ile yapılan görüşmeler sonucunda toplumdaki diğer insanlar tarafından kendilerine ‘Çingene’ diye hitap edilmesinin onları çok üzdüğü ve kendilerini aşağılanmış hissetmelerine yol açtığı görülmüştür. Bu konuda yapılan birçok araştırma incelendiğinde de “Çingene kimliğinin, toplumun genelinde olumsuzlanması etnik grubun kendi kimliğini “Roman” olarak tanımlamasında etkili olmuştur”,⁵¹⁵ denilmektedir. Etnik aidiyete sahip kişiler tarafından Çingene adlandırılması reddedilmektedir. Toplumdaki bazı kesimler tarafından Romanları ifade etmek için kullanılan ‘Çingene’ tabirinin Roman toplumunda ayrımcılık ve aşağı görme duygusu oluşturduğu bu konuda bir tespit olarak bulunmuştur. Katılımcılardan

⁵¹³ Gökçe, *Cinsiyet, Etnik Köken ve Sınıf Kesişiminde Roman Kadınların Kamusal Alana Katılım Sorunsalı*, 887-888.

⁵¹⁴ Çiğdem Kapan, “Bir ‘Buçuk’ Hikayesi”, <http://www.tuicakademi.org/bir-bucuk-hikayesi/> (25.10.2020).

⁵¹⁵ Gizem Parşova, “Araçsal ve İnşacı Yaklaşımlarla Roman Etnik Kimliği”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.3, S.1 (2018): 5.

birinin bu konuda yaşadıklarını dile getirdiği aşağıdaki sözler tespiti vurgu yapmaktadır:

*Roman da demiyorlar, af edersin Çingene diyorlar insanın gücüne gidiyor. Biz çok eziyet çektik. Çok çabuk yargılıyorlar, bir de insanın içine gel sor bakalım. Mesela biz çocukken çadırlarda yaşadık. Ailem tütüne çapaya giderdi, ev vermezlerdi dokuz çocuğa köy yerinde, Menderes'te. Ne yapacaksın çadırlarda yaşadık. Sonra bırakmadılar yasak ettiler ondan sonra kiracı olduk, iyi de oldu. Ama ne yapacaksın ev vermiyorlar.*⁵¹⁶

Katılımcılardan genç bir kadının çalıştığı iş yerindeki iş arkadaşı tarafından kendi etnik kimliğindeki kişiler için söylenen aşağılanma ve küçük görülme algısını karşı tarafta yaratan 'Çingene' ifadesine hitaben söz söylenmesi onda duygusal incinme yaratmıştır. Katılımcının aşağıda ifade ettiği sözler bu kelimenin kişilerde olumsuz duygular yarattığı tespiti destekler niteliktedir:

*Mc Donalds'ta çalışırken mutfakta hamburgerleri üretiyorduk. Arkaya geçtim, üretim o an çok dağınıktı. Ondan sonra kadın arkadaş 'Bu ne burası böyle, Çingene pazarı gibi,' dedi benim de Roman olduğumu biliyordu. Ben tabii ki çok bozuldum. O saatten sonra o kişiyle tamamen böyle bir duvar ördüm arama, hiç muhatap olmamaya başladım.*⁵¹⁷

Bir başka katılımcı da etnisitelerinden dolayı kendilerine hitap edilirken kullanılan 'Çingene' kelimesinden duyduğu üzüntü ve aşağılanma duygusunu aşağıdaki sözlerle ifade ederek bu konudaki tespiti vurgu yapmaktadır:

*Romanları çok eziyorlar. Tarlaya gidiyoruz pamuğa, patron karısına ne diyor biliyor musun? 'Bak...' diyor, tabii peynir zeytin getiriyor, öğlen yemeği getiriyor. 'Çingeneler tarlayı bastı, git sepeti sakla,' diyor.*⁵¹⁸

Roman kadınların atalarından kendilerine miras kalan toplumda karşılaştıkları çoklu eşitsizlik ve ezilme sürecinin çocukların yaşamında da devam ettiği görülmüştü. Kısır döngü şeklinde devam eden bu durum yüzünden toplumsal yaşamın farklı alanlarında

⁵¹⁶ S.A./50, Mülakat.

⁵¹⁷ B.K./ 21, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 01 Şubat 2020.

⁵¹⁸ G.T./55, Mülakat.

yapılan ayrımcılık eğitim alanında da kendini göstermektedir. Çocuklarla birinci olarak ilgilenen ve onlardan sorumlu olan kadın ebeveynler çocuklarıyla birlikte bu ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Eğitim imkanından yoksun kalınması Roman kadınları tekrar bu kısır döngüye hapsedmekte ve gelecek nesillere de aynı mirası bırakmaktadır. Eşit eğitim fırsatlarına erişme konusunda Roman kadınların ayrımcılıkla karşılaştığı bir diğer tespit edilen nokta olmuştur. Bu konuda yaşadığı deneyimi paylaşan katılımcılardan birinin aşağıdaki sözleri tespite vurgu yapmaktadır:

*Büyük kız okula başladı, Roman kızları o zaman çok gitmiyordu okula. İki kişiydik biz. Bizim sınıfta iki kişi, üç kişi Roman çocukları vardı. Anam bir tane sınıf annesi, aradan tepeden çocukları istemiyorlar sınıfta. Hani Roman ya hep aşağılıyorlar çocukları. Kaç tane çocuk okulu bıraktı o yüzden. Şimdi askerliğe gelince; neden bu Roman diye ayırmıyorsunuz? Bu Roman, askerlik yapamaz demiyorsunuz?*⁵¹⁹

Katılımcılardan bir diğerinin yaşadığı ayrımcılıkla ilgili aşağıda dile getirdiği sözler tespite katkı sağlamaktadır:

*Bir seferinde Romanlar çocuklarıyla gelmesinler, bizim öğrenmemize engel oluyor dediler. Bu Romanlar dedikleri için bana ayrımcılık olarak geldi. Ben de o zaman desem Romanların deyişiyle bu Gaco, Gacolar gelmesin, sen nasıl hissedersin? Ayrımcılık olarak hissedersin. Sen benim günahımı alıyorsun, ben onun tartışmasını yaptım o zaman. Sen benim öğrenmeme engel oluyorsun, günahımı alıyorsun dedim.*⁵²⁰

Toplumda kabul gören çoğunluk kendi dışında kalan farklılıklara sahip bireylere karşı birçok alanda ayrımcılık yapmaktadır. Toplumsal ilişkilerde etnisiteden kaynaklı yaşanan ayrımcılık mağduru olan Romanlar bu durumdan rahatsız olduklarını her fırsatta dile getirmektedirler. Kimliklerini saklamak istememeleri ve kendilerini yaşadıkları topluma ait olarak görmelerine rağmen onlara karşı uygulanan etnik ayrımcılıkla baş etmek zorunda kalmaktadırlar. Toplumun çoğunluğu tarafından etnik bir kimlik olan Romanların nasıl algılandığını Arus şu sözlerle anlatmaktadır; “Gacolar (Roman olmayanlar) Roman kadınları hafif meşrep, basit, kirli, cahil, istediği

⁵¹⁹ E.K./45, Mülakat.

⁵²⁰ İ.K./61, Mülakat.

zaman taciz edebileceği kişiler olarak görüyor”,⁵²¹ Bir katılımcının aşağıdaki şu sözleri Arus’un da bu konudaki tespitini destekler niteliktedir:

*Bir gün bir aşağıya Bergama’ya indim mağazadan bir şey alıyorum. Dedim ki ‘Şu güzelmiş alayım,’ dedim. ‘Abla onu alma Çingenlerden aldım ben,’ dedi. Ben de dedim ki ikinci elde, ‘Ben de Çingen’im.’ dedim, özür diledi benden. Orada biraz üzüldüm.*⁵²²

Toplumsal cinsiyet çalışmaları içerisinde yer alan üçüncü dalga kadın hareketi, feminizmi kadınlar arasındaki farklılıkları da içine alacak biçimde kapsayarak kadınların farklı ten rengi, etnisite, milliyet, din ve kültürlere de mensup olduğunu içselleştirerek genişletmek amacına sahiptir. Üçüncü dalga kadın hareketi kadınlar arasındaki farklılıklara vurgu yapmaktadır. Romanlar için toplumda yaratılan ‘öteki’ algısı, kadınlar arasında da Roman kadınların ‘öteki’ olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bu olumsuz algılama beraberinde kadınlar arasında ayrımcılık ve dışlanma yaşanmasına yol açmaktadır. Araştırmaya katılan kadınlardan üç farklı kadının bu konuda dile getirdiği aşağıdaki görüşleri tespiti desteklemektedir:

*Kadınlar daha çok ayrımcılık yapıyor. Erkek sana acıyarak bakar, Roman deyince fakir geliyor akla, benim kendi adıma hissettiğim bu. Ama kadın sana tepeden bakıyor. Senin Roman olduğunu hissetti mi sana hissettiriyor. Kadınların kimisi sana tepeden bakar, yanındaki arkadaşıyla konuşurken birbirlerine bakışlarından, göz hareketlerinden, kinayeli hareketlerinden anlarsın.*⁵²³

*Kurs açıldı, çocuk bakımıyla ilgili. Benim iki numara oraya gidiyordu. Müdürle konuşuyorlar. Kadın diyor; ‘Neden bizi kaydetmiyorsunuz kursa?’ Müdüre Hanım da dedi ki; ‘Kurs doldu,’ dedi. Kadın da dedi; ‘Hep de Romanları bu kursa doldurdunuz,’ dedi.*⁵²⁴

⁵²¹ Hilal Tok, “Roman Kadınların Yüğü Ağır”, <https://ekmekvegul.net/gundem/roman-kadinlari-yuku-agir> (05.08.2020).

⁵²² N.Y./60, Mülakat.

⁵²³ İ.K./61, Mülakat.

⁵²⁴ E.K./45, Mülakat.

*Ben bir yere gidiyorum, beni zann ediyorlar köyden geldim. Konuşuyoruz, arkadaş oluyoruz kadınla. Tam ben Romanım dediğim zaman onun içine şüphe düşüyor anında. Ama düşmelerinde de haklılar, ben onlara da hak veriyorum. Niye; senin aklına Roman dediğin zaman ne geliyor? Hırsız geliyor, uğursuz geliyor şimdi doğruyu söyledikten sonra...*⁵²⁵

Kadınlar arasında yaşanan farklılıkların sebep olduğu bu çoklu ezilme süreci içerisinde mağdur olan, etnisite nedeniyle diğer kadınlar tarafından ayrımcılık ve dışlanmaya maruz kalan Roman kadınların kendi aralarında da farklı gruplar olduğu ve bu gruplar arasında da ayrımcılık ve dışlamaların yapıldığı tespit edilmiştir. Bu dışlanma ve ayrımcılığın nasıl olduğunu araştırmaya katılan bir Roman kadın şu sözlerle dile getirmektedir:

*Roman kadınların kendi içlerinde de ayrımcılık oluyor mesela bizim yerli Romanlarla, sepetçiler, kağıtçılar arasında falan. Bizim yerlilerin görüntüsü farklı olduğu için ister istemez bir yerlere gidildiğinde kendi içimizde de ayrımcılık yapılır. Aaa Akornolar gelmiş bak buraya biz şu tarafa gitmeyelim bu tarafa gidelim, yanımıza gelmesinler diye. Ben bir yere gittiğimde mesela benim yanıma gelmesini yanımda oturmasını istemem. Mesela Akornolar'dan bir kız ve erkek evlendiği zaman o onun ailesini küçük görme olur, o da onun ailesine ama sizinkiler de şöyle diyebilir.*⁵²⁶

Aynı etnik gruba dahil olan farklı gruplar içindeki kadınlar arasında da ayrımcılık ve dışlanma olduğu tespitini vurgulayan bir başka katılımcının verdiği örnek aşağıda verilmektedir:

Bizim burada da var Parpula, biz de Parpula diyoruz. Şu karşıdaki komşum Parpula. Konuştuğum zaman, 'Onlar Parpula' dediğin zaman o bana darılır yani. Onlar çadırcı yani, çadırcı Çingenesi. Dileniyor bu insanlar köylerde, sefiller, pisler. Yani evlerine girip de bir kupa çay içecek kadar değil yani fakirler. Şimdi sen geliyorsun, benim evimin tertibini, düzenini görüyorsun,

⁵²⁵ N.Y./60, Mülakat.

⁵²⁶ S.K./27, Mülakat.

*güzelliğini görüyorsun. O çadırcı Çingenesiyle sen şimdi bu yerli Çingenesini bir görebilir misin?*⁵²⁷

Aynı cinsiyete sahip olmalarına rağmen kendilerinden farklı bir kimlik ve etnisiteye sahip olarak kabul ettikleri kadınları, kendilerinin de toplumda ve kadınlar arasında ayrımcılığa maruz kaldıklarını dile getiren farklı bir etnik gruba ait kadınların dışladıkları görülmüştür. Bu da kendileri de dışlanma ve ayrımcılığa maruz kalsalar da aynı dışlama ve ayrımcılığı diğer farklı kimlik sahibi kadınlara uyguluyor oldukları düşüncesini doğurmuştur. Katılımcılardan bir kadın yaşadığı bu durumu şöyle ifade ederek tespiti katkı sağlamaktadır; “İşte çalışırken ayırıyorlardı hemen. Kürt olanlar daha çok yapıyordu. Ben aslımı saklamazdım. Aslımı saklamadığım için beni hemen ayırıveriyorlardı, dışlıyorlardı. Ben daha çok iş yapmak zorunda kalıyordum bu yüzden”.⁵²⁸ Araştırmaya katılan kadınlardan bir başkası da diğer katılımcı ile aynı düşüncelerde olduğunu dile getirdiği aşağıdaki sözler ile tespiti desteklemektedir:

*Ben bundan altı ay önce, altı aylığına İŞKUR vasıtasıyla doğum hastanesine temizlik işine girdim. Orada çalışırken bazı kadınlardan ayrımcılık gördük. Biz üç kişi, mahalle insanı olarak doğum hastanesine çalışmak için gönderildik. Bize farklı davranıyorlardı bu kadınlar. Bunu yapanlar doğulular, Kürt kadınları. Hani biz hiç yokmuşuz gibi davranıyorlardı Roman olduğumuz için. Biz anladık tabii.*⁵²⁹

Roman kadınların özel alanda sahip oldukları özgürlükleri kamusal alanda, fırsatlara ve kaynaklara erişimde toplumsal cinsiyet, etnisite ve yoksulluğun getirdiği sosyo-ekonomik statüleriyle alakalı olarak oluşan önyargılar, ayrımcılık ve dışlanma nedeniyle oldukça kısıtlıdır. Tek başlarına kamusal alanda örgütlenme becerisi ve faaliyeti sağlayamadıkları için siyasal temsil mekanizmalarında yer alarak sorunlarını duyurma ve hak talep etme konusunda da olumsuzluklar yaşamaktadırlar.⁵³⁰ Araştırmaya katılan kadınlar ile yapılan görüşmelerde kadınların

⁵²⁷ N.Y./60, Mülakat.

⁵²⁸ S.A./41, Mülakat.

⁵²⁹ Ü.S./25, Mülakat.

⁵³⁰ Gökçe, *Cinsiyet, Etnik Köken ve Sınıf Kesişiminde Roman Kadınların Kamusal Alana Katılım Sorunsalı*, 887-888.

hemen hemen hiç birinin temsil edilme noktasında siyasete katılmadıkları, siyasete katılımın Roman kadınlarında çok sorunlu bir alan olduğu tespit edilmişti. Toplumsal cinsiyetleri nedeniyle kendi etnik grupları içinden öne çıkarak siyasete bağımsız bir biçimde katılım sağlayamadıkları görülmüştür. Bu alan tamamen Roman kadınların dışında kaldıkları bir alandan ibarettir.

Özetle; Roman kadınlara kendi topluluğu ve toplumun tümü tarafından uygulanan baskı, dışlama, ayrımcılık ve ağır yüklerin karşısında yaşanan bu çoklu ezilme, kadınların hem kamusal alana aktif biçimde katılımlarını engellemekte hem de dezavantajlı konumlarını kat ve kat arttırıp yeniden üreterek gelecek nesillere miras olarak kalmaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ROMAN KADINLARINDA İKTİSADİ HAYATA KATILIM

Siyahi hukukçu Kimberle W. Crenshaw'ın, ezilmenin ve dışlanmanın farklı kimliklerin kesişiminde ortaya çıktığına dikkatleri çektiği kesişimsellik teorisi; toplumsal cinsiyet söylemini, ırk, etnisite, inanç, sınıf ve cinsel tercih gibi farklı kimliklerden kaynaklanan ezilme biçimlerini görmezden geldiğini öne sürerek eleştirmektedir.⁵³¹ Kesişimsellik yaklaşımı, kimliği tanımlayan “kadın” ve “roman” gibi tanımlamaların birbiriyle olan bağlantısından dolayı yaşanan farklı ayrımcılıkları anlamak için analitik bir çerçeve sunmaktadır. Bu yaklaşım, aynı zamanda da çoklu kimliklerin nereden geldiğini, nerede çarpıştığını, nerede kenetlendiğini ve kesiştiğini görebileceğimiz bir mercek görevi sağlar. Crenshaw'ın bir kavşaktaki trafiğin akışına benzettiği kesişimsellik kuramının öznesi olan siyah kadın, tıpkı farklı yönden akan trafik gibi yaşamda pek çok farklı ayrımcılığa maruz kalabilmektedir. Kavşakta bir kaza olması durumunda maruz kalacağı yaralanma farklı yönden çarpan arabalardan olabileceği gibi yaşamda baş etmek zorunda kalacağı zorluklar da farklı kimliklerinden kaynaklanıyor olabilir.⁵³² Araştırma konumuzun öznesi olan Roman kadınların durumları da tıpkı Crenshaw'ın bahsettiği yönüyle siyah kadınlarla aynı açıdan değerlendirilebilir.

Kesişimsellik teorisi, tezin temel konusunu oluşturan “çoklu kimlik” ve “çoklu ezilme” biçimine dikkat çekmesi bakımından burada ele alınan çalışma konusu için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Ceren Avcıl kesişimsellik yaklaşımı hakkındaki bir çalışmasında, “Kadınların ırk, din, dil, renk ve cinsiyetlerinin yanında ev içi, iş yeri vb. alanlarda yaşamış oldukları ayrımcılıkların biraradalığına yoğunlaşmaktadır”.⁵³³ Knapp, kadının kendine özgü uğradığı ayrımcılık ve baskının yanı sıra “homo-sosyal

⁵³¹ Kimberle Crenshaw, “Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics”, *University of Chicago Legal Forum*, S. 1 (1989): 139-167.

⁵³² A.g.e., 140.

⁵³³ Ceren Avcıl, “Kesişimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru”, *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 4 (2020): 1309.

farklılıklar” ve “hetero-sosyal farklılıklar” kesişiminde kaldığına dikkat çekmekteydi. Homo-sosyal farklılıklar kadın iş insanı ile evinde temizlik için çalıştırdığı Roman kadın arasındaki farklılıktır. Hetero-sosyal farklılıklar ise kadın ve erkek arasındaki farklılıklardan oluşur. Çoklu kimliklerin kesişimi toplumdaki iktidar ilişkilerindeki karmaşayı da açıklamaktadır.⁵³⁴ Örneğin toplumdaki üst sınıflar arasında gelişmiş olan kadınlık kimliği ile alt sınıflarda gelişmiş olan kadınlık kimliği veya göçmen kadınlık, işçi kadınlık ile ev sahibi kadınlık birbirinden farklıdır.⁵³⁵ Roman kadınların yukarıdaki bilgiler doğrultusunda iktisadi hayatta yaşadığı kesişimsellik, araştırma katılımcısı bir kadının aşağıda paylaştığı ifadeleriyle paralellik göstermektedir:

*Gittiğim bir evin sahibi bana ulaşamadıkları için sana telefon alalım dediler, beni abone ettiler. O sırada Rahmetli Müzeyyen ablaya da işe gidiyordum. Bana telefon bağlanıyor dedim kendisine. ‘Üzüldüm’ dedi. ‘Sizin gibilerin elinde telefon olması lüks’ dedi. Bizim gibilerin elinde telefon olması onun telefonun lüksünü kaçırıyormuş. Beni küçük gördü aşağıladı. Ben bütün evinin işini yapıyorum. Emeğimi alıyorum ama ben insansam bana insan gibi davranacaksın, kim olursan ol, insan insandır. Bu gariptir diye onu aşağı görme. Onun beş senedir ev işine gidiyordum, hatta kızına da işe gidiyordum, işi bıraktım hemen.*⁵³⁶

Kesişimsellik gibi kimlik ekonomisi yaklaşımı da son yıllarda yeni bir araştırma alanı olarak literatürde yer almaktadır. Bu konuda geniş kabul görmüş olan George A. Akerlof ve Rachel E. Kranton tarafından yapılan çalışmada kimliğin; toplumsal dışlanma, ayrımcılık, ezilme, yoksulluk, cinsiyet ayrımcılığı ve ötekiler kavramlarını meşrulaştırma işlevini yerine getirirken bazı önemli ekonomik sonuçlara da neden

⁵³⁴ Aktaran Meral Uzunöz and Aslıhan Yurdakul, “Intersectional Challenges in Labor Market: The Case of Roma Women”, *The Economics of Gender Equality in the Labour Market: Policies in Turkey and other Emerging Economies*, Eds. Meltem İnce Yenilmez, Gül Ş. Huyugüzel Kışla (UK: Routledge, 2021), 172-186.

⁵³⁵ Bkz. Maxine B. Zinn, and others, *Gender Through The Prism Of Difference*, 4th ed. (New York: Oxford University Press, 2010).

⁵³⁶ İ.K./61, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 22 Ocak 2020.

olacağı iddia edilmektedir.⁵³⁷ Toplum tarafından bireylere kimlikleri nedeniyle uygun görülen sınırlar, onların ekonomik zenginliğinin oluşturulmasında ve sonrasında yaşamlarında önemli belirleyiciler olabilmektedir. Kimlik ekonomisi konusunda yapılan çalışmalar, kim olduğumuzu oluşturan algımızın hem bizim hem de toplumun ekonomik zenginliğine ne tür bir etki yaptığını ve bireyin algılanmasının nasıl etkileri olduğunu araştırmaktır.⁵³⁸ Yazarlar, kimliklerin ırk, cinsiyet ve etnik kökenden yola çıkılarak oluştuğunu ve ekonomiyle yakından ilişkili olduğunu ileri sürmektedirler. Bu yaklaşımdan hareketle kimlik ekonomisi yaklaşımını dikkate aldığımızda, Türkiye’de ekonomik kaynaklara erişimde sınırlı imkanlara sahip olacaklar arasında en dezavantajlı grubun Romanlar ve özellikle de Roman kadınlar olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bölümde, Roman kadınların gelir getirici bir işte çalışma durumları üzerinden iş gücü piyasalarındaki konumları, iktisadi hayata katılma yaşları, Roman kadınların çalıştığı gelir getirici işler, sosyal güvenceli bir işte çalışma durumları, çalışma konusunda kendi başlarına karar alabilme imkanları, Roman toplumunun çalışan kadına bakış açısı, kazanılan gelir üzerinde söz sahibi olma imkanları, iş arama sürecinde ve çalışma yaşamında karşılaştıkları ayrımcılık gibi konular araştırmada yer alan katılımcıların yaşam deneyimleri üzerinden alınarak incelenecektir.

5.1. Roman Kadınlarında Gelir Getirici İşlerde Çalışma Durumu

Roman kadını, ev işi, çocuklar ve yaşlıların bakımı gibi görevleri üstlenerek aile ile ilgili kararlara etkin katılım sağlamasının yanında, iktisadi hayata da yoğun katılımda bulunarak aile bütçesine önemli ölçüde destek sağlamaktadır. Roman toplumunun iktisadi hayata katılımını incelemek üzere AB üyesi 11 ülkede 2011 yılında 10.811 Roman katılımcıyla yürütülen bir araştırmanın sonuçlarına göre; yirmi ile altmış dört yaşları arasındaki Roman erkeklerinin yüzde 40’ının gelir getirici bir işte çalıştığı,

⁵³⁷ George A. Akerlof ve Rachel E. Kranton, *Kimlik İktisadı: Kimliklerimiz, İşimizi, Ücretimizi ve Refahımızı Nasıl Şekillendiriyor?* çev. Can Madenci (Ankara: Efil Yayınevi Yayınları, 2016), 715-753.

⁵³⁸ Ensar Yılmaz, “Kimlik Ekonomisi”, *Yıldız Social Science Revue*, V. 5, N. 2 (2019): 185-208.

kadınlarda ise bu oranın yüzde 24 olarak kaldığı görülmektedir. Araştırma sonuçlarından elde edilen veriler incelendiğinde araştırmamız açısından önemli görülen husus, Roman kadınların kendi toplumundaki toplumsal cinsiyet rollerini göstermesidir. Erkeklerle oranla kadınların istihdam oranları çok düşüktür. Aynı anketin sonuçlarına göre, Roman kadınların yüzde 13'ünün niteliksiz serbest işlerde, yüzde 15'inin de geçici işlerde çalıştığı görülmektedir. Sonuçlar gelir getirici bir işte çalışma durumu açısından değerlendirildiğinde ise Roman kadınların Avrupa'daki istihdam durumunun Roman erkeklerle oranla daha kötü olduğunu göstermektedir. Roman kadınlar genel olarak geçici ve güvencesiz işlerde çalışmaktadır.⁵³⁹ Marjinal bir grup olarak tanımlanan Romanlar dünyanın hemen hemen her yerinde sosyal açıdan yoksulluk çekmekte ve ayrımcılığa maruz kalmaktadır.

Roman kadınların iş piyasalarında istihdam edilme durumlarını da içeren 2019 yılında Türkiye'de on iki ilde toplam 1560 hane ve 6645 kişiyle yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre; Roman kadınlarda işsizlik oranının yüzde 75,1, erkeklerde ise yüzde 27,8 olduğu görülmektedir. Araştırmanın verileri üzerinden bir değerlendirme yapıldığında Romanlar içinde düzenli ve maaşlı olarak çalışanların oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Kadınların erkeklerle oranla çok daha fazla işsizlik yaşadığı açıktır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu sosyal güvencesiz olarak kendi hesabına geçici işlerde veya gündelik yevmiyeli işlerde çalışmaktadır.⁵⁴⁰ Türkiye'de etnik köken temelli iş gücü dinamiklerini içeren istatistiki veriler bulunmadığı için Roman kadınların iş gücü piyasaları ve çalışma yaşamı içerisinde karşılaştıkları zorluklar, bu konuyla ilgili yapılan akademik saha çalışmalarından elde edilen verilerin bulgularından oluşmaktadır.⁵⁴¹

TÜİK, 2019 yılına ait kadınların iş gücü piyasalarına katılım oranını yüzde 34,8 olarak verirken, erkeklerde ise bu oranı yüzde 73 olduğunu açıklamıştır. On iki ilde yapılan araştırmanın sonuçlarına göre Roman kadınların iş gücü piyasalarına katılım oranı

⁵³⁹ “The Situation of Roma Women: FRA Data Analysis”. European Union Agency For Fundamental Rights. <https://fra.europa.eu/en/news/2013/situation-roma-women-fra-data-analysis> (04.01. 2021).

⁵⁴⁰ Kenan Aydın vd., *Türkiye’de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi* (İstanbul: Yayınlanmamış TÜBİTAK Projesi, 2019): 98.

⁵⁴¹ Uzunöz and Yurdakul, *Intersectional Challenges in Labor Market*, 172-186.

yüzde 24,9, erkeklerde bu oran yüzde 72,2 oranındadır.⁵⁴² Toplumsal cinsiyet ve etnik kimlik noktasında istihdam oranlarına yansıyan kesişimsellik, Roman kadınların Roman olmayanlara göre daha savunmasız kaldıkları sonucunu doğurmaktadır. Araştırma katılımcısı bir kadın emeğiyle iş gücü piyasasına katılma sürecini şu şekilde anlatmıştır: “Ben ilk çalışmama on yaşında falan başladım. Tarla işine gidiyordum devamlı yevmiye ile.”⁵⁴³ Bir diğer katılımcı da “On iki yaşında ev temizliği işine başladım”,⁵⁴⁴ sözleriyle küçük yaşta güvencesiz olarak iş gücü piyasalarına emeğiyle katıldığını ifade eder. Roman kadınları çoğunlukla geçici ve kayıt dışı gündelik işlerde çalıştıkları için istihdam oranlarının içinde yer almazlar. Roman kadınların kayıtlı ve güvenceli formel iş piyasalarında yer alabilmeleri için eğitim temel şartı oluşturmaktadır. Roman kadınları eğitim almaları gereken yaşta iktisadi hayata katılarak bir bakıma geleceklerini bu doğrultudaki dezavantajlara mahkum etmektedirler. Araştırmaya katılan iki kadının da kayıt dışı bir biçimde emekleriyle iş gücü piyasalarına katıldıklarını dile getirdikleri şu sözler Roman kadının çocuk, kadın, eğitimsiz, Roman, işçi olarak yaşamda karşılaştığı kesişimin örneğidir: “Babaannem beni işe soktu on üç yaşında. Ev temizlik işine başladım. Her gün, haftanın beş günü temizliğe gittim”,⁵⁴⁵ “On üç yaşındaydım o zaman. Bir doktorun evinde ev temizliğinde çalıştım”.⁵⁴⁶

Kısaca, araştırmaya katılan kadınların kişisel deneyimlerinden yola çıkarak çok küçük yaşta aileleri ile birlikte emek piyasasına dahil oldukları ve gelir getirici bir işte çalışmaya başladıkları tespit edilmiştir. Evlendikten sonra da birçok katılımcı için durum değişmemiş ve kadınlar çalışma yaşamının bir parçası olmaya devam etmişlerdir. Kadının çalışma yaşamında aktif olması toplumsal yaşamda da aktif olduğu anlamını taşımaz. Kadının çalışma yaşamının sınırları, işi ve evi arasındaki alan kadardır. İş dışında bir restoranda oturup yemek yemez, bir alışveriş merkezine gidip gezemez. Kadın çok küçük yaştan itibaren çalışmak zorunda kalarak ailenin

⁵⁴² Aydın vd., *Türkiye’de Romanlar*, 98.

⁵⁴³ S.G./52, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 02 Mart 2020.

⁵⁴⁴ S.A./50, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 23 Ocak 2020.

⁵⁴⁵ S.M./37, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 01 Şubat 2020.

⁵⁴⁶ İ.K./61, Mülakat.

günlük ihtiyacı için gerekli olan parayı kazanma çabasında olmuştur. Roman kadınların Roman olmayan kadınlara kıyasla genellikle kayıt dışı bir biçimde sosyal güvencesi olmayan geçici işlerde adil bir gelire sahip olamadan istihdam olanağı buldukları da diğer bir sonuçtur.

5.1.1. Roman Kadınların İktisadi Hayata Katılma Yaşı

Roman kadınlar, oyuncakla oynaması, temel eğitim alması gereken küçük yaşlarda kayıt dışı olarak iktisadi yaşama katılmaktadırlar. Küçük yaşta çocukların çalıştırılması, eğitim hayatından kopmaları ve tehlikelere karşı savunmasız kalmaları gibi sayısız problemleri de beraberinde getirmektedir. Araştırma katılımcısı kadınların neredeyse tamamı küçük yaşta iktisadi hayata emeğiyle katıldığını dile getirmektedir. Katılımcılarından birinin aşağıda ifade ettiği çalışma yaşamına katılma yaşı bu gerçeğe ışık tutmaktadır: “Sekiz dokuz yaşlarında ben işe girdim. Dokuz yaşında pire gibi pamuk topluyorduk biz. Tütün kırmaya gidiyorduk”.⁵⁴⁷ Bir başka katılımcının da küçük yaşta iktisadi yaşama katıldığını ifade ettiği, “On iki yaşındaydık, çok küçük başladık tarlaya yevmiyeye gitmeye”,⁵⁴⁸ biçimindeki sözleri söz konusu tespiti doğrulamaktadır. Araştırmaya katılan kadınların iktisadi hayata ilk katılma yaşları incelendiğinde sekiz ile on beş yaşları arasında değişmekte olduğu görülür.

Ebeveynlerin gelir ve eğitim düzeylerinden dolayı yaşadıkları eşitsizlikler çocuklarına da fırsat eşitsizliği olarak miras kalmaktadır. Bu ebeveynlerin çocuklarının okul çağından bile önce başlayan eşitsizlik ve yoksulluk durumundan kurtulmaları öyle zordur ki, iktisatçıların “yoksulluk kısılacı” ismini verdikleri koşullar tüm yaşamı ömür boyu olumsuz etkileyebilmektedir.⁵⁴⁹ Çok erken yaşta ebeveynleri ile yevmiyeci olarak tarla işlerinde çalışmaya başlayan bir katılımcının küçük yaştan itibaren çalışıyor olmasına rağmen yoksulluk kısılacını kıramadığını dile getirdiği sözler burada yapılan tespiti ışık tutmaktadır: “Baba evinde pamuk çapasına gitmeye sekiz yaşında başladım. Tarlalara yevmiyeci olarak giderdik, tütün kırmaya giderdik, üzüm

⁵⁴⁷ E.K./45, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 01 Şubat 2020.

⁵⁴⁸ S.G./52, Mülakat.

⁵⁴⁹ Joseph E. Stiglitz, *Eşitsizliğin Bedeli, Bugünün Bölünmüş Toplumu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?* çev. Ozan İşler (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 68.

kesemeye giderdik, bu yaşa geldim hala çalışıyorum ...”⁵⁵⁰

Özetle, Roman kadınları aile içinde güçlü kılan ailenin temel direği olmalarını sağlayan ve tüm sorumlulukların üstesinden gelmelerine neden olan erken yaşta iktisadi yaşama katılmalarıdır. Bir katılımcının dile getirdiği, “Ben çocuk yaştan itibaren kendi başıma ayaklarımın üzerine durmak için çalıştım, öyle de devam etti”, şeklindeki sözleri kadının erken yaşta sorumluluk bilincine sahip olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.⁵⁵¹ İktisadi hayata erken yaşta atılma, Roman kadınların hayatında paradoksal bir etki yaratmaktadır. Kısa vadede ailenin geçimine katkı sunulması, sorumluluk bilinci oluşturmaya gibi olumlu bir sonuç doğururken, uzun vadede eğitimden kopuşun getirdiği toplumla olan entegrasyonun azalması ve kendi toplumu içine kapanması yönünde olumsuz sonuçlar doğurur. Temel eğitim almaları gereken yaşta iktisadi hayata katılmaları dezavantajlar içeren bir durum olsa da kazandıkları sorumluluk bilinci yaşamdaki zorluklarla çok küçük yaşta mücadele etmeyi öğrenmelerini sağlayarak Roman kadınına güçlü kılmaktadır.

5.1.2. Roman Kadınların Yoğunlaştığı İktisadi Faaliyetler

Roman kadınların genel olarak iş gücü piyasalarında yer buldukları işlerin düşük ücretli, düzensiz, istikrarlı olmayan, geçici, vasıfsız, enformel ve sosyal güvencesi olmayan marjinal iş kollarından oluştuğu görülmektedir. Roman kadınlar toplumdaki diğer etnik ve sosyal gruplara dahil kadınlardan daha fazla enformel işlerde çalışmaktadır. İktisadi hayatta karşı karşıya kaldıkları bu durumun bazen dezavantajlı konumlarından bazen de kendi tercihlerinden ve yaşam biçimlerinden kaynaklandığı önemli bir nokta olarak tespit edilmiştir. Samsun’da evlere temizliğe giden Roman kadınları üzerinde yapılan bir çalışma bu tespiti destekleyici niteliktedir:

Romanlar çoğunlukla esnek işlerde çalışmaktadır. Bu durum, ‘özgür yaşamayı sevdikleri ve başkasının emrinde çalışmayı sevmedikleri için’ esnek ve sürekli olmayan işleri yapmayı tercih ettikleri şeklinde ‘romantik’ bir

⁵⁵⁰ Y.İ./40, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 27 Ocak 2020.

⁵⁵¹ S.K./36, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 22 Ocak 2020.

*anlayışın hakim olmasına neden olmaktadır.*⁵⁵²

Suat Kolukırık'ın İzmir Bornova Tarlabası mahallesinde ikamet eden Romanlar üzerine yaptığı bir araştırmanın bulgularından hareketle ileri sürdüğü aşağıdaki ifadeler, yukarıda dile getirilen görüşlerle aynı paraleldedir:

*Görüşülenlerden bazılarına göre 'sürekli işler, kendileri için uygun olmayan işlerdir', Diğer bir ifadeyle 'Çingeneler disiplin ve sıkıntıya gelemmez', Bu anlamda esnek ve sezonluk çalışmayı içeren bir iş ahlakının varlığı söz konusudur.*⁵⁵³

Kadınlar arasındaki akrabalık ilişkileri, aynı mahallede yaşıyor olmaları, aynı etnik kökenden gelmeleri iktisadi hayata katılım aşamasında büyük önem taşıyarak kadınlara kolaylık sağlamaktadır. Roman kadınların çalıştığı gelir getirici işlerin neler olduğuna bakıldığında gündelik temizlik işleri, fabrika işçiliği, fal bakma, bohçacılık, mevsimlik tarım işçiliği, dilencilik, çiçek satıcılığı, garsonluk, bebek bakıcılığı, kağıt toplayıcılığı, hurda ve plastik toplayıcılığı gibi düzensiz ve geçici işlerden oluştuğu görülmektedir. Yaşadıkları bölgeye göre değişiklik gösterse de katılımcılardan bazıları dilencilik yaparak ailesini geçindirdiğini söylemekten kaçınmış, bazı katılımcılar ise ailede bu işi yapan bireyler olduğunu anlatarak yaptıkları işi gizlememiştir. Araştırma katılımcısının dile getirdiği şu sözler kadınların ailenin ihtiyaçları için dilenciliği bir meslek olarak yaptığı gerçeğini gözler önüne sermektedir: “Kayınvalidem dilencilikte çalışıyordu. Sabah gidiyor, akşam geliyordu eve”.⁵⁵⁴

Romanların neredeyse tüm şehirlerde yaptıkları hurda ve plastik toplayıcılığı işi etnik niş olmuş ve Romanlarla özdeşleşmiş bir meslektir. İzmir çalışma sahasında araştırmaya katılan kadınlardan bu işi bir meslek olarak yapanlar olduğu görülmüştür. Araştırmanın katılımcısı bir kadın ailesinin ihtiyaçları için çöplerden hurda topladığını şu sözlerle ifade etmiştir: “Biz hepimiz çöpçüyüz, Herkes hurda toplayıcısı. Geri dönüşüm işi, çöp işi ama haftalık deniliyor. Patronumuzun işçisiyiz, haftalık alınıyor.

⁵⁵² Kezban Çelik, vd., “Samsun’da Evlere Temizliğe Giden Roman Kadınlar: Enformel Sektörde Çalışmanın Yüku Nelerden Hafif?”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, S. 1 (2016): 64.

⁵⁵³ Suat Kolukırık, “Sosyolojik Perspektiften Türk(ıye) Çingeneleri: İzmir Çingeneleri Üzerine Bir Araştırma”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 3, S. 1 (2006): 16.

⁵⁵⁴ Y.İ./40, Mülakat.

Ben de topluyorum”.⁵⁵⁵ Diğer bir araştırma katılımcısı kadın da maddi sıkıntıları dolayısıyla ailesiyle birlikte başka bir şehre giderek çöplerden şişe bile topladıklarını dile getirmiştir. Katılımcı kadının sözleri belirsiz ve geçici işlerde çalıştıklarını göstermesi bakımından çarpıcı bir örnektir: “Didim’e gittik, şişe topladık, bira şişeleri topladık sattık”.⁵⁵⁶

Roman kadınlar yoksulluk ve eğitimsizlik nedeniyle mesleki bir niteliğe sahip olmadıkları için özel bir vasıf gerektirmeyen temizlik işlerine yönelmektedirler. Ev temizliği ve merdiven temizliği gibi işler Roman kadınlar için etnik bir niş haline gelmiş mesleklerdir. Araştırmaya katılan kadınların büyük bir çoğunluğunun küçük yaşlardan itibaren temizlik işlerinde çalıştıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların arasında küçük yaşlarda ev işleri için yatılı olarak başka şehirlerde çalışanlar da vardır. Fakat işverenleri tarafından sosyal güvencesiz olarak çalıştırıldıkları için iktisadi hayata katılımları kayıt dışı ve geçici niteliktedir. Temizlik işinin Roman kadınlar için etnik niş haline gelmiş bir meslek olduğunu araştırmaya katılan bazı kadınların şu sözleriyle örneklendirebiliriz: “Kadınlara ev temizliğine giderim, halı yıkarım”,⁵⁵⁷ “Ev temizliğine gidiyorum”,⁵⁵⁸ “Aralıksız devamlı çalıştım, her gün ayrı ev işlerine, temizliklerine gittim, gece de sarma sardım. Örgü ördüm dışarıya parayla, hep çalıştım”,⁵⁵⁹ “Bohçacılık yaptım, her işi yaptım, temizlik yaptım, aklına ne geliyorsa her işi yaptım”.⁵⁶⁰

İzmir Romanlarının büyük bir çoğunluğu önceleri geçimlerini tarım işleriyle, özellikle de tütün işinden sağlamışlardır.⁵⁶¹ Araştırma katılımcısı bir kadının, “Ben tütünde çalışıyordum”,⁵⁶² şeklindeki sözleri çalıştığı iş alanını ifade etmesi İzmir ve çevresinde

⁵⁵⁵ S.O./23, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 11 Şubat 2020.

⁵⁵⁶ E.H./57, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 10 Şubat 2020.

⁵⁵⁷ R.K./44, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 12 Şubat 2020.

⁵⁵⁸ B.E./25, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 11 Şubat 2020.

⁵⁵⁹ İ.K./61, Mülakat.

⁵⁶⁰ E.K./45, Mülakat.

⁵⁶¹ Suat Kolukırık, “Aramızdaki Yabancı: Çingeneler” (Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004).

⁵⁶² E.H./57, Mülakat.

tütün işçiliğinin Roman kadınların işçilik alanı olarak etnik niş haline geldiğini göstermektedir. Katılımcı kadınlardan özellikle Bergama’da yaşayan kadınlar günöbirlik tarım işçisi olarak küçük yaştan itibaren aileleriyle birlikte tütün tarlalarında çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Konak’ta yaşayan katılımcı kadınlar da çoğunlukla tütün fabrikasında geçici işçi olarak çalıştıklarını belirtmişlerdir. Karşıyaka’da yaşayan Roman kadınlar ise küçük yaşlarında bu işlerde çalışmışlar, daha sonraları ise temizlik işleri gibi farklı alanlarda çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Şehir merkezlerinde bulunan tarım alanlarının zaman içinde daralması ile bugün İzmir’in çevre ilçelerinde yaşayan Romanların tarım işçiliği yaparak geçimlerini sağladığı görölmektedir. Tarım işçiliği günöbirlik geçici ve mevsimlik gezici olarak iki şekilde yapılmaktadır.⁵⁶³ Katılımcı kadınlardan biri mahallede bazı Roman komşularının gezici tarım işçisi olarak çadır ile farklı bölgelere gittiklerini, kendilerinin ise günöbirlik tarım işçisi olarak tarlaya çalışmaya gittiklerini şöyle anlatır: “Yazın olunca çadıra gidenler var, tarlaya gidenler var. Biz tarlaya gideriz, yani çapa yaparız, tütün kırarız”.⁵⁶⁴ Başka bir araştırma katılımcısı da: “Tarla işinde çalıştım evlenmeden önce hep, annemlerle yevmiyeye gittim”,⁵⁶⁵ sözleriyle ailesiyle birlikte günöbirlik yevmiyeli tarım işçiliği yaptığını dile getirmektedir.

Özetle; Roman kadınlar küçük yaştan itibaren kayıt dışı bir biçimde sosyal güvencesiz olarak bazen mevsimlik bazen de günöbirlik işçi niteliğinde iktisadi yaşama katılmışlardır. Roman kadınlar için etnik niş haline gelmiş meslekler olan temizlik işi, tarım işçiliği özellikle de tütün işi bölgelere göre farklılık gösterse de kadınların genel olarak bu işlerde yoğunlaştıkları tespit edilmiştir. Sahillerde mısır satıcılığı, bohçacılık, panayırcılık, çalgıcılık, sepetçilik, garsonluk gibi farklı işler yapan kadınlar olsa da bunların dışında tüm araştırma sahasındaki kadınların ortak yaptıkları iş hurda ve plastik toplayıcılığıdır.

⁵⁶³ Umur Aşkın, “Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Yaşayan Romanların Sosyo-Ekonomik Durumları ve Beklentileri: İzmir İli Örneğinde Bir Alan Araştırması” (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 138.

⁵⁶⁴ N.Y./60, Mülakat: Fatma İlknur Akgöl, Bergama/İzmir, 02 Mart 2020.

⁵⁶⁵ S.G./52, Mülakat.

5.1.3. Roman Kadınların Sosyal Güvenceli Bir İşte Çalışma Durumları

Neredeyse tüm dünyada erken yaşta yetersiz eğitimleri ile iktisadi hayata dahil olan Roman kadınların geçici, düzensiz, güvencesiz ve kimsenin yapmak istemediği marjinal iş kollarında yoğunlaştığı bilinmektedir. Araştırma katılımcısı kadınların ve kocalarının büyük bir çoğunluğunun da sosyal güvencesi olmayan düzensiz işlerde çalışıyor olması İzmir'deki durumun da dünyanın geri kalanından farklı olmadığını göstermiştir. Katılımcılardan bazı kadınların dile getirdiği aşağıdaki sözler İzmir'deki Roman kadınların sosyal güvenceli bir işte çalışma imkanı bulamadıklarına örnek oluşturmaktadır: “Benim çalıştığım zamanlarda ev işlerinde sigorta yoktu, sigortasız çalıştım”;⁵⁶⁶ “Kızken de sigortasız işte çalıştım, şimdi de aynı”;⁵⁶⁷ “Sigortalı işe hiç girmedim”.⁵⁶⁸

Çok nadir de olsa Roman mahallesinden bazı kadınların sosyal güvenceli işlerde çalışarak emekli olabildiği görülmüştür. Bu kadınlar da yine tütün ve tarla işçiliği işinden sosyal güvenceye sahip olmuşlardır. Araştırma yapılan sahada, kendi emeğiyle çalışarak emekli olmuş yalnızca iki işçi kadın tespit edilmiştir. Kadınlarla yapılan görüşmede sosyal güvenceye nasıl sahip olduklarına dair sözlerine aşağıda yer vermek araştırmaya örnek oluşturması açısından yararlı olacaktır:

*Ben tarlada tütün yaptım kendi başıma. Kendimiz icardan, tarla aldık. Evlendikten sonra o işleri yaptım. Ben emekli oldum tütünden. Yani biz biraz para verdik, biraz banka yardım etti, ben Bağkur'lu olmuş oldum.*⁵⁶⁹

*Tariş'e lokum yaptık. İlkini onu yaptım. Ondan sonra tütün mağazası açtı Tariş. Tütün mağazasına gittik, topladılar böyle güzel kadınları, hani böyle iş bilen kadınları. Bir güzel çalıştık. Oradan da emekli çıktım.*⁵⁷⁰

Roman kadınların eğitim eksikliği nedeniyle birçok alanda yaşadıkları mağduriyet bazen aşağıdaki örnekte olduğu gibi aile içindeki karı-koca ilişkisinde yaşanan

⁵⁶⁶ İ.K./61, Mülakat.

⁵⁶⁷ N.B./27, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 02 Mart 2020.

⁵⁶⁸ Y.İ./40, Mülakat.

⁵⁶⁹ N.Y./60, Mülakat.

⁵⁷⁰ G.H./82, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 10 Şubat 2020.

kesişimde kendini göstermektedir. Küçük yaşta sosyal güvencesi olmadan iktisadi hayata katılan araştırmamanın katılımcısı, eğitim eksikliği ve formel iktisadi hayatın kurallarını bilmemesi nedeniyle üzerine açılan işyerinin borçlarıyla baş başa kalmıştır. Resmi olarak sosyal güvenceye sahip görünse de kendi üzerine kurulan işyerinin katılımcıyı nasıl çaresiz bıraktığını aşağıdaki ifadeler ortaya koymaktadır:

*Sigortam olmadı hiç, yaptırmadım. Evleninceye kadar hep aynı yerde ev temizliğinde çalıştım. Evlenince de aynı yerde çalıştım. Bağkur’um var şu anda, dükkân açmıştı eşim, benim adıma yaptı dükkânı, sonra işte böyle hovardalık peşinde koşarken batırdı dükkânı. Dükkân benim üstüme olduğu için, bankalardan para çektiydi ödemedi, bankalar beni arıyor. Kendine olan borçlarını da ödeyemedi. İmkanım yok, şu anda da ben temizliğe gidemiyorum, çalışamıyorum.*⁵⁷¹

Katılımcılardan bir kadının, “Akşam uyuyoruz, sabaha bir şey yok. Bugün kazanıyorsun, el emeğiyle kazanılardan ne olur?”⁵⁷² şeklindeki sözleri, günü birlik sosyal güvenceden yoksun yaşandığını gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Duygu Gökçe bir çalışmasında; “Gelirlerinin belirsiz olduğu ve geçim stratejilerinin günü kurtarmak üzere inşa edildiği Romanlar, yardımlara bağlı bir yaşam sürmektedir”,⁵⁷³ ifadeleriyle sosyal güvencesiz bir yaşam sürdüren Romanların sosyal yardımlarla yaşamlarını idame ettirdiklerinden bahsetmektedir. Katılımcılardan biri sosyal yardımlar ile geçindiklerini bu yardımı da aylık bir maaş gibi değerlendirdiğini dile getirdiği şu ifadelerle vurgular: “Ben sosyal kurumlardan yardım alıyorum. ‘Bu evde benim hükümüm geçer’, diyor eşim. Tam bir diktatör, ‘Evin direği benim’, diyor. Aylığımı çekince onun eline veririm. ‘Bende duracak para’, diyor”.⁵⁷⁴

Kırklareli ilinde yaşayan Romanların emek piyasasına erişimde karşılaştıkları engeller ve bu zorluklara karşın geliştirdikleri stratejiler üzerine Romanların aldıkları sosyal

⁵⁷¹ S.A./50, Mülakat.

⁵⁷² R.K./44, Mülakat.

⁵⁷³ Duygu Gökçe, “Cinsiyet, Etnik Köken ve Sınıf Kesişiminde Roman Kadınların Kamusal Alana Katılım Sorunsalı”, *International Social Sciences Studies Journal*, V. 5, N. 30 (2019): 879-891.

⁵⁷⁴ B.S./28, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 11 Şubat 2020.

yardımlar ile ilgili tespiti destekleyen bir başka alan araştırmasının aşağıda verilen bulguları şöyledir:

*En çok yardım alınan kurum kaymakamlık (%28), belediye (%17) ve sosyal yardım kuruluşları (%9) olarak tespit edilirken, en az yardım alınan kurumlar ise dini kurumlar (%0,9) olarak rapor edilmektedir.*⁵⁷⁵

Araştırmaların bulgularında da görüldüğü şekilde sosyal yardım sağlayan kurumların bir nevi sosyal güvence görevi sağlaması Roman toplumu için önem taşımaktadır. Bu kurumlarla kurulan ilişkiler de kadınlar üzerinden yürütülmektedir. Araştırma katılımcısı genç kadının yukarıda verilen ifadesinden de anlaşılacağı gibi sosyal yardım aylık bir maaş gibi algılanmaktadır.

Özetleyecek olursak; Roman kadınların düzenli bir iş ve gelire sahip olamamaları, sosyal güvenceli bir işe sahip olamamalarına neden olurken, beraberinde de sosyal güvenceden yoksun olmaları sonucunu doğurmaktadır. Sosyal güvencesiz yaşam nedeniyle devlet ve sosyal yardım sağlayan kurumlardan alınan yardımlar Roman kadın için bir anlamda sosyal güvence gibi görülmektedir.

5.2. Çalışma Konusunda Kendi Başına Karar Alabilme İmkani

Bireylerin bir işte çalışıyor olmaları, sadece işleyen ekonomik sisteme katılması anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda toplumsal, siyasal ve aileyi ilgilendiren konulara da katılma anlamına gelerek, bireyin yaşamını anlamlandırmaktadır. Roman kadınlar için “çalışmak” ya da “bir işi olmak” sadece para kazanmak anlamını taşımaz. Kendisi için sınırları önceden belirlenmiş bir mahallenin dışına çıkmak için bir araç, topluma katılmak, hayattan haberdar olmak, mahallenin dışındaki Roman olmayan hayatları öğrenmek, kendini geliştirmek, özgürleşmek gibi pek çok anlam taşımaktadır. Aksu Bora’nın, çalışmanın bir işe sahip olmanın çok ötesinde anlam taşıdığını ifade ettiği aşağıdaki sözler bu bağlamda zikredilmeye değerdir:

⁵⁷⁵ İskender Gümüş, “Kırklareli Romanlarının Emek Piyasasına Erişimi ve Sosyal İçerme Politikaları Üzerine Bir Araştırma”, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 1 (2020): 146.

*Ücretli çalışmanın ekonomik ve sosyal hakların bir bileşeni olarak tanımlandığı bir dünyada topluma katılmanın temel mekanizması, çalışmaktır. ... Öğretmen, mühendis, bankacı ya da gazeteci olmak, 'bir işte çalışmak' tan çok daha fazlasını ifade eder. Olunan bu 'şey' den mahrum kalmak da çalışamamanın ötesinde, değer ve anlam kaybına uğramak demektir.*⁵⁷⁶

Evlenmeden önce çalışan bir kadın olan araştırmanın katılımcısı genç bir kadın evlendikten sonra da çalışmak istemiştir. Fakat eşinin izin vermemesi nedeniyle çalışma hayatı bitmiş ve yaşamı sınırlandırılmıştır. Katılımcı bu noktada kendini mağdur edilmiş ve rahatsız hissetse de kendi başına çalışma kararı alma cesareti bulamamıştır. Katılımcı yaşadığı durumu şu şekilde ifade etmektedir:

*Eşini çalıştırmak istemiyordu, kendine yediremiyordu. Evlendikten sonra işe göndermedi beni. Zenginlikle alakalı değil de istemiyordu çalışmamı. Bu hayatta mağdur olan zaten hep kadın oluyor. Ben hiç görmedim, öyle duymadım ki erkeklerde bir mağdur olma durumu.*⁵⁷⁷

Bir başka katılımcı da diğer katılımcı gibi eşinin çalışmasına izin vermemesi nedeniyle çalışma yaşamından koptuğunu ifade ettiği aşağıdaki sözlerle erkeğin kadının iktisadi hayata katılımda kendi başına karar vermesine engel oluşturduğuna vurgu yapmaktadır:

*Evlendikten sonra eşim beni çalışmaya göndermedi. Ben istiyordum çalışmayı ama 'Yardımcı olmana gerek yok', diyordu, istemiyordu çalışmamı eşim, salmıyordu beni. Çalışmak istediğim zaman sorun yaşıyordum. Korkuyordum ondan. Kızarsa kavga edeceğiz. O yüzden çekiniyordum.*⁵⁷⁸

Genç bir katılımcı da çalışma konusunda karar alırken kendi başına hareket edemediğini, eşinin çalışma kararına engel olduğunu ş anlatmaktadır:

⁵⁷⁶ Tanıl Bora, "Sunuş". "Boşuna mı okuduk?", *Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği*, Der. Tanıl Bora, vd. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 7-10.

⁵⁷⁷ S.A./50, Mülakat.

⁵⁷⁸ Y.K./39, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 11 Şubat 2020.

*Bir ay tartıştık zaten, çalışırsın çalışamazsın diye. İzin vermedi. Ben masaya vurdum elimi çalışacağım dedim. Sigortalı bir işe girip çalışacağım ben dedim. Evlenmeden önce çalışıyordum, evlendikten sonra çalışmama izin vermedi, sigortalı çalışabilirdim, kendi işimi yapabilirdim... Benim önümü çok kesti, onun pişmanlığını yaşıyorum.*⁵⁷⁹

Araştırmanın yaşı ilerlemiş bir katılımcısı torun sahibi olmasına rağmen halen çalışmak için çağırıldığında eşinden izin almadan kendi başına işe gitmeye karar veremediğini şöyle dile getirmektedir:

*Tarlaya gidiyoruz bazı zamanlar. Geçen sene beyime, ‘Bak işte şu dayı başı geldi, beni işe çağırıyor, gideyim mi gitmeyeyim mi diye sorarım. Tabi izin verdi. O da bir erkek yani, belki istemez, belki çekinir, belki kıskanır. O da kendine göre evin bir erkeği. Çarşıya, komşuya, anneme bile giderken izin alır da giderim. İzin almadan başıboş olmaz. İzin almadan gidersem kızar, icabında vurur da bana, ‘Sen benim lafımı niye dinlemiyorsun’, diye.*⁵⁸⁰

Evlendikten sonra Roman kadınlar genel olarak eşlerine dış dünyayla ilgili her konuda bağımlı hale gelmektedirler. Uzak bir komşuya, akrabaya, ailesine veya bir işe çalışmaya giderken eşinden izin almak zorundadır. Eşin istememesi durumunda kadın işi bırakıp eve kapanır. Aşağıdaki ifadeler bu durumu gözler önüne sermektedir:

*Eşim izin vermedi çalışmama. ‘Sen çocuklarıma bak, ben çalışıp getiriyorum zaten sana’, dedi. Çocukların mağdur olmaması için çalışmamı istemiyor. İzin vermediği için evlendikten sonra hiç çalışmadım.*⁵⁸¹

Kadının çalışma yaşamına katılmak isteyip istememesi kadın açısından pek çok farklı nedenden kaynaklanıyor olabilir. Görüşme yapılan katılımcılardan bazılarının iktisadi hayata katılmak istemiyor olmasına rağmen eşlerinin zorlamasıyla çalışmak zorunda kalmaları da dikkat çekici bir bulgudur. “Eşim ‘Git çalış’, diyordu, o yolluyordu beni işe. İstesen de istemesen de mecbur gideceksin. Para yok, çoluk çocuk aç mı dursun

⁵⁷⁹ S.K./36, Mülakat.

⁵⁸⁰ N.Y./60, Mülakat.

⁵⁸¹ Y.Y./30, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

evde. Mecbur gidiyordum mecbur”.⁵⁸² Bir başka katılımcının da benzer sözleri bu konudaki ifadeleri destekleyici niteliktedir: “Valla çalışmamı istedi , ‘gitme’ işe demedi, yolladı beni”.⁵⁸³

Bazı ailelerde yaşlı kadınların özellikle de kayınvalidelerin sözü geçmekte ve ailenin kararları onlar tarafından alınmaktadır. Bu ailelerde kim çalışacak, nasıl çalışacak, nerede çalışacak gibi kararları çoğunlukla eş değil kayınvalide vermektedir. Ailede izin ve onay alınması gereken kişi kayınvalidedir. Çalışma konusunda karar alma ile ilgili olarak bir katılımcının şu sözleri kayınvalidelerin bu konuda da otorite konumunda olduğunu göstermesi bakımından önemlidir: “Yeni evliydim bohçacılık yaptırdılar. Kayınvalidem karıştır işe. Kayınvalide derdi zaten bohçaya gitsin diye, Bohçacılıktan sonra çöpe yolladılar, kağıt mağıt topladık mahalle aralarında, eşimle birlikte oraya buraya gittim”.⁵⁸⁴ Bir başka katılımcının da kayınvalidesinden izin alarak çalışma kararı alabildiğini ifade ettiği şu sözler bu konuda verilen bilgiyi desteklemektedir: “Ben kayınvalideme ‘Çalışacağım’ dedim. ‘Sen bilirsin kızım, çalışabilirsin’ dedi. Allah için ‘İzin verdi, çalışırsan çalış’, dedi”.⁵⁸⁵

Kısacası; Roman kadınlar, küçük yaşta ailelerinin isteği ile onlarla birlikte, onların yanında iktisadi hayata katılırken, evlendikten sonra da eşlerinin ya da kayınvalidelerinin onay ve rızası ile iktisadi hayata katılmaktadırlar. Roman kadınların, iktisadi hayata katılma noktasında gerek toplumsal gerekse ailesel engeller nedeniyle kendi başlarına karar alamadıkları sonucuna varılmıştır.

5.3. Roman Toplumunun Çalışan Kadına Bakışı

Kadınlar tarih boyunca etnik köken, yaş, medeni durum gibi engelleyici nedenlere rağmen çeşitli işlerde çalışarak her zaman üretim faaliyetleri içerisinde bulunmuşlardır. Ataerkil sistemin dayattığı toplumsal cinsiyet kalıpları üzerinden kadınlara yüklediği annelik rolü, kültürel değerler ve ev işlerinin sorumluluğu ücretli

⁵⁸² H.P./66, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 02 Mart 2020.

⁵⁸³ G.H./82, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 10 Şubat 2020.

⁵⁸⁴ Y.İ./40, Mülakat.

⁵⁸⁵ E.K./45, Mülakat.

bir işte girip çalışmasının önündeki en büyük engelleri oluşturmaktadır. Roman toplumunda da çocuk ve yaşlıların bakımı, ev işlerinin yürütülmesi işleri kadının öncelikli görevleri olarak kabul edilir. Bu nedenle Roman kadınlar, toplumun bütününden ayrılmış topluluklarda izole bir yaşam sürerken geleneksel rollere daha fazla maruz kalmaktadırlar. Kapalı bir toplum yapısına sahip Roman toplumunda kadın aile içinde alınacak kararlarda etkin, çoğu zaman belirleyici ve son kararı verici konumda olsa da Roman mahallesinin ve kendi toplumunun dışına çıkması gereken hallerde durum aynı değildir. Bu nedenle kadının kendisine çizilen sınırları aşarak iktisadi hayata katılması o kadar da kolay olmamaktadır.

Roman toplumunda genel olarak çalışan kadına olumlu bakılıyor olsa da görüşme yapılan kadınların büyük bir çoğunluğunun eşlerinin ya da ailedeki erkeklerin onayı olmadan kendi başlarına çalışma yaşamına katılmaktan imtina ettikleri gözlenmiştir. Roman kadınları, eşlerinin iznini ya da onayını almadan iktisadi hayata katılamamaktadırlar. Eşlerinin onayı olmadan çalışma konusunda ısrarcı olduklarında ise şiddete maruz kalmaktadırlar. Araştırmaya katılan genç bir katılımcı, mahallede kadınlar olarak yaşadıkları bu durumu şu sözlerle açıklamıştır: “Bu mahallede herkes dayak yiyor. Biz de dayak yiyoruz abla. Anlamıyor erkeklerimiz, kaba güç kullanıyor”.⁵⁸⁶ Bir başka katılımcı da iktisadi hayata katılım konusunda eşinin olumsuz tutumunu dile getirdiği sözlerle yaşadığı sıkıntıya işaret etmektedir: “Çalışmama izin veriyor ama para getiriyorum eve diye. Para yönünden, hükümdarlık yönünden onun sözü geçiyor. Hep diktatörlük kendinde olsun istiyor. Beni şöyle bir kenara itekliyor yani”.⁵⁸⁷

Belli bir mahallede, toplumun tamamından izole, kendi etnik kökeninden gelen insanlarla birbirine benzer koşullarda içe kapalı olarak yaşamının etkileriyle yetişen Roman erkeklerden bazılarının kadınların mahalle dışında bulunmasına ve çalışmasına sıcak bakmadığı dikkat çekicidir. Kadının işe gitmek için giydiği kıyafeti bile hakkında negatif yorum yapılmasına neden olmaktadır. Araştırmanın genç bir katılımcısının sözleri bu tespiti örnek niteliğindedir: “Erkeklerimiz daha kötü, kendi insanlarımız

⁵⁸⁶ B.S./28, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 11 Şubat 2020.

⁵⁸⁷ Ç.A./54, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 10 Şubat 2020.

çoğunlukla yapıyor. Adınızı çıkartıyorlar. ‘Aa bu gitti orospu oldu’ gibi işte”.⁵⁸⁸ Araştırmaya katılan başka bir kadının aşağıdaki sözleri de bu şikayete maruz kalan kadınların duygu ve düşüncelerine ışık tutmaktadır:

*Çok korku vardı bizde. Dışarı gidiyordum hep sanki millet bana bakıyor gibi geliyordu. Hemen işimden evime gidiyordum hiçbir yere uğramadan. Şimdi biz giyiniyorduk, aa bunlar giyiniyor, gidiyor orospuluk yapıyor diye düşünüyorlardı bizi. Ben on iki yaşında çalışmaya başladığım için arkamızdan konuşuyorlardı. Şimdi kendileri de gidiyorlar işe güce. Ayıp değil çalışmak. Her işe giden orospuluk yapmıyor.*⁵⁸⁹

Çalışan Roman kadınlara yönelik olumsuz bakış birçok katılımcı tarafından dile getirilmiştir. Özellikle genç yaşta çalışan Roman kadınlara yönelik olumsuz yargı daha fazladır:

*Benim eşim hapiste. Mecbur çalışmak zorundayım. Öz ve öz amcalarım bunu yapıyor. Pantolon giydim işe gideceğimiz gün. ‘Aa baksana!’ hemen küfretmeye başlıyorlar, adımızı çıkartıyorlar. Ellerinden gelse çuval giydirecekler. Yalnız salmıyorlar bir yerlere. İşe giderken herkes bu muhitteki insanlarla gidip, bu muhitteki insanlarla geliyorlar. Görümceler var yanında mesela. Görümcesiyle beraber gidiyorlar.*⁵⁹⁰

Çalışmada dikkat çekici bir diğer husus, Roman kadınların iktisadi hayata katıldıkları noktada Roman olmayanlar tarafından maruz kaldıkları dışlanma ve ayrımcılıktan başka bir de eşlerinin kıskançlık, zorbalık ve şiddetine maruz kalmalarıdır. Toplumsal cinsiyet rolü gereği aile içindeki görevlerini yerine getiren kadının, emeğiyle de iktisadi hayata katılarak ailesinin temel ihtiyaçlarını karşılamak için çalışırken kıskançlık bahanesiyle eşinin eziyet ve şiddetine maruz kaldığı katılımcıların anlattıklarından anlaşılmıştır:

Çocuğumu sünnet yaptırmak için beş dönüm tütün aldım ben, tek başıma... Patronumuz da bir aksi. Benim herif iş bilmiyor. Adam alıyor çocukları çardak çardak geziyor, suya gidiyor, el arabasına koyuyor tulumbaya

⁵⁸⁸ B.E./25, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 11 Şubat 2020.

⁵⁸⁹ S.A./50, Mülakat.

⁵⁹⁰ G.H./82, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 10 Şubat 2020.

gidiyor. Patron oğlu da yeni evliydi. Bir gün hava başladı yağmaya. Oğlan 'Kalk Abla, babam gelir şimdi bağıır. Hemen tütünü kapatalım' dedi. Kuru tütün ızgarası, üstünde naylon var hemen biri buradan tutacak, biri buradan, üstünü kapatıveririz. 'Onu çekelim seninle'. dedi. 'İyi oğlum çekelim', dedim. Aman bir geldi benim adam, 'Sen patronun oğluyla naylonu mu çekiyorsun?' Çardağın böyle ortasında direk vardı, çamaşır teli vardı bak böyle. Sen onu bir kopar, kes dışarıda, o şeye beni bağla çocukların yanında. Beni bir dövüyor, bir dövüyor... O yeni gelin sesimi duymuş, elleri daha kınalı. 'Ne yapıyorsun ağabey sen?' dedi. Geldi çözdü, bağırdı çağırdı kurtardı beni. Şizofren hastası, evin içinde benim adım devamlı 'orospu' idi.⁵⁹¹

Roman toplumunun da kendi içinde farklı gruplardan oluştuğu farklı gelenek ve adetlere sahip olduğu, araştırma katılımcılarının anlatımlarından ve bu konuda yapılan akademik çalışmalardan anlaşılmıştır. Bazı Roman gruplarında yalnızca kadınların çalıştığı erkeklerin ise akşama kadar kahvede ya da evde boş oturdukları görülmektedir. Katılımcılardan bir kadının mahallede yaşayan farklı bir Roman grubunda sadece kadınların çalıştığı yönündeki şu sözleri bu yöndeki tespiti kanıtlar niteliktedir: “Misal onlarda hep kadınlar çalışır, erkekler nadir. Erkekler evde oturuyor, kadınlar hep çalışıyor. Bohçaya gidiyor, oraya gidiyor buraya gidiyor. Kadın erkeğin vazifesini yapıyor. Erkek de evde oturuyor. Ezineli onlar gelip mahalleye yerleştiler”.⁵⁹²

Kısaca, Roman kadın, her koşulda ve her yaşta ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmaktadır. Kadınlar gerek aile içinde gerekse iktisadi hayatta her zaman aktif durumdadırlar. Roman erkekler geleneksel ataerkil sistemin kendilerine yüklediği rol nedeniyle mahalle dışında kadının iktisadi hayata katılımı konusunda hassas davranmaktadırlar. Onayları olmadan Roman kadının iktisadi hayata katılımına sıcak bakmıyorlar. Roman kadın, aile içinde söz sahibi ve etkinken, yoksulluk ve ekonomik yoksunluk nedeniyle çalışmak istediğinde ailedeki erkeğin ya da yaşlı büyük kadının onayını almak zorunda kalmaktadır.

⁵⁹¹ G.T./55, Mülakat.

⁵⁹² E.K./45, Mülakat.

5.4. Kazanılan Gelir Üzerinde Söz Sahibi Olma Durumu

Bölgeye göre değişiklik gösterse de sekiz ila on beş yaşları arasında iktisadi hayata katılan Roman kadının kazancı üzerinde söz sahibi olamadığı araştırmada dikkat çekici bir nokta olarak tespit edilmiştir. Kadın, kazandığı gelirini evlenmeden önce aile büyüğü, anne ya da babaya; evlendikten sonra da eşe ya da kayınvalideye vermektedir. Roman kadını ancak kayınvalide olduktan sonra hem kendi kazancı hem de ailedeki bireylerin kazancı üzerinde söz sahibi olabilmektedir. Bir istisna olarak bu durumun dışında kalan kadınlar da olmakla birlikte Roman toplumunda vardır fakat kadınların çoğunluğunu oluşturmamaktadır. Katılımcıların birkaçının evlenmeden önceki kazançları üzerinde söz sahibi olmadıklarını ve anne babalarının bu konuda karar verici olduğunu dile getirdikleri sözler bu konudaki tespiti katkı sağlaması amacıyla aşağıda verilmiştir:

*Biz anneme veriyorduk, annem de babama veriyordu parayı. Tabi o oğlanlarını evlendirdi. O zamanlar çok özenirdim yeni bir şeyler alayım, güzel bir şeyler alayım giyineyim kendime diye ama alamadım hiç.*⁵⁹³

*Annemize veriyorduk çalıştığımız paramızı. Bir sakız parası dahi almazdık annemizden. Biz dört kardeş bir de babamız tarlaya giderdik. Hafta sonu para toplanırdı, anneme verilirdi.*⁵⁹⁴

*Anneme veriyordum. Bizde patron oydu çünkü. Ben çok ezildim aşırı ezildim. Annemin yanında anlatamadım. Annem oğluna daha düşkündür. Parayı genellikle oğluna harcar ayrımcılık yapar. Mesela şu an cezaevinde oğlu. Bana sordun demin, çalıştığımda annem benim maaşımı alıyor, annem var ya Allah'ım şu bir milyonunu bile bana vermezdi, isteyemezdim de. Çünkü öyle bir edeple yetiştirdiler, ben hala bazen anneme derim ki 'Ben hakkımı helal etmiyorum sana.' Ben ona dedim, 'O kadar çalıştım. Bana diyor muydun al şu bir milyonu kızım, kendine harçlık yap, kendi ihtiyacını gör', diyor muydun? 'Demedim', dedi.*⁵⁹⁵

⁵⁹³ S.A./50, Mülakat.

⁵⁹⁴ S.G./52, Mülakat.

⁵⁹⁵ S.A./50, Mülakat.

*Aldığım yevmiyeyi anneme veriyordum. Parayı alıyorlardı elimden. Babama veriyorlardı zaten parayı, bize vermiyordu babam da.*⁵⁹⁶

Roman toplumunda yaşlı kadının söz ve otorite sahibi olduğu katılımcıların ifadelerinden ve bu konuda yapılan farklı saha çalışmalarının sonuçlarından anlaşılmaktadır. Yaşlı Roman kadınları, ailedeki tüm bireylerin kazançları üzerinde söz sahibi olurken aynı zamanda evin kasası konumundadır. Ailedeki tüm bireylerin kazançları onda toplanmaktadır. Kendisi de kayıvalide olan bir katılımcı evlendikten sonra kayıvalidesinin yaşadığı zamanlarda ailedeki kazanç üzerinde kayıvalidesinin söz sahibi olduğunu şu sözlerle dile getirerek tespiti katkı sağlamaktadır: “Hayır, sadece bir paket sigara parası ayırabiliyordum içinden onu da gizlice, Hiçbir şey alamıyordum. Eşim de ben de annesine veriyorduk kazandığımız tüm parayı”.⁵⁹⁷ Araştırmanın bir diğer katılımcısı da küçük yaşından itibaren çalıştığını ve evleninceye kadar tüm kazancını evdeki en yaşlı kadın olan babaannesine verdiğini aşağıdaki sözlerle dile getirmiştir:

*Bana paramı veriyorlardı iş yerimden, ben de babaanneme veriyordum, o da kirasını ödüyordu. Kendime hiç harcamadım. Şimdi ben diyorum ‘Allah Allah ben o kadar yıl çalıştım, hiç kendime bir şey almadım’, diye.*⁵⁹⁸

Yoksulluk ve kalabalık aile yapısının getirdiği yetersiz gelire sahip olmak Roman toplumunun karşı karşıya kaldıkları zorluklardan bir kaçıdır. Genellikle düzensiz geçici işlerde çalışılması, gününbirlik bir yaşam sürdürülmesi ailedeki çocukların geleceğini de belirsiz kılmaktadır. Zorluklar içerisinde çalışma imkanı bulan Roman kadınların bazıları kazançları ile gelecekte kuracakları aileleri için çeyiz yatırımı yapmaktadırlar. Kazançlarının bir kısmını ailenin ihtiyaçları için harcarken bir kısmı ile de ailelerinin onayıyla çeyizlik eşya almaktadırlar. Araştırmaya katılan kadınlardan bu konudaki deneyimlerini paylaşanlardan bazılarının sözleri bu yönde yapılan tespiti örnek oluşturması bakımından aşağıda verilmiştir:

Aileme veriyordum kazandığım parayı ama annem almıyordu. ‘Siz çalışıyorsunuz çeyizinize faydanız olsun’, diyordu. Biriktirip çeyizlerimizi,

⁵⁹⁶ G.Y./28, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 02 Mart 2020.

⁵⁹⁷ G.H./82, Mülakat.

⁵⁹⁸ S.M./37, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 01 Şubat 2020.

*eksik ne var onları alıyorduk ablamla beraber. Tabii yeri geldiğinde aileme de onların yetemediği yerde veriyorduk. Kendi cüzdanımızda dururdu paramız.*⁵⁹⁹

*Ben çeyiz yapıyordum kendime. Annemler paramı ellemezdi.*⁶⁰⁰

*Çeyiz yaptım kendime. Paramı ya anneme ya da babama getirip veriyordum. Diyordum şimdi annem daha iyi bilir mesela, ‘Anne ne alınacak çeyize?’ gidiyorduk beraber alıyorduk. Benim yetmediğim yerde annem verirdi.*⁶⁰¹

*Param bende duruyordu çeyizim için, sıkıntı olmuyordu. Ben soruyorum anneme falan ‘İhtiyacınız var mı, benlik bir şey var mı? Varsa ben vereyim’, diyordum.*⁶⁰²

Roman kadının kazancı üzerinde söz sahibi olması hususundaki diğer dikkat çekici nokta da kadının kazancını olduğu gibi eşine vermesidir. Katılımcılardan bazılarının bu husustaki ifadeleri şöyledir: “Eşime veriyordum. Elli liraydı benim günlüğüm, büyük bir paraydı o zamanlar, günlük çalışıyordum o zaman, getirip eşime veriyordum”;⁶⁰³ “Eşime veriyordum, eşimde saklıyordu. O dönem eşim çalışmadığı için ben çalışıyordum kazandığım parayı direk eşimin eline veriyordum, evi o idare ediyordu”.⁶⁰⁴

Sonuç olarak; Roman kadını otoritesini yaş aldıkça sağlamlaştırmakta ve ailedeki gelir dahil tüm kararlarda söz sahibi olmaktadır. Genç yaşta iktisadi hayata katılım sağlamış olsa bile kazancını nasıl ve nereye harcayacağı konusunda bağımsız değildir. Kalabalık aile yapısı, yetersiz gelir, yoksulluk, sosyal güvencesizlik gibi nedenler kazancını kendi arzusuna göre kullanmasına engel oluşturmaktadır.

⁵⁹⁹ S.Y./30, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

⁶⁰⁰ Y.Y./30, Mülakat.

⁶⁰¹ G.T./26, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

⁶⁰² N.B./27, Mülakat.

⁶⁰³ S.A./50, Mülakat.

⁶⁰⁴ S.K./36, Mülakat.

5.5. İş Arama Sürecinde Karşılaşılan Ayrımcılık

Tüm insanların özgür ve eşit olduğunun, hiçbir milletin başka bir millettten üstün olmadığına yazılı olduğu İnsan Hakları Beyannamesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 10 Haziran 1948'de kabul edilmiştir. Üye devletler Bildirge'nin ikinci maddesinde yer alan aşağıdaki ifadelerle insanlar arasında farklılıklarının neden olabileceği tüm ayrımcılıklara karşı durma noktasında anlaşmışlardır. Söz konusu ifadeler; “Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka türden kanaat, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş veya başka türden statü gibi herhangi bir ayrım gözetilmeksizin, bu Bildirgede belirtilen bütün hak ve özgürlüklere sahiptir”,⁶⁰⁵ şeklindedir.

Hakan Ataman, ayrımcılık konusuna farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak düşüncesini şöyle ifade etmektedir: “Ayrımcılık kendi başına bir insan hakları ihlali olmakla birlikte, aynı zamanda, mevcut haliyle insan haklarını oluşturan temel insani değerlere karşı yapılmış topyekûn bir saldırı olmaktadır”.⁶⁰⁶ Her ne kadar devletler nezdinde bir anlaşma yapılmış olsa da bu biçimiyle yapılan ayrımcılığın insan hakları ihlalinin çok daha ötesinde olduğunu dile getiren Ataman, toplumların ve bireylerin öncelikle bu değerleri içselleştirmeye ihtiyacı olduğuna işaret etmektedir. Roman kadınlarının yaşadıkları ötekileştirme sadece psikolojik ve sosyolojik içerikli etkiler taşımaz, ekonomik olarak da etkisini gösterir. Etnik yapısına, ikamet ettiği mekana, yaşam biçimine, kim olduğunu oluşturan tüm varlığa karşı duyulan önyargı, ayrımcılık, dışlanma içeren tutum ve davranışların kesişiminde kalan toplumdaki en dezavantajlı grup Roman kadınlardan oluşmaktadır. Dışlanma ve ayrımcılığın her türünü hem etnik kimlikleri hem de toplumsal cinsiyetleri dolayısıyla yaşadıkları için çifte dezavantaja sahiptirler. Romanları toplumda tek homojen bir grup olarak kabul eden ve bu nedenle de suç, şiddet, dilencilik, uyuşturucu, yasa dışı çeşitli işler ile damgalamaya yönelik oluşan önyargılar Roman kadınlar için iş gücü piyasalarına katılımı engel teşkil etmektedir. Edirne Roman Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Derneği'nin uluslararası kuruluşlarla birlikte gerçekleştirdiği saha araştırmasının bulguları bu

⁶⁰⁵ “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”, İnsan Hakları Derneği, [https:// www.ihd.org.tr/ insan-haklari-evrensel-beyannames/](https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannames/) (11.12.2020).

⁶⁰⁶ Hakan Ataman, *Ayrımcılığa Karşı Uluslar Arası İnsan Hakları Mevzuatı*, Der. Hasan Sayim Vural (Ankara: İnsan Hakları Gündemi Derneği, 2007), 1-2.

yöndeki tespiti destekler olup, Romanların iş piyasalarında “çalışmayı sevmeyen” kişiler olduğuna yönelik yaygın bir önyargının var olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁰⁷ Tüm bunlara Roman kadınların düşük eğitim düzeyleri ve ev içi sorumlulukları da eklenince işgücü piyasalarına katılımında karşılaştıkları zorluklar artmaktadır.

Romanların enformel işgücü piyasasına katılımını kolaylaştıran etken toplumla entegre olmadan kentin izole bölgelerinde, toplu olarak ayrılmış mekanlarda yaşamaları neticesinde kendi aralarında oluşan sosyal ağlardan faydalanmalarıdır. Bu mekanlara sıkıştırılmış olan yaşam Roman kadınların iş gücü ve emek piyasalarına katılımında avantajlar yanında dezavantajlar da yaratabilmektedir. Roman mahallesi olarak damgalanan mekanların işe başvuru esnasında ikametgah adresi olarak gösterilmesi, işverenlerin tamamen önyargıyla kişiyi tanımadan işe almaması ile sonuçlanabilmektedir.⁶⁰⁸ Araştırma katılımcısı bir kadının bu yönde oluşan toplumsal ve mekânsal damgalanmanın yarattığı önyargıyla, iş yaşamına katılma çabasında karşılaştığı ayrımcılık şu sözlerde açıkça görülmektedir: “Diyelim çarşıda bir iş ilanı görülüyor, başvurmaya gidince, ‘Hangi mahallesinden?’ diyorlar, ‘Atmaca’ dediler mi almıyorlar işe. ‘Alındı’, deniliyor. Yapıyorlar ayrımcılık”.⁶⁰⁹ Başka bir katılımcı da benzer görüşleri dile getirmektedir: “Evet, ‘Kuruçay’danım’, dediğim zaman çok farklı bakılıyor”.⁶¹⁰ Bir diğer katılımcı da önceki katılımcılarla benzer biçimde mekânsal ve toplumsal damgalanmanın yarattığı önyargının yaşamlarına nasıl nüfuz ettiğini aşağıdaki ifadelerle aktarmaktadır:

Bir yere, bir işe gittiğin zaman, Atmaca Mahallesi dediğin zaman, direkt kalkıp yüzüne bakıyor zaten senin. Hani ‘Neredensin?’ dediği zaman direkt yüzüne bakılıyor. Her yerde bu ayrımcılık illaki oluyor. Bir işe başvururken, bir yere gittiğin zaman, illaki bu ayrımcılık yapılıyor. Çok önyargılı

⁶⁰⁷ Ebru Uzpeder (Der.), *Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi* (İstanbul: EDRÖM, 2008), 47.

⁶⁰⁸ Özlem Irmak Balkız ve Tuğba Göktepe, “Romanlar ve Sosyo-Ekonomik Yaşam Koşulları: Aydın İli Örneğinde Bir Alan Araştırması”, *Sosyoloji Dergisi*, C. 30, S. 39 (2014): 10.

⁶⁰⁹ Y.B./23, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

⁶¹⁰ E.H./57, Mülakat.

*davranıyorlar.*⁶¹¹

Bu konuyla ilgili olarak çok yakın zaman önce yaşanan somut bir olay etnik kökenlerinden dolayı Roman kadınların iş yaşamına katılım konusunda çok ciddi boyutta ayrımcılıkla karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Hem katılımcıların ifadelerini doğrulayan hem de araştırma bulgularına örnek teşkil eden olay medyaya da yansımış ve bu konuda kamuoyu oluşturulmuştur. Eylül 2020’de Çanakkale’de Dardanel Önentaş Gıda Fabrikası’na çalışmak için iş başvuruda bulunan Roman kadınlarının başvurusu bile alınmamıştır. Bu konu Roman sivil toplum örgütleri ve gıda alanında faaliyet gösteren sendika tarafından medyaya taşınmış olmasına rağmen ilgili firmaya herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır. Oysa Anayasanın 49. Maddesinde “Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir”,⁶¹² denilmektedir. Ayrıca Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi’nin (CEDAW) 11. Maddesinde “İstihdam konularında seçim yapılırken aynı ölçülerin uygulanması da dahil, aynı istihdam imkanlarından yararlanma hakkı...”⁶¹³ kadınlar için temel bir hak olarak tanınmıştır.

Gıda-İş Sendikası Genel Sekreteri’nin yaşanan olayla ilgili aşağıdaki ifadeleri yapılan ayrımcılık gerçeğine net bir şekilde işaret etmektedir:

Taşeron firma tarafından hiçbir şekilde başvuruları alınmayarak ve hiçbir mülakata tabi tutulmadan işe alınmamışlardır. Nedenini soran kadınların aldıkları cevap ise ‘Roman olduğunuz için işe alınmıyorsunuz’ olmuştur. ‘Dardanel firması şimdi de etnik ayrımcılıkla karşımıza çıkıyor. Yaşamın her alanında olduğu gibi çalışma yaşamında da dil, din, ırk, milliyet her tür ayrımcılığa karşı olduğumuzu ve işçilerin sınıf kardeşi olduğunu belirtiriz. Kadın işçilerin yaşadığı bu etnik köken ayrımcılığının karşısındayız. Dardanel patronlarının bu tutumunu kınıyoruz. Bu durumun takipçisi

⁶¹¹ S.Ş./26, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

⁶¹² Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, Md. 49.

⁶¹³ CEDAW, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme, Aralık 1979.

*olacağımızdan kimsenin kuşkusu olmasın.*⁶¹⁴

Özetle, iş gücü piyasalarına katılım kadınlar için toplumsal cinsiyetlerinden dolayı eşitsizlik ve ayrımcılıklarla dolu bir olup, Roman kadınlar için çok yönlü dezavantajlı ilişkiler içermektedir. İş arama sürecinde Roman kadının sahip olduğu eğitim, yetenek ve deneyim gibi beşeri sermaye göz önünde bulundurulmamaktadır. Buna karşın etnik köken, sosyal sınıf gibi değişkenler belirleyicidir. En temel insan haklarına aykırı olmasına rağmen, Roman kadınları, mekânsal, etnik köken, cinsiyet ve kimliklerinin kesişiminden oluşan nedenlerden dolayı çoklu dışlanma ve ezilme sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır.

5.6. Çalışma Yaşamında Karşılan Ayrımcılık

Mary Douglas, sıra dışı grupların çoğunluk tarafından tehlikeli ve kirli olarak algılandığını belirtir. Douglas’a göre; “Kirli bir birey daima kusurludur. Uygunsuz bir duruma sebebiyet vermiş ya da geçilmemesi gereken bir çizgiyi geçmiştir; bu yer değiştirme ise birileri için tehlikeli olmuştur”.⁶¹⁵ Kirlilik algısının yarattığı olumsuz duygular toplumda bulunan sıra dışı grupların yaşamları için negatif sonuçlar doğurmaktadır. Toplumsal ilişkilerde kirlilik algısının yarattığı etkiyle pek çok kişi Romanlarla arasına mesafe koymak isterken, herhangi bir fiziksel temas da kurmamaya özen göstermektedir.

Araştırmaya katılan Roman kadınların deneyimlerinden elde edilen bulgular neticesinde kadınlarının büyük bir çoğunluğunun çalışma yaşamında ötekileştirilmeye maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Katılımcılardan genç bir kadının çalıştığı yerlerindeki diğer çalışanlarla arasında gelişen durumu anlattığı sözler kurulan ilişkiyi özetler niteliktedir: “İlk başlarda benim Roman olduğumu anlamıyorlar. Sonradan öğrendiklerinde beni yadırgıyorlar”.⁶¹⁶ Gül Özateşler, dışlama ve ayrımcılık üzerine yaptığı bir alan çalışması esnasında görüştüğü Ayten isimli katılımcının iş bulma ve

⁶¹⁴ Evrensel Gazetesi, “Gıda-İş: Dardanel’de Etnik Ayrımcılık Yapıldı, Roman Kadınlar İşe Alınmadı”, *Evrensel Gazetesi*, 25 Eylül 2020.

⁶¹⁵ Mary Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo* (London: Routledge, 1966), 140.

⁶¹⁶ S.K./36, Mülakat.

Çalışma çabasında karşılaştığı ayrımcılığı dile getirdiği sözler araştırmamızda ulaşılan sonuçları destekleyici niteliktedir: “Temizliğe giden çoktur mesela ingenelerden ama her kadın (ingene olmayan) evine almaz. ‘Ben ingenenin ellediğini elime mi alacam!’ der”.⁶¹⁷ Mehmet Yaprak’ın yaptığı bir araştırmada, uzun yıllardır ev temizliği işinde çalışan bir Roman kadının aşağıda dile getirdiği deneyimleri diğer araştırmacının verdiği örnekle benzeşmektedir:

*On dört yaşından beri çok çeşitli islerde çalıştım. Evlerin temizliğine gittim, ama bana hiçbir zaman evin iini temizletmediler. Bütün camları siler, balkonları yıkardım ama ierileri ingene olmayanların temizlemelerini isterlerdi. Camlar çok riskli ve zordu. Bize bakış açılarından dolayı içerilere almıyorlardı, biliyorduk. Bir gün tuvaleti bile kullandırmadı evin sahibi. Koşarak yakınlarda bir yere gittim geldim. Eve girerken terlik giyyorduk. Bir de ek olarak terlik giymezen evvel, hastane galoşu taktırıyorlardı. Ne olursa olsun, ben yapılanların farkındaydım, ama çok şükür para kazanıyordum. Hiç ses ıkarmazdım.*⁶¹⁸

Araştırmaya katılan kadınlardan birinin çalışma yaşamında karşı karşıya kaldığı ayrımcı ve dışlayıcı tavrı dile getirdiği aşağıdaki sözler konuya ışık tutması bağlamında anlamlıdır:

*Ben çok gördüm Roman olduğum için ayrımcılık. Temizliğe gittiğim yerde bana mutfakta bankonun üstünde yemek verdiler, masada vermediler. Bir yerde oturarak kahvaltı edemedim, burada yiyeceksin diyor sana ev sahibi. Sana bütün evinin işini her şeyini emanet ediyor, yemeğe gelince köpek gibi bir kenara koyuyorsun!*⁶¹⁹

⁶¹⁷ Gl zateşler, *ingene, Türkiye’de Yaftalama ve Dışlayıcı şiddetin Toplumsal Dinamiği* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016), 108.

⁶¹⁸ Mehmet Yaprak, “Etiketleme Kuramı çerçevesinde ingene Etnisitesinde Kirlilik ve Sosyal Dışlanmışlık Algısı (İzmir Tepecik rneği)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 111.

⁶¹⁹ İ.K./61, Mülakat.

Dikkat çekici bir diğer nokta da Roman kadınların yaşadığı dışlanma ve ayrımcılığın diğer etnik gruplara yapılan dışlama ve ayrımcılığın ötesinde olduğudur. Roman kadınların iş gücüne katılımda yaşadıkları ayrımcılığı farklı kılan durum, diğer azınlıklar tarafından da dışlanarak ayrımcılığa uğramaları olarak açıklanabilir. Katılımcılardan biri benzer bir duyguyu şu sözlerle dile getirmektedir: “Tarlaya gittiğimizde olmuştu öyle bir şey. Kürtlerle Romanlar bir yere gelmişti. Onlar bir tarafa gitti, biz bir tarafa. Mesela onların içtiği şeyden bizimkiler içmiyor, onlar da bizimkinden içmiyordu”.⁶²⁰ Aynı sorundan şikayetçi olan bir başka katılımcının da hem cinsiyeti hem de etnik kökeni nedeniyle çalışma yaşamında yaşadığı ayrımcılığı dile getirdiği şu sözler benzer bir duyguyu dile getirmektedir: “Bergama çıkışında Küçükkaya’da Çetmiler var. Çingeneden beterdir Çetmiler. Allah’ım Ya Rabbim... Çok aksi, çok çirkeftirler. Tarlada çalışırken bize çok ayrımcılık yaparlar”.⁶²¹ Aynı toplumda, aynı iş yerinde ve aynı işi yapıyor olmalarına rağmen benzer cinsiyet rollerine sahip olsalar bile, bir kadının bir başka kadın tarafından ezilmesinin nedeni ezilen kadının taşıdığı “başat” kimliktir.⁶²² Toplumsal yaşamın her alanında Roman kadının karşısına dışlayıcı bir mekanizma olarak çıkan bu konumlanma, Birinci ve İkinci Dalga kadın hareketlerini yerle bir ederek Üçüncü Dalga Kadın Hareketi içinde gelişen kesişimsellik tezini ortaya koymaktadır.

Roman kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları bir başka sorun da kendileriyle aynı işi yapan kadınlardan etnik kökenleri nedeniyle daha düşük ücret ile çalışmak zorunda kalmalarıdır. Ewa Cukrowska ve Angela Kocze, çeşitli ülkelerde yaptıkları birçok çalışmayla Roman kadınların maaşlarının Roman olmayan kadınlardan önemli ölçüde daha düşük olduğunu tespit etmişlerdir.⁶²³ Türkiye’de yapılan benzer bir araştırmaya katılan Roman kadının ücret konusunda yaşadığı deneyim, aynı şartlarda çalışmasına rağmen diğer kadınlardan daha düşük ücret aldığını göstermektedir:

⁶²⁰ Y.Y./30, Mülakat.

⁶²¹ G.T./55, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

⁶²² Zinn and others, *Gender through the Prism of Difference*.

⁶²³ Ewa Cukrowska and Angela Kocze, *Interplay Between Gender and Ethnicity: Exposing Structural Disparities of Romani Women* (Bratislava: UNDP Bratislava Regional Centre, 2013).

“Gacoya on, bana beş, beğenmezsen kapı orda...”⁶²⁴ Farklı bir çalışmada aynı işi yapmalarına rağmen ücret eşitsizliği noktasında karşılaştığı durumu anlatan bir Roman kadının yoksulluk ve işe muhtaçlığının istismar edildiğine işaret eden şu sözler düşündürücüdür: “Bir şef vardı, o Roman değildi, Türk’tü. Beraber çalıştığımız zaman onun yapamadığı işleri ben yapar onun açığını ben kapatırdım. Aynı işi yapıyorduk ama o daha çok para alıyordu, haksızlık bu işte”.⁶²⁵

İş gücü piyasalarına katılım sağlamış Roman kadınlar, çalışma ortamlarında Roman olmayanlar tarafından kendilerinin muhatap alınmadığını, çalışma esnasında aşağılandıklarını düşünmektedir. İş saatleri dışında kalan dinlenme zamanı olan mola ve yemeklerde bile onlarla aynı ortamda bulunmak istemeyen iş arkadaşlarının olduğu ifade edilmiştir. Aynı iş yerinde aynı işi yaptıkları kadın iş arkadaşıyla arasında geçen muhatap alınmama ve aşağılanma durumunu bir katılımcı şu şekilde dile getirmektedir:

*Çalıştığım yerde bir kadın ırk ayrımı yaptı bana. Çalıştığımız ortamdaki kadınlarla problem yaşadım. Bizim insanlarımız böyle ‘gı’ diye konuşuyor, ‘abe’ diyorlar. Birkaç defa bana o kelimeyi yaptı kadın. Ben onu duyumsamazlıktan geldim. Yemek fabrikasıydı, arkadaşlarla yemek almaya gittik. ‘Abe’ diyerek demir tabldotu masaya vurdu. Aşağılayarak konuştu benimle. Aşağılayarak konuştuğu için dayağı da yedi benden. Yine yapsa yine döverdim.*⁶²⁶

Yapılan araştırmalara göre, ötekileştirme ve dışlanma Roman kadınların hem çalışma motivasyonunu olumsuz yönde etkilemektedir hem de iş yerindeki performanslarını düşürmektedir. Bir kadının işiyle ilgili yaşadığı sıkıntıyı dile getirdiği sözler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır: “Çok fazla üzülüyoruz çok takmamaya çalışıyoruz ama insan sinirleniyor psikolojimizi bozuyor bu durum. İster istemez o iş yerinden

⁶²⁴ Yaprak, *Etiketleme Kuramı Çerçevesinde Çingene Etnisitesinde Kirlilik ve Sosyal Dışlanmışlık Algısı*, 111.

⁶²⁵ Sevcan Fazla, “Çalışma Yaşamında Roman Kadınlarının Ötekileştirilmesi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 31.

⁶²⁶ S.Ş./26, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

kendimizi uzaklaştırmak istiyoruz, performansımız düşüyor”.⁶²⁷

Roman kadınların iş gücü piyasasında karşılaştıkları başka bir problem de hafif meşrep, rahat olarak düşünölmelerine neden olan yanlış algının getirdiğı zorluklarla baş etme zorluğudur. Elmas Arus’un ifade ettiğı gibi “Gacolar [Roman olmayanlar] Roman kadınları hafif meşrep, basit, kirli, cahil, istediğı zaman taciz edebileceğı kişiler olarak görüyor”.⁶²⁸ Bu durum kadınların çoklu dezavantajlı durumlarını gözler önüne sermektedir. Tez çalışmasının yapıldığı araştırma bölgelerinden biri olan Bergama, kadın çalgıcıların bulunduğı ve çalgıcılığın geleneksel bir meslek olarak kadınlar arasında devam ettiğı bir yerdir. Katılımcılardan biri ailesindeki diğcr çalgıcı kadınlarla birlikte bir düğün çalgısı için civardaki bir köye gittiklerini ve burada Roman kadını oldukları için saldırıya uğradıklarını dile getirmiştir. Mesleğini icra eden bir Roman kadına karşı hem toplumsal cinsiyeti hem de etnik kökeni dolayısıyla yapılan yanlış ve saygısız hareketler, toplumsal önyargıyı gözler önüne sermesi bakımından oldukça çarpıcıdır:

Çoğı kadın çalgıcı bizim Atmaca’da. Dayımın kızı dedi, o da ablam gibi çalgıcıydı, ‘Hadi bak düğün geldi, çok güzel para verecekler gidelim’. Ben de gittim, orada kaçırmaya kalktılar bizi. Caver diye bir köye gittik. Düğünden sonra oranın öğretmeni bize ‘Hadi ben sizi evinize kadar götüreyim’, dedi. Biz öğretmen ya güvendik. Anaa! Biz bindik arabaya, adam bizi getiriyor. Tam toprak yola çıktık gidiyoruz, dağlardan ellerinde sopalarla gençler indi, arabaya pat pat pat vuruyorlar. ‘İlla bunlar inecek, biz bunları dağa götüreceğiz, bize şarkı türkü yapacaklar, eğlendirecekler. Köyün gençleri, ellerinde koca koca sopalar. Öğretmen bizi zor kurtardı ellerinden...’⁶²⁹

Ebru S. Artan tarafından yapılan bir saha araştırmasının bulgularına göre, Roman kadınlar iktisadi yaşamda toplumsal cinsiyetleri ve etnik kimlikleri nedeniyle farklı boyutta gerçekleşen çifte dezavantajlı konumdadırlar. Araştırmacı, kadınların bir yandan Roman olarak dışlandıklarını, bir yandan da kadın olarak zaman zaman taciz

⁶²⁷ Fazla, “Çalışma Yaşamında Roman Kadınlarının Ötekileştirilmesi”, 32.

⁶²⁸ Tok, Hilal. “Roman Kadınların Yüğü Ağır”. <https://ekmekvegul.net/gundem/roman-kadinlariin-yuku-agir> (05.08.2020).

⁶²⁹ G.T./55, Mülakat.

edildiklerini belirtir: “Kadın Romanlar, Roman olarak dışlanmanın dışında, kadın oldukları için tacize uğradıklarını belirtmişlerdir”.⁶³⁰Araştırmaya katılan katılımcının yukarıda dile getirdiği bilgi bu araştırmanın bulgularıyla örtüşmektedir.

Kısaca; işgücü piyasalarına erişememeleri ya da dezavantajlı bir biçimde erişmeleri Roman kadınlarına düzenli ya da geçici ekonomik kazanç sağlasa bile onların toplumsal imkanlara katılmalarını, çalıştıkları kurumlarda değerler görmelerini ve hak ettiklerini almalarını sağlayamamaktadır. Çalışma yaşamında gerçekleşen ayrımcılığın ortadan kaldırılması, Roman kadınına sadece özgüven kazandırmamakta, aynı zamanda çalışma yaşamındaki performansına olumlu yönde yansiyarak çalıştığı kuruma da katkı sağlamaktadır.

⁶³⁰ Ebru Saban Artan, *Kocaeli'de Yaşayan Roman Vatandaşların İstihdam Edilmesinin Önündeki Engellerin Kaldırılması Projesi Araştırma Raporu* (İzmit: SGM Akademi, 2015): 26.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Aile yaşamının yanı sıra toplumsal, siyasal ve iktisadi hayata katılımında toplumsal cinsiyet kimliği üzerinden yaşadığı deneyime odaklanan bu çalışma, Konak, Karşıyaka ve Bergama ilçelerinden hareketle İzmir'deki Roman kadınına araştırma konusu edinmiştir. Roman kadını, siyahi feminist Kimberle Crenshaw tarafından geliştirilen ve çoklu ezilme biçimine işaret eden kesişimsellik tezinin iddialarını en fazla doğrulayan bir kesimi oluşturmaktadır.⁶³¹ Zira Roman kadını, kadın kimliğinden önce “Roman” gibi her yerde olumsuz yönde damgalanmış bir kimliği üzerinde taşımaktadır.⁶³²

Roman erkeği de benzer biçimde damgalanmış bir kimliği üzerinde taşıdığı için genel olarak dışlanmaya maruz kalmaktadır. Ancak erkek, erkekliğin sağladığı imkânları kullanarak maruz kaldığı dışlanmanın bazı boyutlarını ya aşmakta ya da hemcinsleriyle ortak alanlar geliştirerek kendisine yönelen tehditlerin etkisini hafifletmektedir.

Roman erkekler, her şeyden önce kendi mahallelerinde geliştirdikleri kahve üzerinden hem sosyalleşmekte hem de paylaşımda bulunmaktadırlar. Kahve, Romanların, toplumun genelinden yalıtılmış mahalle yaşantısında geliştirdikleri ve genel olarak sadece Romanlara ait olan bir kamusal mekânı oluşturmaktadır.⁶³³ Dolayısıyla Roman erkeği, genel kamusal alan içinde geliştirdiği kendine özgü kamusal mekân sayesinde toplumsal yalıtılmışlığın dalgalarına karşı kendisini koruyabilmektedir. Oysa Roman kadınının, toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı böyle bir imkânı yoktur. Roman

⁶³¹ Kimberle Crenshaw, “Demarginalizing the intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics”, *University of Chicago Legal Forum*, 1989 (1): 139–167.

⁶³² Damga teorisi için bkz. Erving Goffman, *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, Çeviren ve yayına hazırlayan Levent Ünsaldı (İstanbul: Heretik, 2014).

⁶³³ Çoklu kamusal alanla ilgili bir tartışma için bkz. Nicholson Fraser, “Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy”, *Social Text* 25/26 (1990): 56-80.

kültüründe kadın, ailenin merkezinde yer alan bir aktör olup, gerekmedikçe kamusal alana çıkamaz. Araştırmanın katılımcısı bir Roman kadını şu sözlerle kamusal alana çıkışta yaşadığı zorluğu dile getiriyor: “Yalnız salmazlar bir yerlere. İşe giderken bile herkes bu muhitteki insanlarla gidip, bu muhitteki insanlarla geliyor. Görümceler var yanında mesela. Görümcesiyle beraber gidiyorlar”.⁶³⁴

Roman erkekler ikinci olarak, sivil toplum örgütleri üzerinden genel kamusal alana dahil olma imkânını yakalayabilmektedirler. 2009 yılında başlatılan Roman Açılımı, Romanlara kimliklerini sahiplenecek bir özgüven kazandırdığı gibi, onların örgütlenmelerine de yol açtı.⁶³⁵ Romanlar, yaşadıkları her mahallede bir veya daha fazla sayıda Roman Derneği, bulundukları bölgelerde Roman Dernekleri Federasyonları ve ülke çapında da Roman Dernekleri Konfederasyonu kurarak bir çeşit etnik bir sivil toplum hareketini başlatmış oldular.⁶³⁶ Romanlar, bu örgütler aracılığıyla bir yandan Romanlara yönelik ayrımcılıklarla mücadele etmekte, bir yandan da yerel yönetimler, siyasi partiler ve hükümet üzerinde baskı mekanizması oluşturmaktadırlar.⁶³⁷

Ne var ki, Roman sivil toplum faaliyetlerinin merkezinde tümüyle erkekler yer almakta ve bu mecra üzerinden gelişen faaliyetlere imza atmaktadırlar. Bazı Roman Dernekleri, sayısal güç elde etmek için kadınları da üye yapmalarına rağmen, toplumsal cinsiyet kalıpları burada da kadının önüne bir engel olarak çıkmakta ve kadınlar sivil toplum faaliyetlerinin dışında kalmaktadırlar. Çünkü sivil toplum faaliyetleri, Romanlar arasında erkeklere özgü bir etkinlik olarak kabul görmektedir.

Roman erkekler üçüncü olarak, mahkûm oldukları ayrımcılık sarmalını siyaset yoluyla kırarak kendi gettolarının dışında varlık gösterebilmektedirler. Açılım sonrasında

⁶³⁴ G.H./82, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 10 Şubat 2020.

⁶³⁵ Ebru Uzpeder, “Türkiye’de Roman Hakları Hareketinin Gelişimi”, *Biz Buradayız: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, Yayına hazırlayan Ebru Uzpeder vd. (Edirne: Edirne Roman Derneği, 2008), 109-122.

⁶³⁶ Ömer Çaha, “Ethnic Civil Society: The Case of Roma Community in Turkey”, *14th International Conference on Social Sciences*, Mexico, Mexico City, 9-11 July 2019.

⁶³⁷ Kenan Aydın, vd., *Türkiye’de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi* (İstanbul: Yayınlanmamış TÜBİTAK Projesi, 2019): 98.

Romanlar, siyasal bir güç olarak görünür olunca ve kamusal alanda talepkâr hale gelince siyasi partilerin radarına girmeye başladılar. Romanların nüfus bakımından yoğun oldukları il ve ilçelerde partiler veya adaylar, yerel yönetim seçimlerinin yanı sıra milletvekili ve cumhurbaşkanlığı seçiminde de Romanları dikkate alan adımlar atmaya başladılar. Bu da Romanları memnun eden politikalar geliştirmelerinin yanı sıra, Romanları partilerine kazandırma yarışına girmelerine yol açtı. Bu gelişmenin sonucunda Ak Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi birer Roman erkeğin İzmir’den milletvekili olmasını sağladı. Roman kadınlar, toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı erkeklerin kullandığı bu mecradan da mahrum kalmaktadırlar. Zira Romanlar arasında siyaset bir erkek işi olarak algılanmaktadır.

Belirgin olarak ön plana çıkan bu üç alanın dışındaki farklı alanlarda da Roman kadınları, aynı etnik kimliğe sahip olmalarına rağmen Roman erkeklere göre ikincil planda kalmaktadırlar. Bu da toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri, Roman kadınının dış dünyada yakaladığı gibi, kendi toplumunda da yakalamakta ve birçok noktada erkeğin gerisinde bırakmaktadır.

1. Güç ile Ezilme Arasında Roman Ailesinde Kadın

Kendine özgü folklorik değerleriyle, eğlence tarzıyla, müziğiyle ve kıyafetleriyle Roman kültürünün yeniden üretildiği ve sürdürüldüğü mekân ailedir. Bunun da merkezinde kadın yer alır. Özellikle aile içi yaşam pratikleri, tüketim alışkanlıkları, dans ve kıyafet kadın üzerinden Roman kültüründe ve yaşam biçiminde süreklilik kazanmaktadır.

Her toplumda insan, kişiliğinin temel taşlarını çocukluk yaşlarında annesinden alır. Anne, çocuğun ilk öğretmeni ve eğitimcisidir. Çocuk okul çağına geldiğinde, eğitim sürecine dahil olarak annenin ve ailenin kendisine kazandırdığı değerlere yeni değerler katar. Okula devam eden öğrenciler, burada öğretilen değerlerle bütünleşerek ailenin kendilerine kazandırdığı bilinci aşarlar. Okul, öğrenciye kazandırdığı bilgi, bakış açısı, muhakeme ve vizyon üzerinden onu geniş ve evrensel değerlerle buluşturur.⁶³⁸

⁶³⁸ Eğitimin bu yöndeki işleviyle ilgili bir analiz için bkz. Mehmet Şişman, *Eğitim Bilimine Giriş*, 3. Baskı (İstanbul: Pegem Yayıncılık), ss. 137-156.

Ne var ki, Romanlar genel olarak eğitimin sağladığı bu imkânı; dışlanma, yoksulluk, ayrımcılık, erken yaşta hayata atılma gibi değişik nedenlerden dolayı değerlendirmemektedirler. Romanlar arasında orta yaş veya yaşlı kuşağa mensup olanların büyük bir çoğunluğunun eğitim düzeyi ilkokul seviyesinin altındadır.⁶³⁹ On iki yıllık zorunlu eğitime rağmen Roman çocukları küçük yaşlarda okuldan ayrılmaktadırlar. Bu da onların dış dünyadan koparak ailelerine dönmelerine ve burada edindikleri değerleri yaşatmalarına yol açmaktadır. Anneden alınan kültürel değerler ve alışkanlıklar böylece Romanlar arasında süreklilik kazanmaktadır.

Roman ailesinde kadın her şeyden sorumludur. Çocukların eğitimi, geleceği, ailenin yaşayacağı mekân, ailenin geçimi gibi konular kadının sorumluluğu altındadır. Yine ailede tasarruf kadın tarafından yapılmaktadır. Çünkü kadın eve gelen küçük birikimlerle çocuklarını geçindirmenin yanında, onlara gelecek hazırlamakla da yükümlüdür. Erkeğin çalışmadığı veya eve ekmek getirmediği durumda ailenin ihtiyacını karşılama yükümlülüğü kadına düşer. Kadın, gündelik yevmiyeli işlere giderek veya dilenerek ailenin ihtiyacını karşılamak zorunda kalır.

Roman kültüründe yaşlı kadın önemli bir değere sahip olup ailede sözü geçen kişidir. Roman ailelerinde bir yandan aynı mekâna sıkışmışlığın getirdiği mecburiyetten, bir yandan da kültürel değerlerden dolayı evli çocuklar anne ve babalarıyla otururlar. Birçok ailede evli kardeşler aynı mekânı paylaşmak zorunda kalmaktadırlar. Bu da anne otoritesinin tüm çocuklar ve torunlar üzerinde bir şemsiye gibi yayılmasını sağlar.

Yine Roman kültüründe kaynana çok önemli bir figür olup gelinler genel olarak kaynanalarıyla yaşarlar. Kaynanadan ayrı bir yaşam düşünmek Roman kültüründe ayıp olarak karşılanır. Gelin olarak bir eve gidecek genç kızlarda, kaynanaya bağlılık, onun hizmetinde olmak, dediklerinin dışına çıkmamak, gösterdiği yoldan gitmek içselleştirilmiş bir değerdir. Bu da kaynanayı aile içinde bir otorite haline getirdiği gibi, onu yol gösterici ve terbiye edici bir öğretmen durumuna da çıkarır.⁶⁴⁰

⁶³⁹ Kenan Aydın, vd., *Türkiye’de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi*.

⁶⁴⁰ Kezban Çelik ve Yasemin Yüce Tar, “Samsun’da Evlere Temizliğe Giden Roman Kadınlar: Enformel Sektörde Çalışmanın Yüku Nelerden Hafif?”, *Çalışma ve Toplum*, C. 48, S. 1 (2016): 59-86.

Ailenin tüm sorumluluğunun kadının üzerinde olması onun aynı zamanda ezilmesinin de zeminini oluşturmaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi, kadın evin sevk ve idaresinden sorumlu olduğu gibi, aile ekonomisinden de sorumludur. Bu da onun iki yoldan ezilmesine yol açmaktadır. Birincisi, anne ve ev kadınlığına ilave bir yük getirdiği için kadının ezilmesine yol açmaktadır. İkincisi de, kadını kendilerine karşı dışlanma, damgalama ve ayrımcılıkla dolu bir dış dünyayla karşı karşıya getirdiği için ezilmesine neden olmaktadır.

2. Roman Kadınının Kamusal Alanı Olarak Sokak ve Mahalle

Romanlar, bulundukları şehirlerin çoğunda getto havasında, dış dünyaya kapalı Roman mahallelerinde yaşamaktadırlar. Roman evleri de dar sokaklara açılan, bir kısmı baraka niteliğinde, çoğunlukla tek katlı, bazı durumlarda iki veya üç katlı küçük mekânlardan oluşmaktadır.⁶⁴¹ Kadınların yaşamının geçtiği mekân hane ve hanenin açıldığı sokaktır. Aynı sokak üzerinde akraba olan aileler oturduğu için kadınların sosyal çevresi genelde akrabalık ilişkisi olan komşularla sınırlıdır. Roman kadınının kamusal alanını, geniş anlamda bulunduğu mahalle, dar anlamda da kendi sokağı oluşturmaktadır. Roman kadınları, çalışma yaşamının dışında sokağından çıkıp mahalledeki başka sokaklara gitmez. Evinin, sokağının dışına çıkan kadına iyi gözle bakılmadığı için kadının yaşamı bu alanla sınırlı kalmak zorundadır. Çalışmak için mahalle dışına çıkıldığı zaman bile kadın özgür değildir.⁶⁴²

Çalışma yaşamının dışında, Roman kadınını kendi evinin ve sokağının dışına çıkaran en önemli sosyal etkinlik düğün, şenlik ve cenazelerdir. Bir bakıma düğün, şenlik ve cenaze kadınlar için kamusal alanın en önemli araçlarıdır. Roman mahallesinde bir düğün olduğu zaman tüm mahalleli doğal davetli kabul edilir ve düğüne katılır. Düğündeki eğlencenin merkezinde de rengârenk kıyafetleriyle kadınlar yer alır. Zira müzik eşliğinde dans edip oynayan genelde kadınlardır. Hıdırellez (Kakava) Şenlikleri, düğünlerin yanında kadını kendi evinin ve sokağının dışına çeken diğer bir etkinliktir. Müzik, dans ve eğlence eşliğinde gerçekleşen bu şenliklerde kadın kendi

⁶⁴¹ Kenan Aydın, vd., *Türkiye’de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi*.

⁶⁴² S.A./50, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Karşıyaka/İzmir, 23 Ocak 2020.

akraba çevresini aşarak başka Romanlarla bir araya gelir.⁶⁴³ Yine cenazeler kadınların kendi sokağının dışına çıkmasını sağlayan bir sosyal etkinliktir. Roman mahallesinde bir ölüm gerçekleşmesi durumunda herkes cenazeye katılır, Romanlara özgü olan cenaze evinde ateş yakarak sabahlama etkinliğinde bulunur. Kadınlar da benzer biçimde cenaze evine giderek ateş başında acılı aileyle birlikte sabahlarlar.

Kadın, ailenin yükünü çekmek zorunda kaldığı zaman çalışmak için kendi mahallesinin dışına çıkar. Mahallenin dışına çıkan kadın ikili bir baskı mekanizmasıyla karşı karşıya kalmaktadır. Öncelikle tek başına ev temizliği gibi herhangi bir işte çalışmaya gittiğinde Roman topluluğu tarafından hoş karşılanmamaktadır. Dış dünyaya çıkacak nitelikte kıyafet giyen kadınlar Roman topluluğu tarafından yargılanmaktadırlar.⁶⁴⁴ Kendi mahallesinin dışına çıkan Roman kadını öte yandan dış toplumun baskısı, dışlaması, aşağılaması ve ayrımcılığıyla karşı karşıya kalmaktadır. Araştırmada yer alan kadınların hemen hemen tümü, mahallelerinin dışına çıktıklarında, dış toplumun baskısına, ayrımcılığına ve dışlanmasına maruz kalma deneyimi yaşamıştır. Söz konusu kadınlar, toplumun kendilerine potansiyel suçlu muamelesi yaptığını dile getirmiştir.⁶⁴⁵

Roman kadınları, gerek kendi topluluklarının baskısından kurtulmak, gerekse dış toplumun baskısına karşı kendilerini koruyabilmek için tek başlarına mahallenin dışına çıkmamaya özen gösterirler. Genelde birkaç kişi birlikte çıkmayı tercih etmektedirler. Bu yolla mahallelinin kendilerine kötü gözle bakmasından kurtuldukları gibi dış dünyada birbirlerine destek olarak kendilerini korumaya çalışmaktadırlar. Çarşıda, pazarda, köşe başlarında, yollarda, trafik ışıklarında ya da herhangi bir çalışma yerinde Roman kadınlarının ikiye, üçe gruplar halinde görülmesinin arka planında bu gerçekler yatmaktadır.

Roman kadınlarının dış dünyaya girişini sağlayan iki araçtan biri çalışma yaşamı, biri de dini cemaatlerdir. Özellikle Menzil Cemaati'nin Romanlara yönelik özel

⁶⁴³ Selma Sol, “Edirne Kakava Şenlikleri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1 (Haziran, 2010): 60-73.

⁶⁴⁴ Roman kadınları genel olarak pijama/don, üzerine hırka giyer, ayaklarına da terlik geçirirler. Ancak ev temizliği gibi işlere gittiklerinde kıyafetlerini değiştirirler.

⁶⁴⁵ R.K./44, Mülakat: Fatma İlknur Akgül, Konak/İzmir, 12 Şubat 2020.

faaliyetleri bulunmaktadır. Genelde alt ve orta sınıfların yoğunlaştığı cemaat, kapısını herkese açmakta, bağlılarına sofi (tarikat geleneğine bağlı mürit) muamelesi yaparak onlara karşı eşit davranmaktadır. Bu da Romanların bu yapı içinde kendilerine yer bulabilmelerine imkân sağlamaktadır. Bu bakımdan Roman erkekleri ve kadınları yaygın olarak Menzil Cemaati'yle bağlantı içindedirler. Roman mahallelerinin çoğunda Menzil Cemaati'ne bağlı bir dergâh bulunmaktadır. Bu dergâhların başında da Menzil Cemaatinin şeyhine vekâlet eden bir “vekil” yer almaktadır. Roman mahallelerindeki vekillerin bir kısmı Romanlardan oluşmaktadır. Bu dergâhlara doğal olarak genelde Romanlar katılırlar. Dergâhlar bu nedenle bir çeşit “etnik dergâh” hüviyetine sahiptirler.

Dergâhlar, erkeklere hizmet ettiği gibi kadınlara da hizmet etmektedirler. Bu mekânlar, sadece zikir ayinin yapıldığı yerler değil aynı zamanda dini eğitim veren birer eğitim kurumu işlevi görürler. Bazı cemaatlerin Roman mahallelerinde sadece dini eğitime odaklanan medreseleri bulunmaktadır. Medreselerde genel olarak Kur'an eğitiminin yanı sıra dini bilgiler öğretilmektedir. Medreselerin en önemli müdavimleri kadınlardır. Dergâh ve medrese, Roman kadınlarının başka kadınlarla bir araya geldiği, ilişki kurduğu ve paylaşımda bulunduğu mekânlardır. Bu kurumlar, Romanları sadece dini değerleri yaşama noktasında Roman olmayanlarla bir araya getirmemekte, aynı zamanda Romanlarla Roman olmayanlar arasındaki evliliklere de aracılık etmemektedirler. Kısaca, dini cemaatler, Romanların Roman olmayanlarla dini değerler üzerinden bir araya gelişini sağlayan önemli sosyalleşme araçlarıdır.

3. İlgi Duyulan Ancak Varolunamayan Bir Alan Olarak Siyaset

Yukarıda ifade edildiği gibi, 2009 yılında başlayan Roman Açılımı Romanlar açısından bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Açılımın Romanlar açısından sağladığı çok yönlü katkıları söz konusu olmuştur. Her şeyden önce kamuoyunda Romanlara karşı bir hassasiyetin gelişmesine zemin hazırladı. Romanlar açısından küçültücü ve toplumsal hafızada negatif çağrışımları olan “çingene” yerine, bir etnik grubu ifade eden “Roman” sözcüğü kullanılır hale geldi.⁶⁴⁶ Açılımdan sonra medyada, akademide

⁶⁴⁶ Türk toplumunda “Çingene” olumsuzluğu ifade eden bir kimliktir. Bu durum edebi metinlere de yansımıştır. Bir çalışma için bkz. Şener Şükrü Yiğitler, “Çingene Konulu Bazı

ve siyaset dünyasında Romanlara yönelik daha dikkatli bir dil kullanılmaya başlanmıştır. Roman sivil toplum kuruluşları, Romanları aşağılayan ifadeleri kullananları protesto ederek toplumda Romanlara karşı saygı içeren bir dikkat ve bilincin gelişmesini sağlamaktadırlar.⁶⁴⁷ Bu tür protestoların hem kamu kurumlarında hem de toplumun genelinde yansımaları olmuştur. Bugün gerek kamu kurumlarında, gerekse toplumsal hayatta Romanlara karşı ayrımcılık, dışlama ve aşağılama eğilimi giderek azalmaktadır.

İkincisi, Romanlar açılımdan sonra kimliklerini sahiplenmeye başladılar. Özellikle kamu kurumlarının Romanlara kapılarını açmaları, onlara sosyal destekler başta olmak üzere birçok konuda pozitif yönde ayrımcılık yapmaya başlaması ve siyasi partilerin Romanları bir oy deposu olarak görmesi Romanlara büyük bir özgüven kazandırdı. Bu da Romanların daha önce kendini gizleme, kimliğini örtme gibi çekingen pratikleri terk etmelerine yol açtı. Romanlar bugün herhangi bir komplekse kapılmaksızın kimliklerini ve yaşam biçimlerini övgüyle dile getirmekte, sergilemekte ve sahiplenmektedirler.⁶⁴⁸

Üçüncüsü, Romanlar açılımdan sonra kamu kurumlarında daha az ayrımcılık görmeye başlamıştır. Hükümetin desteğini arkalarında görmeleri, kamu çalışanları üzerinde kendileri lehine bir baskı oluşturmuştur. Bu da kamu hizmetlerinden daha fazla oranda yararlanmalarının kapısını açmıştır. Açılımdan sonra Romanlar bankalardan kredi alma imkânına kavuşmuş ve sağlık kurumlarından ayrımcılığa uğramadan hizmet almıştır. Öte yandan Sosyal Yardımlaşma Vakıfları aracılığıyla Romanlar devletin

Eserlerde Toplumsal Eşitlik Kavramı”, *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu*, S. 1 (Aralık, 2018): 7-36.

⁶⁴⁷ Spor yorumcusu Erman Toroğlu, A Spor televizyon kanalında Gaziantep Futbol Kulübü’nün teknik direktörünü eleştirirken kullandığı, “böyle çingenelik olur mu?” ifadesi Romanları ülkenin değişik şehirlerinde ayağa kaldırmıştır. Roman Dernekleri Federasyonları üst üste basın açıklamaları yaparak Toroğlu’nu kınamıştır. Bkz. “Erman Toroğlu’nun ‘Böyle Çingenelik Olur mu?’ Sözleri Romanları Ayağı Kaldırdı”, *Medyahaber*, 10 Ocak, 2021.

⁶⁴⁸ Gizem Parsova, “Araçsal ve İnşacı Yaklaşımlarla Roman Etnik Kimliği”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 1 (Haziran, 2018): 1-18.

sağladığı sosyal desteklerden önceki dönemlere göre daha fazla oranda yararlanma imkânına kavuşmuştur.⁶⁴⁹

Açılımın Roman erkeklere yansıması yukarıda ifade edildiği gibi, sivil toplum alanında aktif hale gelmeleri, siyasi bir aktör olmaları ve bir baskı unsuruna dönüşmeleri gibi alanlarda olmuştur. Kadınlara yansıması ise daha çok kamu hizmetlerinden ve sosyal desteklerden yararlanmada görülmüştür. Roman ailelerin sosyal desteklerden yararlanması genelde kadınlar üzerinden gerçekleşmektedir. Eğitim ve sağlık gibi alanlardaki hizmetlerden en fazla yararlananlar kadınlardır. Gebelik ve doğum yardımı, bebek ve yaşlı bakımı aylığı, şartlı nakit desteği gibi desteklerin merkezinde kadın bulunmaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi, kadınlar ailenin geçiminden, çocuk ve yaşlıların bakımından ve çocukların eğitiminden birinci derecede sorumlu kişilerdir. Dolayısıyla devletin sağladığı destekler en fazla kadınlara olumlu yönde yansımaktadır.

Roman kadınları siyasete karşı meraklı ve ilgilidirler. Siyasi tartışmaları, siyasi olayları ve liderlerin konuşmalarını takip etmektedirler. Seçimlerde bir engel olmaması durumunda oy kullanma konusunda titiz davranmaktadırlar. Roman kadınlar, Roman açılımından dolayı özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan'a karşı özel bir ilgi ve sevgi beslemektedirler. Bu sevgiyi de kendisine oy vermek suretiyle göstermektedirler. Kadın, siyasete ilgi duymasına rağmen, sivil toplum kuruluşlarında ve siyasi mekanizmalarda yer alamamaktadır. Bu alanları erkek alanı olarak görmekte ve kendilerini bu alanın dışında tutmaya çalışmaktadırlar. Bu da sivil toplum faaliyetlerinin ve siyasetin erkek işi olduğuna ilişkin Romanların geleneksel kültürel değerlerinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye'de kadınlar, son otuz kırk yılda sivil toplum alanında yer alarak ve siyasete eklemlenerek önemli bir siyasi aktör haline geldiler. Farklı kadın hareketleri ortaya çıkardılar, sivil toplum kuruluşlarında boy gösterdiler, meydana inerek birtakım taleplerde bulundular ve siyasi partileri iktidara taşıma başarısı gösterdiler.⁶⁵⁰

⁶⁴⁹ Başak I. Çetin, "Kimlikleriyle Romanlar: Türkiye'deki Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi ve Birinci Aşama Eylem Planı'nın Değerlendirilmesi", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 1 (Ocak, 2017): 85-111.

⁶⁵⁰ Bkz. Ömer Çaha, *Sivil Kadın: Türkiye'de Kadın ve Sivil Toplum*, 4. Baskı (Ankara: Savaş Yayınları, 2017).

Kadınlar, tüm bunları geleneksel kültürel değerleri aşarak veya değişime uğratarak yapmayı başardılar. Ne var ki, Roman kadınların, Türkiye’de kadınların geldiği bu noktadan oldukça uzak oldukları ve geleneksel kültür kalıplarının sarmalında yaşamaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Romanların toplumdan dışlanarak kapalı bir getto halinde yaşamaya mahkûm edilmeleri, onlardaki geleneksel kültürel değerlere süreklilik kazandırmaktadır. Bunun da en büyük mağduru doğal olarak kadınlardır.

4. Çifte Ezilme Alanı Olarak Çalışma Yaşamı

Roman kadınlar, daha oyun çağında çocuk iken anneleriyle, kaynanalarıyla veya mahalledeki diğer kadınlarla gündelik yevmiyeli işlere gidip çalışmaktadırlar. Kız çocuklarının okullarını küçük yaşta terk etmelerinin en önemli nedenlerinden birini bu husus oluşturmaktadır. Zira ailenin sorumluluğunu taşıyan kadın gerektiğinde çocuklarını da beraberinde yevmiyeli işlere götürmektedir.

Roman kadını, çalışma yaşamında her sektörde yer alamamaktadır. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, eğitim düzeylerinin düşük oluşu; ikincisi de ayrımcılık ve dışlanma sorunuyla karşı karşıya oluşları.⁶⁵¹ Özellikle kafe, restoran, pastane gibi yeme içme odaklı hizmet sektöründe Roman kadının çalışma imkânı hemen hemen yoktur. Zira, pis ve kirli oldukları önyargısıyla bu tür işlere alınmamaktadırlar. Roman kadını genelde gündelikli tarım işi, atık toplama, ev ve apartman temizliği gibi niteliksiz ve düşük ücretli işlerde çalışmaktadırlar. Çalıştıkları işlerde de Roman olmayan emsallerine göre daha düşük ücret almaktadırlar.⁶⁵²

Çalışma yaşamında yer almak Roman kadınlar üzerinde çok yönlü etkilere sahiptir. Her şeyden önce Roman kadın herhangi bir işte çalışma sayesinde mahkûm olduğu sokak ve mahallenin dışına çıkarak özgürlük imkânı elde etmektedir. Ancak bu özgürlüğün sadece mahalleden çıkışla sınırlı olduğunu unutmamak gerekir. Zira

⁶⁵¹ Bülent Şen ve Ayşe Alican Şen, *Türkiye’de Roman Kadın İstihdamı: Zorluklar, Dirençler, Destekler* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2019).

⁶⁵² Sevcan Fazla, “Çalışma Yaşamında Roman Kadınlarının Ötekileştirilmesi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).

Roman kadınlar, ortalama bir vatandaş gibi herkese açık restoran, kafe, pastane gibi mekânlara girememekte ve büyük alışveriş merkezlerinden alışveriş yapamamaktadır. Müşteriyi rahatsız edecekleri ve ortamın huzurunu bozacakları gibi gerekçelerle Roman kadınlar bu tür mekânlara alınmamaktadırlar.⁶⁵³ Dolayısıyla Roman kadını çalışma imkânı üzerinden kendi gettosundan çıkma imkânı bulmakla birlikte, toplumun tümüne açık ortak mekânların çoğundan yararlanamamaktadır.

Çalışma yaşamında yer almak ve eve para getirmek Roman kadınına güç katmaktadır. Özellikle küçük yaşlardan itibaren para kazanmaya başlama becerisi, Roman kadınına özgüven ve kendi başına ayakta kalabilme gücü kazandırmaktadır. Ancak bu gücün kendisine sorumluluk olarak geri döndüğünü unutmamak gerekir. Küçük yaşlardan itibaren çalışmanın kendisine verdiği özgüven ve direnç, aile sorumluluğunu onun omuzlarına yüklemektedir.

Küçük yaşlarda iktisadi yaşam içinde yer almak Roman kadınına çifte ezilme zemini hazırlamaktadır. Öncelikle ailenin yükünü omuzlamak zorunda kalmaktan dolayı ezilmektedir. İkinci olarak da daha küçük yaşlardan itibaren toplumsal düzeydeki ayrımcılık ve dışlanma sorunuyla karşı karşıya kalarak bunu içselleştirmekte, bununla ilgili bir bilinçaltı geliştirmektedir. Bu bilinçaltı tüm yaşamına yön verdiği gibi, çocuklarına da aktarılmaktadır.

Kısaca, Roman kadını ailede güçlü konumuna rağmen toplumsal cinsiyet rollerinin kendisine yüklediği sorumluluktan dolayı ezilme sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. Toplumsal, siyasal ve iktisadi yaşam alanlarında ise toplumsal cinsiyet rolünün yanında, etnik kimliğinden dolayı ayrımcılık ve dışlanma gibi bir sorun yaşamaktadır. Bu da onun söz konusu alanlarda çifte ezilme durumuyla karşı karşıya kalışına yol açmaktadır.

Birinci ve İkinci Dalga kadın hareketleri, kadınların her yerde erkekler tarafından ezildiğini ileri sürerek mücadelesini bu çerçevede şekillendirmiştir. Bu iki hareket, kadınların sınıfsal, ırksal, dinsel veya etnik nedenlerden kaynaklanan farklılıklarına ve

⁶⁵³ Bkz. Mehmet Yaprak, “Etiketleme Kuramı Çerçevesinde Çingene Etnisitesinde Kirlilik ve Sosyal Dışlanmışlık Algısı” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

bu farklılığın kadınlar arasında yol açtığı ezme/ezilme gerçeğine kayıtsız kalmıştır.⁶⁵⁴ İki kadın hareketinin çizdiği çerçeve, bir Roman kadınının Roman olmayan bir kadına hizmet ederken uğradığı aşağılanmayı ve horlanmayı açıklamada yetersiz kalmaktadır. Üçüncü Dalga Kadın Hareketi içinde gelişen ve kadının farklı kimliklerden kaynaklanan çoklu ezilme biçimine işaret eden kesişimsellik tezi, çoklu kimliklerin kavşağında ezilme deneyimi yaşayan farklı kimliklerden kadınların durumunu açıkladığı gibi, Roman kadınının durumunu da en iyi açıklayan yaklaşımdır.⁶⁵⁵ Roman kadını, Roman olmayan erkeklerden çok Roman olmayan kadınlar tarafından ezilmekte, horlanmakta ve dışlanmaktadır. Aynı toplumda benzer cinsiyet rollerine sahip olmalarına rağmen, bir kadının bir başka kadın tarafından ezilmesinin nedeni ezilen kadının taşıdığı “başat” kimliktir.⁶⁵⁶ Roman kadını söz konusu olduğunda o her şeyden önce bir Roman’dır ve bu başat kimliği üzerinden konumlandırılmaktadır. Bu konumlanma, toplumsal yaşamın her alanında karşısına dışlayıcı bir mekanizma olarak çıkmaktadır.

⁶⁵⁴ Ceren Avcil, “Kesişimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 4 (Aralık, 2020): 1290-1312.

⁶⁵⁵ Crenshaw çoklu kimliklerin buluşma noktasını bir kavşağa benzetir. Bkz. Gürkan Çapar, “Kesişimsellik: Postmodern Feminist Bir Yaklaşım”, *Hukuk Kuramı*, C. 6, S. 3 (Eylül-Aralık, 2019): 1-31.

⁶⁵⁶ Maxine B. Zinn, and others, *Gender through the Prism of Difference*, 4th ed. (New York: Oxford University Press, 2010).

KAYNAKÇA

- ABRO. “İlle de Roman Olsun”. Ahirkapi Büyük Roman Orkestrası [https:// www.mymusic.net.tw/ ux/w /song/ show/ p000004-a0233272- s083211-t012-c8](https://www.mymusic.net.tw/ux/w/song/show/p000004-a0233272-s083211-t012-c8) (20.10.2020).
- Adaçay, Funda Rana. *Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma*. Bursa: Ezgi Kitapevi, 2014.
- Ahmed, Sara. *Queer Phenemenology*. Londra: Duke University Press, 2006.
- Akdemir, Şahyar. “Ayrımcılıkla Mücadele: Çingenelere Yönelik Ayrımcılık Kapsamında Pozitif Ayrımcılık Uygulamalarına Eleştirel Bir Bakış”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Akerlof, George A. ve Rachel E. Kranton. *Kimlik İktisadı: Kimliklerimiz, İşimizi, Ücretimizi ve Refahımızı Nasıl Şekillendiriyor?* Çev. Can Madenci. Ankara: Efil Yayınevi, 2016.
- Akgül, F. İlknur. “Türkiye’de Seçmen Davranışları: Politik ve Sosyo-Ekonomik Boyutlarıyla Etkileyen Faktörler”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Gediz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Akıncı, Selçuk. “Siyasal Katılım Düzeyleri Üzerine Bir İnceleme”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 7 (Bahar 2014): 33-45.
- Akkan, Başak E., vd. *Sosyal Dışlanmanın Roman Halleri*. Edirne: EDROM, 2011.
- Aksu, Barış. “İzmit Romanlarının Sosyo-Ekonomik ve Aile Yapısının Kocaeli Kent Kültüründeki Yeri”. I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu. Ocak, 2006.
- Aksu, Mustafa. *Türkiye’de Çingene Olmak*. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2003.
- Aldemir, Ceray ve Canan Budak. “Cam Tavanı Kırma: Parlamentoda Cinsiyet Kotası”. *Eğitim, Bilim, Toplum Dergisi*. C. 16, S. 61 (2018): 37-64.
- Alistrat, Sevgi. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Karşıyaka/İzmir, 23 Ocak 2020.

- Alpar, Güray. “Kırıkkale, Ankara ve İstanbul’da Yaşayan Üç Çingene Grubu Arasında Kimlik, Aile Ve Eğitim”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Alpman, Nazım. *Başka Dünyanın İnsanları Çingeneler*. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2014.
- Altan, Cemal. “Eğitim-Siyasal Eğilim İlişkisi: Mersin Örneği”. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C. 12, S. 1 (2011): 313-329.
- Altındal, Yonca. “Kadınların Siyasal Katılım Bağlamında Partilerin Kadın Kollarının Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Altınöz, İsmail. *Osmanlı Toplum Yapısı İçinde Çingeneler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- , “16. yy’da Devlet Yönetimi İçinde Çingeneler”. *Yeryüzünün Yabancıları Çingeneler*, der. Suat Kolukırık. İstanbul: Simurg Yayınevi, 2008.
- Altun, Derya ve Huriye Toker. *Toplumsal Cinsiyet: Farklı Disiplinlerden Yaklaşımlar*. Ankara: Nika Yayınevi, 2017.
- Altuntaş, Nezahat. “Feminizm”. *Dünya’da ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*, der. Ömer Çaha ve Bican Şahin. Ankara: Orion Kitabevi, 2015, 343-391.
- Ardahan, Faik. “Çingene Olmak”. [https:// www.antalyabugun.com.tr/ tr/ makale/ cingene-olmak-23905.html](https://www.antalyabugun.com.tr/tr/makale/cingene-olmak-23905.html) (29.09. 2020).
- Aslan, Sultan. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Konak/İzmir, 01 Mart 2020.
- ASPB. “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2016-2021) II. Aşama Eylem Planı (2019-2021)”. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. [https:// ailevecalisma.gov.tr/ media/ 30906/ roman- vatandaslara- yonelik-ii-asama-eylem-pl.pdf](https://ailevecalisma.gov.tr/media/30906/roman-vatandaslara-yonelik-ii-asama-eylem-pl.pdf) (22.12.2019).
- , “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi 2016-2021”. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. [http:// www.sp.gov.tr/ tr/ temel-belge/ s/167/ Roman+ Vatandaslara+ Yonelik+ Strateji+ Belgesi+ 2016-2021](http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/s/167/Roman+Vatandaslara+Yonelik+Strateji+Belgesi+2016-2021) (21.12.2019).
- Aşkın, Umur. “Çingeneler ve Sosyal Politika-2”. *Çalışma Ortamı Dergisi*. S.121 (2012): 14-17.

- , “Çingeneler ve Sosyal Politika 1: Sosyo- Kültürel Alt Yapı”. *Çalışma Ortamı Dergisi*. S. 120 (Ocak-Şubat, 2012): 10-12.
- , “Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Yaşayan Romanların Sosyo-Ekonomik Durumları ve Beklentileri: İzmir İli Örneğinde Bir Alan Araştırması”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Atabeyi, Güllü ve Derya Hasta. “Siyasal Katılım, Siyasal Yeterlik ve Toplumsal Cinsiyet”. *Nesne Psikoloji Dergisi*. C. 6, S. 13 (2018): 484-516.
- Atalay, Şevket. “Çingene Romanı”. [https:// www.pencerehaber.com /kose-yazisi/366/ cingene-romani.html](https://www.pencerehaber.com/kose-yazisi/366/cingene-romani.html) (29. 09. 2020).
- Ataman, Hakan. *Ayrımcılığa Karşı Uluslararası İnsan Hakları Mevzuatı*. Ankara: İnsan Hakları Gündemi Derneği, 2007.
- Atan, Meltem”.Radikal Feminizm: ‘Kişisel Olan Politikadır’ Söyleminde Aile”. *The Journal Of Europe - Middle East Social Science Studies*. C. 1, S. 2 (Ekim 2015): 1-21.
- Atçı, Çiğdem. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Konak/İzmir, 10 Şubat 2020.
- Avcil, Ceren. “Kesişimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru”. *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. C. 12, S. 4 (2020): 1290-1312.
- Aydemir, Sezin. “Seçim Sistemlerinin Siyasal Hayattaki Etkileri ve Türkiye Örneği”. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 1 (2006): 61-79.
- Aydın, Abdullah. “Olumlu ve Olumsuz Manası ile Siyasal Katılım Türlerinin İncelenmesi”. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. C. 10, S. 17 (2019): 2119-2138.
- Aydın, Kenan, vd. *Türkiye’de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi*. Ankara: Tübitak Proje No: 116R050, 2019.
- Badinter, Elisabeth. *Kadınlık mı Annelik mi?* İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2011.
- Balkız, Özlem Irmak ve Tuğba Göktepe. “Romanlar ve Sosyo-Ekonomik Yaşam Koşulları: Aydın İli Örneğinde Bir Alan Araştırması”. *Sosyoloji Dergisi*. S. 30 (2014): 1-39.

- Barth, Fredrik. *Etnik Gruplar ve Sınırları: Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu*. Çev. Ayhan Kaya ve Seda Gürkan. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2001.
- Berger, Hermann. *Çingene Mitolojisi*. Çev. Musa Yaşar Sağlam. Ankara: Ayraç Yayınları, 2000.
- Berktaş, Fatmagül, vd. *Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar ve Umutlar*. İstanbul: Ka-Der, 2004.
- , “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”. *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2004.
- Beşli, Merve G. “Siyasi Partilerde Cinsiyet Kotası Uygulanışı ve Kadının Siyasi Katılımı: Türkiye’de Eşitlik Politikaları ve Feminizm”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Bhasın, Kamla. *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller*. Çev. Kader Ay. İstanbul: Kadav Yayınları, 2003.
- BİANET. “Romanların Bahar Ayini”. BİA Haber Merkezi. [https:// m.bianet.org/biamag/ kultur/ 2109- romanlarin- bahar-ayini](https://m.bianet.org/biamag/kultur/2109-romanlarin-bahar-ayini) (05.12. 2020).
- Birleşmiş Milletler Gönüllüleri. “Türkiye’de Gönüllülük: Gönüllülüğün Rolünün ve Katkılarının Keşfedilmesi”. [https:// www.tusev.org.tr/ usrfiles/ files/ Gonulluluk.pdf](https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Gonulluluk.pdf) (29.11.2020).
- Biroğlu, Nur. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Bergama/İzmir, 02 Mart 2020.
- Bora, Aksu. *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Bora, Tanıl, Aksu Bora, Necmi Erdoğan ve İlknur Üstün. *Boşuna mı Okuduk?Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Bozkurt, Tülin. “Poşalar Örneğinde, Etnisite ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Brodie, Eddi, vd. *Katılımı Anlamak: Bir Literatür Taraması*. Çev. Aslı Toksabay Esen. İstanbul: TEPAV, 2011.
- Burke, Yağmur. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

- Butler, Judith. *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. Çev. Başak Ertür. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- Büyükokutan, Aslı. “Geleneksel Altın Günlerine Halkbilimsel Bir Yaklaşım”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. S. 14 (2012): 117-133.
- Canpolat, Taner ve Muammer Ak. “Selamsız Çingene/Roman Topluluğunun Sosyo Kültürel Yapısı Üzerine Bir İnceleme”. *Üsküdar Sempozyumu* 6. (2010): 349-361.
- CEDAW, *Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme*. Aralık 1979.
- Cho, Sumi, Kimberle W. Crenshaw and Leslie McCall, “Field of Intersectionality Studies: Theory, Applications and Praxis”. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, V. 38, N. 4 (Summer, 2013): 785-810.
- Crenshaw, Kimberle. “Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics”. *University of Chicago Legal Forum*. N. 1 (1989): 139–167.
- Cukrowska, Ewa and Angela Kocze, *Interplay Between Gender and Ethnicity: Exposing Structural Disparities of Romani Women*. Bratislava: UNDP Bratislava Regional Centre, 2013.
- Çağlar, Nedret. “Kadının Siyasal Yaşama Katılımı ve Kota Uygulamaları”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*. C. 3, S. 4 (2011): 56-79.
- Çaha, Ömer. *Sivil Kadın: Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum*. 4. Baskı. Ankara: Savaş Yayınları, 2017.
- , *Siyasi Düşüncelere Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.
- , “Feminizm ve Sivil Toplum”. <http://kadem.org.tr/feminizm-ve-sivil-toplum/> (26.04.2019).
- Çaha, Ömer, Havva Çaha ve Saliha Okur Gümrükçüoğlu. *Kadın ve Siyaset*. İstanbul: Kadın ve Demokrasi Derneği, 2019.
- Çaha, Ömer, Havva Çaha ve Sare Aydın Yılmaz. *Türkiye’de Cam Tavan Sendromu*. İstanbul: Kadem Yayınları, 2016.

- Çaha, Ömer ve Havva Çaha. *Yerelde Tango: Kadın Örgütleri ve Yerel Demokrasi*. Ankara: Orion Kitabevi, 2012.
- Çaha, Ömer, Metin Toprak ve İbrahim Dalmış. “Siyasal Parti Üyelerinde Siyasal Katılım Düzeyi: Kırıkkale Örneği”. *Yeni Türkiye Dergisi*. S. 9 (1996): 205-247.
- Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınevi, 1996.
- Çapar, Gürkan. “Kesişimsellik: Postmodern Feminist Bir Yaklaşım”. *Hukuk Kuramı*. C. 6, S. 3 (Eylül-Aralık, 2019): 1-31.
- Çeko, Çetin. “Çingenelerde Kimlik Bilinci Roman Açılımıyla Oluştı”. <https://t24.com.tr/haber/cingenelerde-kimlik-bilinci-roman-acilimiyla-olustu,250534> (24.12.2019).
- Çelik, Faika. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingeneleri/Romanları Çalışmak Ya da İğneyle Kuyu Kazmak”. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 2, S. 18 (2018): 249-266.
- Çelik, Kezban ve Yasemin Yüce Tar. “Samsun’da Evlere Temizliğe Giden Roman Kadınlar: Enformel Sektörde Çalışmanın Yükü Nelerden Hafif?” *Çalışma ve Toplum Dergisi*. S. 48 (2016): 59-86.
- Çelikbaş, Hamdi. “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan ‘Roman Açılımı’ Genelgesi”. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogandan-roman-acilimi-genelgesi/1670086> (21.12. 2019).
- Çetin, Başak Işıl. “Kimlikleriyle Romanlar: Türkiye’deki Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi ve Birinci Aşama Eylem Planı’nın Değerlendirilmesi”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. C. 15, S. 1 (Ocak, 2017): 85-111.
- Çetin, Ensar. “Çankırı Poşalarında Sosyal ve Dini Hayat”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 18, S. 3 (214): 85-102.
- Çimen, Latife Kabaklı. “Bir Faktör Olarak Eğitimin Kadının Aile İçi Kararlara Katılımı Üzerine Etkisi”. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education* V. 1, N. 2 (2012): 78-90.

- Çubukçu, Sevgi Uçan, “Mekanın İzdüşümünde ‘Toplumsal Cinsiyet’: Sulukule Mahallesi ve Romanlar”. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. C. 44, S. 97 (Mart, 2011): 83-106.
- Dahl, Robert A. *Modern Political Analysis*. Englewood Cliff: Prentice-Hall Inc., 1963.
- Danka, Anita. “Türkiye’de Roman Hakları ve Hukuki Çerçeve”. *Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*. Çev. Ezgi Taboğlu ve Sezin Öney. Edirne: EDROM, 2008: 29-51.
- Danovan, Josephine. *Feminist Teori*. Çev. Aksu Bora, vd. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Davis, Nira Yuval. *Cinsiyet ve Millet*. Çev. Ayşin Bektaş. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2016.
- De Beauvoir, Simone. *Kadın I: Genç Kızlık Çağı*. Çev. Bertan Onaran. İstanbul: Payel Yayınevi, 1971.
- De Pisan, Christine. *The Book of the City of Ladies*. Trans. Rosalind Brown-Grant. Harmondsworth: Penguin Classics. 2000.
- De Tocqueville, Alexis. *Democracy in America*. Çev. Taner Timur. İstanbul: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, 1962.
- Demir, Hilal. “Fatma Aliye Hanım’ın Çerçevesinden Kadın Haklarının Sınırları”. *Journal of Turkish Studies*, C. 8-9 (Yaz, 2013): 1059-1068.
- Demirbilek, Sevdâ. “Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açıdan İncelenmesi”. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*. C. 44, S. 511 (2007): 12-27.
- Demirtaş, İmran. “Kırsal Alanda Yarı Göçer Çingenelerde Toplumsal Cinsiyet Roller ve İktidar İlişkilerinin Analizi: Bolu Taşkesti Örneği”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Bolu İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Demirvuran, Gamze Kılınç. “Kentsel Ölçekte Mekansal Ayrışma: Edirne Çingene Mahallesi Örneği”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2007.

- Dingeç, Emine. “Rumeli’de Geri Hizmet Teşkilatı İçinde Çingeneler”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Douglas, Mary. *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London and New York: Routledge, 1966.
- Eagleton, Terry. *Kültür Yorumları*. Çev. Özge Çelik. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- Emek, Canan İnan. “Türkiye’de Göç Politikaları: İskan Kanunları Üzerinden Bir İnceleme”. *Göç Araştırmaları Dergisi*. C. 2, S. 3 (2016): 10-33.
- Engin, Gökçehan Irmak. “Kültürel Performans Bağlamında Edirne Roman Düğünlerinin İncelenmesi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Erbay, Vecdi. “Mezopotamya’nın kayıp gülleri: Domlar”. [https:// www.gazeteduvar.com.tr/hayat/2018/01/07/mezopotamyanin-kayip-gulleri-domlar/](https://www.gazeteduvar.com.tr/hayat/2018/01/07/mezopotamyanin-kayip-gulleri-domlar/) (20.12. 2019).
- Erbil, Nilüfer ve Türkan Pasinlioğlu. “Kadının Ailede Karar Vermeye Etkisi”. *Atatürk Ün. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*. C. 7, S. 2 (2004): 1-11.
- Erdemol, Mustafa. “Edirneli, AKP’nin de Menzil’in de Hedefinde”. [https:// www.birgun.net/haber/ edirneli-akp-nin-de-menzil-in-de-hedefinde- 153230](https://www.birgun.net/haber/edirneli-akp-nin-de-menzil-in-de-hedefinde-153230) (03.12. 2020).
- Erdoğan, Burcu. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Konak/İzmir, 11 Şubat 2020.
- Ergen, Gülben. “Gülben Ergen Yazdı: İşte Geleneksel Roman Nişanı”. *Hürriyet Gazetesi Kelebek Eki*, 04 Ağustos 2017.
- Ergenç, Özer. “XVIII Yüzyılın Başlarında Edirne’nin Durumu Hakkında Bazı Bilgiler”. *IX. Türk Tarih Kongresi*. Ankara: Kongreye Sunulan Bildiriler, 21-25 Eylül 1981.
- Erhan, Çağrı. “Demek ki Zafer Yakın”. [https:// www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-cagri-erhan/ 601133.aspx](https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-cagri-erhan/601133.aspx) (20.12. 2019).
- Erkızan, Hatice Nur. “Erkek Merkezilikten (Androcentrism) İnsan-Merkezciliğe Yolculuk (Anthropocentrism): Antik Felsefe ve Cinsiyet Üzerine (Pre-

- Sokratikler)", der. Hatice N. Erkızan. *Feminizm ve Felsefe*, Konya: Çizgi Kitapevi, 2013, 11-18.
- Ertürk, Devrim. "Postmodern Dönemde Bir Siyasal Katılım Biçimi Olarak Siyasal Parti Üyeliği ve Aktivizmi". *Mukaddime Dergisi*. C. 7, S. 2 (2016): 341-359.
- Erzen Ünal, Meltem ve Bahar Yalın Eroğlu. "Siyasal Kültürün Temel Paradigmaları Üzerine: Kültürden, Siyasal Toplumsallaşma, Örgütlenme ve Katılma Süreçlerine Yansıyanlar". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. S. 41 (2011): 49-61.
- Eser, Bahadır H. ve Pınar Sarışahin. "Cinsiyet-Siyasal Katılım İlişkisi: SDÜ Örnek Olayı". *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*. C. 7, S. 15 (2016): 38-58.
- EU-FRA. "The Situation of Roma Women: FRA Data Analysis". *European Union Agency For Fundamental Rights*, 2013. <https://fra.europa.eu/en/news/2013/situation-roma-women-fra-data-analysis> (04.01. 2021).
- Fazla, Sevcan. "Çalışma Yaşamında Roman Kadınlarının Ötekileştirilmesi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Fırat, Muhammet. "Çingeneliği Anlamanın İmkânı: Çingeneler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Malatya Örneği)". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Firdevsi, *Şahname*. Çev. Necati Lugal. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.
- Floya, Anthias & Nira Yuval-Davis,. "Contextualizing Feminism: Gender, Ethnic and Class Divisions". *Feminist Review*. 15 (Winter, 1983): 62-75.
- Foggo, Hacer. "Yollar, Yıkımlar, Sınır Dışı Kovulmalarla Geçen Yıllar: Çingenelerin İskanı". *KA Dergi*. C. 3, S. 8 (2018): 33-34.
- Foucault, Michel. *Cinselliğin Tarihi*. Çev. Hülya U. Tanrıöver. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018.
- , *İktidarın Gözü: Seçme Yazılar*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.

- Fraser, Angus. *Çingeneler, Avrupa Halkları*. Çev. İlkin İnanç. İstanbul: Homer Kitabevi, 2005.
- Galjus, Orhan, Ali Dayam ve Halil İbrahim Nurbel. *Romanes-Türkçe Sözlük*. Ankara: Sivil Düşün, TY.
- Genç, Sevinç. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.
- Genç, Yusuf, Hasan Hüseyin Taylan ve İsmail Barış, “Roman Çocuklarının Eğitim Süreci ve Akademik Başarılarında Sosyal Dışlanma Algısının Rolü”. *The Journal of Academic Social Science Studies*. S. 33 (2015): 79-97.
- Gezicier, Zühal. “Dom Toplumunda Toplumsal Cinsiyet Algısının Dönüşümü”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Göç Enstitüsü, 2019.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. Yayına Haz. Cemal Güzel. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012.
- GİKTİM. “Gaziantep 2014 Zeugma Mozaik Müzesi Kitapçığı”. Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. [https:// www.gagev.org.tr/ kitaplar/ zeugma-mozaik-muzesi- kitapcigipdf. pdf](https://www.gagev.org.tr/kitaplar/zeugma-mozaik-muzesi-kitapcigipdf.pdf) (25.12. 2019).
- Göçmenler, Sinem. “Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’de Kadın Erkek Eşitliği”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Gökçe, Duygu. “Cinsiyet, Etnik Köken ve Sınıf Kesişiminde Roman Kadınların Kamusal Alana Katılım Sorunsalı”. *International Social Sciences Studies Journal*. V. 5, N. 30 (2019): 879-891.
- , “Romanların Konut Sorunsalı: Zorunlu Tercih” *Mimarlık Dergisi*. S. 385 (2015): 71-75.
- Göksu, Oğuz. “Siyasal Liderlikte Yeni Bir Model Önerisi: Recep Tayyip Erdoğan Örneği”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. V. 18, N 3 (2019): 1058-1080.
- Göztepe, Ece. “Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C. 45, S. 1 (1996): 185-193.

- Grosz, Elizabeth. “Deneyisel Arzu: Queer Öznelliğini Yeniden Düşünmek”. *Cogito Dergisi*. S. 65-66 (Bahar 2011): 7-36.
- Gupse, Gamze Tokgöz. “Çingene Kadının Ataerkil Toplumla İmtihanı”. BİANET. [https:// m.bianet.org/ bianet/ azinliklar/ 137539-cingene-kadinin-ataerkil-toplumla-imtihani](https://m.bianet.org/bianet/azinliklar/137539-cingene-kadinin-ataerkil-toplumla-imtihani) (28.09.2020).
- Gümü, İskender. “Kırkırel Romanlarının Emek Piyasasına Erişimi ve Sosyal İçerme Politikaları Üzerine Bir Araştırma”. *Kırkırel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 4, S. 1 (2020): 1-19.
- Güzel, Hasan Celal, Der. *Türkler Ansiklopedisi 10*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Haber Ekspres. “İlk Roman Kadın Derneği Konak'ta Açıldı”. Haber Ekspres. [https:// www.haberekspres.com.tr /izmir/ ilk-roman-kadin- dernegi- konak-ta-acildi-h99225.html](https://www.haberekspres.com.tr/izmir/ilk-roman-kadin-dernegi-konak-ta-acildi-h99225.html) (04.01. 2020).
- Hakan, Ahmet. “Roman Adaydan Öğrendiğim 10 şey”. *Hürriyet Gazetesi Kelebek Eki*, 07 Mayıs 2017.
- Hancock, Ian. “Roma Today: Issues and Identity”, der. Hristo Kyuchukov and Ian Hancock. *Roma Identity*. Prague: NGO Slovo, 2010, 13-25.
- Heptepe, Elif. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Konak/İzmir, 10 Şubat 2020.
- Heptepe, Gülperi. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Konak/İzmir, 10 Şubat 2020.
- Heywood, Andrew. *Küresel Siyaset*, Çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir. Ankara: Adres Yayınları. 2013.
- , *Siyasi İdeolojiler*. Çev. Şeyma Akın. Ankara: Adres Yayınları, 2010.
- hooks, bell. *Feminizm Herkes İçindir*. Haz. Ali K. Saysel ve Esra Aşan. İstanbul: BGST Yayınevi, 2016.
- İldokuz, Yeliz. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Karşıyak/İzmir, 27 Ocak 2020.
- İlhan, Süleyman ve Muhammet Fırat. “Malatya’da Yaşayan Çingenelerde Sosyal Sermaye/Güven İlişkileri”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 29, S.1. (Ocak, 2019): 361-380.
- İnsan Hakları Derneği, “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”, 10 Aralık, 1948. [https:// www. ihd.org.tr/insan- haklari-evrensel- beyannames/](https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannames/) (11.12.2020).

- Kalaycıoğlu, Ersin. “Siyasal Katılmanın Anatomisi”. *Sabancı Üniversitesi Bilim Akademisi Derneği Dergisi*. S. 34 (2013): 1-6.
- Kaldıran, Seda. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Karşıyaka/İzmir, 22 Ocak 2020.
- Kangal, Sabriye. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Karşıyaka/İzmir, 22 Ocak 2020.
- Kapan, Çiğdem. “Bir “Buçuk” Hikâyesi”. [http:// www. tuicakademi.org/ bir-bucuk-hikayesi/](http://www.tuicakademi.org/bir-bucuk-hikayesi/) (25.10.2020).
- Kapani, Münci. *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: BB101 Yayınları, 2018.
- Kaplangiray, Rukiye. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Konak/İzmir, 11 Şubat 2020.
- Karabağlı, U. Arslan. “Romanlara Karşı Kullanılan Ayrımcı 34 Deyiş, Deyim ve Atasözü”. [https:// onedio.com/ haber/ romanlara- karsi-kullanilan- ayirimci-deyis-deyim-ve- atasozleri-hay- dilinizi-esek-arisi-soksun--528244](https://onedio.com/haber/romanlara-karsi-kullanilan-ayirimci-deyis-deyim-ve-atasozleri-hay-dilinizi-esek-arisi-soksun--528244) (24.12.2019).
- Karakoç, Rıfat. “Siyasal Katılma Düzey ve Biçimleri Üzerine Bir İnceleme”. *International Social Sciences Studies Journal*. V. 4, N. 24 (2018): 5052-5058.
- Karameşe, Bahar. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Karşıyaka/İzmir, 01 Şubat 2020.
- Karameşe, İlkbahar. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Karşıyaka/İzmir, 22 Ocak 2020.
- Karan, Ulaş. *Görmezlikten Geline Eşitsizlik: Türkiye’de Romanların Barınma ve Eğitim Hakkına Erişimi*. Ankara: Uluslararası Azınlık Hakları Grubu, Sıfır Ayrımcılık Derneği, 2017.
- Karpat, Kemal H. *Ottoman Population 1830–1914: Demographic and Social Characteristics*. Madison and Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1985, 109-115.
- Kartal, Burcu C. “Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri”. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 3 (2016): 165-197.
- Kaygılı, Osman Cemal. *Çingeneler*, İstanbul: Destek Yayınları, 2019.
- Kaypak, Şafak, “Katılımcı Yönetim Mekanizması Olarak Kent Konseyleri”. *Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Bursa: Kent Konseyi Bilimsel Yayınlar Dizisi, 2011.

- Kenrick, Donald. *Çingeneler: Ganj'dan Thames'e*. Çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Homer Kitabevi, 2006.
- Keskin, Nuray E. “Kadınların Siyasal Haklarında İlk Aşama: 3 Nisan 1930 Belediye Seçimlerinde Seçme ve Seçilme Hakkı”. [https:// 12.www.academia.edu/3105596/Kad%C4%B1nlar%C4%B1n_Siyasal_Haklar%C4%B1nda_%C4%B0lk_A%C5%9Fama_3_Nisan_1930](https://12.www.academia.edu/3105596/Kad%C4%B1nlar%C4%B1n_Siyasal_Haklar%C4%B1nda_%C4%B0lk_A%C5%9Fama_3_Nisan_1930) (15.06.2019).
- Kılınç, Kıvanç. “Tenekeden Öğrenen Modernizm: İzmir Ege Mahallesi Sosyal Konutları”. *Mimarlık Dergisi*. S. 395 (Mayıs-Haziran, 2017), 74-79.
- Kılışlar, Yeliz. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Konak/İzmir, 10 Şubat 2020.
- Kınsün, Abdülbaki. “Dini Gruplar Sosyolojisi”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 4, S. 8 (2016): 210-227.
- Kışlalı, Ahmet Taner. *Siyaset Bilimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Kızılboğa, Elmas. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Karşıyaka/İzmir, 01 Şubat 2020.
- Kolukırmık, Suat. “Türkiye’de Rom, Dom ve Lom Gruplarının Genel Görünümü”. *Türkiyat Araştırmaları*. S. 8 (Bahar, 2019): 145-155.
- , “Geçmişin Aynasında Lozan Çingeneleri: Göç, Hatıra ve Deneyimler”. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*. S. 95 (2006): 1-12.
- , “Sosyolojik Perspektiften Türk(iye) Çingeneleri: İzmir Çingeneleri Üzerine Bir Araştırma”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. C. 3, S. 1, (2006): 1-24.
- , “Aramızdaki Yabancı: Çingeneler”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Koptekin, Derya. “Roman Çocuklarında Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimleri: İzmir Tepecik Örneği”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2013.
- Kurtuluş, Begüm. “Devletsiz Bir Halk Olarak Çingeneler: Kökenleri, Sorunları, Örgütlenmeleri”. *Roman Olup Çingene Kalmak*, der. Levent Ürer. İstanbul: Melek Yayınları, 2012, 17-43.
- Macit, Mustafa. “Geleneksel Hayır Anlayışının Modern Görünümleri: Kermesler”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 42 (2010): 175-190.

- Marsh, Adrian. “Etnisite ve Kimlik: Çingenelerin Kökeni”. *Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadeleleri*, yayına haz. Ebru Uzpeder, vd. Edirne: EDROM, 2008, 19-28.
- Mehmet, Yaprak,. “Etiketleme Kuramı Çerçevesinde Çingene Etnisitesinde Kirlilik ve Sosyal Dışlanmışlık Algısı: İzmir Tepecik Örneği”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Mennuş, Sevdâ. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Karşıyaka/İzmir, 01 Şubat 2020.
- Mert, Simge. “Erken Cumhuriyet Dönemi Yazılı Anlatılarda Çingenelerin Dışlanma Biçimi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Mezarcıoğlu, Ali. “Temel Sorunlarımız: Çingeneler Evrensel Kast Sisteminin Pençesinde”. [http:// cingeneyiz. blogspot.com/ p/temel- sorunlarmz-cingeneler-evrensel.html](http://cingeneyiz.blogspot.com/p/temel-sorunlarmz-cingeneler-evrensel.html) (16.12.2019).
- Milbrath, Lester W. and Goel, M. L. *Political Participation: How and Why Do People get Involved in Politics?* Chicogo: Rand Mc Nally College Publishing Company, 1977.
- Mills, Charles Wright. *İktidar Seçkinleri*. Çev. Ünsal Oskay. Ankara: Bilge Yayınevi, 1974.
- Nie, Norman H. ve Verba, Sidney. *Siyasal Katılma, Kamuoyu ve Oy Verme Davranışı*. Çev. İlder Turan ve Tunçer Karamustafaoğlu. Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, 1989.
- Notz, Gisela. *Feminizm*. Çev. Sinem Derya Çetinkaya. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018.
- Ok, Sevdâ. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Konak/İzmir, 11 Şubat 2020.
- Okutan, Elvan ve Rukiye Turgut, “Çocuk Yoksulluğunun Farklı Bir Etnik Grup Olarak Roman Çocukları Açısından Değerlendirilmesi”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. C. 5, S. 8 (2018): 132-146.
- Orgun, Emel. “Romanlar”. [http: //blog. milliyet.com.tr /romanlar/ Blog/? BlogNo=588211](http://blog.milliyet.com.tr/romanlar/Blog/?BlogNo=588211) (25.10.2020).

Ortaylı, İlber. *Batılılaşma Yolunda*. İstanbul: Turkuvaz Kitabevi, 2007.

Önen, Selin. “Çingenelerin Sosyal Haklara Erişimindeki Zorluklar: Roman ve Dom Toplulukları Karşılaştırması”. *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu III Bildiriler*, 2011, 465-480.

Özateşler, Gül. *Çingene: Türkiye’de Yaftalama ve Dışlayıcı Şiddetin Toplumsal Dinamiği*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.

Özbey, İlknur B. “Lomlarda Kimlik, Kültür ve Sosyal Değişme: Ardanuç, Şavşat ve Yusufeli Örnekleri”. *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*. C. 14, S. 56 (2017): 25-52.

Özbey, Savaş. “Ah Monako Kadar Bir Toprağımız Olsaydı.”. 22 *Hürriyet Gazetesi Kelebek Eki*, Eylül 2013.

Özbudun, Ergun. *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975.

Özdil, Yasemin. “Etnik Kökenin Siyasal Katılıma Etkisi: Çeçen ve Çerkez Örneği”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Özel, İrem B. “Cam Tavandan Yansımalar”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. C. 7, S. 1 (2018): 44-58

Özer, Sevilay. “Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. C. 29, S. 85 (Mart 2013): 131-167.

Özgün, Yasemin. “Feminizm”. *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler Disiplinler Arası İlişkiler*, der. Gökhan Atılğan ve E. Atilla Aytekin. İstanbul: Yordam Kitap, 2012, 347-361.

Özkan, Ali Rafet. “Çingenelerin Kökeni ve Türkiye’de Çingeneler”. *Bir Çingene Yolculuğu*, . Hasan Suver vd. İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı, 2010, 9-69

-----, *Türkiye Çingeneleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 2000.

Özkürallı, İlkay. “Queer Teori”. *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, der. Feryal Saygılıgil. Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.

- Özmkas, Utku. *Biyopolitika: İktidar ve Direniş: Foucault, Agamben, Hardt-Negri*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2018.
- Öztekin, Ali. *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2010.
- Öztürk, Sait. *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri: Bilecik*. İstanbul: Kitabevi, 1996.
- Pancar, Hediye. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.
- Parla, Taha. *Atatürk'ün Nutku: Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, İstanbul: Deniz Yayınları, 2008.
- Parşova, Gizem. “Araçsal ve İnşacı Yaklaşımlarla Roman Etnik Kimliği”. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 3, S. 1 (2018): 1-18.
- Perrot, Michelle and Duby, Georges. *Kadınların Tarihi: Ana Tanrıçalardan Hristiyan Azizelere*. Çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.
- Pierre, Bourdieu. *Eril Tahakküm*. Çev. Bediz Yılmaz. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2015.
- Resmi Gazete. “İskan Kanunu”. *T.C. Resmi Gazete*, 21 Haziran 1934, Sayı: 2733
- Roman Gazetesi. “Eğitim Olmazsa Olmaz”. *Roman Gazetesi*, 17 Ağustos 2020.
- , “Roman Kızını Eğiten Kazanır”. *Roman Gazetesi*, 16 Temmuz 2020.
- Rousseau, Jean Jacques. *Toplum Sözleşmesi*. Çev. Vedat Günyol. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Saban, Ebru A. *Kocaeli'de Yaşayan Roman Vatandaşların İstihdam Edilmesinin Önündeki Engellerin Kaldırılması Projesi Araştırma Raporu*, İzmit: SGM Akademi, 2015.
- Sal, Aylin. “Türkiye’de Yaşayan Çingenelerin Sanatsal Olarak Ele Alınışı”. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Sancar, Serpil, “Siyasal Kararlara Katılımda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması”. *Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi*:

- Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Raporu*. Ankara: CEİD Yayınları, 2018.
- , *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Sargın, Sevil ve Selin Yıldız. “Türkiye Siyasetinde Kadın Milletvekillerinin Mekansal Dağılımı ve Dağılıma Etki Eden Faktörler”. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*. C. 5, S. 30 (2018): 4061-4075.
- Sarıkaya, Esmâ. *Kadınların Siyasi Hakları Tarihçesi*. Ankara: TAÇESE Yayınları, 2019.
- Seropyan, Sarkis. “Vatansız Tek Ulus Çingeneler ve Çingenelerin Ermenileşmişleri”. <https://akunq.net/tr/?p=39103> (9.10.2020)
- Sevda Demirbilek, “Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açıdan İncelenmesi”. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*. C. 44, S. 511 (2007): 12-27.
- Soğukkuyu, Burçin. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Konak/İzmir, 11 Şubat 2020.
- Sol, Selma. “Edirne Kakava Şenlikleri”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.12, S.1 (Haziran, 2010): 60-73.
- Sözanlar, Ümmuhan. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Konak/İzmir, 10 Şubat 2020.
- Springer, Kimberly. “Third Wave Black Feminism?”. *Sings: Journal of Women in Culture and Society*. V. 27, N. 4 (Summer, 2002): 1059-1082.
- Stiglitz, Joseph E. *Eşitsizliğin Bedeli, Bugünün Bölünmüş Toplumunu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?* Çev. Ozan İşler. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Sullivan, Thomas J. *Introduction to Social Problems*. Boston: Pearson Education, 2003.
- Şanlıer, Sinan. *Hukuki Düzenlemeler Işığında Osmanlı Çingeneleri*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2013.
- Şen, Bülent ve Ayşe Alican Şen. *Türkiye’de Roman Kadın İstihdamı: Zorluklar, Dirençler, Destekler*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2019.
- Şencan, Latife. “Siyasete Katılım Kadınların Hakkı, Pozitif Ayrımcılık Yapılmalı”. <https://m.bianet.org/bianet/kadin/109776-siyasete-katilim-kadinlari-hakki-pozitif-ayrimcilik-yapilmali> (14.07.2019).

Şengür, Mehmet ve Sami Taban. “Türkiye’de Hanehalkı Tasarruflarının Gelir Dışındaki Belirleyicileri”. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*. C. 3, S. 1 (Aralık, 2016): 29-53.

Şenlendirici, Sultan. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

Şeyda, Emre, Dünya Atasözleri Antolojisi 8. E-kitap, 2020. https://books.google.com.tr/books?id=kC7-DwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (13.03.2020).

Taberi. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi 1*. Çev. Zakir Kadri Ungan ve Ahmet Temir. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1991.

Tarlan, Kemal Vural. “Domlar, Suriye’nin ‘Öteki’ Sığınmacıları”. https://www.academia.edu/34943647/Domlar_Suriyenin_%C3%96teki_s%C4%B1%C4%9F%C4%B1nmac%C4%B1lar%C4%B1_Y%C3%B6netimi_%C3%96zetti_pdf (20. 3. 2020).

Taşdelen, G. Selma. “Dışlanmış Bir Topluluk: Çingeneler”. <http://blog.milliyet.com.tr/dislanmis-bir-topluluk--cingeneler-/Blog/?BlogNo=224294> (29.09.2020).

Taşkıran, Tezer. *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973.

Taylan, Hasan Hüseyin. “Sakarya Roman Ailelerinde Erken Evlilik Araştırması”. *The Journal of Academic Social Science Studies*. N. 52 (Winter 2016): 221-228.

Taylan, Hasan Hüseyin ve İsmail Barış. *Romanlar ve Sosyal Dışlanma*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.

TDK. “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”. <https://sozluk.gov.tr/> (29.09.2020).

TGR. “Trakya’da Kakava Geleneği”. Trakya Gezi Rehberi. <https://www.trakyaagezi.com/trakyada-kakava-gelenegi/> (05.12.2020).

Thiele, Beverly. “Vanishing Act in Social and Political Thought: Tricks of The Trade”. *Feminist Challenges: Social and Political Theory*, der. Carole Patteman &Elizabeth Gross. Boston: Northeastern University Press, 1987.

- Timurturk, Meral. “Annelik, Söylem ve İktidar: Eleştirel Bir Tartışma”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 2, S. 47 (2019): 64-78.
- Tok, Hilal. “Eziyetiyle Emeğiyle: Kokina”. <https://ekmekvegul.net/icimizden-biri/eziyetiyle-emegiyle-kokina> (12.08.2020).
- , “Roman Kadınların Yüğü Ağır”. <https://ekmekvegul.net/gundem/roman-kadınların-yuku-agir> (05.08.2020).
- Tok, Nafiz. “Siyasi İdeolojiler”, *Siyaset Bilimi*, der. Halis Çetin. Ankara: Orion Kitabevi, 2017, 243-255.
- Tunç, Gül. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.
- Turan, İlter. *Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma, Baskı Grupları ve Sendikalar*. İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası: 1986.
- Turan, İlter. *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Tünaydın, Pelin. “İrçilik ve Antikomünizm Arasında Bulgaristan Göçü ve Roman”. BİANET. <http://bianet.org/biamag/print/166812-irkcilik-ve-antikomunizm-arasında-bulgaristan-gocu-ve-romanlar> (22.12.2019).
- Türkmen, Hamza, “Çingenelerin İnsanlık Arayışı”. <https://www.haksozhaber.net/cingenelerin-insanlik-arayisi-15710yy.htm> (02.01.2020).
- UNESCO. “Somut Olmayan Kültürel Miras İhtisas Komitesi”. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. <https://www.unesco.org.tr/Pages/688/19> (25.10.2020).
- , “Somut Olmayan Kültürel Miras Listelerinde Türkiye”. <http://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-%C4%B0nsanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-Somut-Olmayan-K%C3%BClt%C3%BCrel-Miras%C4%B1-Temsili-Listesi> (02.11.2019).
- Uştuk, Ozan. “Emek Pazarı ve Kimliklenme İlişkisi: İzmir Urla Sıra Mahallesi Romanları Örneği”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Uyanıker, Ferhat. *Milli Mücadele’de Türk Kadını*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2019.

- Uzpeder, Ebru. “Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye Çingenelerinin Karşılaştığı Hak İhlalleri”. *Biz Buradayız: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, yayına haz. Ebru Uzpeder vd. Edirne: EDROM, 2008: 53-122.
- Uzun, E. Mercan ve Eda Bütün. “Roman Çocukların Okula Devamsızlık Nedenleri ve Bu Durumun Çocuklar Üzerindeki Etkileri”. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*. C. 1, S. 2 (2015): 315-327.
- Uzunöz, Meral and Aslıhan Yurdakul. “Intersectional Challenges in Labor Market: The Case of Roma Women”. *The Economics of Gender Equality in the Labour Market: Policies in Turkey and other Emerging Economies*, ed. Meltem İnce Yenilmez and Gül Ş. Huyugüzel Kışla. UK: Routledge, 2021, 172-186.
- Ünaldı, Halime. “Türkiye’de Yaşayan Kültürel Bir Farklılık: Çingeneler”. *Batman University Journal of Life Sciences*. V. 1, N. 1 (2012): 615-626.
- Vardar, Nilay. “Arka Sıralara Oturtulan Roman Çocuğuna Sunulan Tek Seçenek Evlilik”. [https:// m.bianet.org /bianet/ toplum/ 157902- arka-siralara- oturtulan- roman- cocuguna- sunulan- tek-secenek-evlilik](https://m.bianet.org/bianet/toplum/157902-arka-siralara-oturtulan-roman-cocuguna-sunulan-tek-secenek-evlilik) (02.09.2020).
- , “Romanes Türkçe Sözlük Çıktı”. [http:// bianet.org/ bianet/ toplum/ 174401- romanes-turkce-sozluk-cikti](http://bianet.org/bianet/toplum/174401-romanes-turkce-sozluk-cikti) (30.12.2019).
- Walby, Sylvia, Jo Armstrong and Sofia Strid, “Intersectionality: Multiple Inequalities in Social Theory”. *Sociology*. V. 46. N. 2 (April, 2012): 224-240.
- Wang, Qinfang and Pandit Kavita K. “Measuring Ethnic Labour Market Concentration and Segmentation”. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, V. 33, N. 8 (2007):1227-1252.
- Warrington, Marnie H. *En Önemli 50 Tarihçi: Tarih Bilimine Yön Veren Düşünürler*. Çev. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2014.
- Wollstonecraft, Mary. *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*. Çev. Deniz Hakyemez. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- World Economic Forum, *The Global Gender Gap Report*, 2017. [http:// www3.weforum.org/ docs/WEF_GGGR_2017.pdf](http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2017.pdf) (17.07.2019).
- Yağmuroğlu, Nevin. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.
- Yağmuroğlu, Serpil. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.

- Yağmuroğlu, Yazgülü. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.
- Yağmuroğlu, Zübeyde. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Bergama/İzmir, 01 Mart 2020.
- Yaşar, Selman. “Basındaki Bilgiler Işığında İlk Kadın Milletvekilleri”. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*. C. 8, S. 15 (2013): 185-214.
- Yavaş, Güldane. Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Bergama/İzmir, 02 Mart 2020.
- Yıldırım Gazetesi. “Romanlar Menzil’e Hayran Kaldı”. *Yıldırım Gazetesi*, 05 Mart 2015.
- Yıldırım, Kerim. “Çingene Alt-Kültüründe Sosyalleşme Sürecinin Suç Olgusuna Etkisi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Yılığür, Egemen. “Geç-Peripatetik Roman Tütün İşçilerinde Ücretli İstihdam ve Polizasyon Deneyimleri”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- , “Çingeneler ve Vukuat Raconlar”. *Birgün Gazetesi*, 04-05-06 Mayıs 2005.
- Yılmaz, Ensar. “Kimlik Ekonomisi”. *Yıldız Social Science Revie*. V. 5, N. 2 (2019): 185-208.
- Yılmaz, Tuba. “1923-1940 Arası Cumhuriyet Dönemi Kadın Romanlarında İdeal Kadın Tipi Olarak Erkekleşen Kadın”. *Rumeli’de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 7 (Ekim 2016): 35-51.
- Yolcu, Neslihan. “Siyasal Katılım Düzeyi ve Siyasal Toplumsallaşma Araçlarına Yönelik Güven Ölçümü: Kocaeli İli Üzerine Ampirik Bir Çalışma”. *Erciyes İletişim Dergisi*. C. 5, S. 1 (2017): 40-58.
- Yoors, Jan. *Çingeneler, Opre Roma*. Çev. Hale Alpman. İstanbul: Çivi Yazıları Yayınevi, 2005.
- Yücekök, Ahmet N. *Siyasetin Toplumsal Tabanı: Siyasetin Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987.
- Yükselbaba, Ülker. “Feminist Perspektiften Hukuk”. *Journal of Istanbul University Law Faculty*. C. 74, S. 1 (2016):123-138.

Zafer, Sema Sümer. “Tarih İçinde Görünürlükten, Kadınların Tarihine. Amerikan Kadın Romanında Feminist Bilinç ve Politika”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Zerzan, John. “Ataerkillik, Uygarlık ve Toplumsal Cinsiyetin Kökenleri”. *Felsefelogos Dergisi. Cinsiyetçilik*. Çev. Utku Özmakas. İstanbul: Fesotoder Yayınları, 2010: 49-46.

Zihnioğlu, Yaprak. *Kadınsız İnkılab: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

Zinn, Maxine B., and others. *Gender Through The Prism Of Difference*. 4th ed. New York: Oxford University Press, 2010.

